BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

BISDOM VAN HAARLEM

ONDER REDACTIE VAN

C. J. GONNET, J. J. GRAAF, J. J. DE GRAAF, Dr. A. H. L. HENSEN,

J. C. VAN DER LOOS en E. H. RIJKENBERG.

ZES-EN-DERTIGSTE DEEL. 36

1915

G. F. THÉONVILLE,
(Firma J. W. VAN LEEUWEN),
LEIDEN.
1915.

Drukkerij THÉONVILLE, Steenschuur 9, Leiden.

INHOUD.

DE „VERGADERINGHE DER MAECHDEN VAN DEN HOECK" TE HAARLEM.

(Vervolg en slot van Deel XXXV, blz. 464).

DAGELIJKSCH LEVEN DER „MAECHDEN".

Misschien zal een der lezers vragen, of de Haarlemsche Maagden ook een *eigene kleeding* droegen. Het antwoord op deze vraag is door mij reeds vroeger [1]) met eenige uitvoerigheid gegeven, en is geweest, dat er inderdaad gedragen werd wat „geestelijck habijt" heette en onderscheiden was van het wereldsche; dat het echter niet bestond in een vaste en alle maagden verplichtende dracht, gelijk de kloosterlijke was van vroegere tijden. Het eigenaardige van haar geestelijk habijt bestond in een bijzonderen eenvoud [2]). Ik heb dit kunnen bewijzen door de afbeelding van een portret der Friesche Jonkvrouw Berber Juckema, klopje van den Hoek, en hetwelk nog heden als familiestuk te Leeuwarden aanwezig is. Ook is boven [3]) reeds die eenvoud in kleeding ter sprake gekomen bij de vermelding van de soberheid der Maagden in spijze. En dat deze stemmigheid in kleederdracht ook kennelijk was voor de onkatholieken, wordt bewezen uit het feit, dat de klopjes in 1641 gevaar geloopen hebben van uiteengejaagd te worden,

---

1) *Bijdragen.* Deel XX, blz. 148—59.

2) Het heette daarom wel „'*t slechte of geestelicke habijt*"; Lev. der M. I, blz. 243, 286.

3) Bladz. 425—426.

en gedwongen tot aflegging van haar geestelijk kleed. Aldus namelijk wordt gemeld in het Verslag, door den Apostolischen Vicaris Rovenius in 1642 te Rome ingediend [1]). Van de Vergadering zelve (het vinde hier eene geschikte plaats ter mededeeling) wordt voorts nog gezegd, dat het getal der Maagden meer dan tweehonderd beliep, en dat zij in de beste orde en met groote stichting God dienden onder de leiding van den Haarlemschen Deken en van Geestelijke Moeders. Het gevaar van gestoord te worden was door bidden en betalen afgekeerd, zoodat ze nog in vrede gelaten werden, gelijk ook de twee andere Vergaderingen die er mede te Haarlem bestonden. Eene dezer twee laatste was gewis die welke in 1636 door den Haarlemschen Kanunnik Blommert in de Koksteeg werd opgericht, en „de Cleyne Hoeck" genoemd werd [2]). Tot de geschiedenis van deze vergadering behoort ook wat in het Leven van Geertje Claes [3]) verhaalt wordt, dat in de dorpen bij Hoorn, waar Geertje's Heerbroer pastoor was, Mr. Frans [Lissius] [4]), ook geestelijke maagden zich vereenigd hadden, waarvan „er veel te Haerlem sijn gecomen metterwoon, onder de beleydinghe" van denzelfden Mr. Frans, die op 21 April 1621 als „Sacellanus curatus" van Haarlem overleed. „Sijn na de doot van Mr. Frans Sal. ghestelt...

---

1) *Arch. v. Utr.* XVIII, blz. 36. »Est Harlemi jam a multis annis congregatio virginum seu filiarum spiritualium, ducentarum et amplius personarum, quae optimo ordine cum magna aedificatione Deo serviunt sub directione decani Harlemensis et matrum spiritualium. Conati sunt haeretici anno elapso illas dissipare et cogere ad habitum devotum deponendum, sed prece et pretio interveniente adhuc relinquuntur in pace, uti et aliae ibidem duo virginum congregationes."

2) *Lev. der Maechden* II, 48*a*; III, 13 v°., 245; en verg. *Bijdr.* XXX blz. 314.

3) † A°. 1640. III, blz. 13—14.

4) Uitvoeriger medegedeeld in *Bijdr.* XVIII, blz. 68.

onder Mr. Claes Nommius. Ende na de doot van Sijn E. onder Pater Bloemert, daer zij haer onder elcken E. Oversten seer simpel gheset hebben. Eerst met malkander wonende op de Bakenessegracht bij de statsvest; onder Mr. Claes Nommius in de Wijngaertstraet; bij Pater Bloemert weder op de Bakenessegracht in S. Anna". De andere zal er eene geweest zijn, die bij de Paters Jesuieten bestond; want uit een paar plaatsen der Levens blijkt, dat ook zij maagden onder hunne „beleiding" hadden [1]).

Ook reeds in een vroeger Verslag, van 1622, heeft Rovenius van den Hoek melding gemaakt, waarbij het getal op 150 werd gesteld, met de bijzonderheid, dat, aangezien ze uit de deftige burgers der stad waren en van zeer voorbeeldig leven, ook de onkatholieken haar met eere bejegenden [2]).

Hier zou ook nog op zijn plaats zijn de levendige beschrijving welke door Trijntgen Jans gegeven is over het dagelijksche leven en bedrijf van Cniertgen Dircxs [3]), die in den Hoek bijna veertig jaar lang den E. Overste „met een oprechte, ghetrouwe liefde" gediend heeft, „kloek, proffitich, voorsichtich, wel gheordineert in de huyshoudinghe, alles doende met een goede regel ende orberlik". Hoe merkwaardig echter de uitvoerige schildering ook zij, moge het voldoende zijn den belangstellenden lezer te verwijzen naar de *Bijdragen* (XIV, 29—31), waar alles bijna volledig is overgedrukt. Ik wil hem echter niet een kleiner tafereeltje onthouden,

1) *Bijdr.* XVIII, blz. 88 en 114. *Lev. der M.* II, blz. 223 v°., III, blz. 176 en 330.

2) Virgines illae, cum ex honestioribus sint civitatis, et exemplaris admodum vitae, hinc fit, ut etiam Haeretici illas honorent." *Arch. v. Utr.* XX, blz. 368.

3) † 8 Dec. 1647 III, blz. 198—209.

waarin Lijsbet Jans Ban [1]) staat uitgeteekend zooals zij bedrijvig was „in de vergadering daer G. Moeder was Trijntje Dirks Wij; in een cleyn huys, met veel maechden bewoont, op een cleyn camertgen; 't welk haer een grote verandering was, mitsdien sij in een groot huys ghewent waer ... met liefde haer begevende tot de minste wercken van bediensticheyt tot haer evennaesten. Veel jaren te merkt gaende, haer niet ontsiende regen oft wint, coude of hitten. Tuys comende hilp dan de vis breken, de spijs ghereet maecken; droech de sorch van 't huys. Ende, doen se crachten hadt, deede de minste wercken over 't huis, ende de bootschappen van de maechden met een grote vlijticheyt ende liefde. Sneet het vlees voor, van ouwe cost ende vers; 't welk al een swaer offitie was, mitsdien 't getal groot was, soodat se een hele middach altemets werk hadt om een ander te bedienen ende te besorghen."

Reeds hebben de lezers af en toe kennis gemaakt met hetgeen in de *Sermoenen op de „beaerdinge" of „uytvaert"* door de E. Oversten tot lof van de overledene en onderrichting der levenden gepreekt werd. In een dier sermoenen [2]), gaf Joost Cats over dit gebruik zelf zijne meening te kennen met de volgende woorden: „Niemant behoeft hem te verwonderen, dat men verhaelt in de uutvaert de deuchden van de overledenen, want sulks is geweest al een out ghebruik in de H. Kercke. Den H. Gregorius Nissenus, den H. Baselius magnus, den H. Benedictus hebben seer loffelijcke gepresen de duechden van haer overleden susters. De *beaerdinge* van de dooden is eigentlick om de lichame met de Christelijcke ceremonie te vereren, ende om ons te leeren wat wij

1) † 9 Jan. 1647. III, blz. 177—178.

2) Op de uitvaart van Lijsbet Hendriks Verwer, † 3 Juli 1633. II, 144.

door de doot sullen worden. Maer de *uutvaert* is om te verhaelen de duechden van de overledenen, om door haer goede exempelen verwekt te werden tot naevolginghe, ende te bidden voor die siele, of se in enige pijn des vageviers mocht sijn, dat se Godt belieft te verlossen. Waerin wij ons nu eensdeels ghequeten hebben met de *vigilie te singen*, 't H. Sacrificie der misse op te offeren, ende ghij t' samen *vigilie te lesen*, daer ghij meerder in doet als ick wel van u soude vereischen. Maer also wij doen aen de overledenen, sel Godt voegen dat aen ons sel gheschieden als wij gestorven sijn. Ende laet ons vorder volherden in 't ghebet. Amen."

Wat de *begrafenis* aangaat, treffen we in de Levens stichtende voorbeelden aan tot bewijs, dat klopjes die om haar afkomst veel deftigheid en statie konden vooruit zien, uit eenvoud en ootmoed dit zochten te verhinderen. Zoo wordt van Grietgen Gijsberts Grauert [1]) vermeld: „Tot een teecken dat se de ootmoedige nederheyt liefhadt, begeerde se een simpele begraefenis, jae liet het uitdruckkelijck stellen in haer testament (vresende of haer vrienden anders na den Adels manier soude begraeven, 't geen sij in haer leven verlaeten hadt), wilden se niet dat men nae haer doot haer lichaem mede soude festeren. Hierom voorquam dat met haer testament." — Niet anders ook de Friesche jonkvrouwen van Emminga, waarvan Eeltgen [2]) „niet en begeerden nae haer staet begraven te sijn, maer beval 't dicwils in haer sieckte, dat se begeerde begraven te sijn als

1) 14 Juni 1630. I, 285. »Van gheboorte uut Sticht van Utrecht. Van edele ouders uut den treffelicsten adel van 't lant van vader en moeders weghen. Den vader was ghenaemt Joncker Gijsbertus Grauert . . . van redelicke tijtelicke middelen. Maer also daer negen kinderen waeren, soo deelden 't wat clein, soodat se edelder waeren als rijck."

2) † 5 Juli 1906. II, blz. 81.

een arme maecht, jae dat men maer, mochtet sijn, een pelslap op haer kist soude leggen; ende soo 't anders geschiede, waer 't moochelijck dat se nae haer doot mocht wedercomen, soude se straffen dien 't anders ghedaen hadde, haer woort niet achtervolgende." En ook Annetgen [1]) „vercoos een slechte begraeffenis, jae dat se met ghemene dootcleet mocht begraven werde. Evenwel, soo veel een dootcleet coste, soude [men] om Godswil geeven. Maer sij heeft dese haer begeerten vergeten aen haer Biechtvader te openbaren. Waerdoor het ghebuert is, dat de begrafenis anders geweest is als haer begeeren; want de Oversten hem met de begrafenis niet bemoeijende [is], maer laet daer de vrienden mede begaen; tensij saek [dat]eyt op hem expres begeert is, sooveel sijn E. ken soeckt dat nae te comen. Hierom, de simpelheit aengaende", zoo waarschuwt nu Joost Cats, „die in sulks eit begeert, mach dat mondeling of schriftelijk aen de Oversten kendelijck maecken; [hij] sel sijn beste daerin doen om die begeerten te achtervolghen."

Over het *rouw-dragen* door de maagden, is het volgende te vermelden: „Lysbet Willems [2]) „hadt lief d' uutwendige simpelheit, wesende in spijs ende drank tevreden met een slecht sobere portie; in haer cleding puntich en schickelik, niet sindelik [3]). Is oorsaek geweest dat het gebruik om te draeghen *rou met de geperste huicken* afquam (mitsdien sij merckten datter sulcken sindelicheit onder quam). Als haer suster Josijntje Willems begraeven worden, sat sij met de maechden met ongeperste huicken bij 't lijk of in de begraeffenis. Ende van dien tijt af is 't in 't gebruik geweest onder die maechden."

---

1) † 25 Nos. 1632. II, blz. 86 v°. Sermoen op de uitvaert.

2) † 23 Juli 1637, II, blz. 47.

3) Zinnelijk.

We komen ook nog eenige bijzonderheden te hooren over de *„statie”* die anders wel gebruikelijk was, doordien de E. Overste Boudwijn Cats in zijn Sermoen op de uitvaart van Stephanietgen de Vos [1]) preekte, dat zij gelijk was geweest aan „de H. Monica welcke buitenslant op haer uuterste liggende, hoorden dat haer soon den H. Augustinus becommert was, waer men se soude begraeven, soo sprak sij: mijn soon, hebt geen becommernis met mijn lichamelike begraeffenis, noch en maect daer niet veel statie mede. Godt ken mijn op alle plaetsen wel vinden; maer dit is mijn begeeren, dat ghij mijn toch gedachtich wil sijn aen den outaer, als ghij opoffert die H. onbevlekte offerhande, alsdan voor mijn ziele biddende. Also beval dese aen haer moeder, dat sij met haer lichaem niet veel statie wilde maecken: 't huys met geen swert laecken behangen, noch driemael luijen, geen dubbelde baer noch verroefde kist, maer veel gebet ende H. Sacrifitie voor haer ziel; 't welk de moeder ook liet volbrengen, nae haer begeerten.” — Ook Trijntgen Wouters van der Mij [2]), „also zij ootmoedich is gheweest in haer leeven, heeft ook vercoren een ootmoedige begraeftenisse, dat se als een van de armste maechde mocht begraeven worden. Sij hadt gesien op de kist van een arm maechdeken, dat een caers in wat potaerde geset worde; hadt wel gewilt, dat van haer soo gedaen worde. Godt voechden haer wat vernederinge toe, mitsdien in die

---

1) 23 Jan. 1649. III, blz. 248. »Van gheboorte van Haerlem, van treffelicke Catholike Godsvruchtige eerlicke, rijcke ouders. De vaeder genaemt Symon Tijse de Vos; de moeder Maritge Claes Ban (was de susters dochter van de E. Goddelicke maecht Trijntge Dirks Wij). Verg. verder voor het geslacht Ban *Bijdr.* I, blz. 61.

2) † 29 April 1636. III, blz. 402. Bijzonderheden over het geslacht in *Bijdr.* XVIII, blz. 197—210.

tijt de pestilentiale siekte wat begon te vermerderen, de magestraet van de stadt voorsichtich sijnde, ordinerden dat men geen hoetges [1]) om de kiste soude doen. Dese E. was d'erste onder die maechden welcke sonder enich verciersel om de kiste begraven worde. Maer al en socht sij d'eere niet, sij volchde haer. D'E. Oversten haer Biechtvader gaf een seer goet lof van dese, seggende dat sijn gevoelen was: sij een onnosele siele Godt opgeoffert hadt, gelijk een kindt dat van 't doopsel comt, hierom het sielken rechtop nae den hemel gegaen was. Sijn E. heeft altoos voor een gewoonte in 't sermoen van de uutvaert over de dooden, in 't leste te versoecken 't gemene gebedt; maer niet in dit sermoen. 'T was of 't sijn E. uut sijn memorie genomen was, seide hij naemaels. Desgelijks alle de maechden des vergaderings hadden een goet gevoelen van dese E. overledene, ende spraken daer ook seer loffelick van. Alsook haer vriende quamen allegader van Amsterdam seer trefelick mede te begraeffenis. Sij hadde een seer grote kerkgank, wordende vereert met die catholijkste treffelicste borgers. Haer vader vereerden sijn simpelste dochter met dieselfde te laeten doot uutschilderen, houdende die schilderie in een sonderlinge waerde alsof 't van een H. mensche geweest hadt. Om haer vier en veertichste jaer is in den Heer gherust."

Dat verbod van den Haarlemschen magistraat verdient eenige toelichting. Men weet, dat het een aloud katholiek gebruik geweest is, de lijken van kinderen en ongehuwde personen met bloem en krans te sieren. En nog houdt de Kerk deze gewoonte in eere, als zij in het *Rituale Romanum* [2]) schrijft: dat aan het kinderlijkje

1) Kransjes.

2) *Ordo Sepeliendi parvulos.* »Imponitur ei corona de floribus seu de herbis aromaticis et odoriferis, in signum integritatis et virginitatis."

een kroontje van bloemen of van kruidig en geurig loof op het hoofd gezet wordt, ten teeken van de ongereptheid des lichaams en van de maagdelijkheid. Bekend is verder ook, dat in de jaren 1635—'36 een besmettelijke ziekte, de „heete sieckte" of ook „de gave Gods" genoemd [1]) onze streken, en bijzonderlijk de steden Delft, Haarlem en Leiden geteisterd heeft. Het blijkt echter, dat er achter die magistraatsverboden, meer stak dan „voorsichticheit". Immers al op den 29en April 1602 had Prins Maurits het volgende bevelschrift gericht aan den schout van Voorburg: [2]) „Alsoe wij verstaen hebben ende onderrecht sijn, dat binnen Voorburch, in 't begraven van den overleden persoonen gebruyckt wert, dat de graven verciert werden met hoedekens van bloemen, stellen van cruycen ende diergelijcke, ende dat oock deselve graven nyet en werden geslecht maer verheven blijven legghen. Ende want 't selve nergens anders toe en dient dan tot onderhoudinge ende voedinghe van de pauselijcke superstitien; behalve dat mits de contagieuse sieckte der peste die aldaer regneert, den reuk der blommen (die op geinfecteerde plaetsen mede contagieus is) een schrick maeckt, ende oock periculeus es voor dengeenen die aldaer passeren ende repasseren, ende derhalven daerinne dient voorsien ende geremidieert: Soo ist dat wij goetgevonden hebben .... te ordonneren, dat ghij terstont ende metterdaet ordre stelt, teneynde de voers. manieren van doen voortaen werden naergelaten" enz.

Zoo werd dan in dien tijd het heerschen van besmettelijke ziekte een welkome gelegenheid om, op aansporing der predikanten wier kerkleer niet bijster veel

---

1) Verg. boven blz. 441.

2) Medegedeeld in *Bijdr. v. H.* Deel VI, blz. 149.

ophad met de meerdere voortreffelijkheid van den maagdelijken staat, een gebruik uit te roeien, dat zij niet goed lijden mochten. En dan moesten ook de onnoozele blommekens het ontgelden, (verbeeld u, zoo „contagieus ende periculeus") waarmee de katholieken zoo gaarne hunne „maechden" vereerden.

Nog is er bij de begrafenis van Grietgen Cornelis [1]) heel iets merkwaardigs gebeurd, dat als volgt door Trijntgen Jans werd opgeteekend: „Maer tot stichtinge zullen wij hier noch een weinich bij setten, 't geen gebuert is als dese E. maecht begraven worde; waeruut wij moegen bemercken, hoe sonderling het Godt gevoecht heeft, dat dese, die gesocht hadde verborgen en onbekent te leeven, in haer begravenisse vereert worden. Te weten, doen 't lijck gedragen worde na de kerck, soo was bij geval onder weech de schutterie, waeronder waren die treffelicste burgers der stadt. Diewelcke, siende 't lijck coomen, hebben gheweeckcn aen beyde sijden, staende met bloote hoofde, met sulcken reverencie en eerwaerdicheyt alsof 't lijck van een groote Princesse gheweest hadt. Waerdoor dengeen die dese eerbiedinge sagen tot een verwondering ende danckbaerheyt beweecht worden." — Van eenig belang ten laatste is nog de bijzonderheid, dat Jacob Reyers weduwe [2]), die de moeder was van klopje Dieuwer Jans, en zich ook onder de gehoorzaamheid van de E. Oversten gesteld had, op Asch-woensdag te sterven kwam „als zij noch met groote devotie hadde ontvangen *de H. Asse*, met welcke teecken zij geleegen heeft *in de kist.*" Dezelfde werd ook geschetst in een tafereeltje het penseel van een oud-hollandschen meester niet onwaardig: „Sij was zeer

1) † 4 Febr. 1610. I, blz. 39 vo.
2) † 13 Febr. 1606. I, blz. 56.

buerhoudende ende ghespraecsaem; nochtans en versuimden daerom niet haer leesen, zoodat se dicwils op de stoep sadt en las, met *'t roosenhoetgen onder haer schorte-cleet.*"

De gebruiken en ceremoniën van uitvaart en begrafenis brengen ons weer terug tot de *liturgie* en de *kerkelijke kunst.* Reeds werd boven plaats verleend aan hetgeen gevonden werd over kerkelijken zang, over speldewerk en borduurarbeid. Er zijn echter nog eenige wetenswaardige zaken, meestendeels wel niet van zoo bijzonder gewicht, maar die toch nog altijd de aandacht waard zijn om de eigenaardige en bevallige wijze, waarmee ze vaak verteld worden.

Meermalen al maakten de lezers kennis met het werk der *kosteressen,* dat uit verschillenden hoofde waarlijk niet gering was, zóó zelfs dat van de Schrijfster zelve, Trijntgen Jans, gezegd werd [1]), dat er in haar tijd „maer (n.b. *maer*) drie costerse waeren" (waarvan zij er een was), „en het meeste werck op twee aenquam, en sij oock niet veel hulp van de maechden hadden, maer sij veechden en schuerden almeest selfs. Daer waeren doen ter tijt trappen aen de kerck, die widt geschuert worden; hetwelcke sij om den anderen dach mosten doen." — Maritgen Goverts [2]) hadt alle voormiddach meest werck om de kerck dageliks op te schicken ende dan weder op te breken, die duer inwaer te nemen om 't volk in ende uut te laeten. Sij wies het linwaet van den outaer en schuerden de candelaers en het goet, ende dat uut liefden ende met liefden, want het loon soo cleyn waer dat se daarvan hadt, datet een stuver daechs mocht bedraegen. Ende also die Goddelike maechden voor-

---

1) III, blz. 425 v.

2) † 3 Juni 1637. III, blz. 316 en 318 v°.

noemt die kerk uut liefden in haer huys naemen [1]), dienden sij dien uyt liefden. Ende sij waeren wederom niet nau siende tegens haer; maer die liefde was van twe sijen." En iets later volgt: „Seer getrou tot de dienst van de kerck, als ghij voorgaende ghehoort hebt. Langhe jaeren wies sij het outaerlinden, dede dat met zulcken zorchvuldicheit om te hebben die uuterste witticheit. Die relijiuese welke quaemen uut Brabant tot haeren huise, was sij zeer behulpelijk, maer besonder die susterkens uut het clooster van Boextel; wist daermede te gaen bij die rijcke lieden ende milde hertgens, krijgende voor haer veel aelmissen." — En die „werkjes hoe cleyn se waeren: met liefden nam sij [2]) se aen, als op 't choor die blaeckers en snuiters te schueren ende schoon te maken", — of [3]) „bloemen te haelen voor de kerck, of rieckers te maecken voor den outaer", — of [4]) „koorkleeden te stijven en te vouwen daer se soo exterordinaris net in was. — Areiaentgen Clemens [5]) had zoo „grote devocie tot vercieringhe van den outaer" dat zij „drie ueren voer haer doot, als haer spraek meest geleydt was wijsende wat sij begeerden, [te kennen gaf] datter nog linde in haer cas was dat se ter eeren 't H. Sacrament wilde

---

1) Dit was eigenlijk niet in den Hoek maar »op 't Bagijnhof bij haer nichten Aechgen Boggen, Lijsbet Jans Boggen ende haer muetgen Neeltge Crijnen." Zij hadden de kerk in huis »gevende daertoe haer hele huys ten besten tot haer slaepplaets ende eetplaets toe. Acht jaeren hadden se die kerck gestadich in haer huis; noyt dach of sij hadden 't H. Sacrifitie van de Mis, met grote toeloop niet alleen van de bagijntjes of maechden maer ook van de borgers." Men ziet hieruit wat boven bedoeld is met »*de kerk dageliks op te schicken ende dan weder op te breken*."

2) Machteltgen Bontenos, † 3 Jan. 1638. III, blz. 373 v°.

3 Lev. v. Giertgen Isbrants Deimen. † 1 Maart 1629. I, blz. 257.

4) † 13 Juli 1629. I, 264.

5) Lev. v. Anne Claes van Arres, † 26 Nov. 1645. III, blz. 166.

opofferen om op de muenichtaeffel [1]) te leggen". — En aansluitend aan hetgeen zoo pas over Maritgen Goverts werd meegedeeld, volge hier de werkzaamheid van Lijsbet Jans Boggen, al meer genoemd [2]). „Veel jaeren had se wonende op den hof, de kercke in haeren huys, waervan sij veel moeiten en ongherijf hadt, doordien haer woonplaats weinich vertreck hadt, soodat se altemael worden gebruickt ter eeren Gods, jae in haer slaepplaets (doordat die de verste was van de straet) stondt den outaer, soodat se, of 't haer wel of qualijcke lusten, altoos 's morgens most vroech opstaen om alle dinghen uut de wech te doen. Dede hetselfde met sulcken vriendelicheit, treffelicheyt ende sorchvuldicheyt, dat het een stichtinge was om te sien. Noch en liet die goede oeffeninghe niet achter, alhoewel sij een wijl tijts overvallen worden met een seer groote vrees (doordien de schout ofte den offecier tot haeren huyse de Goddelicke dienst ghestoort hadde); ginck evenwel met haer goede oeffeninghe voort. Noch en verwachten niet dat de begijnkens soude coomen om alle dinghen ghereet te maecken (want het die toequam doordien haeren Pater het gherijf hadt in haeren huis); ofte dat dien de Kerck souden schoon maecken, maer liet het van haer maechden binnenshuys doen, ende hielp selfs mede sooveel zij conde, vercierende oock veel op haeren costen den outaer met een innighe devotie." Ik geloof niet, dat ooit juister en aanschouwelijker beschreven is geworden, hoe men zich vroeger in de huiskerken heeft moeten behelpen.

Op drie plaatsen wordt vermeld, dat Geertruydt (Giert) Jans [3]) „langhe jaeren *het misbroot backte* dat

---

1) Communiebank.

2) I, blz. 203 v°.

3) † 9 Oct. 1625. I, blz. 198 v°.; II, blz. 395 en III, blz. 254.

men op den outaer des Heeren ghebruyckten, seer suiver en perfekt ende met devotie." — En van haar had Sijtgen Heyndriks[1]) „de cunst van de hostie te backen afgeleert. Dede hetselfde soo suiver, net en perfect als sij conde, met grote devotie tot het leste van haer leven, besorcht sijnde, dat het nae haer doot mocht gedaen sijn van sodaenigen maecht, dien 't mede op sijn zuiverste ende perfectste soude doen. Won hiermede moy gelt, maer en gebruicte dese tytlicke middelen niet tot aencleventheyt, maer nam voor haer zelven die sobere nootdruft, vloeyden met hetselfde tot dienst ende hulp van haer naesten medesusters ende den armen."

Reinou Gerrets[2]) „vercierden den outaer des Heeren met freye ornamenten op haeren eighen costen, ontreckende 't selfde bijnae van haeren nootdruft. Desgelijkx hadde sij ook groote devocie tot de H. Moeder *S. Anna*, latende maecken *een beelt* tot haerder eeren, 't geen sij schonck aen de kerck." — Aechge Baertes[3]) liet beeldversiering aanbrengen: *„nege Seraphinshoofde* met vluegelen seer frey, ter eeren de nege coore der Engelen, dien gebruickt werde omhooch aen den outaer en aen 't verwulft tot devocie ende vercieringhe." En de bijzondere reden waarom zij dit deed wordt ook nog omstandig gemeld. Zij was „van Godt besocht met groot strijt, dorricheit en desolaetheyt, met sulcken inwendighen gepersttheyt en verlaetenheyt, datet scheen bijnae haer krachten te booven ghinck; en duerde omtrent drie jaeren. Viel haer veel swaerder als een ander doordien sij ghewoon was altoos soet en levendich

1) † 16 Juni 1638. II, blz. 395 v°.
2) † 30 Nov. 1624. I, blz. 152.
3) † 22 Dec. 1621. I, blz. 290.

van geest in Godt te sijn; was dat voor dien tijt gantsch quyt. Maer Godt, dien de sijne niet en verlaet, heeft haer vertroost op den feestdach van S. Machiel met alle H. Engelen, neemende 't haer subyt af, overstortende haer met sijn invloeiende, voorcomende gratie, soodat se wederom soo levendich inwendich in Godt werde, alsof se een hemeltgen inwendich in haer zelven hadt. Ende om dese weldaet dien haer op desen dach geschiet was", liet zij die versiering maken.

Dat de „maechden" voor haar eigen devotie vaak oude beelden verzamelden, werd boven al verhaald. Hier kan nog vermeld worden, dat Breghjen Willems [1]) een *beelt van de H. Moeder Gods* op haer outaertgen hadt, weleer ghecomen van de H. Kercke. Hier hadt sij soo groten levendigen devotie toe. 'T was of 't haer aensprak en toelachten, soodat sij in haer swaricheyt en droefheit hier een sonderlinge consolatie uut schepten, met een inwendige versterckinge des ghemoets." — Lijsbet Jans Boggen [2]) „hadt veel waerdighe treffelijcke boecken en veel *devoci-schilderiën ende beelden.*" — Maritgen Adriaens [3]) „maeckten uut devotie veel *vercierde kaskens en tabernakeltgens* ter eeren de H. Moeder Gods daer haer beeldekens in staen zoude." Maar een echt zeventiende-eeuwsch binnenhuisje wordt geschilderd met „het camerken of celleken van Maritgen Isbrants uit de leste jaeren haers levens," toen zij „door haer swacheyt de kerk niet cost gebruicken noch het Goddelicke woort hooren, binnenshuys biechten [moest] en met de maechden haer gratie-daeghen hadt .... Als sij eyt cost, stont 's morgens vroech op om alle haer dingetjes

---

1) † 30 Sept. 1646. III, blz. 325.
2) I, blz. 204.
3) † 15 Dec. 1620. I, blz. 72.

aen deen sijde te schicken; dede haer aygen werkje sooveel sij cost, maecten haer gereet om de H. Communi op haer kniën t'ontfangen met reverentie en devotie. Sij was in een cleyn camerken of celleken, dat was soo claer, perfect verciert met beeldekens, outaertgen, schilderijtjes, dat men tot devotie beweeght werden als men daerin quam, alsof men in een capelletgen ghecomen hadt. Dit was haer recreatie met sodanige devotie van vercierceltjes haer te vermaken, also sij daer van jongs aen [1]) daerin een goede ghenegentheyt toe ghehadt hadde."

Met *devote prentjes* hadden de maagden natuurlijk ook veel op. Sommigen waren de kunst machtig om „*de beeldekens af te setten*" dat is met goud en kleuren te beschilderen, zooals Aechtjen Cornelis van Veen, van wier borduurkunst we reeds gehoord hebben [2]) en die [3]) „oock seer devoot was in beeldekens ende briefkens af te setten, deelende dien mede aen den armen om dien tot devocie te verwecken; verporden tot dese exercitie oock andere maechdekens om 't selfde ter eeren Gods te doen. Leerden dese cunst, alsoock van *'t perdueren* voort aen twe arme maechdekens (met veel moeitens), dien eerlijcken haer cost daermede wonne. Ende dien 't perdueren conde, dede hetselfde om een clein loon, soodat daerduer de devocie van de menschen vermeerderden, also datter veel freie ornamenten tot dienst van 't H. Sacrificie hierdoor gemaect worden." — In het

1) De schrijfster denkt hier gewis aan hetgeen zij vroeger had verteld over de eerste aanleiding van Maritgen's trek naar het geestelijk leven, toen zij als »jong dochterken van elf jaeren" bij eene »maecht quam in den Hoek, welk in haer devotie was, met noch een andere maecht, ende daer hing een duister lampgen en brande." Het geval is al medegedeeld boven Deel XXXIV, blz. 323.

2) Verg. boven Deel XXXV, blz. 299—303.

3) I, blz. 105.

Leven van Jannetgen Dirks[1]) lezen we: „Daer was een maechdeken dien familiaer met haer was, welk begaeft waer met de cunst van freye briefjes af te setten. Soo hadt se voor dese een frey *briefgen* afgeset van *de berch van Calvarie* met de Joden en krijgsvolck, daer onsen Salichmaker van leet. Haer dat schenckende meinde, dat se haer een aengenaem beeldeken gaf; maer sij toonde weinich dancbarheit. Sij dat merckende, vraechden, oft haer niet angenaem was? Antwoorde: daer is soo veel volks, te kennen gevende, dat sij liever hadt een beeldeken dat simpel en eenvuldig was. Soo practiseerde dese maecht een beelt daer Christus alleen hangt aen 't cruis, verciert oft omset met de wapenen van sijn lijen; onder leit de Bruit, in 't hertge. Hierin hadt se grote devotie om de eenvuldicheit ende het ruste van de Bruidt in 't hertge van haer beminde." En Trijntgen Jans voegt, na het Leven van deze maagd besloten te hebben, tusschen enkele punten „die haer E. Overste op de beaerdinge gepreect heeft," het volgende in: „Noch een weinich sullen wij seggen 't welk haer E. Oversten tot lof verhaelt heeft bij een perticuliere maecht[2]), te weten.... Op een tijt, ick bij haer comende, hadt sij bij haer gestelt al haer boekgens, mijn biddende oft ik se wilde doorsien. Antwoorde: ik wist [dat] haer oeffeninge goedt ware, en was 't niet van node [dat] ick haer boecxkens doorsach. Noch liet sij mijn sien een *slecht briefgen*[3]) van haer *lijende Salichmaker* seer doorwont en doorkorst, seggende dat se hier meer devotie in hadt als in costelicke vergulde briefgens. Ick seide, sij sou haer vrij met devotie daertoe keren; waerin sij seer verblijt was."

---

1) † 28 Jan. 1636. II, 280.

2) We zullen wel mogen begrijpen, dat met deze »perticuliere maecht" de Schrijfster zelve gemeend is.

3) Eenvoudig prentjen.

Zulke „afgesette beeldekens" werden uitgedeeld door Maria Bastiaens van Craenhals [1]): „Deelde oock veel briefjes, beeldekens, gedrukte gebedekens mede. Elkenmael alsser een maecht de geestelike kleren hadde aengetrocken, gaf dien dan een frey beeldeken, ende alsser eymant van buyten op haer camerken quam. Sij was seer aentreckelik ende angenaem bij alle menschen om haer onnoselheyt ende mindelike mewaerdicheyt." Dat zij zelfs ook steenen of houten beelden uitdeelde is boven al verhaald [2]). — Nog wordt er ook met een enkel woord gesproken [3]) van een „ouwe maecht, te weten Maria Jans, dien de beeldekens vercocht," en die ook tevens „exterordinaris leevendich was in het spreecken van innige geestelicke leeringhe, want sij veel geestelicke boecken schreef" [4]).

Een tweetal berichten mogen hier nog worden bijgevoegd, die, alhoewel ze den Hoek niet raken, toch eenig belang hebben voor de geschiedenis der kerkelijke kunst. Het eerste luidt [5]): „Dese onse E. G[eestelicke] M[oeder] Trijntgen Dirckx, out sijnde omtrent veertien jaeren begon haer doen merckelick te setten tot den dienst van Godt; daertoe haer veel beweechden een schrickelijcke *schilderie van 't uuterste oordel*; 't geen seer wel nae 't leeven geschildert waer in de Kerk van de *Preecheren* binnen de stadt *Haerlem*. Welke dese onse E. met een diepe consideratie aensag. Ende daerduer een grote vreesbaerheit in haer zelven bevindende, nam voor haer hier liever allen ding te verlaten, opdat sij sonder vrese mocht sijn in dien vreselicken dach ende

1) † 26 Maart 1640. III, blz. 33.
2) Deel XXXV, bladz. 403—404.
3) In het Leven van Maritgen Isbrants. III, 253 v°.
4) Haar leven is niet beschreven.
5) I, blz. 319.

met de uutvercoornen Gods aen de rechterhant gestelt worden."

Het andere bericht komt voor in het sermoen, door den E. Overste Boudewijn Cats gehouden op de uitvaart van Claesgen Jans, eene maagd die op 10 Dec. 1643, bijna negentig jaar oud gestorven was, en die [1]) „noch jonck sijnde, vier of vijf jare, in 't closterkerkgen gink dicht bij haer huis [te *Hoorn*] daer een groot *beelt* was van *Christus op de coude steen*, menichmael daervoor sittende, haer kintse devotie bewijsende."

Aan het eind nog de gewichtige bijzonderheid dat de E. Overste (Joost Cats) op een goeden dag een *klein hondje* ten geschenke kreeg, toen Weijntgen Gerrets [2]), een „van de eerste maechden welcke sijn E. angenomen heeft" in de Vergadering trad. „Sij hadt een cleyn hondeken, dat se zeer beminde, maer souden dat d'Overste schencken. 'T geen zij dede." Dit kleine voorval heeft toch nog eenig belang, omdat Trijntgen Jans er onmiddellijk aan toevoegt: „Maer sijn E. was weynich angenaem 't uutwendich hondeken." Het staat er zoo aardig kenschetsend *„'t uutwendich* hondeken" en verraadt den geest van de Schrijfster zoowel als van den E. Overste, die beiden evenzeer beducht waren voor alles wat maar afbreuk kon doen aan „eenicheyt" en „innicheit".

En ten bewijze daarvan is zeer merkwaardig wat Trijntgen Jans toevoegde aan het Leven van Jannetgen Cornelis [3]), eene maagd in welke zij veel deugd en gaven geprezen had, zoodat zij haar leven besluiten kon met de woorden: „Also dese E. haer veel jaere in volmaecte wercken ende innicheyt geoeffent hadt, is

1) III, 100 vo.

2) † 7 Juni 1640. III, blz. 42.

3) † 11 Febr. 1614. I, 36 v.

gecoomen den tijt dat de Hemelschen Bruidegom zijn Bruidt heeft willen loonen, en is godsvruchtelick ghestorven in 't jaer ons Heeren 1614 den elfden Februari". Nu was het geschied, dat, terwijl zij te Haarlem in de Vergadering woonde, haar zuster te Purmerend gestorven was, „latende een huys met cleyne kinderkens", enz. Ofschoon het nu wel meermalen voorkwam, dat in zulke omstandigheden de klopjes als „buytenmaechden" voor korter of langer tijd met toestemming van den E. Oversten afwezig bleven: [1]) zoo schijnt toch hare bemoeiing met het gezin te Purmerend niet volkomen naar den zin van den Overste te zijn geweest, doch vooral tot schade aan haar goeden geest. En zoo schreef dan Trijntgen, onmiddellijk achter het zoo pas meegedeelde slot, als volgt: „Dese E. maecht Johanna Cornelis is waerdich gheweest alle prijs en lof, gelijcken wij haer ghegeven hebben; maer voor soo langhe sij was in de vergaderinghe te Haerlem onder de ghehoorsaemheyt van haer wettighe Oversten. Maer daer wat afwijckende heeft verlooren de glants van haere duechden. 'T welcke gheschiet is ter oorsaeken [dat] dese haeren waerlicke suster te Purmerent ghestorven is, latende een huys met cleine kinderkens achter, met weinich middelen, sodat de vader most sijn broot op de see winnen. Soo dese, onder 't schijn van goet om die kinderkens in de vrese Gods ende in een Godtvruchtich leeven op te voeden, gaf haer tot die uutkeer, ende dat buyten de ghehoorsaemheyt van haer Biechtvader. Hierdoor heeft se gheleden zeer grote schade aen haeren geest; want dengeene wien in 't beginsel, doen se eerst daer quam, was een toevlucht van de maechdekens

1) Verschillende gevallen werden vroeger meegedeeld. *Bijdr.* XXXIV, blz. 329—336.

dier plaetse, doordien sij uut haer vervulde memorie wist voort te brengen sooveel H. propoosten, uut haer verlichte verstant soo verlichte kennisse ende uut haer vierighe gheest de voncxkens van H. affectie, verloor allenskens 't selfde en verslapten in de volmaectheyt des geest; soodat de maechden bijnae van weeck tot weeck conde sien dat se verslapten in haeren geest ende worden seer uuterlick, soodat se haer gheselschap schouden. Ons allen tot een groote waerschouinge, dat niemant, hoe verstorven hij schijnt, hoe ghevordert in de duecht, mach sijn zelven stellen in 't minste peryckel of uutkeer, buyten de ghehoorsaemheyt, noch oock om eenich vordel of proffijt 't sij lichamelijck of geestelijck voor sijn evennaesten. Soude men nae menschelijcke manier gheoordelt hebben: men soude gheseydt hebben, dat daer bijnae niemant onder de vergaederinghe bequamer toe was om sonder hinder haer uut te keeren als dese. Ende immers [1]) heeft men bevonden, dat den uutkeer haer soo schadelijcke gheweest is, ende weinich of geen proffijt ghedaen in de kinderen van haeren suster. Ende ter contrarie haer joncste suster Griete Cornelis [2]), dien haer hiel in de vergaderinghe aen de ghehoorsaemheyt, scheen geen affectie te hebben tot haer vrienden, ende heeft met haer innighe ghebeeden daer de meeste vruchten onder ghedaen. Hierom laten wij ons houden in eenicheyt en innicheyt onder de ghehoorsaemheyt, ende niet geeven tot de minste uutkeer als met de ghehoorsaemheyt. Soo en sel den uutkeer ons niet schadelijck sijn, maer een oorsaeck van volmaeckter inkeer."

Deze toevoeging is ook om nog eene andere reden

---

1) Immers = toch.

2) † 4 Febr. 1610. I, blz. 38—39.

voor ons merkwaardig, omdat er zoo duidelijk uit blijkt, dat het schrijven der Levens, niet slechts bedoelde op te wekken tot navolging der deugden, maar ook wel degelijk tot onderrichting, en waarschuwing tegen gebreken en misbruiken. De lezers hebben al meermalen kunnen opmerken, dat onvolmaaktheden en fouten volstrekt niet verzwegen werden noch uit eerzucht goedgepraat, en dat er menig wijs lesje of waarschuwing puntig en raak werd uitgedeeld. Ik heb hier in de noot [1]) verscheidene plaatsen verzameld, welke in de drie boeken der Levens getuigenis daarvan geven. En zoo vinden we dan ook over de Schrijfster verhaald [2]), dat zij „een naerstich waeckend ooch had over de gebreecken van haer evennaesten, te weten: haer ondersaeten die haer bevoolen waeren, en die haer stonden te verbeeteren; maer die haer niet bevoolen en waeren, daer sach se meer in nae de deuchden als nae de ghebreecken." Immers „als haer gevraecht worden, wat de oorsaeck was, dat haer beweechden om sooveel arbeyts te doen tot het beschrijven van de deuchden van de maechden, zoo gaf se tot antwoort: omdat sulcx van ons kan worden nagevolcht; want, seyde sij, in 't leeven van de Heylighen is veel beschreeven dat voor ons is meer te verwonderen als nae te volghen. Maer hetgeene dat ick beschrijf dat kunnen wij met gemack naevolghen doordien dat wij hetselve met onse ooghen hebben gesien."

* * *

En hiermede zijn de mededeelingen ten einde, die, als belangrijk voor onze kerkelijke geschiedenis, uit de

1) I, 66, 121, 152 v°., 161 v°., 191 v°., 227, 229, 304, 308—309, 332, 390, II, 43, 44, 46, 61, 62, 64, 266 v°., 297 v°., 346—348, III, 276, 279 volg., 377, 399.

2) In haar Leven, beschreven door Maria van Wieringen III, 428.

„Levens der Maechden" aan het licht werden gebracht. Zoo werd vooreerst in de deelen XVII—XX dezer Bijdragen bijeenverzameld wat er wetenswaardig bevonden werd over kerkelijke personen, plaatsen en toestanden sedert de Reformatie en in de eerste helft der 17de eeuw. Het werd onder plaatsnamen naar het a b c gerangschikt. Vervolgens werd de bijzondere geschiedenis van den Haarlemschen Hoek behandeld volgens de orde van Geestelijke Oversten en Moeders en het dagelijksche leven der klopjes.

Toch is met dat alles nog lang niet volledig medegedeeld wat onder ander dan kerkgeschiedkundig opzicht van belang mag worden geacht, maar daarom dan ook in de Bijdragen minder op zijn plaats is. Zoo heb ik vele aanteekeningen kunnen verzamelen over het eigenlijke ascetische leven der Maagden, en tal van bijzonderheden ook over bijzondere deugden en gaven. De Levens toch werden tot stichting, onderrichting en opwekking geschreven; en de vraag mag worden gesteld, of we niet in deze vrome boeken eene navolging hebben te zien van de middeleeuwsche zede, waaraan we bijv. de Levens van de Broederen des Gemeenen Levens mogen danken, zooals die door Brinkerink en Thomas van Kempen beschreven werden. Het wil mij daarom voorkomen, dat er uit de drie quartijntjes ook nog voor onze dagen een echt stichtelijk boek zou zijn saam te stellen tot degelijke opbouwing van hooge deugd. Aan vrome spreuken en bijzonder innige uitdrukkingen ontbreekt het in de Levens niet, want de Schrijfster heeft voor alles wat het geestelijke en volmaakte leven raakt een bewonderenswaardigen rijkdom van taal en zegswijze ten haren dienste. Daarom zou, dunkt mij, ook de taal zelve een nadere beschouwing verdienen, onder vergelijking tevens met de spreekwijze, welke in de zuidelijke

Nederlanden toentertijd, blijkens de ascetische boeken, gebruikelijk was. Doch, zelfs afgezien van het geestelijk karakter, mag aan de spraak dezer zeventiende-eeuwsche boeken de belangstelling verzekerd zijn wegens den overvloed van eigenaardige woorden en uitdrukkingen, waarvan de Schrijfster zich bedient, en die te meer nog de aandacht vragen, omdat hare taal zoo ongekunsteld en argeloos werd neergeschreven, heelenal vaak uit den keuvelenden mond van den dagelijkschen omgang. Af en toe reeds moesten sommige ervan voor den gewonen lezer verklaard worden; doch een niet onaanzienlijk aantal, door mij verzameld, zou nog behandeling, althans mededeeling, verdienen.

Zoo heeft dan klopje Trijntgen Jans, gewis meer dan zij zelf zal hebben voorzien, zich voor het nageslacht verdienstelijk gemaakt; aan ons de voldoening van welgemeend in te stemmen met den wensch die met dankbaar hart werd neergeschreven [1]) „God den Heer wil haer een groote glorie gheven van haeren getrouwen arbeyt."

Overveen, 10 Juni 1913. J. J. Graaf.

FABERDOM, FABERDOEN, FABREDON.

(Vergelijk Bijdragen XXXV, blz. 168 en 419).

Een belangstellend lezer, vraagt, of niet met deze woorden het bekende *faux-bourdon* (falso bordone) zal bedoeld zijn. Daar is, dunkt mij, niet aan te twijfelen.

J. J. G.

1) Door Maria van Wieringen, de Haarlemsche maagd, die op hare beurt Trijntgen's leven beschreef. III, 445 v°.

CARMELITESSEN-KLOOSTERS IN NEDERLAND VOOR DE HERVORMING.

Haarlem en Rotterdam.

In deze *Bijdragen* dl. XXXIV, bl. 174 wordt gesproken over den Zaligen Joannes Soreth, Generaal der Carmelietenorde, die in 1457 het Haarlemsche Carmelietenklooster reformeerde en de kloosterlijke tucht herstelde. Zijne zorg strekte zich evenwel niet uit tot de ordebroeders alleen; doch ook over hen, die behoorden tot de „tweede orde".

Van het ontstaan der verschillende Orden af, vooral der Mendicantes, zijn er immer vrome vrouwen en maagden geweest, die aangedreven door de begeerte en het heilig verlangen, zoo volmaakt mogelijk God te dienen en de Evangelische Raden te beoefenen, het leven der monniken navolgden. Zij, die het gedeeltelijk beoefenden en zooverre de plichten van hun staat het gedoogden, werden *affiliatae* genoemd. Uit deze personen vooral ontstond de derde Orde, opgericht door een Bulle van Paus Nicolaas V in het jaar 1452 en nader bevestigd door Paus Sixtus IV in 1476. Anderen echter gaven zich geheel aan God; bouwden een celletje in de schaduw des kloosters en werden *reclusae* genoemd. De zalige Thomas Waldensis († 1421) bevorderde ten zeerste dit leven van volmaaktheid. Vooral in Engeland vond men vele *reclusae*, doch ook wel in

andere landen. Een der meest bekende is de zalige Johanna van Toulouse.

Voornamelijk uit deze personen onstond de tweede Orde, canoniek opgericht bij Bulle van 7 October 1452 door Paus Nicolaas V. Met blijde dankbaarheid ontving de zalige Joannes Soreth deze pauselijke gunst. Reeds den 14en October 1453 stichtte hij te Geldern (bij Kevelaer) het eerste Carmelitessen-klooster [1]); het tweede te Luik; verder te Dinant, Namen, Vilvoorden en *Haarlem*. In het jaar 1465 zond de Generaal Bave Dirxd. en eenige medezusters uit het klooster van Geldern naar Haarlem om aldaar een klooster te stichten [2]). De plaats van het klooster vinden wij in een brief van Theodoricus de Wassenaer, pastoor der S. Bavo te Haarlem [3]): Dirrick van Wassenaer, Prothonotarius des Heyligen Stoels van Romen, Proost en Archidiaken der Kerke Sinte Jans t Utrecht, Persoenre en Cureyt der Cueren en de Parochikercke van Haerlem, enz. Doen condt allen luyden, dat wij voor ons ende onsen naecomelinghen Cureyten derselver Curen belieft ende consenteert hebben, believen en consenteren mit desen onsen brieve de Religiose ende devote suster Bave Dircxs, voir haer ende haer mede Susteren opt Nyewelant binnen der Stede van Haerlem een Oorde an te nemen van onser liever Vrouwen Broeders van den Berch van Carmeli, ende

1) De plaats was *Ten Elsen* genaamd, en reeds — naar ik vermoed — te voren door Begijnen bewoond.

2) Wij volgen vooral de *Batavia desolata Carmelitana*, onzen lezers nu al welbekend, doch putten ook uit andere bronnen, o. a.: *Tomus E seu quintus R. P.* Jac. Milendunck *Historiae Provinciae* (Stadsarchief, Frankfort). Pater Jacobus Milendunck geboren 1612, was sinds 1640 Prior te Aken, Keulen, Mainz, Boppard enz.; sinds 1669 Historiograaf der Orde. Hij benutte vooral de thans grootendeels verloren gegane Acten der provinciale kapittels. Hij overleed 1682.

3) Uit de *Batavia des. Carm.* Zie ook Allan *Geschiedenis van Haarlem*, II, 474.

die Capelle opt selve Nyewelant mit haer toebehoren aen te vatten, ende daer verheffen te stichten, timmeren en te bouwen voir haer ende haer naecomelinghen toecomende Susteren een Clooster ende Convent der Oorden voirz. getijden te houden nae den Regel der selver Oorden. Behoudelijck dat zij voir hun ende haer convent ende Clooster voirz. ons ende onsen naecomelinghen Cureyten der Kercke van Haerlem voirz. alle jaer tot Paesschen uutreyken ende betalen sullen eenen gouden Vranckrijcksen Schilt oft Payment haere waerden dair voir, ende voir elcke Suster oft dienre des selven Convents die daer storf of begraven worden, sullen sij betalen een loot goet fijns puers Silvers. Ende waert dat sij yemandt die daer begeerde begraven te worden of daer quam om begraven te ontfangen ende begraven, daer sullen zij terstont binnen een maent nae der begraevinghe den Cureyt in der tijt wesende voir betalen vier Vranckrijckse Schilden. Voort en sullen zij niet hanteren, mit singhen, mit prediken oft doen prediken, noch mit processien, met questien oft anders in eniger manieren. Ende of zij of enich van hun den voirz. poincten alle of enich contrarie deden, zoo kennen zij den Cureyt dan wesende terstont vervallen, ende schuldich te wesen, daervoir een pond groot Vlaems, so dicke ende menichwerf als zij dat doen. Ende stellen daer op quyt alle previlegien daer zij hun tegens voirz. zouden moegen mede behelpen. Des t' oorconde so hebben wij Dirick voirz. onsen zegel an desen brief doen hanghen int jaer ons Heren 1465 op ten negenden dach in Febriario."

Het klooster stond op het Nieuwland aan het einde van de Barrevoetersteeg, niet ver van de voormalige St. Gangolfskerk en kwam uit aan de (nu gedempte) Voldersgracht.

In het jaar 1482 werden eenige Zusters naar Rotterdam gezonden, om aldaar een nieuw klooster te stichten. Opdat de Zusters te Rotterdam in denzelfden geest zouden leven als die van Haarlem, werd haar een gezegeld schrijven medegegeven van de Eerw. Priorin Gertrudis Gheraertsd., van den volgenden inhoud[1]): Wij Geertruydt Geraertsd. ootmoedigh Priorin onser Lieve Vrouwen Susteren cloester binnen Harlem opt Nieuwelant ende alle andere desselven cloostere doen condt ende kennelijck maken alle luyden, die desen onsen brief sullen sien ofte hooren lesen, als dat onsen clooster ter allen tijdt gestaen heeft onder den Prior van Harlem, soodat hij naar onser begeerte ons geset heeft een biechtvaeder, bij consent des Provinciaels, bij welcken onsen convent wordt geregeert in manieren hier na gescreven. In den eersten soo en ontfangen wij geen postulanten, dan bij wille ende consent van hem; diewelcke soo ontfangen de Prior heeft te kleeden oft te professen, oft iemand van hem geset. Item, geen dinghen, die werkelijk zijn, als van coopen en vercoopen huys, hof, erf oft anders iets notabels doen wij, dan bij raade des Priors, Biechtvaeders ofte iemand, daertoe van den Provinciaelswege gemachtigt.

Item, op geene daghen preect men in onser Kercken, dan alleen op onsen Kerkmisdagh; in welcken daghen wij geen aflaaten vercondighen, dan sympelijck en een scamel aelmis ontfanghen nae devotie des volcks.

Item wij en procureeren, noch doen procureeren geenerhande dinghen, bij welcke die Orde eenighe schade mochte vercrijgen ofte convent der Broederen eenigh achterdeel, Item geen ghilde ofte Broederschap en sijn gesticht in onse kercke, maer wij hebben altoes

---

1) Gecopieerd uit *Batavia des. Carm.*

van beginne tot desen daeghen ons neerstelijk te werck gestelt met spinnen, vlassen, wullen en kammen bij daeghe ende oock bij nachte, alsoo dat wij met onsen sueren arbeit onsen armen kost, huys en erf moesten betaelen. Item, niet van gewoente, mer uit bede wille sonderwijle visiteeren wij vrienden in haer sieckten, dewelcke sonder grooten onwaert niet weygeren en moghen. Is van desen iet anders dan hier voorgescreven staet, dat is kondigh den susteren tot Rotterdam van cloester gereist. Van desen voorseyden puncten waerachtige te doen, hebben wij Priorin ende convent voorseydt desen Brief besegelt met onsen geheymen segel hier beneden aangedrukt in 't jaer ons Heeren duisent vier hondert twee en 'tachtigh op den twintigsten dagh van November.

In het jaar 1486 was Eva Willemsd. de overste van het klooster, onder welke Priorin de volgende overeenkomst getroffen werd tusschen pater Albertus Joannis, S. Theol. doctor Lovan., Prior van het Carmelietenklooster en dit convent: Wij Aeff Willemsd. Mater, Geertruyt Gerijtsd. onder-Mater, Meynburgh Regersd. en Lysbet Gerbrantsd., Gertruyt Arentsd., Eltsen Jansd., Bart Jansd., Yde Martinsd., Maritgen Claesd. ende alle andere gemeine Susteren des Convents van onse Lieve Vrouwe Susteren binnen Harlem, Oirconden ende kennen, dat wij voor ons ende onse naecomelingen begeert hebben ende begeeren voor nu en voor eeuwighen tide een biechtvader te hebben naer onser begeerte en goeden wille des convents onser lieve Vrouwe Broederen te Harlem door machte des Provinciaels van Nederalemannen in der tijdt wesende. Welcken biechtvader wij beloven huisvestinge, cost en kleederen te besorgen en te geven alsolange als hij in onsen dienste wesen sal. Ende waert saecken, dat wij van hem ontlast begeerden

te wesen, soo sullen wij nochtans hem sijn costen betaelen sijn leven lanck, in wat convent hij woenen sal. Ende waert saecken, dat hij sieck of cranc woerde, in onsen dienst wesende, soo sullen wij hem sijn costen en kleederen besorghen, alsoolanck als hij onbequaem wesen sal den Ordene te dienen. Ende alsolanc als wij van staede niet en sijn de biechtvader binnen onsen Convente te houden, soo sullen wij den voors. Convente van den Broederen betalen jairlix voor sijnen coste XX Rijnsche gulden ende daerenboven hem sijn cleederen besorgen; des en sal hij tot geenen laste van den convente blijven. Voert als wij van staede sullen wesen te hebben een medebroeder ofte twee tot den biechtvaders ende t'onsen dienste, so begeeren wij (die) oock te mogen hebben bij goeden wille des convents door machte des Provinciaels, den welcken wij oock beloven te geven ende te doen, alle het gene dat wij belooft hebben en beloven den biechtvader als voorseyt is. Ende dit alle t'saemen is geschiet bij consente van den Eerw. Meester Martin van Mongord ende des Priors uit den convente voorseyt, die ons belooft hebben, dat wij eenen biechtvader ende medebroeder hebben sullen, nae den voorseyden manieren ten eeuwighen daghe, alle ding sonder arch en list. In kennisse van desen soo hebben wij Mater en alle andere Susteren voorseyt bij denselve convente desen brief over ons gesegelt met onse conventssegel hier beneden aenhanghende. Ende tot meerdere vastigheyt soo hebben wij oock gebeden den Eerw. Meester Provinciael Martin ende den Eerw. Meester Aelbrecht, Prior van Haerlem ende den gemeinen convente, dat zij desen brief mede wilden besegelen over ons en over hen luiyden in 't gene, dat hun aengaet, 't welck wij Meester Martin, Provinciael ende Meester Aelbrecht Prior ende gemeine convente voorseyt gerne gedaen hebben ende onse segelen hier

beneden aengehanghen. In kennisse der waerheit gesciet in 't jaar ons Heren duysent CCCC en sessen 't achtig op den seventsten dagh Aprilis."

In 't jaar 1487 werden eenige zusters van het Haarlemsche convent naar Brugge gezonden, waar een Carmelitessenklooster was gebouwd. Zij moesten daar eenige jaren blijven, om den waren religieusen geest over te planten en te doen beoefenen in dit nieuwe klooster. Na eenige jaren keerden deze zusters weer naar Haarlem terug. Vijf jaar vroeger — 1482, zooals boven reeds werd aangegeven — waren er Zusters verplaatst naar Rotterdam, om aldaar een klooster te stichten. Deze Zusters — over welke wij aanstonds zullen handelen — keerden niet naar het Haarlemsche convent terug. Als „Vrouwe-Broerisse" (sic) van ons klooster wordt ook nog vermeld Caterijne Jansd., eene nicht van Margaretha van Egmond. De laatste besprak in 1512 hare nicht Caterijn „haer beste laekense faly ende haer swarten tabbairt mit dat marteren fou, ooc dat gebruyck hoir leven lanck van de voorz. casse ende ons Heeren geboert, daertoe den duytschen Bijbel en Passionael elck in twee stucken gebonden, alleen gebruyck dair of" zoo zegt Alkemade in zijn beschrijving der Abdij Leeuwenhorst. Volgens vuytgeef ende betalinge (van stadswege) gedaen tot onderhout, alimentatie ende traictement van conventualen vuyten Vrouwen-broers convente, bedroeg, zoo zeggen ons de *Rekeningen Geestl. goederen* 1581/1582 de totale jaarlijksche „vuytgeef", welke na de opheffing der kloosters aan de nog levende Zusters werd verstrekt, de som van 315 *L*; daarvan erlangde Henrick Cornelisz. „voormaels supprior van 't voors. Convent 9 *L*."

Tijdens het beleg der stad door de Spanjaarden (1572—1573) is het klooster grootelijks beschadigd;

alleen de kerk bleef staan. Volgens Allan *Geschiedenis v. Haarlem*, dl. II blz. 475, was in 't jaar 1609 alles verdwenen en de grond betimmerd, behalve het kerkhof, dat eerst in 1662 verkocht werd aan de eigenaars der rondom gelegen gebouwen.

Het Carmelitessen-klooster te Rotterdam is, als gezegd, ontsproten uit het Haarlemsche. In 1482 werden elf harer uit dit klooster, aangewezen om te Rotterdam in de *Oost- en Goudse Wagenstraet*[1]) het kloosterleven voort te zetten. Het waren: Aecht Jansd., Mater; Aef Wouters, Sub-mater en Marije van Haerlem, geprofeste zuster, benevens vijf novicen en drie postulanten of „noch niet ingekleede, door zusters van zeker nieuw convent der zusteren van de Karmelyten-Order door Meester Aelbrecht van Haarlem, Vikaris van den Provinciaal der Karmelyten van Neder-Duytsland, in bescherming, verdediging, regel en order, in Gods name zakelijk en metterdaad aangenomen en ontvangen." In den volgenden brief[2]) had Meester Aelbrecht, de Vicarius Provinciaal zijn toestemming gegeven: In den naam des

---

1) Over de juiste plaats van het klooster zijn alle schrijvers 't niet eens. Het moet gestaan hebben in de Oost- *of* Goudschewagenstraat op het einde van de Kipstraat. De eene kroniekschrijver — zoo zegt ons Dr. E. Wiersum, wien wij deze bijzonderheden danken — geeft aan: de Oostwagenstraat O.Z. (*Bronnen voor Gesch. Rotterdam* II, 409); anderen spreken van Westhoek G. Wagenstr. en N.O.-hoek Kipstraat (*Rott. Ill.* I, 237, n⁰. 669 en 670). Het klooster, toegewijd aan de H. Maagd, schijnt in den volksmond den naam van St. Annaklooster gehad te hebben; ook in het *registrum Georgii Egmondani, ep. traj.* II, 54 is op 23 Febr. 1549 sprake van het Carmelitessenklooster van S. Anna te Rotterdam.

Volgens *Rott. in den loop der eeuwen* II, 33 zou het klooster misschien reeds gesticht zijn in 1443, doch de aandachtige lezer heeft reeds begrepen, dat dit niet juist kan zijn.

2) Zie *Batavia des. Carm.*

Heeren. Amen. Het sij aen alle en aen ieder bekent, dat in het jaer naer des Heeren geboort 1482 in de 15e indictie den 25 November ten een uure of daer omtrent in 't twaalfde jaer des Pausdoms van den Heiligen Vader in Christus, Sixtus door de goddelijke voorsienigheit den IV Paus van dien naem, voor mij openbaeren Notaris onderschreven ende voir de onderschrevene getuigen, die daerbij bijsonderlijk ontboden en versogt waren, in eigen persoon zijn verschenen de Religieusen godvruchtige personen Agathe Joansd. Moeder ofte Bestierdster, Aef Woutersd. onderbestierdster, Maria IJsbrands, geprofesside suster, Ursula Jacobsd., Dirckje Aelbertsd., Eva Hendricksd., Lysbeth Pietersd. en Magdalena Dirxsd. ingekleede susters; Anna Hendriksd., Maria Gysbertsd., en Tytrie Jansd. nog niet ingekleede susters van seekere nieuwe plantinge oft nieuwe Convente der susteren van de Carmelitenorder te Rotterdam, onder het bisdom van Utrecht ende hebben heilsamelijk begeert en ten hoogste gewenscht, dat se onder de ermen van onse Moeder de H. Kercke en mit behoirlijke hulpmiddelen tegen allerhande stroomingen en quaede oorblasingen verdedigt en beschermdt mochten worden. Ten dien eynde hebben se den Eerweerdighen en Religieuse Vader Meester Aelbert Johanzoon [1]) van Haerlem, Leezer in de Godtkunde, als in deese saecke den Vicaris van den Meester Provinciael der carmeliten van Nederduytsland, voor haer selven en voor haer naesaten ootmoedelijck in Christus gebeden, dat sij haer soo sij bovengenoemt staen en haer naesaten in het gemelde convent van Rotterdam onder de bescherming der Regel in de Orden

---

1) Pater Albertus Joannis, Doctor van Leuven, de Vicaris van den Provinciaal (1482) werd 1484 voor de tweede maal Prior te Haarlem.

van de glorieuse Maegt Maria des Berghs Carmeli met alle voorrechten, die aen de Orde vergunt zijn, goetgunstelijck wille aannemen en ontfangen. Gemelde Meester Aelbert, door dese gebeden als rechtmaetigh sijnde, bewogen, heeft opt gezach van den Meester Provinciael, van wien hij, gelijck bleek gemachtigd was, het gemelde convent met de susteren in die voorschrevene bescherminghe, verdedigingh, regel ende order in Godts naeme saeckelijk ende metter daet aengenomen, onder dese voorwaerde nochtans, dat de dry eerstgenoemde susteren van het Haerlemse convent voortaen in dit convent ingelijft en de voornaemste en bestierdsters van hetselve sullen sijn. Secundo, dat gemelde susters alhier sich eendrachtig sooals sij toegestemt hebben, sullen houden ende vernoecht sijn met de voorrechten, vergunninghen, die de Order vercreghen en ontfanghen heeft oft noch op wat wijse het sij, ontfanghen en vercrijgen sal, even eens gelijck sij in het convent te Harlem genieten ende dat sij in de handen van mij Notaris plechtigh en op straffe van ongehoorsaemheyt sullen beloven sich in alles te voegen naer de gemelde susters van 't Harlemsch convent. Tertio sullen sij de conventen van haer Orden vrij en schaedeloos houden van alle schulden, die sij of haere naesaten sullen maecken en sullen deswege ten bequamen tijde een behoorlijke versekeringh ter hant stellen. Gedaen in de biechtkamer van 't voors. convent ten overstaen van de voorsienige en eersaeme mannen Hugo Buscher Jacobszoon en Jeroen Albertzoon leecken en Borghers van Rotterdam." En was mede onderteekend door den Vicaris Provinciaal, de Eerw. Mater en Sub-mater en eindelijk door Jacobus Mercatoris „clericus Trajectensis, publicus sacrae imperiali auctoritate Notarius".

In hetzelfde jaar 1482 ontvingen zij de volgende

protectiebrief [1]) van den Rotterdamschen Magistraat:

Wij Schout, Borgemeesteren en Schepenen van Rotterdam doen condt allen luyden, hoe dat wij bij gemeenen overdachte en om de lof en de eere Gots te vermeerderen, aangenomen hebben in onsen goeden hoede en bijsondere bescermenisse de devote Maegden, geprofessijt onder den Regel van ons lieve Vrouwe des Berghs Carmeli ende op den straet tenden die Kipstraet, ende omdat de voors. susteren te neerstelijck en getrouwelijck voor ons en voor de gemeene inwonenden en voor de gemeene welvaert van der stede moghen bidden, zoo hebben wij hun en haer naercomelingen in 't goedertierenheyt gegunt al sulcken vrijheden als hiernaer bescreven staen. In den eersten, omdat sij seer arm sijn ende omdat de stede en poorters min last daervan hebben moghen, zoo consenteren wij, dat sij hun brood zullen winnen moghen met ambachten ende neeringen, soo dat sij dit connen en moghen, en vrij van alle schot en excynsen en al andere ongelden, sonder iemants wederseggen. Voorts soo hebben wij gegont en consenteeren, allen jaeren op den goeden Vrijdag te moghen keuren twee goede eerbaere mannen van onse poorteren, wien zij willen. Die sullen sij ons dan aenbrengen en die sullen wij van de stedewegen macht geven, den Susteren hulpelijck, voordelic in de onderstant te wesen in alle saecken, die zij te doen hebben en bijsonderlijck voor hen recht te spreken, te nemen en te geven, hetzij voor 't gemeen convent, of voor een ieder bijsonder in het voornoemt convent, alles sonder arch of list" [2]).

---

1) Zie *Batavia des. Carm.*

2) Vergelijk G. van Reyn, *Gesch. Beschr. v. Rotterdam*, I, 212; *Bronnen voor de Gesch. van Rotterdam*, II, 409, 473, die ook aangeven, dat in het jaar 1482 de zusters haar beschermings- en vrijdomsacte kregen van de stedelijke regeering.

De brief was gegeven in 1482 op S. Luciendag.

Veel „geschiedenis" is nu verder over de zusters niet te schrijven.

Rustig en heilig leefden, als te Haarlem, ook hier de vrome Carmelitessen, *die ac nocte meditantes in lege Domini*, gelijk onze H. Regel het van iederen waren Carmeliet eischt, als zijnde „prima et potissima pars"; in gebed en versterving werkende aan eigen heiligmaking, maar tevens biddende en boetende voor de wereld, erbarming en genaden afsmeekend voor zondaren en bedroefde zielen en zoo grootsche daden verrichtende, evenals thans nog doen hare medezusters in de beide kloosters te Boxmeer: op „Elzendaal" en „St. Josef" en te Zenderen, die allen het zuivere vita contemplativa beoefenen; grootsche en machtige daden, alleen opgeschreven in het Boek des Levens; hetgeen van meer blijvende waarde toch is, dan opgeschreven te zijn in de historieblaân.

In het stedelijk archief van Frankfort, (*Carmeliten-bücher*, 47*b* blz. 192—194) vinden wij nog eenige bijzonderheden over het klooster der Rotterdamsche Carmelitessen in 't jaar 1544. Wij zien er uit, dat de financieele toestand alles behalve rooskleurig was. Uit een brief van pater Jacobus Colcman, prior van Antwerpen (tot wien de zusters haar toevlucht hadden genomen) aan den provinciaal, gedateerd 3 November 1544 zien wij, dat er toen in het Carmelitessenklooster 17 bewoonsters waren, die verlof vroegen om het klooster geheel of gedeeltelijk te verkoopen, alsmede een bij het klooster behoorend terrein, om daarna in een ander klooster der Orde te gaan wonen. In het provinciaal kapittel te Keulen in April 1545 werden de prioren van Haarlem [1]) en van Schoonhoven [2]) aan-

1) P. Sebastianus van Bombergen.

2) P. Cornelius Korff.

gewezen, om in den treurigen toestand der Zusters hulp te verleenen. Wijl echter deze beide prioren bij den algemeen desolaten toestand der kloosters in 1545 geen geld konden verschaffen, sloten zij den 19en Mei van dit jaar een verdrag met den Magistraat van Rotterdam.

Een deel van het convent zal gebruikt worden als hospitaal der stad; het andere zullen de Zusters blijven bewonen. Daarvoor neemt de stad de op het klooster liggende lasten over en betaalt verder iedere kloosterzuster 12 gulden jaarlijks. Na den dood der Zusters vervalt het geheele convent met toebehooren aan de stad.

In 1546 vinden wij in de acten van den Provinciaal nog de namen van 15 Zusters. Deze betalen aan den Provinciaal 3 gulden. 5 Mei 1550 leefden er nog 12 Zusters, die het geheele huis aan de stad overdeden, en jaarlijks, ieder 16 gulden als ondersteuning ontvingen. Het volgend jaar (1551) besloot de vroedschap definitief, op den kloostergrond een gasthuis en twee pestilentiehuizen te bouwen. Pas in 1556 — aldus Dr. E. Wiersum, wien wij deze bijzonderheden danken — verlieten de Carmelitessen haar convent en namen zij tegen genot van een lijfrente van 16 gulden haar intrek in het Begijnhof. Op het kloosterterrein is alleen één pestilentiehuis gebouwd, doch dit is bij den hevigen brand, die in 1653 Rotterdam teisterde, in de asch gelegd. Het is later weer opgebouwd, doch in 1598 Weeshuis geworden, en dit gebouw, dat dus op den grond van het Carmelitessenklooster gebouwd is — thans het Gereformeerd Burger Weeshuis — doet nog als zoodanig dienst. Het overige terrein is voor den bouw van particuliere woningen en den aanleg van straten gebruikt. De daar gelegen Karnemelksteeg (sic) heette in 1766 nog „Karmelitesteeg bij het Weeshuis" (Zie *Rott. Straatnamen* door Droogen-

dijk en Moquette blz. 66). Afbeeldingen van het „St. Anna" Zusterhuis ± 1550 (twee, zonder naam van vervaardiger) en van het Carmelitessenklooster ± 1550 (drie, eveneens naamloos) bevinden zich in de prentenverzameling van het Rotterdamsch Gemeente-Archief (*Rott. Ill.*, I, n°. 661, 662, 669, 670 en 671). De tijd van vervaardiging is onbekend en de voorstelling moet op fantasie berusten, zooals ook daaruit blijkt, dat men er twee verschillende kloosters van gemaakt heeft.

Hoogeveen. P. fr. C. de Boer,
Ord. Carm.

ABDIJ VAN LOOSDUINEN.

Frater Georgius, de biechtvader, en zijn visioen. 1434.

Onder de collectie charters van het klooster te Loosduinen op het algemeen Rijksarchief bevindt zich een stuk dat een aangename afwisseling is op de andere, nagenoeg alle transporten en schenkingen. Frater Georgius, confessor van het klooster, geeft daarin een relaas van een visioen dat zich in het jaar 1434 aan hem voordeed terwijl hij de mis opdroeg, kort nadat hij een afgedwaalde op het rechte pad had teruggebracht. Aan het slot staat met een andere hand de volgende bevestiging geschreven: Constat hunc supradictum fratrem Georgium monasterii Lausdunensis confessorem fuisse et in eodem predictam vidisse visionem.

Het is een perkamenten blad met een vrij duidelijke en regelmatige hand beschreven, zelfs een marge is niet vergeten; het Latijn is hoewel ver van klassiek toch goed te volgen zooals blijken zal:

Ego, frater Georgius habens a iuventute mea precipuam meam devocionem ad sacramentum altaris et singulariter ad diem tam exellentissimi sacramenti deduxi annos meos usque ad tempus incarnationis domini m^m^ IIII^cm^ XXXIIII^m^. In profesto tam exellentissimi sacramenti contigit mihi quandam personam diviantem a bono proposito et graviter errantem adiutorio et gracia dei exhortationibus et allegacionibus scripturarum, sub forma secreti confessionis ad viam salutis reducere.

Super quo facto tanta alacritate cordis exhilaratus eram ut pias lacrimas et gaudiosas in laudem omnipotentis dei viscerose obtulerim denique instante die solemni et me disposito ut incombebat summam missam celebrare actuali devocione ut dingnum erat munitus ventum est usque ad ,credo in unum' quod cum plenarie legissem more solito et chorus cum organo necdum ad medium devenisset, ego stans in oppositum excellentissimi sacramenti in reliqua ibidem patenter supra altare constituti oculos mentis et carnis humiliter et reverenter ad ipsum sacramentum levavi, dicens in corde meo: „o, virginis Mariae fili benedicte ymmo verus filius es dei omnipotentis" cum recordatione passionis eius et mortis, meque in his verbis et recordatione ad tempus unius ave Maria existente, ecce, ille filius virginis pro sacramento mihi ostensus est quidam perfectus vultus vere speciosior omni forma filiorum hominum in fronte, in palpebris, in superciliis subnigris, oculis submissis, naso, genis, ore et mento, capillis eciam ab utraque parte capitis dependentibus usque ad tegmen auricularum declinantibus perminimum ad caniciem omni hac forma vultus ceteris incomparabiliter visi pulcrior. Quid putat homo vivens qualiter liquefacta fuerit anima mea in visione tam mirifica in visitatione tam beatifica dulcedo devocionis me tantum obtinuit ut lacrimas ex medullis viscerum anime mee si dici posset effuderim continuo ita quod maduerim quot vicibus lintheum dependens ad librum nec defuit iterum semper me erigente ipsa sacratissima visio sed angustiabar interdum si quis astancium altari singularem modum meum attenderet. Finito ,credo in unum' quo toto tempore visio protendebatur oculos meos deinceps de tota missa ad ipsum salutiferum sacramentum non deduxi tum in corde meo pensans, „si illud aspicerem iterato sub forma sacramenti vererer

aliquantulum minui de preterita visione tum eciam meditans me sollicitum debere fore ut sacra misse ministeria condingno honore et provida devocione consummarem. Quis ego sum, frater homuncio omnibus in notis publicus peccator attamen ipse dominus Jhesus Christus sua ineffabili bonitate et clementia dingnatus est hoc modo me visitare quid igitur mirum si ut frequenter legimus sanctis et clericis suis creaturis visitationibus et apparicionibus sua interna dulcedine in presenti vita se offerre voluit, gracias ipsi immensas refero, cui tamen ad serviendum semper indingnus existo.
Amen.

Behalve om kennis te maken met de mededeelingen van Frater Georgius kan dit stuk tevens dienen om het lijstje van rectoren en confessoren van het klooster, gegeven in Dl. XXIV dezer Bijdragen, pag. 375, met twee te vermeerderen, n.l. behalve met frater Georgius ook met Arnoldus Petri Catwijck, wiens sterfjaar, 1510 in dorso vermeld wordt met bijvoeging dat hij 70 jaar oud was en 25 jaar confessor geweest is.

Uit een andere aanteekening eveneens in dorso zien we dat het jaar 1431 genoemd bij Heilwig van der Leck in de lijst van abdissen t. a. p. haar sterfjaar is.

's-Gravenhage. S. DROSSAERS.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER BEDEVAARTEN NAAR SAN JAGO DE COMPOSTELLA OMSTREEKS 1520.

Met het Heilige Land, Rome, Sint Patrick's Vagevuur in Ierland en meer andere behoorde San Jago de Compostella in Spanje tot de oorden, waarheen de middeleeuwsche christenen bij voorkeur hun schreden richtten zoo dikwijls zij door het doen van een bedevaart hun godsvrucht begeerden te versterken of de geloften vervullen wilden, in dagen van nood en benauwdheid door hen afgelegd.

De hieronder volgende aanteekeningen, die ontleend zijn aan een op het Deventer archief berustend register, getiteld „Memoriale sententiarum et aliarum sententiarum" en hoofdzakelijk vonnissen in handelszaken bevattende van de 15de en 16de eeuw [1]), deelen aangaande de wijze waarop men te San Jago de bedevaartgangers verzorgde, wie het ongeluk trof gedurende hun verblijf aldaar krank te worden, enkele bijzonderheden mede, welke niet algemeen bekend zijn, zoo het schijnt, en als een kleine bijdrage mogen beschouwd worden tot de geschiedenis van de bedevaarten onzer vaderen in het algemeen.

In der saken Johans van Windesem.

Tijs Vrone van Dorsten, wonende te Wesel, sachte dat hie in seekeren lijfsnoeden gelaeft heft Sanct Jacob

1) Inventaris van het Deventer Archief (Dev. 1870) n. 1222.

in Galissen persoenlick te versoecken [1]), ende dat hie soe 14 dage voer Sanct Marten verleden op die reise na Sanct Jacob gegaen is, ende aldaer ter steden gekomen mit seeckten bevangen wesende heft hie Sanct Jacob mit sijn offer ende gebede versocht. Ende vermitz dat hie seeck ende kranck was ende anders nyet herbergen konde heft hie getreden in dat nije gasthues aldaer, gehieten des koninx gasthues wantet bij den koninck gesticht is, daer hie doegentlick [2]) ontfangen wort. Ende so als hie daer inne omtrent 8 of 9 weken seeck gelegen heft, dat do bijnnen der tijt int selve gasthuys seeck gekomen is een, die sich hiete Berent van der Horst. Ende als Tijs weder bekoverde [3]) ende genck wanderen in den gasthuse hoerde hie Beernde Duetsche tale spreken, waruuth dat Tijs Berende tosprack, seggende: „lantsman, waer sijt ghij hen"? Daer Berent op antwerde, hie weer van Deventer uuth den sticht van Utrecht, sodat sie beide do voert mit malkanderen kontschap makeden. Ende Tijs vragede Berende vurs. vaken, als sie voelle kallinge vro ende late mit malkanderen hadden, wo lange dat hie van hues geweest weer, daer hie op antworde: „wal 5 of 6 jaren"; vragede hem voert oft hie oeck wederomme wolde, dat sie tsamen reisen mochten, daer Berent op antworde: weer hie weder gesont, so wolden sie tsamen reisen, ende malkanderen loefnisse op deden. Ende als Berent so in den gasthuse 3 oft 4 weken gelegen hadde is hie daer gestorven, en heft to voeren eer hie int gasthues qwam in Sanct Jacobs kercke, als alle pelgrijmmen ende seecken dat so doen moten eer sie in dat gasthues ontfangen worden, sijn bijcht gespraken, ende sijn Sacrament als

1) Bezoeken.
2) Barmhartiglijk.
3) Herstelde.

een kerstken mensche ontfangen hadde ijs hie gestorven als een kerstken mensche in den gasthuse vors. den 14en dach voer den Sonnendach to Vastelavont in der nacht van den Sonnendach opten Manendach. Ende die vurs. Tijs heft stede selves 4de nementlick met 2 overlenschen knechten, die een gehieten Sijmon die ander Pauwel, ende i Wolter, Berendt vurs. in der sieckten bewart int uutherste sijns levens, ende heft hem mit sijnen handen selves die oghen geslaten ende gelaken. Ende dat hie selves des Manendages omtrent 10 uuren voermiddage Berentz lijcham to kerckhave gevollicht, ende bueten der stadt, gehieten op die sprake Allegrasse op een gewijden kerckhof, alleen bemuert liggende tusschen der stadt ende een capelleken gehieten Compestelle, heft helpen begraven, daer men alle pelgrijmme gewontlicken is te begreven. Ende als dat in den selven gasthuse gewontlicken is als men daer ijrsten inkompt, kompt bij die pelgrijmme een doctor in der medicinen ende beseet ende betast den pelgrijmmen den puls. Als dat gescheet is, secht hie totten scriver, die daerto ordineert is, dat hie dat voert verwaren sal, die dan des pelgrijms namen to boecke set ende gijft den pelgrijmmen elck voer sijn hoeft een cedelken in die hant, daer sijn name in geteikent staet, daer dan die pelgrijm voert mede baven op Sanct Jacobs kamer bij die verwares, die die cedelkens ontfangen ende wijsen den seecken ende pelgrijmmen oer stede, ende steken dat cedelken an dat bedde, daer die pelgrijm liggen om elck sijn stede to wetten. Ende dat an dat selve bedde, daer Berent op qwam ende gestorven is, van beghijn an so lange dat hie doet van daer gedregen wort, gesteken heft tusschen twee draden sijn cedelken, dat hem gegeven was, ende die woerde des cedelkens weren dese: „Berent van der Horst van der Elborch". Ende sachte dat Berent

een cort, droich, veerschaten [1]) knecht was, mit roden krusen haer ende 1 roden bart, scheelaftich seende, weynich bevende ende schuddende mitten hoefde, wair hie geseen heeft dat Berende dat haer als hie int gasthues ijrst qwam ende sijnre noch gheen kennisse en hadde wort afgeschoren bij den gronde, als men ghemeenlicken allen pelgrijmmen doet om gewoentes willen.

Juratum coram Reyners 26 May anno (15)19.

In eadem.

Steven Schomaker, onse ingeseten burger, sachte dat hie int yaer verleden bedevaert gewest heft t Sanct Jacob to Compostell in Galijssen, ende dat hie daer gekomen is in den dach van den Rosen des merghens to 8 uuren in den Vasten verleden. Ende als hem onse mederaedt Jan van Winsem een breef medegegeven hadde te vragen na sijnen neven Berent van der Horst ijs hie daermede gegaen in dat nije gasthues, gehieten des koninx gasthues, ende heft gevraecht na Berende vurg., dair hem van den verware geantwort wort dat hie daer gestorven weer 14 dage voer Vastelavont do verleden; ende hebben hem geapent dat boeck tot sijnre begerte, daer men gewontlicken is in tscriven die namen der seecken, die komen in dat gasthues vurs., daer hie inne gescreven bevonden ende gelesen heft: „Berent van der Horst van der Elborch", ende dat hem die gastwaere vorder gesacht heft dat hie daer een guede wijle zeeck gelegen hadde ende weer eens bijgekomen, dat sie gemeent hadden hie solde weder daeruuth hebben gegaen, dan weer weder ingevallen ende in den gasthuse witlick gestorven die tijt vurs.

Dr. J. de Hullu.

1) Stevig gebouwd, kloek.

RUNXPUTTE TE HEILO IN 1807.

Wie eenigszins bekend is met de geschiedenis van „Capelle" te Oesdom (Heilo), weet hoe in afgeloopen eeuwen invloedrijke Hervormden er steeds op uit waren, om door plagerijen het den Roomschen zoo lastig mogelijk te maken ten opzichte van hun bedevaarten naar deze aloude pelgrimsplaats.

Van 1795 tot 1807 hebben de Roomschen onder inwerking der nieuwe leuze: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, naar het schijnt volle vrijheid gehad tot het houden van bedevaarten. Maar van 1807—1810 bleek de Vrijheid te zijn opgeheven: de Hooge Regeering nam tenminste een dreigende houding aan ten opzichte der pelgrimages naar Runxputte.

In het archief van Limmen (gelegen in de onmiddellijke nabijheid van „Capelle") vond ik eene aanwijzing van bedevaartsbemoeilijking in 1807, en wel bij de notuleering van een Vroedschapsvergadering op 17 September van dat jaar. Die geringe bijdrage tot de geschiedenis dezer aloude bedevaartsplaats wil ik hier mededeelen.

Het te boek gestelde kan tot toelichting dienen van de volgende regels uit het bekende „Bedevaartboekje naar Onze Lieve Vrouw ter Nood te Heiloo":

„En al kwamen ook in den aanvang der 19de eeuw, „ondanks de vrijzinnige begrippen, de Minister van „Justitie en Politie in de jaren 1807—1810 hunne aan-

„schrijvingen en dreigementen sturen [1]): zoo lieten toch „de beevaartgangers niet af naar Heilo en „Capelle" „te komen. Eerst in 1830—1840 is de bedevaart „vervallen."

Hier volgen de oude notulen:

„Vroetschap te Limmen, 17 Sept. 1807.

„De officier en Gandarmens welke den 4en dezer „alhier in cantonnement zijn gekomen nog alhier in „contonnement zijnde, en de gerugte gelopen hebbende, „dat deselve Gandarmens alhier soude gelegd zijn om „de Processie naar en aan Capel onder Heyloo indien „deselve mogte hervat werden, desnoods tegen te gaan „en te beletten, welke hervatting van de processie die „op 15 augustus l.l. naar Capel heeft plaats gehad „volgens gerugte op den 8 of den 12 of 13 dezer soude „plaats hebben, Is geresolveert hier van een missive „aan den Heer Landdrost te schrijven en daar bij te „versoeken om desselfs vermogen te willen gebruiken „ter verlegging der voorn. Gandarmes van hier, alsoo „de gemelde 8, 12 en 13 dezer zijn gepasseert Sonder „dat daarop nog hier nog te Heyloo iets buitengewoons „heeft plaats gehad en sonder dat andere dagen tot „het houden van Processie werden genoemt, werdende „de Secretaris gequalificeert soodanige missive te con„cipieeren en te versenden

In kennisse van mij

Jb. Laarman

secr."

Zeer waarschijnlijk heeft deze militaire maatregel als dreigement moeten dienen.

---

1) Wel zonderling. Juist tijdens de regeering van den Roomschen Koning van Holland.

Eene korte beschouwing over de af te zenden missive moge hier nog volgen:

De bedoeling, die de Vroedschap er mee had, is duidelijk gezegd: verwijdering der militairen. Maar niet wordt medegedeeld wáárom die verwijdering zoo dringend gewenscht werd. Er kunnen twee redenen voor bestaan hebben, waartusschen men heeft te kiezen.

De missive kan als een bedekt protest bedoeld zijn tegen de vrijheidsberooving der Roomschen. Van de 435 inwoners waren 368 katholiek; de vroedschap zal dus ook wel overwegend roomsch geweest zijn. Dit lichaam was dan m. i. tot een dergelijk protest als aangewezen. Maar vreemd mag het dan genoemd worden, dat hiervan met geen enkel woord melding wordt gemaakt.

Kan de reden tot afzending der missive aan den Landdrost ook een andere zijn geweest?

Al vele jaren achtereen was Limmen (ook andere plaatsen in den omtrek) lastig gevallen met inkwartiering. En ten zeerste was het dorp verarmd door den inval der Engelschen en Russen in 1799, waarbij de „Fransche Broeders" in het plunderen „lang niet links waren". En nu kreeg het verarmde dorp weer inkwartiering! De bezorgde Vroedschap zal daarom denkelijk op louter economische gronden het vertrek der gendarmes gevraagd hebben.

Hiervan wordt in de vermelde notulen evenmin iets vernomen. Zeker, dat is ook zoo. Maar in het oude notulenboek komen vóór en ná deze Vroedschapsvergadering herhaaldelijk klachten voor over de lasten en nadeelen, die Limmen door den laatsten oorlog had geleden.

Of de brief goed gevolg had? Ze is... nooit verzonden! Één dag na het besluit tot schrijven aan den

Landdrost vertrokken de gendarmes (18 Sept.). De onrustbarende datums waren voorbij.

In het oude notulenboek wordt dit volgenderwijze vermeld:

„De officier en Gendarms den 18 Sept. 1807 van „hier vertrokken sijnde, Is het onnoodig en ondienstig „geworden de missive ter verkrijging van het vertrek „te consipieeren en te verzenden."

Uit dit vertrek na de gevreesde Septemberdagen zou men kunnen afleiden, dat dit militaire „cantonnement" tegen de bedevaarten naar „Capelle" was gericht.

Amsterdam. M. KRAMER.

PASTOOR WARMELINK EN KAPELAAN PAEP VAN ASSENDELFT EN DE EED VAN 21 AUGUSTUS 1795.

De 21ste Augustus 1795 was door de Municipaliteit van Assendelft aangewezen als de dag, waarop de verschillende personen, die daarvoor in de termen vielen, den eed van trouw aan de nieuwe regeering zouden afleggen.

Een der opgeroepenen weigerde het; twee andere maakten voorbehoud, n.l. pastoor Warmelink en kapelaan Paep.

Een en ander daarover vond ik in het gemeente-archief van Assendelft volgenderwijze genotuleerd.

„12 Aug. 1795.

„Verder is gelezen de missive van het Committé van „Algemeen Welzijn in dato 4 Aug. aangaande het „doen van de Eed.

„En is tot het doen derselve bepaald heden over „8 dagen sijnde 19 Aug. en de boode gelast de aan„segging der gerequireerde persoonen ter sisteering te doen.

„18 Aug.

„Is verder in bedenking gekomen aangaande het „doen van den gerequireerden Eed en is goed gevonden „de leden die in dienst blijven hetzij in de Munici„paliteit, hetzij in committé van Justitie den eed af te „nemen, als meede de Predikant, Pastoor, Cappelaan en „andere ambtenaren en die in plaats van den 19 dezer „te convoceeren tegen den 21 zijnde e.k. Vrijdag en

„tot commissie benoemd H. de Jong en G. op 't Land.
„Egter zijn de leden niet ontslagen voor de nieuw „aangestelde beëedigd zijn."

„21 Aug.

„Klaas Stuurman Collecteur van de doorvaard op „de turf [1]) aan de Nouwernasche sluys, in deeze „jurisdictie woonende, declareerend, nadat het formulier „hem een en ander maal was voorgelezen den Eed niet „te kunnen doen, gevende voor redenen niet te be-„grijpen de rechten van den Mensch en Burger.

„Compareerde de Capellaan Paepe welke wel niet „den eed weygerde, dog zoude gaarne den selve doen, „na dit onderstaande declaratoir door hem overgegeven:

„Ik ondergeschreven Capellaan der Roomsch Catholyke „gemeente van Assendelft verklaare bereydwillig te zijn, „om den gerequireerden Eed te doen mits deeze niet „uytgebreyd worde tot eenige verpligting die strijdig „is tegen den aard van mijn ampt of tegen de Leering „en pligten van den Roomschen Catholijken Gods-„dienst aan welken ik op eene onschendbaarste wijze „verbonden ben."

Was geteekend: J. P. Paep.

„De Pastoor Warmelink [2]) produceerd het navolgende „declaratoir:

„Ik ondergeschreven Pastoor der Roomsch Catholyke „gemeente van Assendelft ..... enz.

---

1) Klaas Stuurman was ook schoolmeester te Nauerna (een gehucht van Assendelft). Volgens bovenstaande notuleering zou de secretaris het collecteurs-ambt hooger gesteld hebben.

2) Eigenaardig, dat secretaris Van Sypesteyn niet het eerst pastoors Warmelink's declaratoir vermeldt.

Was het misschien, omdat hij nog al eens samenwerkte met den kapelaan?

Secretaris Van Sypesteyn en kapelaan Paep toch, waren den 12en Febr. 1795 door de Provisioneele Municipaliteit van Assendelft benoemd tot commissarissen der te ontvangen Fransche assignaten.

Het „declaratoir" is hetzelfde als bij den kapelaan; alleen achter „aan welken ik op eene onschendbaarste wijze verbonden ben", volgt bij den pastoor nog: „en blijve".

Mocht de Municipaliteit van Assendelft met deze verklaringen genoegen nemen? De heeren op het raadhuis vonden het een lastig geval. Ze wisten niets beters te doen dan van een en ander rapport uit te brengen aan de Hooge Regeering. Lezen we de notulen verder:

„De Municipaliteit van Assendelft heeft niet op zich „durven neemen den Eed met eenige bepalingen daar „bij gemaakt te doen verrichten, vinden goed deze „declaratoiren te zenden aan de Provisioneele represen- „tanten van het Volk van Holland.

„gelasten den secretaris te concipieeren eene missive „aan gemelden Representanten van het gepasseerde „zoo van het een en als anders bij den Eeden alhier „afgelegd:

„Gemelde missive is van den volgenden inhoud:

„Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap!

„Aan de Provisioneele Representanten van het Volk „van Holland.

„Wij hebben de eere U. L. bij deeze kennis te geven „dat de gerequireerde Eeden alhier zijn afgelegd.

„Uytgenomen door den Roomschen Priester en „Capellaen, welke denselve wel niet geweygerd hebben, „dog hebben overgegeven de hier in originali nevens- „gaande declaratoiren versoekende na inhoud van ge- „melde declaratoiren den Eed te mogen doen.

„Wij hebben niet op ons durven neemen den Eed „met bepalingen daar bij gemaakt te doen afleggen, „versoekende deswegens U. L. nadere ordere hoe zig „hier te gedragen hebben.

„Dog Claas Stuurman Collecteur op den doorvaard „van turf aan de Nouernasche sluys en tevens School- „meester tot Nouerna declareerd den Eed niet te „kunnen doen, voor redenen gevende, niet te begrijpen „de rechten van den Mensch en Burger; ook hier op „versoeken wij UEd. ordere hoe ons in deese te gedragen."

Eerst in de Vergadering van 20 Dec. 1795 kwam deze zaak weer aan de orde. Den 11en Dec. was hierover een placcaat ontvangen. De desbetreffende notuleering is als volgt:

„Is geleezen 't placaat van 11 dezer aangaande het „doen van den Eed, met de veranderingen daar gemaakt.

„Is goedgevonden 2 commissarissen te benoemen om „de amptenaar te doen compareeren, die den Eed „gedaan hebt daarvan kennisse te geeven en die den „Eed niet gedaan hebben, den Eed af te nemen en bij „weygering, te doen na inhoud van gem. placaat.

Over de beide Roomsche geestelijken wordt in de verdere notulen niet meer gesproken. Blijkbaar hebben de twee commissarissen ze „doen compareeren" en hun mededeeling gedaan, dat door de veranderingen in den voorgeschreven eed, de Regeering genoegen kon nemen met de beperkende bepaling, die kapelaan Paep en pastoor Warmelink den 21en Aug. hadden aangebracht.

Ten slotte wil ik nog mededeelen, dat Klaas Stuurman bij zijn eedsweigering „persisteerde", nog altijd „de rechten van den mensch niet kunnende begrijpen".

Hij werd 12 Jan. 1796 als collecteur „van de doorvaard op de turf" — en als schoolmeester — ontslagen.

Amsterdam. M. KRAMER.

HET BIDDEN IN DE KERKEN VOOR KONING LODEWIJK NAPOLEON IN 1809.

Den 25sten van Zomermaand 1806 had zijn Excell. de Minister van Binnenl. Zaken door het geheele Koninkrijk-Holland aanschrijving gedaan, dat in alle kerken gebeden zou worden voor Koning Lodewijk Napoleon.

Deze aanschrijving heeft hoogstwaarschijnlijk aanleiding gegeven tot het onderstaande gebed, dat 's Zondags in de katholieke kerken door den priester werd gebeden, zooals heden ten dage nog, alhoewel in anderen vorm, gebruikelijk is, al is thans het bidden voor de Koningin dan ook niet door haar Ministers voorgeschreven.

Van dat gebed heb ik een gedrukt exemplaar in mijn bezit.

Het opschrift luidt:

„Manier om het gebed voor den koning in de roomsch-katholyke kerken te bidden."

Het is gedrukt „Te Amsterdam, bij De Wed. F. J. van Tetroode, Boekverkoopster in de Kalverstraat."

„Met Approbatie" staat er onder.

De tekst is aldus:

„V. Domine salvum fac Regem nostrum Ludovicum „Napoleonem.

„R. Et exaudi nos in die, qua invocaverimus te.

Oremus.

„Quaesumus omnipotens Deus, ut famulus tuus Ludo-„vicus Napoleon, Rex noster, qui tua miseratione suscepit

„regni gubernacula, virtutum etiam omnium percipiat „incrementa: quibus decenter ornatus, & vitiorum monstra „devitare, & ad te qui via, veritas, & vita es, gratiosus „valeat pervenire. Per Dominum nostrum &c."

De hollandsche vertaling is er naast gedrukt [1]).

Dat bidden voor Koning Lodewijk Napoleon lijkt niet bij alle gezindten op de gewenschte manier geschied te zijn. Van regeeringswege alweer, werd er in 1809 aanmerking op gemaakt.

In het gemeente-archief van Limmen vond ik zeer toevallig daarover het volgende genotuleerd, dat m.i. wel waard is gepubliceerd te worden, al was het alleen maar om *deze* reden, dat de katholieken zich in die aangelegenheid blijkbaar uitstekend naar den wensch der wereldlijke overheid gedragen hebben.

„Vergadering gehouden van het Gemeente Bestuur „van Limmen 26 van Oogstmaand.

„Is gelezen een aanschrijving van den Heer Landdrost „van het Departement van Amstelland gedateerd den „21 dezer Lettr. A. houdende aanschrijving om de „noodige orders te stellen, dat op maandag den 4den „van herfstmaand aanstaande des voormiddag ten „10 uuren in de gemeente worde gehouden een Dank- „en Bedestond; waarop gedelibereerd zijnde Is den

---

1) V. Heer! behoed onzen Koning Lodewijk Napoleon.
R. En verhoor ons ten dage dat wij U aanroepen.

Laat ons bidden.

Almagtig God! wij bidden U, dat uw Dienaar onze Koning, Lodewijk Napoleon, die door uwe genadige beschikking het bestuur des Rijks bekomen heeft, ook een aanwas verkrijge van allerlei deugden, door welke hij naar behoren voorzien, het wanvoeglijke der ondeugd vermeiden, en welgevallig komen kan tot U, die de weg, de waarheid, en het leven zijt. Door Jezus Christus onzen Heer. Amen.

„Secretaris versogt en gelast, aan de Leeraar der Ge-
„reformeerde gemeente en aan de Leeraar der Roomsche
„gemeente alhier te doen de navolgende aanschrijving:

Limmen den 26 van Oogstmaand 1809.

„Het Gemeente Bestuur van Limmen ontvangen „hebbende een aanschrijving van den Heer Landdrost „van het Departement Amstelland gedateert den 21 dezer „Lettr. A. ingevolge de intentie van Zijne majesteit „houdende de nodige orders te stellen, dat op maandag „den 4de van herfstmaand aanstaande des voormiddags „te tien uuren in de gemeenten binnen deze Jurisdictie „met de meest mogelijke plegtigheid in de kerken van „ider gezindheid wordt gehouden een dank- en Bede-„stond, ten einde de beste zegening over Zijne majesteit „van het opperwezen af te smeken, ten einde verder „voor dit Land, waarvan een gedeelte zich in zulke „benauwde omstandigheid bevind [1]), redding en hulp „van den Hemel af te bidden en om eindelijk met „dankbare erkentenis voor al het goede, hetgeen wij „nog in zulk een ruime mate genieten, de vurigste „wenschen en gebeden op te zenden dat het Gode „behage onze dierbare Koning nog lang te sparen, „Zijne Regering voorspoedig te maken, de krijg van „het Hollandsche grondgebied te verwijderen, de daartoe „aangewend wordende pogingen met den besten uitslag „te bekronen en door een spoedige en vaste vrede „wederom de verstopte bronnen van voorspoed en bloei „te doen openen.

„Wordt door het gemeentebestuur voornoemd daarvan „kennis gegeven aan de Leerraar van de gereformeerde „gemeente en aan de Leerraar der Roomsche gemeente

1) Inval der Engelschen in Zeeland. Ook overstroomingen hier en daar

„alhier, met aanschrijving en last, om in de hare, „voor zo veel hem aangaat, te zorgen, dat aan het daarbij „bepaalde ingevolge de intentie van Zijne Majesteit „stiptelijk worde voldaan en daartoe alvorens op Sondag „den 27en dezer van den Predikstoel hunne gemeenten „van het houden der gemelde Dank en Bedestond kennis „te geven.

Laarman, secr.

Vier dagen later werd ook eene kennisgeving gericht tot de Burgerij, om — wegens den ernst der tijden — zich op Maandag 4 Sept. a.s. van festiviteiten (ter viering des verjaardags van Koning Lodewijk), te onthouden [1]).

„Het Gemeente Bestuur van Limmen brengt bij dezen „ter kennisse van de Ingezetenen van Limmen, en allen „die sulks verder aangaat, Dat het de wil van Zijne „Majesteit de koning is, dat er geene buitengewone „vreugdebedrijven zullen plaats hebben, voor dat het „grondgebied van het koninkrijk geheel van den vijand „is bevrijd en uit dien hoofde verlangt, dat de Feesten „en vreugdebedrijven welke op maandag de 4de van „Herfstmaand soude gevierd zijn, geen plaats hebben, „maar sich bepalen tot het opsenden van publieke en vurige gebeden.

30en van Oogstmaand 1809.

In kennisse van mij

Laarman.

De ernstige wensch van de wereldlijke Overheid was dus wel zeer duidelijk te kennen gegeven aan de

1) Lodewijk Bonaparte, geb. te Ajaccio 2 September 1778, † te Livorno 25 Juli 1846, zoon van Carlo Bonaparte en van Maria Laetitia Ramolino. Gehuwd met Hortense de Beauharnais.

geestelijkheid en het volk. Heeft men er zich aan gehouden?

In de Vroedschapsvergadering te Limmen op 11 November 1809 werd door den Voorzitter het volgende schrijven voorgelezen:

„Is ontvangen een aanschrijving van deselve Heer „Landdrost gedateert den 18en van Herfstmaand l. l. „Lettr. H. houdende dat niet in alle Hervormde „kerken[1]) wordt opgevolgd de bepaalde orde nopens „de wijze van bidden voor het Gouvernement en dat „onderscheidene Leeraars niet dan algemeene ge„beden doen zonder den koning met name daaronder „te bevatten, dat sulks soo niet behoorde en dat de „gemeente bestuuren worden verantwoordelijk „gestelt dat aan de aanschrijving van Zijn Excellentie „de minister van binnenlandsche Zaken in dato den „25en van Zomermaand 1806 worde voldaan. Waarop „door den Secretaris gecommuniceerd zijnde, dat hij de „bevorengemelde aanschrijvingen van den 18en van Herfst„maand l.l. Lettr. H. ter kennisse van de gereformeerde „gemeente alhier had gebracht ten einde sich daarna „te kunnen gedragen, Is het verrigte van de Secretaris „geapprobeert."

Het schijnt, dat op den 4en Sept. scherp nagegaan is, of in de verschillende kerken op de gewenschte manier werd gebeden. Zeker waren ook nu weer — evenals op de gewone Zondagen — schuldige afwijkingen gebleken, maar alleen in de hervormde kerken. Daar moest nu maar eens voor goed een einde aan komen door den krassen maatregel, dat de gemeentebesturen in dezen verantwoordelijk werden gesteld.

---

1) Spatieeringen van mij.

Niet lang echter meer zou ook in de herv. kerken de naam van Lodewijk Napoleon in het voorgeschreven gebed genoemd worden. En geen enkelen verjaardag zou hij meer in Holland vieren; zijn regeeringsdagen waren geteld. Door zijn keizerlijken broeder gedwongen, deed hij den eersten Juli 1810 in het Paviljoen te Haarlem afstand van de regeering.

Amsterdam. M. Kramer.

UIT OUDE BESCHEIDEN.

I. Vicarie van het S. Jozef's altaar in S. Bavo te Haarlem.

Meermalen reeds werd in tijdschriften op historisch, oudheidkundig en genealogisch gebied gewezen op het groote nut, dat ook de archieven van bijzondere personen en families bezitten, om nog al eens voorkomende twijfelingen aangaande personen of feiten met stelligheid op te lossen.

Als sprekend voorbeeld van de waarheid dezer bewering, als ook ter aansporing om dergelijke archieven, zoo mogelijk, nauwkeurig te doorzoeken, diene volgende mededeeling.

In de „Outheden en gestichten van Kennemerland, Amstelland, Noortholland en Westvriesland," beschreven door H. van Heussen, vertaald en toegelicht door H. van Rijn, uitgegeven te Leiden in 1725, blz. 27 onder N. 15, vinden wij vermeld, dat het „recht van patroonschap" van het St. Jozef's altaar in de Kathedrale Kerk van St. Bavo te Haarlem toekwam „Antoon Verburg of Floris van Adrichem." De twijfel daaromtrent, door bovengenoemde schrijvers met het woordje *of* uitgesproken, wordt echter op afdoende wijze weggenomen door de authentieke akte, berustende in het Archief der familie van Brienen in het St. Nicolaasgesticht van Liefdadigheid te Amsterdam, ook nog wegens andere bijzonderheden belangrijk genoeg om hier te worden

medegedeeld, terwijl wij hopen deze nog door meerdere dergelijken te laten volgen:

In nomine domini Amen. Anno a nativitate ejusdem Domini millesimo quingentesimo sexagesimo secundo, indictione quinta, mensis Octobris die septima, pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini domini Pii divina providentia papae quarti anno ejus secundo, ac Illustrissimi Romanorum imperatoris Ferdinandi anno suo quinto, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum presentia personaliter constitutus nobilis ac spectabilis vir Anthonius van der Burch, verus ut asserunt patronus sive collator perpetuae vicariae fundatae et erectae in altari Sancti Josephi ecclesiae parochialis seu cathedralis Haerlemensis, cujus ultimus possessor extitit Magister Jacobus Zeeman, presbiter ac canonicus in Ziericxzee felicis memoriae, honestum et discretum dominum magistrum Johannem van den Daele presbiterum ac canonicum collegii praedicti in Ziericxzee, omnibus melioribus modo, via, jure, stilo, causa et forma, quibus melius et efficacius potuit et debuit, in Dei nomine et propter Deum, ad vicariam presentavit et presentari voluit per presentes, supplicando humiliter venerabili domino archidiacono seu ejus officiali seu illi cui de jure vel consuetudine dictae vicariae institutio pertinere dinoscitur, quatenus eundem dominum Johannem van den Daele, ut premittitur presentatum, instituere et investire ipsumque in corporalem realem et actualem possessionem dictae vicariae induci facere illique de fructibus redditibus et proventibus ipsius responderi mandare literasque debitas concedere velit et dignetur. Super quibus omnibus et singulis premissis, antedictus Antonius van der Burch, patronus, petiit a me notario publico subscripto unum vel plura instrumenta sibi confici

et tradi in meliori forma. Acta sunt hec Haerlemi in edibus honorabilis ac discreti Gualteri de Bekesteyn quondam prefecti ac burgimagistri dictae civitatis Haerlemensis, presentibus ipso Gualtero de Bekesteyn ac Lanceloto Jacobi ejusdem civitatis incolis testibus fide dignis, ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Hieronder bevindt zich ter rechterzijde de volgende aanteekening:

Et ego Albertus Nicolai Raet clericus Trajectensis diocesis publicus sacris apostolica et imperiali autoritatibus necnon speciali curie Hollandiae admissione et approbatione notarius, quia dictae collationi seu praesentationi omnibusque aliis et singulis dum sic ut premittitur fierent et agerentur coram praenominatis testibus, presens interfui eaque sic fieri vidi et audivi ac in notam sumpsi, ideo hoc presens publicum instrumentum manu mea propria scriptum exinde confeci subscripsi et in hanc publicam formam redegi signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi, in fidem et veritatis testimonium omnium et singulorum premissorum vocatus et requisitus.

En daarnevens ter linkerzijde, als handteekening van bovengenoemden Albertus Nicolai Raet, een merk, bestaande in een kruis, waarvan de drie boveneinden in sierlijken bladvorm eindigen, in het midden in ruitvorm geopend en voorzien van een breeden ring, die over de beide zijarmen, maar onder den boven- en benedenarm van het kruis loopt, kruis en ring bezaaid met blokjes en figuurtjes. Het ondereinde van het kruis loopt breed uit in een breeden golvenden band, waarop de spreuk: „Altyt ten besten raet".

C. F. A. HUILMAND, *Pr.*

PASTOOR MICHIËL VAN RIEMSDIJK

bediende in 1567 gedurende vier maanden Twisk en vervolgens Castricum, waarvan de pastoor voortvluchtig was en de parochianen zich niet met de mennonieten bemoeiden, — dus vermeldt pater A. van Lommel in het tiende deel, bl. 398 en 409 dezer *Bijdragen*. Volgens de *Oudheden en Gestichten van Kennemerland*, I 184, was een Johan Pietersz., die het met de nieuwe gezindheid hield, omstreeks 1570 pastoor van Castricum. Bor, uitgaaf van 1679, eerste stuk, blz. 548, noemt echter van Riemsdijk nog in 1574 als zoodanig, en wel als trouw aanhanger van het oude régime. Den 26en Juni 1574 namelijk zond hij uit Beverwijk, met een vrouw van daar, een brief aan den magistraat van Alkmaar met eene copie van het pardon, daartoe gelast door den heer van Grammay. Hij ried aan om in onderwerping te komen, ook uit medelijden met de omzwervende en hongerlijdende gevluchten, en bood, zoo men iemand tot hem wilde zenden, zijne bemiddeling aan, zelfs in het belang der van het pardon uitgeslotenen. Den 8en Juli werd de vrouw voor burgemeesteren geleid, die haar ondervroegen en aan den gouverneur Sonoy zonden. Deze liet haar gaan zonder antwoord aan den pastoor, maar wist het zoo te beleggen, dat hij den schrijver in handen kreeg; doch bevindende, dat deze „een goed slecht gezel" was, die zich nooit bitter of partijdig tegen „die van de religie" had gedragen, liet hij hem „om een klein redelijk rantsoen" vrij — wat ons van Sonoy niet tegenvalt.

Met het hier genoemde pardon zal bedoeld zijn het in het begin van Juni 1574, door Requesens op 's konings naam afgekondigde, hetwelk veel zachter was dan dat van Alva van 16 Juli van het vorige jaar. Had de pastoor naar aanleiding van dit laatste, toen Haarlem op vallen stond en Alkmaars belegering te wachten was, terwijl men er nog in twijfel verkeerde welke partij te kiezen, zijne poging beproefd, wellicht had zij een meer door hem gewenscht gevolg gehad; maar in 1574 was de toestand daartoe reeds te zeer veranderd.

Dit alles brengt niets nieuws aan het licht, maar aangezien het van v. Riemsdijks standpunt gezien, meer tot zijn eer dan tot zijn oneer strekt, verdient het m. i. nog wel eens melding in de *Bijdragen*.

C. W. B.

EEN FEESTVIEREND PASTOOR VAN HEEMSKERK.

Van 1542—1555 is Heer Gregorius Claesz. pastoor geweest van Heemskerk, behoorende onder de Commanderij van St. Jan te Haarlem [1]). In 1550 vierde hij zijn gouden priesterfeest en de Regeering van Haarlem, die op goeden voet stond met de St. Jans-heeren, liet zich bij die gelegenheid niet onbetuigd. Zij vulde de kannen en kroesen aan den maaltijd, ter eere van den jubilaris in de Commanderij aangericht, waarvan men nader verneemt uit de volgende aanteekening in de Thesauriersrekening A° 1549/1550 blz. 68:

Roel de Camerlinck betaelt de somme van drye ponden thien scellingen, ter cause van acht stedekannen Rins-wijn, die vander stede wegen opten vijfden Augusti vijftich geschonken zijn inde feeste ende vrolijcke maeltijt, die gehouden is geweest inden convente van St. Jans, bij Heer Gregorius Claess., pastoir van Heemskerck, nair (nadat) hij als priester-Jubilaris zijnen gulden misse gesongen ende solemneel statie gehouden hadde, elcke kanne houdende zeeven pinten, de pinte een braspenninck gerekent.

C. J. G.

---

1) *Bijdragen* IV, 248.

NUYENS-FONDS.

Het Bestuur van het Nuyens-fonds brengt ter kennis, dat als nieuwe prijsvraag wordt uitgeschreven:

„*Een critische beschouwing der werken van Jacob van Maerlant als geschiedbron voor den godsdienstig zedelijken toestand van zijn tijd.*"

Voor deze prijsvraag stelt het Bestuur een prijs van *f* 500 beschikbaar, met een fraai eere-diploma. Zij, die naar deze prijsvraag wenschen mêe te dingen, zijn verplicht hun manuscript, in zijn geheel en duidelijk leesbaar, portvrij aan den Voorzitter te zenden, uiterlijk *1 Januari 1916*. De prijsverhandelingen zullen bij voorkeur niet geschreven zijn met de eigen hand van den steller; zij mogen niet door hem onderteekend zijn, doch moeten gekenmerkt worden met eene zinspreuk en vergezeld gaan van een verzegeld briefje, dezelfde spreuk tot opschrift voerende en waarin des schrijvers naam en adres eigenhandig zijn opgegeven. De bekroonde en niet bekroonde prijsverhandelingen behoeven niet te worden teruggezonden aan de inzenders. Eene prijsverhandeling kan slechts worden bekroond, indien zij door een katholieken Nederlander is saamgesteld. Bij voorkeur worden zij geschreven in het Nederlandsch.

De beslissing over de toe te kennen prijzen berust wederom bij een door het Doorluchtig Episcopaat te benoemen jury van vijf personen.

Dr. J. V. DE GROOT O. P. (te Amsterdam),
Voorzitter.

Dr. GISBERT BROM (te Rome), *Secretaris.*

Utrecht, 25 September 1913.

KERKGESCHIEDENIS VAN AMSTELLAND.

(*Vervolg van deel XXXV, blz. 83*).

Omtrent den kerkelijken toestand op het einde der 16de eeuw geven de kerkvisitatiën, welke in de dorpen langs de Vecht, maar behoorende tot het aartsdiaconaat van S. Jan, in de jaren 1567—1568 gehouden werden, eene treurige bevinding [1]. En vijf en twintig jaren later toen de katholieke kerk, volgens de meening van velen, haren ondergang te gemoet ging [2], en het protestantisme, leunende op den sterken arm van den Staat, tot de winnende partij behoorde, werd in 1593, vanwege den kerkeraad van Utrecht in de dorpen langs de Vechtstreek, opnieuw een onderzoek ingesteld naar de heerschende kerkelijke aangelegenheden [3].

En in beide visitaties, de twee voornaamste bronnen over dit tijdperk der kerkgeschiedenis, wordt op het gehalte der geestelijkheid van die dagen een beklagenswaardig licht geworpen. „Het zout der aarde" was bedorven; hoe kon derhalve de dwaling, die meer en meer veld won, worden geweerd?

---

1) *Rappard, Ridder van, Mr. F. A. L. en Mr. S. Muller Fz.:* Verslagen van kerkvisitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16de eeuw, Amsterdam, Johannes Müller, 1911, pag. 417—427. *(Hist. Genootsch. Werken,* 3de Serie, No. 29.

2) *Fruin, R.:* Verspreide Geschriften, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1911, dl. III, blz. 249.

3) *Bijdragen en Mededeelingen v. h. Hist. Gen.:* dl. VII, Utrecht, Kemink en Zoon, 1884, blz. 186—267.

Op de synode van Edam, gehouden den 16en Aug. 1572, werden de bepalingen vastgesteld, waarop de papen, die in het pausdom waren overgebleven, en zich „totten dienste des heylighen Evangeliums" wenschten te begeven, konden worden toegelaten [1]). Door de Staten van Utrecht werd in 1581 aan de pastoors, die toenmaals in bediening waren, vrijheid gelaten om hun ambt te blijven waarnemen, mits hunne prediking niet vóór het roomsche of tégen het protestantsche geloof geschiedde en het H. Sacrament des doopsels zonder roomsche ceremoniën werd toegediend. En zóólang zouden zij gehandhaafd blijven als de gemeenten over hen tevreden waren en aan de Staten geen echte protestantsche leeraars zouden aanvragen. En inderdaad werden er in die dagen meerdere herders gevonden, die, naar het gewijde woord „niet kunnende spitten en voor bedelen zich schamende", den huik naar den wind hingen en voor zulke onwaardige bedieningen zich gaarne lieten vinden. Daarvan zijn voorbeelden zoo uit de dorpen in de buurtschap van Amstelland [2]) als van elders [3]) in overvloed aan te halen.

't Is dan ook niet te verwonderen, dat Caspar Janszoon Coolhaas, de voorlooper van Arminius, een tijdgenoot en een ooggetuige van deze ontstichtende en ergeniswekkende toestanden over de predikanten uit het eerste tijdperk der Hervorming al zeer slecht te spreken is.

»Deghene — zoo zegt hij [4]) — dewelcke te dier tijt haer tot predicanten ende leeraers gebruycken lieten, waren meest al te

---

1) *Reitsma, J. en Veen, S. D. van:* Acta der provinciale en particuliere Synoden, gehouden in de noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572—1620, Groningen, J. B. Wolters, 1892, dl. I, blz. 1.

2) *Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen.:* VII, blz. 192, 197, 199, 199—200, 206, 207, 212, 213, 214, 224, 228, 229, 230, 242, 245, 250.

3) *De Katholiek:* jg. 1913, dl. I, blz. 150—158; id. l.c., blz. 462—463.

4) Aangehaald in *de Katholiek:* jg. 1858, dl. II, blz. 373—375.

samen nieuwelingen, dewelcke (nae 't ghevoelen van Pauli I Tim. III) *niet waerdich noch bequaem* gekent en worden om het predickampt te bedienen. Sy waren *meest al te samen mispriesters ende cloosterlieden* gheweest, die het pausdom gheensins verlaten hadden, maer van den pausdom verlaten waren. Want hare waer ofte coopmanschap van missen te lesen ofte singhen voor den levendighen ende dooden, insgelycken om vigiliën, om litaniën voor de dooden te lesen en dierghelycken seer veel dinghen meer te houden (dewelcke den daghelicschen penninck inbrachten, waervan sy lieden met haren bysitten ende kinders leven souden) en woude niemand meer copen. Waerom sy door hongersnoot ofte gebreck van 't jaerlicx ende dagelicx incoemste gedwongen, niet willende bedelen, en tot gheen andere arbeid geschikt, *thans meer schaden met haer predicken, dan sy oyt met haren missen doen ghedaen hebben.*

Als sy mispriesters waren, en quam niemant om de misse te hooren dan deghene die anders niet en wisten, dan dat het misse hooren een heerlick werck was. Maer onder het decksel van 't Evangelium te predicken, den vrede te vercondighen, ende den alleen eenigen God alle lof, eere ende prijs toe te schryven, de toehoorders tot onvrede, tot haet ende nyt, tot partijschap aen te sporen ende haren naesten in Christum gelovenden ... te lasteren, verdoemen, ketteren ende schelden: ende haer lieder toehoorders meer op hare kerk, meer op hare gemeente te wysen dan op Christum: so ergeren sy ontallicke veel menschen, en waer hun beter, dat zy den wech der waerheyt niet gheweten hadden, mispriesters ende cloosterlieden gebleven waren, dan dat sy onder het decksel des Evangelii, hun voor predicanten des Evangelii uytgeven ende doch in der waerheyt niet en syn. Neffens de mispriesters liepen oock veel van ambachtslieden onder de predicanten, cleermakers, schoenmakers, wevers, slootmakers ende in summa van alderhande sorteringhe van ambachtslieden *meest alle meer om een luy leven ende seeckere jaerlicx incoemst te hebben,* dan om de eere Godes ende stichtinge der kercken Christi te vorderen. Want wie te dier tyt (ghelyck oock noch hedensdaechs by allen partyen geschied) meest op d' andere partyen, en oock op de vreedsame onpartydige wisten te lasteren, te schelden ende te smaden, waren de beste ende worden noch gehouden voor *de vroomste ende yverichste predicanten ende leeraers* der kercken Godes".

Maar reeds in datzelfde tijdvak, in het laatste vierendeel der 16de eeuw, toen de bedorven elementen de

kerk verlaten hadden of van haar waren afgesneden en tot het ontluikende protestantisme, zeer te zijnen nadeele, waren overgegaan, was de opluiking der gezuiverde katholieke kerk in vollen gang. Aan de zijde van Sasbout Vosmeer schaarden zich talrijke priesters van onbesproken levensgedrag en onbaatzuchtigen zielenijver, die met waarlijk apostolischen werklust bezield, arbeidende dag en nacht, het zinkende trachtten te redden en het verlorene poogden te herwinnen. En van deze ijverige priesters zijn in Amstelland en in de onmiddellijk daaraan grenzende parochiën de namen, en van een priester zelfs de gedenkstukken van zijn arbeid, bewaard gebleven. Wij bedoelen het doop- en huwelijksregister van pastoor Gerardus Jeegers van Abcoude, waarin met haastige hand en hier en daar met potlood werden opgeteekend de namen der verschillende familiën — verspreid over 22 dorpen of gehuchten — onder wie deze werkzame priester zijne heilige bediening heeft uitgeoefend. Het register loopt over de troebele jaren van 1573 tot 1578 en berust op het rijksarchief in Limburg [1]).

En blijkens de kerkvisitatie van 1593 hield zich te Mijdrecht „een paep" op, Anthonius Godefridus geheeten, te Pelt in het land van Luik geboren „dewelcke den dienst [der protestanten] dagelyx groote verstooringe doet." Zelfs had hij ruiterlijk bekend in het geheim te doopen en te trouwen, en zijne werkzaamheid uit te strekken over „alle dorpen oock onder Hollant gelegen" [2]). Overal in de proosdij kwam „een paep" prediken, Gerrit genaamd en wonende te Amsterdam „tot groote ver-

1) *Geschiedkundige Bladen:* Amsterdam, E. van der Vecht, jg. I, blz. 108—109. Voor de geslachtskunde der oude familiën in Amstelland zou de uitgave van dit register een alleszins merkwaardige bijdrage wezen.

2) *Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen.:* l.c., blz. 237—238.

stooringe van den kerckendienst ende ophoudinge van 't volck" [1]).

Bovenal echter heeft men zich te Abcoude met hand en tand tegen de invoering van het gezuiverde Evangelium des protestantismus verzet. In de genoemde kerkvisitatie klaagde de predikant van Abcoude zeer ernstig over „een paep, die wt Hollant daer quam predicken op alle sondagen"; ook was, naar 's mans getuigenis, te Abcoude nog een andere „paep" woonachtig, Peter Claessz. genaamd uit Amsterdam „dewelcke dagelycx hem onderstaet sijnen dienst te verstooren met heymelyck te doopen ende te trouwen". Zelfs ging de Roomsche „stoutichheyt" te Abcoude zoover, dat bijna dagelijks kaarsen op de altaren werden ontstoken „tot groot schandael van alle passanten ende tot bedroeffenisse van hem [den predikant] en allen vroomen" [2]). Geen wonder dat de predikant, wiens naam van elders blijkt Pieter Jansz. te wezen, te Abcoude het veld moest ruimen, en op de particuliere synode van Edam, gehouden den 14en Juni 1604 „raedt ende assistentie" verzocht „met presentatie van zijnen dienst" [3]). In 1606 werd herhaaldelijk, blijkens klachten van predikanten, door den pastoor van Ouderkerk te Kudelstaart gepredikt [4]); ook waagde hij het „de luyden" te hertrouwen [5]). In 1619 werden klachten vernomen over paapsche vergaderingen te Waveren, waartoe velen van de protestanten getogen waren [6]).

Uit al deze mededeelingen blijkt, dat de goede

---

1) L.c., blz. 239.

2) L.c., blz. 232—233.

3) *Reitsma en Van Veen:* l.c., blz. 360—361; Vgl. het *Jaarboekje Niftarlake*, 1913, blz. 43—44.

4) *Bijdr. v. H.:* dl. XXVIII, blz. 296—297; id. l.c., blz. 301.

5) L.c., blz. 302.

6) *Bijdr. v. H.:* dl. XXVIII, blz. 301. Vgl. *Bijdr. v. H.:* dl. XIV, blz. 47.

katholieken, in deze treurige jaren, van onvermoeide en zorgzame priesters niet verstoken waren; en, waar dezen mochten ontbreken, daar traden, volgens het getuigenis van Vosmeer, leeken in hunne plaats, om gezamenlijk met de geloovigen te bidden, homelieën aan hen voor te lezen en feesten en vastendagen bekend te maken [1]). Inderdaad aan de katholieken op het platte land tusschen Utrecht en Amsterdam werd groote vrijheid van handelen gelaten; zelfs konden zij, zooals Vosmeer zegt [2]), op klaarlichten dag en onder de oogen der kettersche predikanten hunne bijeenkomsten houden. Onder de predikanten werd dan ook op hunne synoden over de „openbaren tsamenloopinge der papisten, welcke so in den steden als ten platten lande dagelicx toenemen", herhaaldelijk geklaagd [3]), zoodat de Staten van Holland de reeds bestaande plakkaten verscherpen en de te beloopen boeten ook moesten uitstrekken tot die „samencoemsten ende conventiculen", waarbij geen „paep oft munnick" aanwezig was. Ook zij, die zich door „papen oft munnicken" opnieuw lieten trouwen of doopen, „mitsgaders dengenen die daerby ende present geweest syn" [4]), werden onder de gestelde strafbepalingen begrepen. Zoo kon geen doopsel, geen huwelijks-inzegening, geen onderrichtend of opwekkend woord — zelfs niet meer door een vromen leek — gehouden worden, indien de letter der plakkaten gehandhaafd werd. Maar, gelijk uit de Annalen van Dusseldorp blijkt, werd aan de uitvoering der plakkaten niet overal even gestreng de hand gehouden. Zelfs verhaalt hij, dat de Staten, die de plakkaten hadden

---

1) *Arch. v. Utr.:* Insinuatio Status Provinciarum, dl. XVII, pag. 156.

2) L.c., pag. 152—153.

3) *Reitsma en Van Veen:* l.c., blz. 135, 147, 161, 165, 186, 199, 216, 294, 341, 364, 381, 392.

4) L.c., blz. 199—200.

uitgevaardigd, niet eens wenschten, dat deze in de gewone gevallen strikt werden uitgevoerd, maar tevreden waren, indien de bedreigde straffen van al te stoute overtredingen terughielden. Indien het noodig mocht wezen, konden de plakkaten toch altijd worden toegepast [1]). Vandaar echter die voortdurende en pijnlijke onzekerheid, waaronder de katholieken leefden. Zij waren overgeleverd aan de willekeur van den uitvoerder der wet, den schout of baljuw. Zulks ondervonden de katholieken te Ouderkerk, toen zich de baljuw en dijkgraaf van Amstelland, Boudewijn van Lockhorst vervoegde ten huize van Mr. Jan, den 1en Juli 1644, om te onderzoeken of daar iets tot het houden van „conventiculen geapproprieert" was. Doch er werd niets gevonden, gelijk ook in de verscheidene voorts gevisiteerd zijnde boerenhuizen van de roomschgezinden: alleen bij Dirk Jansen in de Waarthuizen werd op een kelderkamertje in een houten kast met drie laden een crucifix aangetroffen met twee kasuifels „dewelcke ten overstaen van den schout en schepenen" werden medegenomen, geconsigneerd en verzegeld [2]).

Het wil mij echter voorkomen, dat in 1644 in de Waarthuizen geen geregelde samenkomsten van roomschgezinden meer gehouden werden, daar èn te Ouderkerk èn te Nes en Swaluwebuurt, volgens van elders ons bekende gegevens, al veel vroeger eene gevestigde Statie bestond [3]). Trouwens het weinige kerkegoed aldaar aangetroffen en het gemis van banken of stoelen geeft genoegzame zekerheid, dat de boerderij van Dirk Jansen als ge-

---

1) *Annales Francisci Dusseldorpii:* uitg. Fruin, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1894, pag. 254—255; Vgl. *Klönne, B. H.:* Amstelodamensia, Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1894, blz. 126—127.

2) *Bijdr. v. H.:* dl. VIII, blz. 198.

3) *Batavia Sacra:* p. II, pag. 413; *Kerkelijk Nederland:* jg. 1852, 's-Hertogenbosch, Gebr. Verhoeven, blz. 1.

regelde vergaderplaats door de katholieken verlaten was.

Het protestantisme is in Ouderkerk slechts zeer langzaam en dan in geringe mate binnengedrongen. Dit blijkt allereerst uit het feit, dat Ouderkerk bij den overgang van Amsterdam in 1578 geen eigen predikant ontving, maar kerkelijk werd ingedeeld bij het op een groot uur afstands gelegen Amstelveen, waar het protestantisme onder den ambachtsheer Mr. Willem Bardesius, die van het katholieke geloof was afgevallen, meer hoop op slagen bood. Het duurde evenwel tot 1586 eer de eerste predikant werd aangesteld in den persoon van Gerardus Pauli, die, niet „waerdich noch bequaem" zijnde om het predikambt te bekleeden, reeds het volgende jaar uit zijne bediening ontslagen werd [1]).

Sinds 1595 was Ouderkerk in het kerkelijke ingedeeld bij Diemen, hetgeen om den verren afstand en de vooral des winters onbegaanbare wegen al even weinig voor het godsdienstige leven der protestantsche Ouderkerkers bevorderlijk was. Eerst in 1596 kreeg Ouderkerk zijn eigen predikant in den persoon van Joannes Altenhovius [2]). Vandaar kan het ons maar weinig verwonderen, dat in 1603, toen de gebarsten torenklok naar Amsterdam werd opgezonden om hergoten te worden — bij de heerschende verwarringen des geestes en het onbeslist blijven van het pleit der strijdende partijen [3]) — die klok geheel hersteld maar naar ouden roomschen trant, met de namen van „Jesus, Maria, Joannes en Urbanus onsen patroon" in den klokkenmantel, zonder eenig verzet, in de inmiddels

1) Zelfs Amsterdam had gebrek aan welopgevoede predikanten.

2) *Willink, Daniel:* Amstellandsche Arkadia, 't Amsterdam bij Arent van Huyssteen, 1737, dl. I, blz. 132; *Reitsma en Van Veen:* l.c., dl. I, blz. 268.

3) *Hoynck van Papendrecht, Kornelis, Paulus:* Historie der Utrechtsche Kerke, te Mechelen bij Laurens van der Elst, 1728, blz. 16; *Bijdr. v. H.:* dl. VII, blz. 153.

hervormd geworden parochiekerk opnieuw werd opgehangen [1]). Nog in 1653 werd vanwege de classis van Amsterdam bij den baljuw van Amstelland geklaagd [2]) „dat hij [de baljuw] in de dorpen van Ouderkercke en Diemen met veranderinge van de magistraat hadde ingebracht paepsche regenten." En later in 1658 waren te Ouderkerk, zegt Knuttel [3]), twee schepenen, een arm- en een kerkmeester en vier buurtmeesters uit de katholieken aangesteld. Zelfs in Juni 1667 waren nog te Ouderkerk „drie paepse schepenen, drie buertmeesters en een huyssittenmeester" [4]).

Het juiste tijdstip evenwel, waarop de katholieken zich te Ouderkerk in het onvermijdelijke schikten en uitzagen naar een hooihuis of schuurkerk, waar zij geregeld hunne godsdienstoefeningen konden houden, is bij gemis aan bescheiden met geen genoegzame zekerheid te zeggen. Wel is bekend, dat zij daarvoor uitkozen de boerderij „Vredebest", gelegen in dat gedeelte van den Ronden Hoeper-polder, hetwelk op de kaart van Gerrit Drogenham met den naam van Buiten-Bullewijk staat aangeduid [5]). Maar wanneer juist de eigenaar van „Vredebest" zijne boerderij aan de katholieken verkocht of in bruikleen heeft afgestaan, is niet bekend. In de archieven van het R.K. Armen-kantoor te Amsterdam, waaraan op het oogenblik deze boereplaats toebehoort, viel geen licht te ontsteken, daar de koopacten niet verder reiken dan tot 1715, toen „Vredebest" werd aangekocht.

* * *

---

1) *Bijdr. v. H.:* dl. XXXIV, blz. 427—428.

2) L.c., dl. XIV, blz. 299—300.

3) *Knuttel, W. P. C.:* De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek, dl. I, blz. 351.

4) *Bijdr. v. H.:* dl. XIV, blz. 331.

5) *Bijdr. v. H.:* dl. XXXIV, blz. 209—210.

Als eerste pastoor na de Hervorming te Ouderkerk wordt genoemd *Joannes Vonck*, *Fonckius* ook *Funckius* geheeten, Amsterdammer van geboorte en licentiaat in de godgeleerdheid. Blijkbaar oordeelde Vonck het niet raadzaam te Ouderkerk in zijne Statie verblijf te houden, daar hij in 1622 te Amsterdam woonde „aldernaest de Brouwerije van de Lely op den Amstel" [1]). Op bepaalde tijden werd, naar het getuigenis van Rovenius [2]), naar Ouderkerk getrokken om de geestelijke belangen der katholieken aldaar te behartigen.

In 1617 komt Fonckius voor onder de priesters die de partij opnamen voor het aangevochten beleid van Sybrand Sixtius, in zake de geschillen van de Streek bij Hoorn [3]), en laat hij het betreffende acte-stuk, gewis bij verhindering of mogelijke afwezigheid, namens hem onderteekenen door Jacobus Vligerus [4]). Bij den dood van Lyropius, kanunnik van het voormalige kathedrale kapittel van Haarlem, wordt Fonckius den 23en April 1618 in diens plaats gekozen, en op denzelfden dag ten huize van Joannes Duvius plechtig in zijn stal gezet [5]).

Blijkens de verhandelingen in de kapittel-vergadering van 26 Juni 1628 was Fonckius, buiten weten van zijne overheid reeds meer dan twee jaren uit de diocese, en bepaalde men, dat hij door Catzius, onder ernstige bedreiging van verlies zijner prebende, zou worden aangeschreven om binnen zes maanden terug te keeren [6]). Den 5en December 1628 vernamen de kapittel-heeren,

---

1) *Bijdr. v. H.:* dl. XVIII, blz. 50.

2) *Arch. v. Utr.:* dl. XX, blz. 369.

3) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 244, 322 env.

4) *Bijdr. v. H.:* dl. X, blz. 12.

5) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 327; id. dl. X, blz. 14, noot 4, waar abusievelijk, zeker een drukfout, gesproken wordt van 13 April.

6) *Bijdr. v. H.:* dl. X, blz. 22—23.

dat Fonckius op het oogenblik te Trier in het novitiaat bij de Jesuieten was, en tot terugkeeren niet kon gedwongen worden [1]). Maar hij keerde nimmer terug; want blijkens een schrijven van 15 October 1630 was hij in de Orde der Jesuieten opgenomen, en stelde hij zijne prebende ter beschikking van het kapittel [2]).

Den 9en Januari 1631 werd tot kanunnik, in de plaats van Fonckius, Joannes Beenius gekozen [3]).

Fonckius leefde als Jesuiet slechts enkele jaren; in 1633 stierf hij te Gent, waar hij zich gaf aan de verzorging der pestlijders [4]).

* * *

Joannes Bargius, de opvolger, van Fonckius, moet niet verward worden met zijn naamgenoot, den bekenden Jesuieten-pater, die sinds 1593 als missionaris in Zuid- en Noord-Holland en in Friesland met veel vrucht werkzaam was, doch niet onder algeheele goedkeuring van zijne kerkelijke Overheid [5]). Joannes Bargius, de Jesuiet, stierf te Haarlem den 16en Juli 1600, terwijl de gelijknamige pastoor van Ouderkerk eerst omstreeks 1626 zijn pastoraat aanvaardde. Van pastoor Bargius is bekend, dat hij met zijn buurtpastoor van Abcoude, Joannes Visscher, in oneenigheid geraakte over de grenzen van hun beider geestelijk grondgebied [6]). Ook de geloovigen mengden zich in dat herderlijk geschil, zoodat zij bij

1) *Bijdr. v. H.:* dl. X, blz. 24.

2) *Bijdr. v. H.:* dl. X, blz. 34.

3) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 345; id. dl. X, blz. 26.

4) *Hist. Ep. Harl.:* p. 126.

5) *Bijdr. v. H.:* dl. IV, blz. 429; id. dl. X, blz. 60, 62; *Arch. v. Utr.:* dl. I, blz. 227, 228; id. dl. III, blz. 407; id. dl. IV, blz. 94; id. dl. V, blz. 306; id. dl. VI, blz. 405.

6) *Bijdr. v. H.:* dl. VI, blz. 299; *Huurdeman, D.:* Geschiedenis van de parochie Abcoude, blz. 10.

het ter kerke gaan vaak harde en scherpe woorden wisselden. Pastoor Bargius echter spoorde de zijnen tot matiging aan. In October 1633 werd, vanwege het kapittel, de grensregeling van Amstelland nader vastgesteld [1]).

Het wonen op de boerderij „Vredebest" was gewis in de dagen van pastoor Bargius allesbehalve begeerenswaardig. Zoo wordt in een octrooi, verleend aan de ingelanden van den Ronden-Hoeper-polder, den 14en November 1637 medegedeeld, dat het stijgende Amstelwater vooral des winters over den dijk vloeide en de landen deed onderloopen, zoodat de dijk verhoogd moest worden, en drie „suffisante" achtkante watermolens geplaatst werden. En later in 1673, 1674 en in 1675 klagen wederom de ingelanden, dat de polderdijk door het hooge water op verschillende plaatsen was weggespoeld [2]).

Hoelang pastoor Bargius de herderlijke bediening te Ouderkerk heeft waargenomen, kan met geen juistheid gezegd worden. Maar in het verslag van den Vicaris Apostoliek, Philippus Rovenius, dateerend uit het jaar 1638, wordt als pastoor van Ouderkerk *Henricus Munter* genoemd, baccalaureus in de godgeleerdheid. De Statie

---

1) *Bijdr. v. H.:* dl. VI, blz. 299—300.

2) *Archief v. d. Ronden-Hoeper-polder:* No. 1 en No. 3. Zelfs in onze dagen dreigde die polderdijk meermalen door de kracht van het Amstelwater te bezwijken. Zoo in 1876 en wederom op S. Cecilia-dag, den 22en November 1883, des morgens ten 4 uren ten zuiden van het dorp over de sluis van den Bovenkerker-polder tusschen de batterij en de woning van P. van den Wal. Gelukkig werd de verzakking van den dijk nog bijtijds gekeerd. Er was reeds zooveel water in den Ronden-Hoeper-polder geloopen, dat het uit de pastorie zichtbaar was. Eerst des morgens ten 7 uren was men het gevaar meester. Niet lang daarna den 16en December 1883 had eene nieuwe verzakking plaats tusschen het zoogenaamde eiland en de boerderij »Marialust" van R. Pouw.

Den 29en September 1889 verzakte de polderdijk tusschen de pastorie en de boerderij van G. Hogerhout.

zou toen minstens 1000 communicanten geteld hebben en weinig ketters [1]). Het eerste valt te betwijfelen, het tweede wordt ook van elders bevestigd.

* * *

Uit de verhandelingen van het kapittel van den 6en April 1655 blijkt dat toen pastoor Munter was opgevolgd door *Ambrosius Outewael*, regulieren kanunnik van den H. Augustinus, aan wien, gelijk ook aan de andere pastoors buiten Amsterdam, de bevoegdheid werd ontnomen om zijn herderlijk ambt in de stad zelve uit te oefenen [2]).

Zoowel in de Batavia Sacra [3]), als in het verslag door Jacobus de la Torre in 1656 opgesteld [4]), krijgt Ambrosius Outewael de eervolle vermelding van een „serius pastor", een ernstig en degelijk herder te wezen.

En dan heeft zijn ernst zich gewis ook uitgesproken in zijn ijver voor den luister van zijn nederig bedehuis. Want nog heden bezit de tegenwoordige parochiekerk van Ouderkerk, behalve kostbaar zilverwerk uit het

1) *Arch. v. Utr.:* dl. XII, blz. 418.

2) *Bijdr. v. H.:* dl. III, blz. 446. Pastoor Nieman te Schoorl, die indertijd als kapelaan van Ouderkerk, vol belangstelling was voor hare kerkgeschiedenis, heeft in zijn bibliotheek een Heiligen-leven, geschreven door Henricus Adriani priester tot Antwerpen en gedrukt bij Hieronymus Verdussen tot Antwerpen in 1609, waarin op het schutsblad onder verschillende andere aanteekeningen vermeld staat, dat Pater Outewael in de jaren 1649—1654 te Amsterdam kinderen heeft gedoopt. Daar het nu onzeker is, wanneer pastoor Munter gestorven is, zou hieruit kunnen besloten worden, dat Pater Outewael eerst na 1654 als pastoor te Ouderkerk kwam; maar het zou ook als bewijs kunnen gelden van zijn al te grooten priesterlijken ijver gedurende de eerste jaren van zijn pastoraat te Ouderkerk. Zelfs is nog eene andere veronderstelling mogelijk, dat nl. Pater Outewael, die te Amsterdam doopte, een andere persoon was, dan de pastoor van Ouderkerk.

3) L. c., pag. 413.

4) *Arch. v. Utr.:* dl. XI, blz. 141.

midden der 17de eeuw [1]) een verguld-zilveren monstrans van ± 1660, waarop onder de Heiligen-figuren S. Augustinus staat uitgebeeld. Ambrosius Outewael overleed te Ouderkerk der 13en Augustus 1658 [2]).

* * *

Tot opvolger van Outewael werd zoowel door het kapittel als door den Vicaris Apostoliek, Jacobus de la Torre, benoemd *Willem Coopenal, Coopal, Copallius*, die 's jaars tevoren den 20en November 1657 was aangesteld tot pastoor der S. Nicolaas te Amsterdam als opvolger van Henricus Ebbius [3]).

Willem Coopal „strenue laborans", een krachtig werkman in den dienst Gods [4]), was kanunnik van het zoogenaamde kapittel en voerde den titel van aartsdiaken [5]); hij behoorde ook tot het geslacht en was de naamgenoot van Willem Coopal, die bij den dood van Haarlem's tweeden bisschop door het kapittel tot vicaris gekozen [6]), en door Sasbout Vosmeer zoo hoogelijk geprezen werd [7]).

De nieuw-benoemde pastoor was te Spierdijk geboren, stond in 1637 als pastoor te Obdam, in 1638 te Purmerend [8]), in 1656 te Monnikendam [9]) en in 1657 te Amsterdam [10]).

Waarschijnlijk heeft Coopal zich te Amsterdam in

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXIV, blz. 211.
2) *Hist. Ep. Harl.*: pag. 126.
3) *Bijdr. v. H.*: dl. III, blz. 447; id. dl. XV, blz. 378.
4) *Bijdr.*: dl. XVII, blz. 65.
5) *Bijdr.*: dl. XXII, blz. 335.
6) *Bijdr.*: dl. I, blz. 219.
7) *Fruin*: Annales Francisci Dusseldorpii, inleiding, blz. XCIII.
8) *Arch. v. Utr.*: dl. XII, blz. 418; *Bat. Sacr.*: p. II, pag. 438.
9) *Arch. v. Utr.*: dl. XI, blz. 143.
10) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXI, blz. 264—265.

zijne herderlijke bediening niet op zijn gemak gevoeld: hij liet zich eene benoeming naar het rustiger Ouderkerk welgevallen, en ontving zijne aanstellingsbrieven uit de handen van den Vicaris Apostoliek [1]).

Toch heeft Coopal nimmer van zijne nieuwe Statie Ouderkerk bezit genomen; hij is te Amsterdam gebleven, blijkbaar tegen zijn zin, en daar gestorven den 5en October 1662 [2]). Wat was het geval? Waarschijnlijk werd Outewael in zijne laatste levensdagen ter zijde gestaan in de pastoreele bediening door een Poolschen Jesuiet, Simon Clein, die, bij den dood van Outewael, steunende op gemeende of vermeende rechten, van de opengevallen Statie bezit nam; en, ondanks de duidelijk uitgesproken afkeuring over zijne handelwijze zoowel door het kapittel als door den Vicaris Apostoliek, zich als pastoor durfde handhaven [3]).

Een schrijven, waarin Simon Clein zich rechtvaardigde of zijne handelwijze nader verklaarde, is bij het kapittel nooit ingekomen. Simon Clein was den 26en Maart 1626 te Amsterdam geboren en stierf te Ouderkerk den 13en Februari 1679 [4]).

Zijn lijfspreuk, zinspelend op zijn naam, luidde: met weinig tevreden „parvo contentus". Onder zijn beeltenis werden naar de gewoonte dier dagen in Latijnsche verzen de voortreffelijke eigenschappen verheerlijkt, welke

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. VI, blz. 306; id. l.c., dl. XV, blz. 381—382.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 65; *de Katholiek*: jg. 1871, dl. I, blz. 346. In deel XXII, blz. 335 der *Bijdragen* wordt abusievelijk gezegd, dat W. Coopal te Amsterdam is gestorven den 15en, in plaats van den 5en October.

3) *Bijdr. v. H.* dl. VI, blz. 306.

4) *Hist. Ep. Harl.*: pag. 127; *Necrolog. Dioec. Harlem.*: *De Katholiek*: jg. 1872, dl. II, blz. 238. In de *Oudheden en Gestichten van Noord-Holland*, blz. 278, lees ik, dat Simon Clein overleden is in 1697. Blijkbaar een drukfout.

hij als pastoor had aan den dag gelegd [1]). Jammer dat door van Heussen over 's mans wederrechterlijk optreden geen enkel woord, hetzij tot zijn eer, hetzij tot zijn oneer, wordt in het midden gebracht.

* *
*

Nicolaas van der Meer, die op Simon Clein in de pastoreele bediening der Statie volgde, behoorde tot de scherpzinnige en voorzichtige priesters van zijnen tijd, en werd door den provicaris Josef Cousebant in diens *descriptio sacerdotum* van 1688 als „vir doctus et prudens" geprezen [3]).

Nicolaas van der Meer was te Schagen in 1652 uit een aanzienlijk geslacht gesproten [4]); deed te Leuven in het zoogenaamde collegie „van 't Varken" „in porco" zijne wijsgeerige studiën, waarbij hij den 11en November 1670 van de 139 mede-studenten de twaalfde was [5]). In de godgeleerdheid behaalde hij den graad van baccalaureus, werd priester gewijd en stond enkele jaren als onderpastoor te Noordwijk. In 1679 werd hij tot pastoor benoemd van „Bullewijk en Ouwerkerk" [6]); doch reeds in 1686 bij den dood van Joannes Wandelman [7]), kwam zijne aanstelling tot pastoor der Statie de Lely, later de S. Catharina, destijds op een na de grootste statie van Amsterdam [8]). Hij woonde te Amsterdam op den

---

1) *Hist. Ep. Harl.*: pag. 127.
2) *Bat. Sacr.*: p. II, pag. 412—413.
3) *Bijdr. v. H.*: dl. V, blz 109.
4) *Hist. Ep. Harl.*: pag. 127; *Bijdr. v. H.*: dl. VII, blz. 324; id. dl. XIV, blz. 145—147; *Bat. Sacr.*: p. II, pag. 408.
5) *Bijdr. v. H.*: dl. XIV, blz. 145.
6) *Arch. v. Utr.*: dl. IV, blz. 129.
7) *Arch. v. Utr.*: dl. XVIII, blz. 286; *Hist. Ep. Harl.*: l.c.
8) *Arch. v. Utr.*: dl. X, blz. 22.

„agterburghwal" [1]). Den 17en Juli 1687 staat hij genoemd onder de geestelijken die te Amsterdam „in jurisdictie bekent en geadmitteert" zijn [2]).

Als pastoor van Amsterdam werd hij gekozen tot lid van het zoogenaamde kapittel van Haarlem. Wanneer dat juist geschiedde, of hij zijn voorganger in het pastoraat Joannes Wandelman ook als kanunnik in het kapittel opvolgde, blijkt niet, daar in de handelingen van het kapittel over de jaren 1683—1693 zoo goed als niets staat opgeteekend, behoudens enkele onbeduidende bizonderheden over het inzamelen van gelden voor het collegie Pulcheria. Later volgde zijne aanstelling tot Deken van het kapittel [3]) en den 21en April 1716 zijne verkiezing tot de hoogste waardigheid van Vicaris-generaal [4]).

Door den internuntius Santini werd zijne benoeming tot Vicaris als eene gevaarlijke daad afgekeurd [5]). En niet ten onrechte. Want, ofschoon de H. Stoel het Haarlemsche kapittel herhaaldelijk en met de meest duidelijke woorden had nietig verklaard; het nooit anders dan gewaand kapittel „capitulum praetensum" had genoemd, en er alle uitoefening van geestelijke rechtsmacht aan had ontzegd: zoo hielden zich toch, zelfs de besten onder de kapittelheeren overtuigd, dat zij een wettig geconstitueerd kapittel vormden, en waren er altijd haastig bij, om, bij het ontstaan eener vacature, de opengekomen plaats aan te vullen. Niets kon hun strijdlust meer prikkelen, dan de over hunne rechten uitgesproken

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 78.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. XV, blz. 228.

3) *Arch. v. Utr.*: dl. VIII, blz. 312.

4) *Bijdr. v. H.*: dl. VII, blz. 325. 't Is blijkbaar eene vergissing waar in de *Bijdragen* dl. XVII, blz. 303—304 gezegd wordt, dat Nicolaas van der Meer »in 1716 Vicaris-generaal en *in het jaar daarop* Deken van het Kapittel benoemd werd."

5) *Arch. v. Utr.*: dl. VIII, blz. 312.

twijfel, of, indien men het waagde, hun college een pseudo-kapittel te noemen [1]).

Toch was Nicolaas van der Meer geenszins een Jansenistisch-gezind priester: als kanunnik en later als vicaris heeft hij immer de partij opgenomen van den Apostolischen Vicaris, en zich van alle geestelijk bestuur der Missie stiptelijk onthouden [2]). Daarom dan ook spreekt Mozzi minder nauwkeurig, waar hij schrijft, dat Van der Meer onder afhankelijkheid van den Internuntius van Brussel en den Apostolischen Vicaris van Bijlevelt „de diocese bestuurde" [3]). 't Is wellicht om deze vindplaats, dat Frederik Muller in zijn beschrijvenden catalogus van 7000 portretten Nicolaas van der Meer al vragende onder de geestelijkheid der clerezy wil rangschikken. Indien ooit iemand om zijne aanhankelijkheid aan Rome van de Jansenistische aanmatigingen heeft te lijden gehad dan is het juist Vicaris van der Meer, die eerst door den Jansenistischen pastoor Ahuys, dimissorialen vragende voor zekeren L. Aubert, die te Parijs had gestudeerd maar in de Fransche kerk te Amsterdam was gedoopt, op sluwe wijze werd op de proef gesteld [4]), en aan wien later door Knotter en Steenoven, en op brutaler wijze nog door Barchman Wuytiers onder twee getuigen werd aangezegd van zijn vicarisschap vervallen te zijn [5]). Reeds in 1703 toen op den 7en April Paus Clemens XI tot alle katholieken der vereenigde Nederlanden eene breve

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XXIV, blz. 96.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. XX, blz. 228—229.

3) *Mozzi, Louis*: Histoire des révolutions de l'église d'Utrecht, Gand, P. J. van Ryckegem, 1829, tom. II, pag. 143—144.

4) *Mozzi*: l.c., tom. II, pag. 64—65; *Bijdr. v. H.*: dl. V, noot 1, blz. 235—236. Op blz. 61 tom. II, l.c., schrijft Mozzi abusievelijk »le vicaire de Harlem Van der Meer*sch*.

5) *Mozzi*: l.c., tom. II, pag. 143—146; *Bijdr. v. H.*: dl. V, blz. 233 env.; id. dl. XX, blz. 229.

richtte, waarin bekend werd gemaakt, dat Petrus Codde, aartsbisschop van Sebaste, om wettige en gewichtige redenen, uit zijn ambt van Apostolisch Vicaris was ontzet, en in diens plaats Theodorus de Cock tot provicaris was benoemd geworden [1]): behoorde Nicolaas van der Meer van den beginne af tot de meerderheid der goedgezinde kanunniken, die zich geheel en al van den afgezetten Vicaris afwendden, en zich met volle overtuiging aan den nieuwen provicaris de Cock onderwierpen. En later toen de Cock den tegenstand der weerspannige minderheid met zachtheid trachtte te breken, en aan haar hoogheidswaan, voor zoover het met zijn Apostolisch gezag vereenigbaar was, wilde te gemoet komen, door sommigen der aartspriesters de bevoegdheid te verleenen aan de geestelijkheid van hun district de H. Oliën uit te reiken, mits zij die vooraf aan hem hadden aangevraagd: was het wederom Nicolaas van der Meer, die, hoewel geen officieel tusschenpersoon bij de toenadering zoekende partijen, toch al zijne kracht en invloed bij de aartspriesters aanwendde, om de vredelievende pogingen van den provicaris niet te doen falen [2]).

Ook in 1707, toen Rome voornemens was Adam Daemen te benoemen tot Vicaris Apostolicus der Hollandsche Missie, behoorde Nicolaas van der Meer tot de vijf kapittelheeren „die met deernis aangedaan over het algemeene gevaar van de Hollandsche zending, hunne medepriesteren niet alleen vermaanden en door alle bedenkelyke middelen zochten te beweegen om zich aan de geboden van den Heyligen Stoel eerbiediglijk te onderwerpen" [3]), maar zelfs den 17en Mei 1707, ondanks

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 125.
2) *Bijdr. v. H.*: dl. XXIV, blz. 122.
3) *Hoynck van Papendrecht*: l.c., blz. 77–78.

den tegenstand van den toenmaals zoo machtigen Vicaris de Swaen met zijne drie getrouwe volgelingen, bij de Staten van Holland een smeekbrief indienden, „om den persoon van Adam Daemen tot vicaris van de Roomsche katholyke binnen deeze landen te recommandeeren en smaakelijk te maken" [1]). Waarlijk, zoo zegt Hoynck [2]) „deeze doorluchtige en roemwaardige daad eyscht, dat degene, die hier hunne naamen opentlyk gestelt hebben, bij de nakomelingen in volgende eeuwen gemeld en gepreezen worden."

Den 8en Januari 1708 werd Adam Daemen tot Apostolisch Vicaris aangesteld en gewijd tot aartsbisschop van Adrianopel, maar door tegenwerking der Jansenistische partij werd hem bij placaat door de Staten van Holland de uitoefening van zijn Apostolisch Stedehouderschap ontzegd [3]). Ook in het Haärlemsche kapittel stak de weerspannige partij het onbuigzame hoofd wederom op, en durfde zij, gebruik makende van de onmacht des Apostolischen Vicaris, een aan het kapittel toebehoorend huis of kerk op de Brouwersgracht te Amsterdam in huur afstaan aan den volslagen Jansenist Schu(i)cking.

Deze onwettige en heiligschennende daad lokte in de kapittel-vergadering van 1709 bij Nicolaas van der Meer een openlijk woord uit van verzet, ofschoon — schande genoeg — de andere goedgezinde kanunniken allen een diep stilzwijgen bewaarden. En wederom in de vergadering van 14 April 1711 herhaalde Van der Meer zijn vroeger uitgesproken protest tegen het verblijf van een Jansenistischen priester in een aan het kapittel toebehoorend gebouw. Waren toen nog de goedgezinden,

---

1) *Hoynck*: Aanhangzel van de Historie der kerke van Uitrecht, blz. 72.

2) L.c., blz. 78.

3) *Hoynck*: l.c., blz. 78.

die de meerderheid hadden, Van der Meer bijgevallen, de kerk op de Brouwersgracht te Amsterdam zou voor de katholieken bewaard zijn gebleven. Eerst later toen Schucking vervangen werd door den vinnigen Jansenist Th. Donkers, destijds secretaris van Codde, durfden de goedgezinde kanunniken in de vergadering van 6 October 1711 eenparig hunne stem verheffen tegen deze vernieuwde heiligschennende daad, maar gevoelden zich toch te zwak om tegen den onwaardig ingedrongen priester handelend op te treden [1]).

En sinds 1716, toen Van der Meer zelf tot Vicaris van het kapittel was gekozen en de hooge vergadering nog geenszins van alle Jansenistische gezindheid bevrijd was [2]), heeft Vicaris V. d. Meer zich zorgvuldig van alle geestelijk bestuur der Missie onthouden en den Apostolischen Vicaris Joannes van Bijlevelt met inderdaad voorbeeldige aanhankelijkheid ter zijde gestaan. Zoo weigerde hij den 5en December 1726 volstandig zich met de benoeming van Spont of Spout tot pastoor te Limmen in te laten, ofschoon de president der Staten, die een neef was van den voorgedragen pastoor, hem tot den deken en Vicaris-generaal van het kapittel verwezen had. Van Bijlevelt zelf heeft Vicaris Van der Meer om zijn optreden in deze aangelegenheid hoogelijk geprezen [3]).

Op het laatst van zijn leven was Nicolaas van der Meer „rustend" [4]), maar hij bleef Vicaris tot aan zijn dood [5]),

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XV, blz. 218—223; id. dl. XVII, blz. 304—306.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. II, blz. 320.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. V, blz. 424—425; id. dl. XIII, blz. 284.

4) *Arch. v. Utr.*: dl. I, blz. 310. Hendrik Grasper, zegt het doopboek van Ouderkerk, is te Amsterdam gekomen, in plaats van den Eerw. Heer N. van der Meer, den 5en Juli anno 1728.

5) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 321.

die inviel op 76-jarigen leeftijd te Amsterdam den 27en Juli 1728. Hij werd den 31en Juli in de Nieuwe kerk te Amsterdam begraven [1]).

In de pastorie der S. Catharina-kerk te Amsterdam hangt onder de deftige verzameling pastoors-portretten ook dat van Nicolaas van der Meer, geschilderd op doek door A. de Coxie: een kniestuk, waarop de kop naar rechts, de linkerhand op een opengeslagen boek, en de rechterhand met een pen leunend op een stoel. Aet. 76.

Kramm zegt van A. de Coxie [2]), dat hij de kunst voor uitspanning beoefende, daar er van hem bijna geen werken voorkomen met zijnen naam geteekend dan alleen een portret van Nicolaas van der Meer, waarnaar door F. M. la Cave eene gravure werd vervaardigd, onder hetwelk een tienregelig Hollandsch vers stond.

* * *

Willem Abbekerk — ook *Abbekerck* [3]) en *Abbekercken* [4]) genoemd — zou volgens sommigen [5]) te Schagen, of te Abbekerk in de buurtschap van Schagen gelegen, geboren zijn; maar in de nabijheid van Schagen ligt Abbestede. Abbekerk is eene gemeente bezijden Hoorn nabij Lambertschagen [6]).

Pastoor Abbekerk deed zijne hoogere studiën te Leuven, was eenigen tijd als onder-pastoor te Amsterdam werkzaam en werd vervolgens door den Apostolischen Vicaris, Joannes van Neercassel, als missionaris gezonden naar

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 78.

2) *Kramm, Christiaan*: De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, Amsterdam, Gebroeders Diederichs, 1857, i.v.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. V, blz. 113.

4) *Bijdr. v. H.*: dl. II, blz. 355.

5) *Hist. Ep. Harl.*: pag. 127; *Bat. Sacr.*: p. II, pag. 413; *Oudh. v. Noord-Holland*: tom. II, blz. 278.

6) *Bat. Sacr.*: p. II, pag. 443, 2de kol.

het eiland Noordstrand, dat in de nabijheid van het grondgebied der Hollandsche Missie gelegen was. Eigenlijk behoorde het tot het rechtsgebied van den bisschop van Sleeswijk en tot het hertogdom Holstein. Omstreeks het jaar 1656 hadden eenige Heeren uit Holland en Brabant, met wie de Apostolische Vicaris bevriend of vermaagschapt was, een gedeelte van het eiland Noordstrand ingepolderd en de aldaar door hen gestichte hofsteden door katholieke boeren uit Holland en Brabant laten betrekken. Onder het bestuur van den hertog van Holstein genoten de katholieken volle vrijheid van godsdienst. Er woonden op het geheele eiland ongeveer 1000 of 1100 zielen, waarvan de meesten tot den Lutherschen godsdienst, sommigen tot de secte der Wederdoopers, en slechts weinigen, honderd ongeveer, tot den katholieken godsdienst behoorden. Aan den Apostolischen Vicaris nu hadden de Hollandsche grondeigenaren opgedragen de belangen der aldaar wonende katholieken te behartigen: hetgeen Van Neercassel, gelijk hij dat zelf mededeelt [1]), om verschillende redenen niet kon weigeren [2]). Blijkens het verslag van den Apostolischen Vicaris waren in 1686 op het eiland Noordstrand twee pastoors, onder wie Willem Abbekerk, „met lof" werkzaam [3]). Maar in datzelfde jaar werd hij teruggeroepen en aan het hoofd gesteld der Statie Ouderkerk en Bullewijk. En ook daar deed hij zich als ijverig priester kennen, wijl hij door den provicaris Josef Cousebant in diens *descriptio sacerdotum* als „strenuus operarius" geprezen wordt [4]).

Onder de meer dan 300 geestelijken, die in 1701 het beruchte smeekschrift onderteekenden voor het behoud

---

1) *Arch. v. Utr.*: dl. XVIII, blz. 292; id. l.c., blz. 475.
2) Vgl. *Bijdr. v. H.*: dl. IX, blz. 100—113.
3) *Arch. v. Utr.*: dl. XVIII, blz. 292.
4) *Bijdr. v. H.*: dl. V, blz. 113.

van den Vicaris Apostolicus P. Codde, die zich wegens zware tegen hem ingebrachte beschuldigingen omtrent zijn bestuur en het driester optreden van het Jansenisme, te Rome had te verantwoorden, wordt de naam gemist van pastoor Abbekerk [1]). Hij was zich, zoo getuigde over hem Baljuw van der Dussen op 31 Dec. 1721 [2]), „met de roerende verdeeldheden ende dispuyten van haar religie niet en bemoeyende."

Overigens zij men voorzichtig in zijn oordeel over de gezindheid der meer dan 300 geestelijken, wier namen door den Jansenist Van Heussen werden wereldkundig gemaakt. Want daaronder zijn er velen van uitstekend en voorbeeldig levensgedrag, die gewis met hunne onderteekening slechts beoogden te verklaren, dat niet alle tegen den Apostolischen Vicaris ingebrachte beschuldigingen steek hielden; en voor zich, voor zoover hun bekend was, durfden getuigen voor het heilig leven, den onvermoeiden ijver en het voorzichtig beheer des beminden Vicaris [3]).

Gelukkig echter is onder pastoor Abbekerk de Statie Ouderkerk van alle Jansenistische aanmatigingen en ongeoorloofde practijken bevrijd gebleven [4]), hetgeen van de aangrenzende Staties Duivendrecht [5]) en Nes en Swaluwebuurt [6]) niet kan gezegd worden.

Eene aardige geschiedenis is ons bekend van Neeltje,

1) *Bat. Sacr.*: p. II, pag. 518—521.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. XIII, blz. 425.

3) Nos enim Antistitem nostrum ob modestiam et morum probitatem, ob indefessum laborem et animarum zelum ob prudentem in rebus ecclesiae nostrae tractandis peritiam et solicitudinem multum veneramur et in Domino complectimur. *Bat. Sacr.*: p. II, pag. 518, 2de kol.; *Arch. v. Utr.*: dl. XVIII, blz. 286; id. dl. XX, blz. 172 noot; *Bijdr. v. H.*: dl. III, blz. 341—342.

4) *Arch. v. Utr.*: dl. IX, blz. 288.

5) *Bijdr. v. H.*: dl. VII, blz. 232, noot 2; id. dl. XXIII, blz. 393.

6) *Kerkelijk Nederland*: jg. 1852, blz. 2—3.

de dienstbode van pastoor Abbekerk, die blijkbaar in vrijmoedigheid voor de Hecuba van Viglius en het Steyntje van Dusseldorp niet onderdeed. Het was in het najaar van 1701 — aldus de tegen Neeltje ingebrachte aanklacht [1]) — dat een gezelschap „van veel fatsoen" door de Bullewijk reed en, komende bij de boerderij „Vredebest", waar „de paapse vergaderingh" gehouden werd, uit belangstelling het besluit nam daar eens in te gaan. Het gedroeg zich „met eerbiedinge". Maar Neeltje, blijkbaar weinig met dat bezoek ingenomen, sprak het gezelschap met „inpertinentie" aan, en wilde het dwingen of te knielen of „andersindts de vergaderingh" te verlaten. Het gezelschap verkoos het laatste, maar Neeltje achtervolgde het tot aan de deur toe „al scheldende". Dien ten gevolge moest Neeltje te recht staan, en werd van haar eene boete geëischt van 50 gulden, maar bovendien — en dat was gewis voor Neeltje de zwaarste straf — moest zij in het openbaar verklaren „van herte leet te hebben, dat sulx bij haer is gedaen."

Intusschen werd haar eisch door schepenen verzacht. In plaats van 50 moest zij 30 gulden betalen, ten behoeve van de armen, maar gehandhaafd bleef, dat zij moest verklaren en belijden „dat het haer van herte leet is, soodanige bejegeningen, als bij eyscher gemelt, te hebben gedaen." En hiermede was de beleedigde partij bevredigd en „van malkander" af.

Een twintigtal jaren later zou de pastoor zelf, maar voor een geheel ander geval, zich bij den baljuw van Amstelland, Mr. Jacob van der Dussen, te verantwoorden hebben. Een zekere Jesuiet in den Haag, Matheus genaamd, kapelaan bij den Franschen gezant, had, ongetwijfeld met de beste bedoelingen, doch buiten zijn over-

---

1) *Rijksarchief Haarlem*: Rolleboek 1697 — Januari — 1716.

heid om, een schrijven gericht tot de Staten van Holland, met verzoek, zijne kerk voor den openbaren katholieken eeredienst te mogen openstellen [1]). Zijne ordebroeders in de andere steden van Holland, zoo betoogde hij, genoten dezelfde vrijheid. Over deze ongehoorde stoutmoedigheid waren de Staten van Holland ten zeerste gebelgd, en gaven, ten antwoord op des Paters verzoek, aan den Fiscaal-generaal in opdracht, om nauwkeurig na te gaan waar iemand der Jesuieten openlijk godsdienstoefeningen hield. Maar hij vond niemand, zoo schrijft Joannes van Bijlevelt [2]), omdat de Paters door de plaatselijke magistraten tijdig met het dreigende gevaar waren in kennis gesteld. Toch waren de plaatselijke magistraten niet allen den Jesuieten even goedgunstig gezind. De baljuw ten minste van Amstelland, Mr. Jacob van der Dussen, die te Amsterdam woonde op de Heerengracht bij het Koningsplein, die negen dienstboden hield, een koets en vier paarden, en op een inkomen kon rekenen van 26 tot 28 duizend gulden [3]), die bovendien aan het katholieke geslacht der Sasbouts verwant was [4]), Mr. Jacob van der Dussen rekende het zich tot plicht na te gaan, of soms in Amstelland iemand der Jesuieten in het openbaar kerkelijke diensten verrichtte. Hij had daarom — aldus in zijn rapport [5]), — naar aanleiding van hetgeen de Grootmogenden den 25en Mei en den

1) De tegenwoordige S. Antonius-kerk aan den Boschkant.

2) *Arch. v. Utr.*: dl. XXII, blz. 120—121.

3) *Elias, J. E.*: De vroedschap van Amsterdam, 1578—1795, Haarlem, Vincent Loosjes, 1903, dl. I, blz. 468—469.

4) *Bijdr. v. H.*: dl. XX, blz. 275; id. blz. 306 noot 1. Toch was Van der Dussen weer een der meest invloedrijke vrienden van Van der Steen bij de regeering. *Bijdr. v. H.*: dl. XXIII, blz. 165, noot 1. En zijn vader, de pensionaris van Gouda, was een goed vriend van den Vicaris Van Bijlevelt. *Bijdr. v. H.*: dl. II, blz. 317.

5) *Bijdr. v. H.*: dl. XIII, blz. 424—425.

5en Juni 1720 hadden aangeschreven, aan alle roomsche priesters in Amstelland laten aanzeggen, om, bijaldien zij tot de Jesuieten behoorden, vóór den 1en Juli 1720 het gebied van den Staat te verlaten. Doch zij hadden allen geantwoord „geen Jesuieten te zijn". Vervolgens, zoo schrijft hij verder, „op den 20en December uwe nadere aanschrijving ontvangende van den 28en November, hebbe ik gemelde priesters weder by my doen comen en haer voorgehouden UEd. Gr. Mogde gemelde aanschrijving, haar afgevraegt ende my geinformeert van wat Ordre sy waeren; sy hebben alle daerop mondeling ende schriftelyk gedeclareert ende verklaert: dat sy geen geordende maar wereldlyke priesters waeren aan de Jesuiten nogte aan derselver leere geenzins toegedaan, uytgenomen eene, met name Guillelmus Abbekerk, die seyde, dat wel conde betuygen, dat hy niet en was van de Ordre der Jesuiten, dog niet conde declareren, dat hy derselver leere niet en was toegedaan."

Of nu pastoor Abbekerk om zijne afwijkende verklaring door den baljuw heftig of dreigend werd aangevallen, of wel, dat het gemoed van den eenvoudigen buitenpastoor wat al te vreesachtig was: volgens Vicaris v. Bijlevelt [1]) is Willem Abbekerk den 24en Febr. 1722 plotseling overleden en, naar hem bericht werd, uit schrik over hetgeen met den baljuw was voorgevallen. Hoe het zij, van langdurige ziekte kan bij pastoor Abbekerk geen sprake wezen, want blijkens het doopboek diende hij den 16en Februari 1722 zijn laatste doopsel [2]) toe.

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. III, blz. 218; *Arch. v. Utr.*: dl. I, blz. 308; id. dl. II, blz. 143.

2) Op het gemeente-archief van Ouder-Amstel zijn aanwezig twee R. K. doopboeken:

I. Communitatis in Duivendrecht Liber Baptismalis, inceptus a me Cornelio de Graaff, anno Domini 1764. Het loopt door tot 1812.

II. Doop-boek van de katholijke Gemeente van Oude-kerk, Bulwijk,

In de pastorie te Ouderkerk bewaart men een boetekleed en „disciplien", die, naar de sprake gaat, door pastoor Abbekerk zouden gedragen en gebruikt zijn.

* *
*

Henricus Josephus Grasper, de opvolger van pastoor Abbekerk, werd den 3en Mei 1679 te Amsterdam geboren: hij deed zijne hoogere studiën te Leuven op het Hollandsche collegie Sint Pulcheria [1]), dat destijds gedurende nagenoeg vijftig jaren onder het bestuur stond van den Jansenistisch-gezinden president Petrus Melis [2]) (1680—1725).

Volgens Santini, den internuntius te Brussel, zou Grasper met nog eenige andere weerspannige priesters zonder wettige wijdingsbrieven door een hem onbekenden bisschop in Frankrijk op den Kerstdag van het jaar 1715 priester gewijd zijn [3]); volgens Hoynck daarentegen, die echter zijne berichten eerst 7 of 8 jaren daarna uit het geheugen opstelde, werd Grasper eerst omstreeks Juli 1721 priester gewijd, na dimissorialen ontvangen te hebben van den Apostolischen Vicaris van 's-Hertogenbosch, Petrus Govarts [4]), die in 1701 Steijaert opvolgde en in den loop van 1726 te Mechelen overleden is [5]).

Rijke Wavere, Waardhuyze en Klijn Duivendrecht, herschreven door Hendrik Joseph Grasper, pastoor derzelve Gemeente in den jaare 1723. Toch begint dat doopboek den 6en Maart 1717 en loopt geregeld door tot 16 Febr. 1722, waarna pastoor Grasper met eigen hand getuigt: »Dit is het laatste kind, dat van den Eerw. Hr. Abbekerk zalig. mijn voorzaat gedoopt is." En dan schrijft hij op de volgende bladzijde: »Hier begint het Doopboek van Henricus Josephus Grasper, Pastoor van Oude-kerk enz. 8 Maart 1722."

1) *Bijdr. v. H.*: dl. VIII, blz. 260.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. VIII, blz. 17, 25, 266—267, 270, 281—282, 341; id. dl. XVII, blz. 153.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 451—454.

4) *Bijdr. v. H.*: dl. VI, blz. 349—350.

5) *Bijdr. v. H.*: dl. V, blz. 409.

Blijkbaar stond Grasper bij den aartspriester van Gelderland, Petrus van Beest, om zijn karakter en kennis der Latijnsche taal in hoog aanzien. Dit blijkt uit het-volgende. Den 18en Juli 1719 werd ten huize van den Vicaris Apostolicus van Bijlevelt eene vergadering gehouden van aartspriesters der Hollandsche Missie. Tot de belangrijke ter tafel gebrachte punten behoorde de catechismus, welke bij het godsdienstig onderricht der priesters zou gebruikt worden. Want er waren, door verloop van tijd en vooral door den invloed der Jansenisten, verschillende catechismussen in zwang geraakt. Vandaar dat alle aartspriesters eenstemmig van gevoelen waren om den Vicaris op te dragen een en denzelfden catechismus en wel den Mechelschen voor zijne geheele Hollandsche Missie voor te schrijven. De Vicaris evenwel achtte het beter die zaak aan Rome voor te leggen, om, na verkregen beslissing, met des te meer gezag onder de priesters te kunnen optreden.

In elk geval: men zou met het gebruik van den Mechelschen catechismus een begin maken, maar, omdat Rome, zooals gewoonlijk, langzaam pleegt te handelen, stelde de aartspriester Van Beest aan de vergadering voor, om Grasper tot secretaris te benoemen en hem te belasten deze aangelegenheid met Rome verder af te wikkelen [1]). Maar zoodra Hoynck, die ter vergadering was geweest dit voorstel van Van Beest aan den kardinaal Aartsbisschop van Mechelen had overgebracht, ontstond er tegen de keuze van Grasper een krachtig verzet, omdat hij in het collegie Pulcheria zijne studiën gemaakt en in de zaak van Pater Desirant, zich als een vurig Jansenist had doen kennen.

Wat Grasper, toen deze benoeming hem ontviel, gedaan

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. VI, blz. 347—349.

heeft, of waarheen hij vertrokken is, weet Hoynck niet mede te deelen[1]; maar, gewis geholpen door Gods genade, zag de jeugdige priester zijne dwaling in, en sloot zich met volle overtuiging bij de goedgezinde geestelijken aan.

In 1722 stond hij te Amsterdam als kapelaan bij den aartspriester Van Wyckersloot in de Statie „de Pool". Maar de Jansenisten waren over zijn terugkeer zoozeer verbitterd, dat zij, toen hij eens met den gloed der jeugd gepreekt had over de onderdanigheid aan het wettig kerkelijk gezag[2] — tot groote stichting der katholieken — op weerwraak zonnen en met hun invloed bij de Amsterdamsche regeering het inderdaad zoover wisten te brengen, dat Grasper, die tot de voortreffelijkste priesters in Holland gerekend werd[3], in zijne bediening werd geschorst. Maar juist was in die dagen de pastoor van Ouderkerk, Willem Abbekerk, overleden, zoodat Grasper daar voorloopig tot pastoor werd aangesteld, afwachtend, of hij soms later in Amsterdam wederom zou worden toegelaten. Slechts korten tijd was Grasper kapelaan bij Van Wyckersloot: maar lang genoeg om uit een verblijf bij, en een gemeenzamen omgang met Van Wyckersloot, die als pastoor, aartspriester en kanunnik volstrekt geen voorbeeld was van onderdanigheid aan den Vicaris Apostolicus van Bijlevelt, op het ontvankelijke gemoed van den jeugdigen bekeerling een verderfelijken invloed achter te laten[4]. Tegen zijn vriend Hoynck heeft de

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. VI, blz. 349.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. III, blz. 223.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. VI, blz. 348.

4) Van deze beschuldiging geven de mooie artikelen van Mgr. Vregt over den Vicaris Ap. van Bijlevelt eene bijna doorloopende bevestiging. Ook als provisor van Pulcheria was Van Wyckersloot geen voorbeeld van plichtsbetrachting.

Vicaris Apostolicus van Bijlevelt herhaaldelijk geklaagd over de weerspannigheid van pastoor Grasper, die maar niet wilde besluiten, zooals de meeste andere priesters der Hollandsche Missie, den Mechelschen catechismus bij zijn godsdienstig onderricht tot leiddraad te nemen [1]).

Grasper die slechts voorloopig naar Ouderkerk ging, bleef daar zes volle jaren: tot 1728. Het door hem aangelegde doopboek begint met den 8en Maart 1722; zijne Statie telde toen 564 communicanten [2]), en omvatte behalve het dorp Ouderkerk, de buurten Bullewijk, Rijke Waveren, Waardhuizen en den polder Klein Duivendrecht. In Juli 1728 volgde pastoor Grasper den rustend-geworden pastoor N. van der Meer — en niet Van den Berghe zooals de Internuntius Spinelli meende [3]) — in de Statie „de Lely" op, en woonde op den Achterburgwal achter het Begijnhof [4]). Bij den dood van pastoor Van der Meer werd hij ook diens opvolger in het zoogenaamde kapittel van Haarlem [5]).

Pastoor Grasper stierf te Amsterdam den 14en Februari 1734 [6]); blijkens de acta capituli ontbrak hij nooit op de vergaderingen: alleen was hij afwezig op de najaarsbijeenkomst van 6 October 1733, maar zijn dood was toen ook nabij [7]). Hij ligt begraven in de Nieuwe Kerk te Amsterdam [8]).

Tot de fraaie verzameling pastoors-portretten in de

1) *Bijdr. v. H.*: dl. VI, blz. 349; Vgl. *Bijdr. v. H.*: dl. II, blz. 15, 39, 43; id. dl. III, blz. 212; id. dl. VI, bl. 337—368.

2) *Arch. v. Utr.*: dl. X, blz. 22.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. XI, blz. 347; Vgl. *Bijdr. v. H.*: dl. III, blz. 221; id. dl. XIV, blz. 450; id. dl. XVII, blz. 61.

4) *Bijdr. v. H.*: dl. XIV, blz. 178.

5) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 321.

6) *Arch. v. Utr.*: dl. I, blz. 313; id. dl. IV, blz. 11

7) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 324.

8) *Bijdr. v. H.*; dl, XVII, blz. 167.

pastorie der S. Catharina-kerk te Amsterdam behoort ook dat van Grasper, geschilderd op doek, en face, met allonge-pruik en brevier in de rechterhand, Aet. 55, en bij Muller beschreven onder N. 6408. Naar dat portret vervaardigd hangt er in de pastorie te Ouderkerk eene kopergravure van A. van Buyse, en waaronder de spreuk: *vivit post funera virtus* met hetvolgend achtregelig vers:

Zie Grasper's beeltenis, zoo êel men 't wenschen kan,
In 't koper gegraveerd, die weergalooze man
Die om zijn ijvervuur en Godgeheiligd preeken
Versteende harten kon als lenig was doen weken.
Die al t' ontijdig lij zijn dierbaar leven af,
Maar 't spijt de dood, zijn deugd en eer rust niet in 't graf.
Hij rust in 't boezemkoor der dankbare gemeente,
Terwijl een tranenvloed besproeit zijn kil gebeente.

* * *

Aegidius Cra(e)mer, die den 5en Juli 1728 pastoor Grasper in de herderlijke bediening opvolgde, werd te Delft in 1690 geboren [1]). Hij was „een wereltpriester niet Jansenist maar van 't gevoelen van St. Thomas" [2]).

Zijne eerste pastoorsbenoeming te Kwakel in 1720 geschiedde onder eenige moeilijkheden [3]). Mr. Jacob van der Dussen, de baljuw van Amstelland, tot wiens baljuwschap de Statie Kwakel behoorde, had zelf, toen zij vacant geraakte, aan den Vicaris van Bijlevelt een pastoor aldaar aangevraagd. Deze benoemde Aegidius Cramer; maar wijl hij als Vicaris Apostolicus door de Staten van Holland niet erkend, zelfs verbannen was, richtte hij tot Santini, den Internuntius te Brussel het verzoek, om aan den benoemden pastoor de noodige

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 200—201.
2) *Bijdr. v. H.*: dl. XIV, blz. 46.
3) *Bijdr. v. H.*: dl. II, blz. 355; *Arch. v. Utr.*: dl. X, blz. 22.

brieven op te sturen. Namens den Internuntius werd daaraan door Hoynck van Papendrecht voldaan. Toch wilde de baljuw Van der Dussen pastoor Cramer in zijne Statie niet toelaten, maar stond er op, dat eerst een schriftelijk bewijs van toestemming, uitgaande van het gewaande Haarlemsche kapittel, zou worden overgelegd.

In die moeilijke aangelegenheid raadpleegde het kapittel, dat, met N. van der Meer als Vicaris, zich zorgvuldig van alle uitoefening van geestelijke rechtsmacht onthield, den wakkeren Hoynck. Deze oordeelde het raadzaam om aan pastoor Cramer, slechts eene eenvoudige goedkeuring van zijne benoeming af te geven. En inderdaad is pastoor Cramer op dat getuigschrift door den baljuw in zijne Statie toegelaten. Een nieuw bewijs, hoe het denkbeeldig kapittel, dat vele regeeringspersonen in Holland aanzagen en erkenden als het wettig kerkelijk gezag der katholieken, vooral bij het openvallen van Staties, aan de kerk in de Hollandsche Missie vaak goede diensten bewezen heeft [1]).

Gewis is pastoor Cramer, zij het niet in het openbaar dan binnenskamers, gemoeid geweest met de dagvaarding van een zekeren Claas Pietersz., die den 22en Juni 1728 zich te Ouderkerk voor de rechtbank had te verantwoorden wegens een vergrijp, dat bij de laatste begrafenis had plaats gehad [2]). Want hoewel door verscheidene plakkaten aan de Roomschgezinden verboden was om „eenige paapse superstitiën zoo in kledinge, bedevaart, begravinge als andersints te gebruycken en te exerceeren", had toch Claas Pietersz. „zig niet ontsien publicqelyck zijn gestorven vrouw met een kruis op de

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. II, blz. 316—318.

2) *Rijksarchief Haarlem*: Rolleboek 1716—1743, Ouder-Amstel; Vgl. *Bijdr. v. H.*: dl. XXX, blz. 278.

kist te doen begraven en 't selve willen smijten in het graf." Bij diezelfde gelegenheid was de doodgraversknecht „seer leelyck gescholden door verscheijdene personen ende gedreygt." Zulks nu was onbehoorlijk en diende te worden tegengegaan. Maar omdat Claas Pietersz. „voor de eerste reyse" zich tegen de plakkaten vergrepen had, werd hij tot eene boete van 25 gulden veroordeeld met de onkosten van het geding.

Al heel weinig behoefde pastoor Cramer in 1730 te vreezen voor het tiende artikel van het beruchte plakkaat, waarin over het uiterlijk aanzien der kerken werd voorgeschreven „dat sorg sal worden gedraagen, dat de vergaderplaatsen der Roomschgesinden aan geen kerken of publique gebouwen gelijken, nog aan het gemeen in het oog loopen" [1]); want het hooihuis op „Vredebest" verraadde in zijn uiterlijk niets van zijne hooge bestemming. Zelfs Tijsens, een dichterlijk wandelaar, die in 1730 met speurzin de Bullewijk doorliep en alles wilde bezingen, wat maar eenigszins zijne belangstelling kon trekken [2]), had het bestaan van „de papekerk", zooals Gerrit Drogenham zeide [3]), niet eens opgemerkt.

Onder het pastoraat van pastoor Cramer werd in 1731 de heerlijkheid Ouderkerk door de stad Amsterdam, die reeds in 1658 en later in 1674 naar haar bezit

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XX, blz. 282.

2) De breede titel van het werk luidt: *Hollands Arcadia of de vermaarde Rivier den Amstel,* vertonende alle deszelfs lustplaatzen, herenhuizen en dorpen, zig uitstrekkende van Amsterdam af door Ouderkerk, Abcoude, Baembrug tot Loendersloot; wederkerende langs de vermakelijke landgezichten van de Wetering. Vertoond in honderd afbeeldingen naar 't leven getekend en in 't ligt gebragt door Abraham Rademaker. Met een poëtise beschrijving verzierd. Tot Amsterdam bij Leonardus Schenk op de Vijgendam, 1730.

3) Op zijn groote landkaart.

maar tevergeefs had verlangd [1]), voor 25.100 gulden aangekocht. In de „Constitutie van het dorp", bij die gelegenheid opgemaakt, werd een volledig overzicht gegeven van de ambten, welke eerst door den baljuw en na 1731 door den ambachtsheer te vergeven waren [2]). Zoo bevonden zich in het dorp, waaronder ook Duivendrecht begrepen werd, een schout, een secretaris, zeven schepenen, een bode, vier buurmeesters, twee armmeesters, twee broodwegers, twee kerkmeesters, een koster, voorlezer en schoolmeester, een doodgraver, een ijker, twee schippers op Amsterdam en een heemraad van Amstelland.

De schout werd door den baljuw aangesteld op zekere recognitie. De vorige schout gaf jaarlijks voor recognitie 200 guldens, maar had dan zijn deel in de kleine boeten door den baljuw opgelegd. Aan tractement genoot de schout 60 guldens, benevens de helft zoo van den tachtigsten penning indien vaste goederen, als van den veertigsten penning, indien meubelen in het openbaar verkocht werden. De tegenwoordige schout woont in het dorpshuis, waarvoor jaarlijks aan huur 60 guldens betaald worden.

Ook *de secretaris* werd door den baljuw aangesteld, en genoot, gelijk de schout, de helft van den tachtigsten penning indien vaste goederen en van den veertigsten penning, wanneer meubelen in het openbaar verkocht werden.

De bode werd eveneens door den baljuw aangesteld.

Van *de schepenen* traden er gewoonlijk ieder jaar vijf af; de twee anderen bleven nog een jaar aan, mits de

1) *Wagenaar, Jan*: Beschrijving van Amsterdam, Amsterdam 1760 bij Isaak Tirion, dl. I, blz. 739; id. l.c., dl. III, blz. 60.

2) *Oud-Archief Amsterdam*: Portefeuille Ambachts-Heerlijkheid Ouder-Amstel of Ouderkerk.

baljuw het goedvond. De nieuwe schepenen werden door den baljuw gekozen uit eene voordracht van veertien personen, door de schepenen opgemaakt.

De *vier buurmeesters* werden door den baljuw gekozen uit eene voordracht van acht personen, waarvan er vier door de schepenen en vier door de buurmeesters werden aangewezen. Van de buurmeesters traden er gewoonlijk ieder jaar drie af; zij mochten met de schepenen stemmen over dorpslasten en rekeningen.

De *twee armmeesters* hadden het toezicht over „de gemeene armen" en deden jaarlijks rekening aan den baljuw, in bijzijn van schout en schepenen. Ieder jaar trad een der armmeesters af; de nieuwe armmeester werd gekozen door den baljuw op voordracht van den aanblijvenden en den aftredenden armmeester.

De *twee broodwegers* werden gekozen door den baljuw, den schout en de schepenen, en hadden een of meer jaren dienst, al naar onderling werd goedgevonden.

De *twee kerkmeesters* dienden twee jaar. Jaarlijks trad er een af. De nieuwe kerkmeester werd gekozen door den baljuw uit eene voordracht van kerkmeesters. Zij deden rekening aan den baljuw, in bijzijn van schout en schepenen.

De *koster, voorlezer en schoolmeester* is meestal dezelfde persoon, maar de ambten konden gescheiden worden. De tegenwoordige koster heeft zijne aanstelling van den baljuw. Hij geniet jaarlijks 200 guldens uit de kerkekas, waaruit ook het huis onderhouden wordt van den predikant en van den koster.

De *doodgraver* en de *ijker* werden aangesteld door den baljuw op een nader met hen overeen te komen loon.

De *twee schippers* werden aangesteld door den baljuw „met kennisse van het gerecht".

De *predikant* werd gekozen door den kerkeraad en

door allen die ooit ouderlingen of diakenen zijn geweest, maar zal handopening moeten verzoeken aan den baljuw, die het recht heeft van „approbatur" of „improbatur".

De *heemraad* van Amstelland werd gekozen door den baljuw.

Zoolang de tegenwoordige baljuw in leven of in bediening is, zal hij al de beschreven rechten omtrent de gemelde ambten en bedieningen behouden: maar komt hij te sterven of zijne waardigheid neêr te leggen, dan zullen al zijne rechten overgaan op den ambachtsheer.

Eene andere acte van plaatselijke beteekenis werd in 1740 verleden [1]).

Also de Heer Joathan Dabinis op heden aan deze edelagtbaare gerechte van Ouder-Amstel heeft opgedragen ende vereert een stukki grond [2]), gelegen in de Reyke Waveren onder deze gerechte van Ouder-Amstel, belend ten oosten het rietland, ten zuiden de Waveren, ten westen de armen van Ouderkerk, ten noorden den Ronden-Hoepschen dijk: zoo is op heden bij dese edelagtbaare gerechte geresolveert, om op het gemeld stukki grond te doen stellen de galge omme daer aen te doen hangen degenen, dewelke wegens de Justitie ter dood gebraght sullen worden en die de aard sullen worden ontseght. Ende om nu hetselve daertoe altoos te doen dienen sonder dat ooyt eenige aanspraak zal worden gemaakt om sulks bij off omtrent de plaats van gemelde Heer Dabinis te sullen doen.

Actum Ouderkerk den 28en July 1740.

Ik weet niet of daar ooit iemand werd opgehangen; maar zeker geschiedde dat niet, zooals te verwachten was, met den beruchten Nathan Mozes, die zoo buiten als binnen Ouderkerk de schrik was om zijn „schooien, bedriegen en stelen", wijl hij, blijkens zijn vonnis van 16 Nov. 1752, alleen gegeeseld en verbannen werd [3]).

Bijna 25 volle jaren stond pastoor Cramer aan het

---

1) *Oud-Archief Amsterdam*: Afd. Ouder-Amstel, Resolutieboek.

2) Op het oogenblik in eigendom van de Wed. Baars.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. XXIV, blz. 449.

hoofd der Statie Ouderkerk: hij stierf den 14en Februari 1753. Bij gelegenheid zijner begrafenis werd aan vrienden en vereerders een zilveren begrafenis-penning uitgereikt, waarvan een exemplaar bewaard wordt in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem [1]) en een in de pastorie te Ouderkerk. Het is rond van vorm en van een ringetje voorzien om te kunnen hangen; aan de eene zijde staan zinnebeeldige figuren, herinnerend aan dood en vergankelijkheid; aan de andere zijde leest men: „de Heer Egidius Cramer is Pastoor geworden den 5 Juni anno 1728 in de Bullewijk en is overleden den 14 Febr. anno 1753."

* *
*

Pastoor *Henricus Franciscus Wilken(s)*, die op den ontslapen herder Cramer in de Statie volgde, was te Groningen in 1703 geboren [2]). Gedurende enkele jaren stond hij als kapelaan te Oud-Ade pastoor Van der Mey ter zijde [3]), wiens priesterlijke werkzaamheden, volgens verlangen van den Vicaris Van Bijlevelt, zich uitstrekten over het destijds door het Jansenisme geteisterde Roelofs-Arendsveen [4]). In 1734 stond Wilkens als pastoor te Obdam, van 1743—1753 te Aarlanderveen en van 1753—1769 in de „goede" Statie Ouderkerk, toentertijd 538 communicanten tellende [5]).

Omtrent zijne werkzaamheid als pastoor in de verschillende Staties staat in de kerkarchieven niets aangeteekend. Alleen is van hem het eervolle getuigenis

---

1) *Almanak van J. A. Alberdingk Thijm*: Volksuitgave, n. 35: Onze dierbare dooden, blz. 76; *Gids in het bisschoppelijk museum*: vijfde druk, blz. 164, n. 247.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. I, blz. 93.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 212.

4) *Bijdr. v. H.*: dl. VII, blz. 245.

5) *Arch. v. Utr.*: dl. VIII, blz. 92; id. blz. 349.

bekend, dat in 1758 door den Nuntius Molinari naar Rome werd opgezonden: „een man met voorbeeldige liefde jegens den H. Stoel, een alleszins bekwaam en volstrekt niet ongeletterd priester; deugdzaam van levenswandel" [1]).

Op het einde van 1769 werd pastoor Wilkens ongesteld: den 17en Augustus 1769 stonden de Gecommitteerden hem toe gedurende zijne ziekte ter assistentie een kapelaan in de Statie te hebben [2]). Nog den 16en November 1769 schreef hij met eigen hand zijn laatste doopeling in het doopboek in: maar vóór December was hij ter ziele [3]).

* * *

Cornelius Hekman of *Heckman*, een Amsterdammer van geboorte en in 1757 tot priester gewijd [4]), volgde pastoor Wilkens in de Statie op. Den 3en December schreef hij met eene zeer eigenaardige hand zijn eerste doopeling in, zich kortweg noemende „pastor in de Bullewijk". In de relatio Ghiliniana wordt de Statie, die toen 555 communicanten telde, eene „zeer goede" genoemd [5]). Zijn admissie-brief dateert van den 29en Januari 1770 [6]).

Van 1762—1769 was Cornelius Hekman pastoor

---

1) *Arch. v. Utr.*: dl. VIII, blz. 349. De Nuntius vergiste zich blijkbaar in het verslag met den naam. Hij sprak niet van *Henricus* Franciscus, maar van *Joannes* Franciscus Wilkens, die echter als pastoor van Middelburg in 1758 reeds twee jaren overleden was. *Arch. v. Utr.*: dl. III, blz. 94; id. dl. VIII, blz. 92; *Bijdr. v. H.*: dl. XXIII, blz. 73.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. XXII, blz. 44.

3) In de *Bijdragen* dl. I, blz. 422 staat dat hij *in* December gestorven is. Dit lijkt mij zeer onwaarschijnlijk, daar zijn opvolger reeds den 3en December zijn eerste doopsel toediende.

4) *Arch. v. Utr.*: dl. VIII, blz. 355.

5) *Arch. v. Utr.*: dl. VIII, blz. 130.

6) *Bijdr. v. H.*: dl. XXII, blz. 44.

geweest te Spanbroek [1]), waar echter van zijne herderlijke bediening al even weinig in het kerkarchief staat aangeteekend als te Ouderkerk. Uit het doopboek blijkt, dat hij op het einde van 1772 begon te sukkelen, met Augustus 1773 weer hersteld was, maar in Februari 1775 opnieuw hulp noodig had. Hij stierf den 30en April 1775 des avonds te 7 uren, nadat nog door hem op den morgen van dien eigen dag 18 kinderen tot hun eerste H. Communie waren toegelaten.

* * *

Den 1en Juni 1775 diende pastoor *Hieronymus van den Dorp* zijn eerste doopsel toe in zijne nieuwe Statie. Eerst den 18en Juli ontving hij zijn admissie-brief van de Hoogmogende Staten van Holland [2]). Hieronymus van den Dorp was in 1735 uit Marcellis van den Dorp en Maria Bouwens geboren; hij werd priester gewijd en stond van 1769 tot 1775 als pastoor te Spanbroek. Van pastoor Hekman, dien hij te Spanbroek en te Ouderkerk opvolgde, heeft hij niets hoegenaamd in het kerkarchief aangeteekend. Trouwens over zijn eigen ruim 25-jarig herderlijk bestuur te Ouderkerk heeft hij niets op schrift aan het nageslacht achtergelaten. Toch had hij allereerst kunnen opboeken, dat zijn eigen benoeming van pastoor te Ouderkerk te danken was aan een destijds door den Nuntius te Brussel gevolgden regel „om priesters, die langen tijd in eene geringe en onaanzienlijke Statie hadden gearbeid, tot eene betere te verheffen, en zoo op waardige wijze te beloonen voor hunne priesterlijke werkzaamheid" [3]). Want Spanbroek behoorde tot de zeer middelmatige Staties, waar slechts

1) *Arch. v. Utr.*: dl. IV, blz. 118.
2) *Bijdr. v. H.*: dl. XXII, 44.
3) *Arch. v. Utr.*: dl. XIII, blz. 322.

296 communicanten waren [1]), terwijl Ouderkerk met hare 555 katholieken onder de welvarende Staties gerekend werd [2]).

Ten andere had pastoor Van den Dorp kunnen opteekenen, wat de reden geweest is, waarom hij den 8en April 1778, den 20en Juni 1788 en den 20en Augustus 1789 van de Hoogmogende Staten van Holland verlof verkreeg tot admissie van een kapelaan [3]). In 1798 stond hem de bekende G. A. van der Lugt als kapelaan ter zijde [4]). Nu kunnen wij slechts gissen of hij soms uit lust tot reizen of om wille zijner zwakke gezondheid telkens jonge krachten in de geestelijke bediening van noode had.

Ten derde — zoo vragen wij — lag in het beleg, dat Ouderkerk in October van het jaar 1787 van de Pruisen te verduren had, niets merkwaardigs ter opteekening opgesloten? De predikant uit die dagen, Ds. Dirk Colenbrander, deed anders, en heeft alles, wat hem in die troebele week ter oore kwam, zeer zorgvuldig opgeschreven [5]).

't Is inderdaad verwonderlijk, dat het katholieke kerkgebouw, een kwartier gaans van het oorlogsterrein gelegen, bij het algemeen beleg en de ongehoorde plundering van het dorp ongedeerd is gebleven, tenzij het aan zijn schamel aanzien van hooihuis en verscholen ligging op „Vredebest" moet worden toegeschreven. Tenminste in de Hervormde kerk waren de stoelen weggeruimd en was hooi gespreid om het regiment van Hardebroek onder dak te brengen.

Op den morgen van den 1en October te vijf uren

---

1) *Arch. v. Utr.*: dl VIII, blz. 133.
2) *Arch. v. Utr.*: dl. VIII, blz. 130.
3) *Bijdr. v. H.*: dl. XXII, blz. 44.
4) *Parochiaal Archief.*
5) *De Navorscher*: jg. 60, blz. 244—248.

werd Ouderkerk uit twee richtingen aangevallen, uit den kant van Abcoude en van Uithoorn, en vlogen gedurende drie uren de kogels over en in de huizen van het dorp, waarvan nog heden ten dage de zichtbare heugenis bewaard wordt [1]).

Op den 2en October trokken de Pruisen Ouderkerk binnen, waar zij denvolgenden dag aan het plunderen sloegen. De ledig-staande huizen werden voor woningen van patriotten gehouden en van alles wat kostbaar was of scheen, ontdaan. In de kerkekamer der Ned. Herv. kerk werd ingebroken en meer dan 500 gulden aan de diaconie ontstolen. Bij Piet van Muyden en bij Faber, die in „de Oude Prins" woonde en herberg hield, werd de kelder bemeesterd en beslag gelegd op een paar okshoofden wijn [2]). Het huis van den Jood, die oranje gedragen had, werd door patriotten geplunderd.

Alle groenten en vruchten werden uit de tuinen gekaapt; geen hoen werd in het leven gelaten.

Erger nog geschiedde op het Israëlitisch-Portugeesch kerkhof, waar de manschappen, die onder luitenant de Wilde in bezetting lagen, de gruwelijke misdaad begingen van een sinds enkele dagen ter aarde besteld vrouwelijk lijk in baldadigen hartstocht op te graven en te onteeren [3]). Alles feiten en gebeurtenissen om een pastoor met eenigen historischen zin naar de veder te laten grijpen om ze op te teekenen voor de na hem komende geslachten.

En ten vierde was het vermeldingswaardig, dat op

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXIV, blz. 425—426.

2) *Van der Loos, J. C.*: De buitenplaats, Oostermeer, C. N. Teulings, 's-Hertogenbosch, 1910, blz. 51, noot 1.

3) *D. Henriques de Castro Mz.*: Keur van Grafsteenen op de Nederl. Portug. Israël. Begraafplaats te Ouderkerk aan den Amstel, Leiden, 1883, E. J. Bril, blz. 12—13.

den 19en December des jaars 1800, bij gelegenheid van het geheel ontruimen van den Bataafschen grond door het Engelsch-Russisch leger, te Ouderkerk eene plechtige, openbare redevoering werd gehouden, die — wel teekenend — overvloeide van patriottischen zin, verdraagzaamheid en broederlijke liefde [1]).

Pastoor Hieronymus van den Dorp stierf te Amsterdam den 6en December 1802 en werd den 11en December in de Engelsche kerk op het Begijnhof begraven [2]). Waarschijnlijk was hij op het laatst van zijn leven „rustend", daar zijn bidprentje meldt, dat hij „voormaals" pastoor was in de Bullewijk.

Op zijn levensgang werd het gewijde woord toegepast uit III Kon. III, 6: „Hij heeft voor uw aangezicht in trouw en gerechtigheid en met een oprecht hart te uwen opzichte gewandeld."

* * *

Gerrit of Gerardus Stadhouder, die op Hieronymus van den Dorp als pastoor volgde, was in 1744 te Maaslandsluis geboren uit ouders, van wie hij in een verzoekschrift aan Koning Willem I getuigde [3]), dat „het fortuin hun den rug had gekeerd". Spoedig na zijne priesterwijding in 1768 werd hij benoemd tot kapelaan te Amsterdam in den Posthoorn [4]). In 1777 was hij pastoor te Zijpe, waar zijn eerste doopeling den 29en Mei en zijn laatste den 11en December 1786 in het doopboek staat ingeschreven.

1) De titel van het geschriftje, groot 47 blz. luidt: Redevoering op het feest van den 19en December 1799 uitgesproken in de Gereformeerde Kerk te Ouderkerk aan den Amstel in naam van het uitvoerend bewind der Bataafsche Republiek, te Amsterdam bij P. E. Briët, 1800.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. XIX, blz. 57,

3) Waarover straks.

4) *Bijdr. v. H.*: dl. XIV, blz. 187.

Blijkens eene resolutie, dateerend van den 7en Februari 1787 genomen door Burgemeesteren van Haarlem, werd Gerardus Stadhouder toegelaten als pastoor der Statie Sint Bavo in de Achterstraat, waar hij verbleef tot 1802 toen zijne benoeming volgde tot pastoor van de Bullewijk en Ouderkerk [1]).

Reeds te Haarlem openbaarden zich de eerste verschijnselen der jichtziekte, waaraan pastoor Stadhouder zijn verder priesterlijk leven en vooral te Ouderkerk zou lijdende blijven. Naar eigen getuigenis werd hij „dependent van de inschikkelijkheid van jonge geestelijken; kon niet meer uitgaan en moest meestal van het bed op den stoel zijn leven doorbrengen." Voordat in 1811 het doopboek der Statie bij den burgerlijken stand werd ingeleverd, zorgde pastoor Stadhouder er voor, dat het met mooie schrijfhand werd overgeschreven.

Den 22en October 1818 des namiddags te half twee verbrandde het hooihuis, waarin de katholieken tot nu toe gekerkt hadden. Om verschillende redenen werd toen besloten de kerk niet meer in de Bullewijk, maar bij de kom der Gemeente op de buitenplaats „Overkerk", gelegen aan de zoogenaamde korte brug, op te bouwen. Dit geschiedde in 1821 [2]). Maar heel deze geschiedenis met al de daaraan verbonden nadere bizonderheden werd reeds door mij in deze *Bijdragen* uitvoerig beschreven [3]).

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. V, blz. 67; id. dl. XII, blz. 328; id. dl. XXXIV, blz. 270.

2) Door Van der Aa in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek*, i.v. Overkerk verkeerdelijk op het jaar 1828 gesteld.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXIV, blz. 209—230. Ter aanvulling evenwel het volgende bericht, dat mij door den ijverigen kapelaan L. J. van der Heyden is toegezonden en gevonden werd in: *De Katholieke*, 1822, II, 139: »Pastoor op Schokland te Emmeloord en

Inmiddels werd pastoor Stadhouder die „een ziekelijke en pijnlijke grijsaard van bijna 80 jaren" was „rustend". Hij bleef in de Bullewijk op de boerderij „Kerklust" [1]) wonen, waar hij ook stierf den 21en Juni 1821.

Hoe hier inderdaad door den dood een einde werd gemaakt aan een leven vol van kommer en ellende moge blijken uit onderstaand smeekschrift, dat slechts weinige maanden voor zijnen dood tot Koning Willem I werd opgezonden [2]).

Aan Zijne Majesteit den Koning der
Nederlanden Prins van Oranje-Nassau,
Hertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen Gerardus Stadhouder roomsch-priester en Pastor der gemeente van Ouderkerk in de Bullewijk woonachtig;

dat hij Suppliant geboren is in den jare 1744, en bijna 53 jaren werkelijk priester; dat hij zints 34 jaren laboreert aan de jigt dermaten, dat hij nu zedert jaren niet heeft kunnen gebruik maken van uitgaan, maar meestal van zijn bed op een stoel zijn pijnlijk leven moet doorbrengen; dat hij Suppliant pastor geworden zijnde, weldra zich genoodzaakt en verpligt vondt zijne Ouders te ondersteunen, alzoo het fortuin hun den rug gekeert had, dit gevoegt bij de kosten, welke hij wegens zijnen ziekelijken staat heeft moeten

---

Ens werd J. Bos, die eenigen tijd kapelaan in Holland was geweest, alwaar hij zich bij het verbranden der Roomsche kerk in de Bullewijk bij Ouderkerk, in het redden der H.H. Vaten bijzonderlijk moet onderscheiden hebben; hij was laatstelijk kapelaan te Haarle geweest."

1) Van deze boerderij, die sinds onheugelijke tijden het eigendom is der parochie Ouderkerk, ontbreken de eigendomspapieren. Volgens zeggen van sommige bejaarde Ouderkerkers zou »Kerklust" eerst voor de helft en later in haar geheel aan de parochie zijn geschonken. Blijkens het bestaande Rekeningenboek werd zij in de eerste helft der vorige eeuw geschat op eene waarde van ± 9000 gulden. In de tweede helft der vorige eeuw steeg de waarde der landerijen zoodanig, dat zij op het oogenblik een bedrag vertegenwoordigt van ± 50.000 gulden.

In 1907 werd »Kerklust" om hare bouwvalligheid geheel herbouwd voor ruim 9000 gulden door P. Alkemade van Duivendrecht.

2) *Kerkarchief Ouderkerk.*

maken, is nu een evident gevolg, dat hij nog roerend of onroerend goed bezit; in dezen staat heeft hij Suppliant, niettegenstaande hij zijn Officie niet meêr kan waarneemen, en gevolglijk van de inschikkelijkheid van jonge geestelijken dependent is, benoodigt iemand, die hem dag en nagt adsisteert; dat hij ten dezen aanziene alsnog heeft eene dienstbode, welke hem zijne nog weinige levensdagen niet verlaten zal, dan dit geluk hem geschiedende, heeft hij ook noodig middelen, die hem daartoe onontbeerlijk zijn ter onderhouding van dezelve; eindelijk rekent hij Suppliant het overbodig uitgezochte woorden te bezigen tot het schetzen van zijne allenzints benarde situatie, het zal alléén voldoende zijn in consideratie te neemen, dat hij Suppliant is *een bijna tachentig jarige, ziekelijke en pijnlijke grijsaart* **zonder middelen**, en dienvolgends bij het naderen van den dood meer en meer afhankelijk zal worden van andere, en dan die diensten interoepen *zonder geld*, welk een akelig verschiet dit oplevert zal geen wezen ontkennen.

Redenen waaromme hij Suppliant is te rade geworden zich te wenden tot Uwe Majesteit, gedienstig verzoekende, dat het Uwer Majesteits goede geliefte zijn moge, hem Suppliant eene somma jaarlijks te willen toekennen, waardoor hij zijne weinige levensuuren met behulp van iemand zal kunnen doorbrengen, en dat Uwe Majesteit deze somma bepalende, vooraf toch in aanmerking zal gelieven te neemen, dat deze toereikend zij, hem met iemand, welke alléén dag en nagt hem kan adsisteeren, en de medicinale kosten te bestrijden, te doen leven, en eindelijk dat hij toch waarschijnlijk weinigen tijd daarvan zal kunnen gebruik maken, daar het graf hem weldra wagt.

Hetwelk doende enz.

Te Ouderkerk hangt in de pastorie ter gedachtenis aan pastoor Stadhouder eene staalgravure van D. Sluyter, gesierd, naar de gewoonte dier dagen, met treurende geniussen, graflamp, zandlooper en gebroken fakkel: alle symbolen van dood en vergankelijkheid, en waartusschen met guirlandes de bekranste beeltenis prijkt van den gestorven herder. Het onderschrift luidt: *Ter nagedachtenis van de Weleerwaarde en Zeergeleerde Heer den Heere Gerardus Stadhouder oud-pastoor der R. K. Gemeente van de Bullewijk.* Omdat heel die zinnebeeldige omhaal niets bijzonder katholieks heeft, zoo

schreef Mgr. Graaf[1]), vindt men dezelfde prenten „tot nut van het algemeen" ook voor overledene predikanten gebruikt.

* * *

Joannes Georgius van der Aa, die blijkens het doopboek den 15en April 1821 pastoor Stadhouder in de herderlijke bediening opvolgde[2]), was te Amsterdam den 9en December 1789 geboren uit welgestelde ouders: Frederik van der Aa en Elisabeth Oudorp. En blijkens door hem in 1834 en in 1849 gemaakte kerkelijke beschikkingen had hij twee ongehuwde zusters: Anna Catharina en Elisabeth Sibilla, en eene derde Susanna, die met Gerrit Rijnders getrouwd was. Hij was den 13en September 1812 te Munster tot priester gewijd en stond van den aanvang van zijne priesterwijding af tot in het begin van het jaar 1819 als kapelaan aan de Statie „de Liefde" te Amsterdam. Toen volgde zijne assistentie bij den ouden, hulpbehoevenden pastoor Stadhouder, wiens kerk den 22en October 1818 in vlammen was opgegaan, en, wien hij blijkbaar in belofte had als pastoor te zullen opvolgen. Inderdaad was zijne komst te Ouderkerk eene krachtige hulp voor den hulpvragenden herder, en kregen aanstonds de bouwplannen voor eene nieuwe kerk en pastorie meer vasteren vorm[3]). Den 26en October 1820 werd door hem van

1) *Almanak van J. A. Alberdingk Thijm*: Volksuitgave, No. 35, blz. 77.

2) In het bisschoppelijk Archief staat hij reeds in 1819 als pastoor van Ouderkerk geboekt. Hij was dat blijkbaar slechts in naam, totdat pastoor Stadhouder »rustend" werd. Vandaar dat hij eerst den 15en April 1821 in het doopboek schreef: Sequentes sunt baptizati dum pastorali munere fungebar, J. G. van der Aa; ook vierde hij eerst in 1846 het zilveren feest van zijn herderschap. *De Godsdienstvriend*: dl. LVII, blz. 306—307.

3) Dit alles werd reeds beschreven in de *Bijdragen*: dl. XXXIV, blz. 213—230.

den nieuwen bouw de eerste steen gelegd; de inzegening geschiedde den 8en September 1821.

Op kerk en pastorie bleef een, voor die dagen aanmerkelijke, schuldenlast drukken van ± 10.000 gulden, zoodat pastoor van der Aa, vooral in den beginne, genoodzaakt was uit eigen middelen de Statie in haren geldelijken druk bij te staan.

In 1834 den 22en Februari kocht hij de hofstede „Werk en Loon" [1]), en werd in 1836 voor de helft eigenaar van de boerderij: „Mijn Lust" [2]), beide in den Ronden-Hoeper-polder gelegen onder de gemeente Ouder-Amstel.

In 1825 werd door pastoor van der Aa achter de nieuw-gebouwde kerk een katholiek kerkhof aangelegd, dat den 10en December 1825 in gebruik werd genomen [3]). Op het kerkhof staat in een houten nis een Christusbeeld.

Voor de kerkgeschiedenis van Amsterdam is het wellicht van belang hier te vermelden, dat, blijkens het opschrift op een grafzerk, te Ouderkerk begraven werd: „Anna, Helena, Theresia Spijker, geb. te Lingen, Hannover, Januarij 1794, overl. te Amstm 9 Oct. 1839, stichteres van het R. C. oude Vrouwenhuis Vredenburg, opgericht te Amstm 1e Pinksterdag 22 Mei 1836."

Den 13en September 1837 vierde pastoor van der Aa

---

1) Na den dood van pastoor Van der Aa werd zij den 11en Jan. 1858 in openbare veiling gekocht voor 20.500 gulden door Hermanus van Tol; den 31en Oct. 1879 werd zij uit de hand verkocht aan Piet van Tol voor 61.000 gulden, en later ging zij in eigendom over aan zijn zoon Kors van Tol.

2) Die helft werd door den pastoor uit de hand gekocht van de Wed. Lusing—Möller voor 4750 gulden. In 1858 na den dood van pastoor Van der Aa werd diens aandeel in openbaren verkoop aangekocht voor 9150 gulden door Antonie Hogenbosch, die toen eigenaar werd van de geheele boerderij. In 1872 den 3en Juni ging zij bij openbaren verkoop over aan Jan Snel Hz. voor 23.000 gulden, en in 1899 bij onderhandsche acte aan J. Snel Jz.

3) De beuken haag om het kerkhof werd in 1871 geplant.

onder algemeene deelneming zijner parochianen zijn zilveren priesterfeest. Bij deze gelegenheid werd uit vrijwillige bijdragen, als blijvend aandenken, aan de kerk geschonken een zilveren missaal-lezenaar. Jan van Galen gaf het missaal met rood fluweelen band, zilver beslag en dito sloten; waarbij Jan Marsen een evangelieboek voegde met twee gouden sloten.

Nog een ander aandenken aan dit feest maakt deel uit van den zilverschat der parochiekerk, namelijk een ebbenhout-zilveren index-staf met aanwijzend handje en ring. Een zilveren strook overlangs aangebracht geeft te lezen:

tU VIgILans InDeX DICtare preCes JUbILantI Van Der Aa 1837

Gij, wakkere Index, wijs den jubileerenden Van der Aa de gebeden aan.

Door wien het voorwerp geschonken werd bleef mij onbekend [1]).

Toen in 1853 het bisschoppelijk bestuur in de kerk van Nederland was hersteld, werd Ouderkerk, dat eertijds behoord had tot het decanaat Amstelland, in September 1853 tot hoofdplaats van een nieuw decanaat verheven met pastoor van der Aa tot eersten Deken.

---

1) Dit eigenaardig stukje kerkgerei, dat verdiend had, in *Het Katholiek Nederland 1813—1913* (II, blz. 110) naast den »Staf van den ceremoniarius" genoemd te worden, behoorde vóór het herstel der Hiërarchie tot de uitrusting van den in pluviali gedosten »*Index*". Oorsprong en gebruik ervan zouden misschien oudheidkundige navorsching verdienen. Toen we echter onze Bisschoppen verworven hadden met hunnen pontificalen *Presbyter assistens,* werd begrepen dat zulk nastrevend vertoon den gewonen celebrant niet paste, en verviel het onderscheidingsteeken met den drager. Het moet echter, zoo ik goed ben ingelicht, in Limburg nog niet geheel buiten gebruik zijn. Waarschijnlijk zal het sierstuk nog wel in enkele Hollandsche pastorieën onder het kerkzilver gevonden worden. Het Ouderkerksche exemplaar, naar behooren voorzien van het breede roodzijden lint, waarmee het aan den arm werd vastgestrikt, wordt thans bij bruikleen bewaard in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. J. J. G.

Tot het nieuwe decanaat werden gevoegd Bovenkerk, Buitenveldert, Diemen, Duivendrecht, Kwakel, Kudelstaart, Nes en Swaluwebuurt, Osdorp, en de volgende drie parochies die vóór 1853 tot Utrecht gerekend werden: Muiden, Nederhorst den Berg en Weesp. In 1862 werd Osdorp van Ouderkerk afgescheiden en tot het decanaat Haarlem gevoegd.

Eenige jaren later den 4en Mei 1858 werd de parochie Ouderkerk opgericht en tot parochiaal kerkbestuur benoemd de Heeren: Jan van Galen, Jan Timmer, Symen Zuidwijk en Gerrit de Wit. Eene nadere omschrijving der grenzen bleef achterwege, omdat eerst door eene pauselijke beslissing de grenzen tusschen het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Haarlem moesten geregeld worden. Vandaar dat de Bisschop bepaalde, dat „aan de parochie Ouderkerk als grondgebied *voorloopig* werd toegewezen de geheele uitgestrektheid, welke tot nu toe is geacht geweest tot de R. C. Gemeente voornoemd te behooren, met geheel voorbehoud evenwel aan ons om bij de door ons nader vast te stellen nauwkeurige omschrijving van den uitersten omtrek des parochialen grondgebieds, te dezen aanzien die wijzigingen en veranderingen te maken, welke wij oorbaar mogten oordeelen." Die „voorloopige" toestand duurde tot den 25en Januari 1899 toen door Z. H. den Paus eene beslissing werd genomen omtrent deze grenzen. Van die beslissing werd bij bisschoppelijk besluit van den 1en Maart 1899 aan de parochianen kennis gegeven, waarna den 12en November 1901 de grensregeling der parochie officieel werd vastgesteld, als volgt:

De grenslijn begint aan den Afsluitdijk tusschen *Botshol* en de *Ronde Venen* tegenover *S. Hubert,* waar de grenzen samenvallen der parochiën Vinkeveen, Nes en Ouderkerk. Vandaar gaat de lijn noordoostelijk door de rietlanden heen recht op den dijk aan

van den polder *Nellestein*, welken dijk zij een eind weegs volgt, om dan de *poldersloot* te nemen, die aan de oostzijde het dichtst langs de boerderij *Winkelhorn* loopt, steekt dan, recht noordwaarts, water en dijken van den *Winkel* over, naar de molenwetering van den Holendrechterpolder om rechtuit noordwaarts aan te loopen op de breede gracht ten oosten van *Kievitsheuvel*. Daarlangs steekt de lijn altijd noordwaarts de *Holendrecht* over en loopt ten oosten van de huisjes gemerkt D 94 en 95, op het zuidelijkste punt aan van de *Zuidwetering* van den *Bullewijkerpolder*, volgt deze tot aan de *Oostwetering*, volgend deze Oostwetering, over het punt heen waar zij den *Amstelweg* snijdt, altijd noordwaarts tot aan den Noorderhoek van de *Zwetskade*. Van hier gaat de lijn westwaarts over de dijksloot heen tot aan den *Zwedweg* en van dit punt in rechte richting noordwestwaarts door de veenderij van den Bullewijkerpolder naar het punt, waar de reeds begonnen ringdijk van dien polder de *Ouderkerkerlaan* raakt ten noorden van de woning *Veenlust*.

Van dit punt steekt de lijn rechtuit noordwestelijk den *Klein-Duivendrechtschen polder* over en valt in den *molenvliet* achter de *watermolen Strandvliet*.

Nu blijft de lijn dien molentocht volgen tot het punt hetwelk gelegen is in het verlengde van de *Kalfjeslaan*, naar welke heen de lijn *den Amstel* oversteekt ten zuiden van de boerderij *Klarenbeek*, welke onder S. Willibrordus buiten de veste te Amsterdam parochieert. Midden over de *Kalfjeslaan* loopt de grenslijn voort tot het punt, waar ter rechterzijde de *Wetering* naar Amsterdam begint te loopen, om dan links door de *slooten*, die nagenoeg op dezelfde plaats als de vroegere Wetering den *Middelpolder* doorloopen, het zuidelijke eind van dien polder te bereiken op den dijk en door de zuidelijke rest van die Wetering op het *Groote Loopveld* aan te komen.

Van deze Wetering af volgt de lijn oostwaarts de *vaart* langs het Groote Loopveld en vervolgens de dijksloot van den *Bovenkerkerpolder* tot aan de sloot ten zuiden van de boerderij *Veldzicht*, alwaar de lijn oostwaarts in den *Amstel* valt en met deze zuidwaarts voortgaat tot aan de brug bij de *Zwarte Kat*. Hier gaat de lijn den dijk van den *Rondehoeperpolder* over en valt in de *sloot* tegenover gezegde brug. Door deze sloot komt de lijn in de *Molenwetering* en gaat met deze in zuidoostelijke richting door den Rondehoeperpolder, om aan diens zuidelijken dijk, door de sloot ten zuiden van het *voormalige schoolgebouw* in de *Waver* te komen. Hier gaat de lijn zuidwaarts den dijk over en volgt een eindweegs den *Afsluitdijk* tusschen *Botshol* en de *Ronde Venen* tegenover S. Hubert, waar de grenslijn begonnen is.

Het parochiaal Armbestuur werd opgericht den 23en Februari 1855 en tot eerste armmeesters werden benoemd de Heeren: Willem Houweling, Gerrit Kleyn, Jan Kort en Hannes van Nes.

Over het afsterven en den dood van pastoor Van der Aa verhaalt o.a. *de Godsdienstvriend*[1]:

„Op Zondag, den 20en September 1857, mogten wij voor 't laatst nog een woord van troost en zaligheid uit zijnen mond hooren. Des namiddags verliet hij zijne gemeente, want hij had zich voorgenomen om op 't graf van zijn neef, als pastoor te Saasveld overleden [2]) te gaan bidden en eene H. Mis aan het altaar, waar zijn eerwaardige neef zoo dikwijls geofferd had, tot rust zijner ziel aan God op te dragen. Onze beminde herder werd onderweg ongesteld en toch volbragt hij, hoewel vol smarten, zijn voornemen. Ver verwijderd van zijne kinderen en vrienden, overviel hem een zware koorts. De treurige tijding dier ziekte vervulde ons met zulken angst, dat wij reikhalzend bleven uitzien naar tijding en onophoudelijk gebeden ten hemel werden opgezonden tot zijn herstel. God wilde echter zijn getrouwen dienstknecht, den priester, ja wij zeggen het vrijelijk, den man naar Gods hart, beloonen voor zijne diensten. Onze eerw. kapelaan, de eerw. Heer Preijer, begaf zich onverwijld naar Borne in Overijssel, waar onze herder ziek lag, en daar komende, bevond hij hem in zulk een gevaarlijken toestand, dat hij in den loop der week voorzien werd met de laatste genademiddelen der H. Kerk. Op Zaterdag, den 3en October, verhief zich de koorts en om tien ure 's morgens werd de toestand des zieken bedenkelijk. Onophoudelijk omringden zijn vriend, de

1) Dl. LXXIX, blz. 250—252.

2) G. van der Aa, pastoor te Saasveld van 1809 tot 20 April 1849. *De Godsdienstvriend*: dl. LXII, blz. 267.

eerw. Heer Preijer, en de pastoor van Borne met zijn eerw. kapelaan en de eerw. Heer Ferier[1]) den geliefden herder, en baden de gebeden der stervenden, totdat 's avonds kwart voor vijf ure zijne schoone ziel het tijdelijke met het eeuwige verwisselde. Het stoffelijk overschot des overledenen werd naar Ouderkerk vervoerd, waar het den 8en October des morgens ten half zeven ure aankwam en terstond ter kerk werd gedragen, waar den geheelen dag en nacht tot Vrijdagmorgen onafgebroken zijne gemeentenaren bij het lijk huns geliefden herders hunne gebeden voor de rust zijner ziel kwamen storten. De Zeereerw. pastoor en deken van 's Hage, J. J. Siegfried, deed de uitvaartdienst en sprak een woord van vrede tot ons, waarin hij de liefde schetste, die onze beminde herder had voor God en voor zijne kudde, welke hem was toevertrouwd, maar vooral de liefde tot Gods huis en de armen. Ja, met regt was hij hun vader; nederig in den omgang en nooit moede te geven, deed hij wel aan katholieken en hervormden. Moge de dierbare herder, de vader der armen en de troost der bedrukten, wiens nagedachtenis in Ouderkerk's gemeente zal blijven voortleven, in vrede rusten."

* * *

Van *Conradus Leonardus Rijp*, die in Februari 1858 tot pastoor en den 11en Mei 1858 tot Deken benoemd werd van Ouderkerk, werden de jaarcijfers, waarbinnen dat verdienstelijke priesterleven zich bewogen heeft, in deze *Bijdragen* reeds genoemd en besproken[2]); tevens werd aan den man, die als geleerde onder zijne tijd-

1) Everardus Ferier, destijds theologant en parochiaan van Ouderkerk, werd den 15en Aug. 1859 priester gewijd. *De Godsdienstvriend*: dl. LXXXIII, blz. 198.

2) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXIV, blz. 31—33.

genooten uitmuntte, door eene bespreking zijner opstellen en geschriften, recht gedaan [1]). Thans rest den pastoor te behandelen, die met onbezweken werkzaamheid en onvolprezen milddadigheid te Ouderkerk eene nieuwe pastorie en kerk bouwde, waardoor het godsdienstig leven onder de katholieken zich eerst recht ontwikkelen kon. En dit te meer, omdat men, geleerd door de ondervinding, verwachten zou, dat een man als pastoor Rijp, die blijkens zijne geschriften zich zoo vaak terugtrok in de stilte van zijn studeervertrek, op het terrein van breken en bouwen zich minder gaarne zoo ooit bewegen zou. En toch zijne eerste daad te Ouderkerk bestond in breken en herstellen van het oude en bouwvallige pastoorshuis, waaraan, tegen zijn wil en bedoelen, nog veel geld werd ten koste gelegd [2]). Want het plan om eene nieuwe pastorie te bouwen stonds reeds aanstonds vast.

En zoo kon hij in het najaar van 1861 aan zijne kerkmeesters in de vergadering van 19 November mededeelen, dat door de parochianen in den loop van vier jaren voor de nieuwe pastorie met vrijwillige giften eene som was bijeengebracht van 5000 gulden, waaraan hij uit eigen middelen eveneens 5000 gulden zou toevoegen. Met den bouw der nieuwe pastorie kon dus begonnen worden; eerst daarna zou aan den bouw eener nieuwe kerk gedacht worden, omdat de oude pastorie tot noodkerk moest worden ingericht.

Aan den jeugdigen en veel-belovenden architect Dr. P. J. H. Cuypers werd opgedragen het plan te ontwerpen eener nieuwe pastorie, dat evenwel in begrooting de 20.000 gulden niet mocht te boven gaan. Den 16en Maart 1862 werden de ontworpen plannen

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXIV, blz. 34—48.
2) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXIV, blz. 56.

door den pastoor zelf ter goedkeuring aan den Bisschop aangeboden, tegelijk met een toelichtend schrijven, waarvan de voorname inhoud was als volgt:

Het gebouw thans voor pastorie gebruikt, is zeer oud, en bij vroegere verplaatsing van het kerkgebouw slechts zooveel mogelijk voor woning van den pastoor ingerigt, doch niet geschikt voor pastorie.

Indien het gebouw behoorlijk zoude moeten ingerigt en veranderd worden, zoude dit zeker ook wegens ouderdom vele en groote onkosten veroorzaken.

Dewijl daarenboven bij eene toekomstige verbouwing van het kerkgebouw de verplaatsing allernoodzakelijkst is, hebben wij besloten om de pastorie volgens een nieuw plan op te bouwen, van welk plan aan Uwe Doorl. Hoogwaardigheid de teekeningen en het bestek worden toegezonden, ten einde Uwe goedkeuring daarop te ontvangen. De eerw. Heer Pastoor en Kerkmeesters hebben aan de Gemeentenaren vrijwillige bijdragen gevraagd en hebben het genoegen gehad, dat niemand zich aan de bijdragen heeft onttrokken, maar allen, al is het een gering offer, voor den nieuwen bouw hebben willen geven.

De gezamentlijke bijdragen, van welke echter te verwachten is, dat zij eerder verhoogd dan verlaagd zullen worden, indien de tijden eenigszins gunstig blijven, beloopen eene som van 10 duizend gulden.

Ter aanvulling van het ontbrekende komt vooreerst de belofte van den pastoor, die voor zijne rekening neemt, wat de kosten meer dan 20 mille bedragen; vervolgens ons vertrouwen op Gods voorzienigheid, want het is alles tot Gods eer, wat wij ondernemen; en eindelijk de overtuiging dat de overblijvende schuldenlast, al mogt die de geheele som van 10 duizend gulden bedragen, niet te zwaar is voor de Gemeente.

Pastoor Rijp bemerkte bij zijne mondelinge toelichting al aanstonds, dat, naar het oordeel van den bisschop, eene dorps-pastorie, die, begroot op 20.000 gulden, met noodzakelijke bijkomende en onvoorziene uitgaven, tot 25.000 gulden zou stijgen „te grootsch en te duur" was, zoodat hem in overweging werd gegeven voor den nieuwen bouw geen hooger bedrag dan 15.000 gulden uit te trekken. En wat de bisschop mondeling zeide, bevestigde hij schriftelijk den 26en April 1862.

Terstond werd den architect door het kerkbestuur in opdracht gegeven een nieuw ontwerp te vervaardigen, dat in begrooting de 14.000 gulden niet zou te boven gaan.

De Heer Cuypers gaf daaraan gehoor: doch toen den 29en Augustus 1862 zijne nieuw-ontworpen plannen ter uitvoering in het openbaar werden aanbesteed, vroeg de laagste inschrijver 20.000 gulden, zoodat aan geen gunning kon gedacht worden. Er werd door het kerkbestuur besloten voor de derde maal een nog eenvoudiger ontwerp bij den architect aan te vragen en dan opnieuw tot eene openbare aanbesteding over te gaan.

Intusschen had de Heer W. van Bakel te Amsterdam, de toekomstige opzichter van den Heer Cuypers, op last van den architect bij het kerkbestuur een gewijzigd plan ingediend, dat, naar hij schreef, door zijn vader, den Heer H. van Bakel, voor de som van 16.379 gulden zou worden uitgevoerd. Na alles in bijzijn van den architect gewikt en gewogen te hebben, ging het kerkbestuur op het voorstel in, en werd den 28en September bij contractueele overeenkomst den Heer H. van Bakel opgedragen voor de som van 15.500 gulden naar de gewijzigde plannen de nieuwe pastorie op te bouwen. Den 4en October 1862 werd van Burgemeester en Wethouders der gemeente Ouder-Amstel vergunning verkregen om den nieuwen bouw te mogen aanvangen.

Onder allerlei minder aangename lotgevallen heeft de opbouw der pastorie plaats gehad. De aannemer bleek voor zijne taak niet berekend, en zijn zoon, de opzichter, liet zich aan het werk weinig gelegen liggen. Er werd te veel gebouwd op goed vertrouwen, waardoor bij de aflevering de grootste onaangenaamheden zich voordeden. Bovendien werd door den aannemer voor bijwerk eene rekening ingeleverd van 2100 gulden, waarvan hij zich ten slotte met 474 gulden tevreden stelde en beloofde

van alle verdere eischen of gemeende rechten te zullen afzien. Den 16en Juni 1864 werd de nieuwe pastorie in gebruik genomen [1]).

In den gevelmuur aan de voorzijde staat het beeld van den goeden Herder, waaronder op een gedenksteen, ontworpen door den architect Cuypers, gebeiteld staat [2]):

† In. honorem. S. S. &. Indiv.
Trinitatis. &. sub. inv: B. Im̃.
V. Mariae. h. domum. parõc.
aedif. cur. A°. Dmni. nostri.
Jes. Chr. MDCCCLXIII.
C. L. Rijp. paroch. &. decan.
J. Timmer. G. de. Wit. } Aeditui.
D. Voordewind. &. }
P. Kooyman. }

Met onverstoorbare voortvarendheid zette het kerkbestuur, ondanks de meermalen bij den bouw der pastorie ondervonden moeilijkheden, zijne bouwplannen voort, en werden reeds in Augustus 1863 voorbereidende besprekingen gehouden met den Heer Cuypers omtrent den bouw der nieuwe kerk. In Februari 1864 waren de plannen zoover gevorderd, dat bestek en teekeningen aan het kerkbestuur ter beoordeeling en goedkeuring werden overgelegd. Maar ook toen waren nog veranderingen en wijzigingen noodzakelijk, zoodat eerst in September 1864 aan zijne Majesteit, den Koning, en

1) De boomgaard dateert van 1868, de Engelsche tuin van 1871.

2) Ter eere van de allerheiligste en ondeelbare Drievuldigheid en onder aanroeping van de allerzaligste en onbevlekte Moeder-Maagd is deze pastorie in den loop van het jaar onzes Heeren Jesus Christus 1863 gebouwd geworden.

C. L. Rijp, pastoor en deken.

J. Timmer, G. de Wit, D. Voordewind en P. Kooyman, kerkmeesters.

aan Z. D. H. den Bisschop goedkeuring en machtiging voor den nieuwen bouw kon worden aangevraagd, en wel aan Z. M. den Koning als volgt:

Aangezien de thans in gebruik zijnde parochie-kerk dringende en kostbare herstellingen begint te vorderen, welke herstellingen groote uitgaven zouden vereischen zonder dat de Gemeente daardoor eenigszins gebaat werd, en vooral zonder dat radicale gebreken geheel verwijderd zouden kunnen worden, zoodat een vernieuwde bouw altijd in uitzigt bleef: zoo heeft het kerkbestuur na rijp beraad besloten liever nu reeds tot het bouwen eener nieuwe parochie-kerk, welke èn in omvang èn in uitvoering beter aan de behoeften der Gemeente en aan de eischen der eeredienst zoude kunnen beantwoorden, over te gaan.

Het kerkbestuur meent diensvolgens aan de goedkeuring Uwer Majesteit te mogen onderwerpen de hierbij gevoegde acht stuks teekeningen, met bestek en begrooting van onkosten eener nieuwe parochie-kerk, ontworpen door den architect P. J. H. Cuypers te Roermond. Het verzoekt eerbiedig aan Uwe Majesteit op hetzelfde terrein, waar thans de parochiekerk gevestigd is, dit grootsche werk te mogen aanvangen en voltooijen, zonder daartoe aanspraak te maken op eenig subsidie van rijkswege.

Tevens meent het kerkbestuur ter kennis van Uwe Majesteit te moeten brengen, dat het vooreerst over eene niet grootere som dan van omstreeks 60.000 gulden zal kunnen beschikken, dus ook niet voornemens is meer te besteden, zoodat het ontworpen plan, waarvan de raming bedraagt omtrent 84.000 gulden met toren en 64.000 gulden zonder toren vooreerst slechts gedeeltelijk zal kunnen worden uitgevoerd, en het kerkbestuur op betere omstandigheden of op eenige milde gevers zal moeten wachten, om het plan geheel uit te voeren.

Aan den bisschop van Haarlem, Mons. Wilmer, werd geschreven:

Eindelijk verheugt zich het kerkbestuur van den H. Urbanus te Ouderkerk aan den Amstel aan de goedkeuring van Uwe Hoogwaardigheid te mogen onderwerpen de acht stuks teekeningen eener nieuwe parochiekerk.

De behoefte aan eene nieuwe parochiekerk hebben wij Uwe Hoogwaardigheid niet nader te verklaren. Vele en groote uitgaven aan de thans bestaande kerk te doen, oordeelden wij niet raadzaam, dewijl zij voor de Gemeente zonder nut zouden zijn. Hoe groot de zwarigheden ook mogen zijn, wij hebben de voorkeur

gegeven aan het bouwen eener nieuwe kerk. Het plan is ontworpen met het oog op de behoefte der Gemeente en de waardigheid, welke aan het huis des Heeren past.

In de laatste 40 jaren is de Gemeente van 500 op 720 communicanten geklommen [1]), en het vooruitzigt wijst eer vermeerdering dan vermindering aan. Wij gelooven dat de nu gekozene ruimte geene vermeerdering behoeft te doen vreezen. Ook voor de waardigheid van Gods huis is onzes inziens gezorgd; terwijl wij hopen, dat het plan in zich bevat alles, wat volgens de liturgische regelen in een kerkgebouw gevorderd wordt.

Ons grootste bezwaar is de hooge som der begrooting: 84 mille, eene uitgave, welke onze krachten te boven gaat, tenzij buitengewone milde gevers ons van Gods goedheid geschonken worden. Ons voornemen was van dit plan zooveel uit te voeren als onze middelen gedoogen.

Wij vragen bij deze ter uitvoering van deze plannen de goedkeuring en magtiging van Uwe Hoogwaardigheid, tevens verzoeken wij de noodige magtiging om den paardenstal te verplaatsen, de tegenwoordige kerk met hetgeen niet meer dienstig mogt wezen voor afbraak te verkoopen en verders voor alles wat noodig mogt bevonden worden om bovengemelde plannen tot voltooijng te brengen.

Tot hulpkerk wenschten wij in te rigten de oude pastorie.

Verders onderwerpen wij ons aan al hetgeen Uwe Hoogwaardigheid in dezen raadzaam mogt oordeelen.

Op beider aanvragen werd zonder bezwaar goedgunstige toestemming verleend: door den Bisschop den 26en October 1864, door den Koning den 21en Januari 1865. Aan het gemeente-bestuur van Ouder-Amstel werd den 1en Maart 1865 van den voorgenomen bouw kennis gegeven. Den 2en April 1865 deed de oude pastorie voor het eerst als hulpkerk dienst.

Waarom deze inderdaad „grootsche" bouw niet in het openbaar door het kerkbestuur werd aanbesteed, blijkt niet uit het kerkarchief; alleen deelen de notulen

---

1) A. J. van der Aa heeft zich in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek* ook blijkbaar hier vergist, toen hij in 1840 onder het woord *Bullewijk* vertelde »dat in die buurt eene R.C. Statie is, die 335 communicanten telt". Noch het een noch het ander was waar.

van de op den 5^{en} Juli 1865 gehouden kerkvergadering mede, dat besloten werd de fundeering der kerk tot den vloer met bijbehoorende werken voor eigen rekening uit te voeren onder toezicht van W. Houweling, timmerman te Ouderkerk aan den Amstel. En later is de geheele bouw der kerk aan het toezicht van W. Houweling en van J. J. Langelaar als dagelijkschen opzichter toevertrouwd: zoodat de geheele kerk voor rekening van het kerkbestuur werd opgebouwd.

Den 23^{en} Augustus 1865 werd door pastoor Rijp op plechtige wijze de eerste steen der kerk gelegd. Omtrent het verloop dezer plechtigheid teekende pastoor Rijp aan:

„Nadat gisteren de laatste paal van de kerk geslagen was, is heden, Woensdag 23 Augustus, de eerste steen gezegend en gelegd door den pastoor, daarmede belast door Zijne Doorl. Hoogwaardigheid, den Bisschop. De plegtigheid begon ten 11 uren met Veni Creator, vervolgens preek en daarna wijding van het water, alles in de kerk. Er waren vele eerwaarde heeren geestelijken bij tegenwoordig in superplie; ook vele protestanten waren in de kerk en bij de plegtigheid. Bij het leggen van den eersten steen werd de pastoor geassisteerd door W. Houweling, die belast was met het uitvoeren van de fundeeringwerken. De architect Cuypers was niet aanwezig. De eerste steen is gelegd op den hoek, waar koor en kapel zich vereenigen ter regterzijde, en werd op een baartje gedragen door Kees Kooyman, Jaap Kleyn Gz., Dirk Voordewind en Klaas Timmer, aan wie deze eer te beurt viel, door dat zij zich belast hadden met het ophalen der wekelijksche bijdragen."

Den 19^{en} Juli 1865, toen bijna een geheel jaar aan den opbouw der kerk was gearbeid, ontving het kerkbestuur, van den luitenant-kolonel Andreae namens de genie een schijven, waarin werd medegedeeld, dat voor

den bouw der kerk, als gelegen binnen den verboden kring, toestemming van den Minister van Oorlog moest worden aangevraagd, en dat de verdere afbouw der kerk moest worden gestaakt.

Het kerkbestuur had alle reden zich over dat ambtelijk schrijven te verbazen, daar nog slechts enkele jaren geleden binnen den bedoelden verboden kring eene nieuwe pastorie was gebouwd, zonder dat het departement van Oorlog iets van zich had doen hooren. Het meende derhalve niet beter te kunnen doen dan zich rechtstreeks tot den Koning te wenden „met nederig verzoek dat het Zijne Majesteit moge behagen ons de noodige vergunning tot den bouw der kerk, als zijnde een werk van algemeen belang, te willen verleenen."

Op dit schrijven van den 5en September 1866 werd reeds den 22en September van den Koning toestemmend antwoord ontvangen „overwegende dat het bedoelde kerkgebouw moest geacht worden te behooren tot de voorwerpen, die in het algemeen belang noodig zijn."

Over andere gebeurtenissen van eenige beteekenis gedurende den bouw voorgevallen, staat in het kerkarchief geen melding gemaakt: alleen blijkt dat pastoor Rijp, die voor den opbouw der kerk eene bijdrage schonk van 25.000 gulden, ook de kosten voor den torenbouw ± 15.000 gulden gedragen heeft. Maar deze laatste som onder voorwaarde, dat de kerkmeesters zóólang jaarlijks zouden rondgaan onder de parochianen, totdat er een fonds voor eene zekere fundatie zou gesticht zijn.

Door pastoor Rijp en W. Houweling werd aan den loodgieter Kroone te Ouderkerk „om iemand uit de gemeente te begunstigen" opgedragen het dak der kerk met leien te beleggen. Maar, jammer genoeg, voor die taak was Kroone niet berekend: zoodat bereids bij den

eersten storm in Februari 1868 door de snijding langs den toren aan den noordkant vele leien van de kerk vlogen; reeds in November 1869 werd het dak aan die zijde vernieuwd [1]). In Juni 1871 moest de toren opnieuw worden gedekt en in Juli 1873 het geheele dak aan de zuidzijde [2]): zoodat, behalve de sacristie, de geheele kerk is herdekt geworden. De uitvoering van dezen vernieuwden arbeid werd opgedragen aan den leidekker Peters te Uithoorn. De kosten der kerk hebben blijkens de definitieve afrekening een bedrag beloopen van *f* 90.418.72.

Aan den bouw van het zoogenaamde Armenkantoor is men begonnen den 17en September 1867; het was voltooid den 2en Maart 1868 en kostte 1650 gulden.

Op den 12en Augustus 1867 werd de nieuwe kerk door Mgr. G. P. Wilmer geconsacreerd [3]). Van deze plechtigheid staat niets anders opgeteekend in het kerkarchief, dan dat zij geschiedde „onder veel belangstelling, ook van de zijde der protestanten" [4]).

Op een hardsteenen gedenksteen (hoogte 80 c.M., breedte 1 M. 39 c.M.), gevat in eene omlijsting van

---

1) Een andere storm op het einde van 1869 deed ook een dijkbreuk ontstaan over »de Voetangel", waardoor de drooggemaakte Bullewijkerpolder weder geheel onderliep. In allerijl moesten de bewoners vluchten, doch konden hun vee en hun huisraad nog redden.

De plaats waar het Angstel-water met reuzengeweld den polder inviel, is nog heden aan het in den bodem gevormde wiel te erkennen.

2) Bij die gelegenheid werd ook het dak der pastorie beschoten en in de plaats van pannen, die den regen niet tegenhielden, gedekt met de nog goede leien der kerk.

3) *Bijdr. v. H.*: dl. XXI, blz. 319.

4) Op den treurigen herinneringsdag van 1 April 1872 had men het van protestantsche zijde gemunt op kerk en pastorie. Op den avond van 2 April was daar groote oploop van volk. Vele katholieke mannen en jongelingen schaarden zich om de kerk en wachtten de protestanten af, die reeds den geheelen dag met baldadige oogmerken hadden samengeschoold. Gelukkig is het bij het uitdeelen van enkele klappen gebleven.

zandsteen, aangebracht onder den toren in een zij-ingang der kerk, staat met gouden gothische letters in het Latijn en in het Nederlandsch ter eeuwige herinnering gebeiteld:

In honorem S. mae et individuae Trinitatis sub invocatione beatae immaculatae virginis Mariae et S. Urbani Pap. et Mart. patron. haec ecclesia ex munificentia curiatum aedificata est. A⁰ Dom.	Ter eere der Allerh. en ondeelbare Drieëenheid, onder aanroeping der Allerzal. en Onbevl. Maagd Maria en van den H. Urbanus Paus en Mart. Patroon, is deze kerk van de milde giften der Parochianen gesticht in de jaren O. H.
MDCCCLXV.	XVI. XVII.
C. L. Rijp, Deken en Pastoor.	P. J. H. Cuypers, Architect.
J. Timmer, G. de Wit, P. Kooyman, D. Voordewind } Kerkmeesters.	W. Houweling, opzigter. J. J. Langelaar, dag. opzigter.

Waarlijk eene dagelijks zich tot de kerkgangers herhalende vermaning om de wakkere mannen onder wier bestuur en beleid deze tempel gesticht werd, dankbaar in hunne gebeden te gedenken.

Het kerkgebouw zelf „is uit- en inwendig een sobere baksteenbouw [1]), zonder toepassing van profielsteen en met een spaarzame aanwending van groefsteen, geheel in de strakke vormen der vroeg-gothiek.

Het plan laat zich beschrijven als dat eener kruiskerk, met een driebeukig, vier traveeën diep, schip, een buiten de zijbeuken reikend dwarspand en een priesterchoor, gevormd van eene, met bogen aan rechthoekige zijkapellen verbonden, travee, door zeven zijden van een twaalfhoek gesloten.

De westelijke travee van het middenschip is ingericht

1) *De Katholieke kerken in Nederland*, dat is de tegenwoordige staat dier kerken met hare meubeling en versiering beschreven en afgebeeld. Uitgegeven onder leiding van Dr. P. J. H. Cuypers. Tekst door Jan Kalf, bij van Holkema en Warendorf, Amsterdam 1906, afl. 13, blz. 310—311.

tot portaal, waarboven de tribune voor het zangkoor en die van de zuidelijke zijbeuk doet dienst als doopkapel. Blijft er dus voor de kerkbezoekers slechts een drie traveëen diep schip beschikbaar, de zandsteenen bundelpijlers, welke de beuken scheiden, zijn wijd uit elkander gezet, zoodat in schip en transept toch ruimte wordt gevonden voor 500 zitplaatsen. Op hunne, met vroeg-Gothisch bladwerk versierde, kapiteelen, dragen deze pijlers rechthoekige diensten, waarop de karbeelen rusten, die de schinkels dragen van het spitsbogig houten tongewelf, dat de middenbeuk overspant. Profiel- en kleursteen werden in den bouwtijd van deze kerk nog niet toegepast, de opgaande wanden zijn dus uitgevoerd in grijs-roode klinkers en vertoonen allen de sobere versiering van door zandsteen colonnetjes gescheiden spaarnisjes, bij wijze van triforium, aangebracht onder de rij van telkens twee paar gekoppelde vensters, met rondlichten er boven, die in elk middenschipstravee het licht binnenvoeren, gelijk telkens twee kleine spitsboogvensters het doen in de lage zijbeuken, die, evenals choor en zijkapellen, met gemetselde kruisgewelven zijn overdekt."

En nu heeft het ons inderdaad getroffen, hoe de katholieken van Ouderkerk, die zoo juist voor den bouw ruim hadden bijgedragen, bereid werden gevonden om opnieuw met milddadige giften het kerkgebouw van binnen op te sieren. Maar de herder zelf, pastoor Rijp, ging voor: de parochianen volgden gemakkelijk.

Zoo schonk de pastoor aan de kerk: het hoofdaltaar; de marmeren vloeren in het priesterkoor; het van edelgesteenten flikkerend kruis op de ciborie. Uit bijdragen van parochianen werden in 1867 bij Petit en Fritsen te Aarle-Rixel de klokken aangekocht. De grootste klok weegt 1758 pond; de middelste 893, de kleinste

— een geschenk van Hermanus van Tol en Clasina Zwetsloot — 541 pond.

Zij geven als toon: F. A. C.

De groote klok „Salvator” genaamd draagt tot randschrift: „Komt allen tot mij”.

De middelste „Maria” geheeten voert tot spreuk: „Ik bemin die mij beminnen”.

De derde, toegewijd aan St. Josef, den maagdelijken echtgenoot van Maria, draagt de namen der schenkers. Op alle de drie klokken staan bovendien ook de namen der gieters.

Van 1878 dagteekent de vierde klok in den dakruiter of het transept-torentje. Zij weegt 169 pond; werd eveneens gegoten door Petit en Fritsen en is toegewijd aan den H. Donatus, den patroon tegen brand en onweer. Zij heeft den octaaf-toon en stemt derhalve met de drie andere klokken heel goed samen. In haar randschrift noodigt zij de geloovigen uit tot aanbidding van het H. Sacrament: „Venite adoremus”. Zij is een geschenk van Anna de Lange. Op den 1en Augustus 1879 werd de toren der kerk verrijkt met een uurwerk.

Door de jonge dochters der parochie werd in 1867 het Maria-altaar gegeven; de Wed. Benekamp te Amsterdam schonk het Lieve Vrouwebeeld. De jongelingen der parochie gaven de gelden voor een H. Kruis-altaar. Het lag namelijk in het plan van pastoor Rijp om een der zij-altaren aan het H. Kruis des Heeren toe te wijden, omdat ook de vroegere parochie-kerk in de middeleeuwen een Kruis-altaar bezeten had. De teekening werd gemaakt en men wachtte op eene geschikte gelegenheid ter uitvoering. Deze deed zich voor bij het zilveren priesterfeest van pastoor Claasen. Maar toen was de devotie tot den H. Josef zoodanig onder het volk toegenomen, dat het beter geoordeeld werd aan

een S. Josef-altaar boven een H. Kruis-altaar de voorkeur te geven [1]). Het college van zangers gaf het gebrandschilderd roset-venster op het zangkoor, waarin de beeltenis staat van Sinte Cecilia. Verder schonken in 1867 Aplonia Kleyn het Sinte-Anna-beeld; kapelaan Huig het S. Josef-beeld; F. Siro het gebrandschilderde roset-venster boven den hoofdingang der kerk „de goede herder" voorstellende; Jan Marsen, Gijsb. Bijland, kapelaan Vrolijk, Gijs Vrolijk en Jan van der Kroon de gebrandschilderde ronde en langwerpige vensters in de kruisbeuk der kerk. Gijs Goes met zijne huisvrouw gaven een rood zijden-fluweel kasuifel met goud geborduurd; de parochianen deden daar twee dalmatieke en een preekstool bij.

En toen nu enkele jaren later de parochianen reeds alles in gereedheid hadden, om den 17en Augustus 1870 op feestelijke wijze het zilveren priesterfeest en het koperen pastoraat te Ouderkerk van hun beminden herder te gedenken en toen het geschenk der parochianen een kostbaar wit stel misgewaden, rijk met goud versierd, reeds was aangekocht, kwam den 30en Juli het onverwachte bericht, dat pastoor Rijp door Mgr. Wilmer benoemd was tot pastoor van S. Willebrord binnen de veste te Amsterdam. Van feestvieren is toen niets gekomen: den 7en Augustus nam de pastoor afscheid van zijne parochie.

Zou pastoor Rijp niet aan Ouderkerk gedacht hebben toen hij in 1871 in *De Katholiek* schreef [2]): „Voor de katholieken zijn blijdere dagen aangebroken, en gebruik makende van de verworven vrijheid, richten zij oog en hart dankbaar op tot God. Het huis van God rijst

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XXXII, blz. 448.
2) *Item* dl. I, blz. 140.

weder opwaarts tot Hem; hooger en hooger verheffen zich steeds de torenspitsen als wilden zij uit den hemel opnieuw de genade van Christus' Kruis aan Nederland verkondigen en in volle stroomen mededeelen; als wilden zij zich hoog verheffen, om door den stroom des ongeloofs niet te worden medegesleept."

* * *

Zijn opvolger, *Paulus Andreas Claasen* was den 7en Februari 1825 te Amsterdam geboren en den 14en Augustus 1850 te Warmond tot priester gewijd; hij stond van 1850—1854 als kapelaan te Noordwijk, van 1854—1856 als kapelaan aan de Hofkerk te 's-Gravenhage, was van 1856—1861 sub-regent te Hageveld en van 1861 tot 5 Augustus 1870 pastoor te Weesp, toen zijne benoeming volgde tot deken en pastoor van Ouderkerk. Den 12en Augustus nam hij bezit van kerk en pastorie, deed des Zondags den 14en zijne eerste preek, en werd den 24en Augustus, op last van Z. D. H. den Bisschop, plechtig door zijn voorganger, den afgetreden deken Rijp, geinstalleerd.

In milddadige liefde voor de armen en in vrijgevigheid, waar het de versiering betrof der kerk, deed deken Claasen voor zijn voorganger niet onder; bovendien, wat hem niet minder tot eere strekt, liet hij zich bij al zijne opdrachten en bestellingen leiden door zijn architect Cuypers, zoodat alles, wat ter verfraaiing werd aangebracht, het gelukkige stempel draagt van eenzelfden kunstenaar.

Wij kunnen derhalve niet beter doen dan ter kenschetsing van zijn elfjarig pastoraat in tijdsorde opsommen, waarmede deze kerk verrijkt werd.

In 1872 schonk deken Claasen den geheel uit steen gehouwen preekstoel; door Jan Timmer Sr. werd de muurschildering bekostigd om het hoofdaltaar, de wachters

voorstellende rondom 's Heeren troon; door Hermanus van Tol en Clasina Zwetsloot de schildering boven den triomfboog, den Zaligmaker voorstellende met het H. Hart, in zijne groote vereerders allen uitnoodigend, die belast zijn en beladen. Zoo staan aan de Evangelie-zijde de figuren van S. Augustinus, S. Rosa van Lima, S. Franciscus van Assisië en S. Theresia; aan de Epistel-zijde S. Alphonsus de Ligorio, S. Dominicus, S. Bonaventura, S. Franciscus van Sales. De parochianen gaven zes kronen ieder met drie lampen, alle vervaardigd naar teekeningen van den architect Cuypers; tevens werden in 1872 de kapiteelen der kolommen uitgehakt.

Den 18en Augustus 1875 vierde deken Claasen onder algemeene deelneming der parochianen zijn zilveren priesterfeest. Onder leiding van kapelaan Van der Jagt en Henri Cuypers was de kerk smaakvol versierd.

Ook bij die gelegenheid sprak zich de dankbaarheid der parochianen uit in vele geschenken aan het Huis Gods.

De jubileerende herder schonk een zilveren vergulden miskelk met gedreven Heiligen-beelden, voorstellende: S. Paulus en S. Andreas, patronen des gevers, S. Jeroen, patroon van Noordwijk, S. Jacob, patroon van den Haag, Onze Lieve Vrouw, patrones der Hofkerk te 's-Gravenhage, S. Josef, patroon van Hageveld, S. Laurens, patroon van Weesp en S. Urbanus, patroon van Ouderkerk: alzoo alle Heiligen gedenkend, onder wier schutse de jubilaris als kapelaan, sub-regent en pastoor was werkzaam geweest. De kelk inderdaad een kunststuk was te Parijs naar eene teekening van Dr. Cuypers vervaardigd. De parochianen brachten de gelden bijeen: 8560 gulden voor een nieuw orgel: een werkstuk van J. Volbrecht te 's-Hertogenbosch. Het werd den 27en Februari 1878 ingewijd. Ook bekostigden zij de beschildering der S. Josef en der Maria-kapel; bovendien gaven Susanna

Muller met hare schoolkinderen de gouden lunula voor de groote monstrans; Dirkje Pronk met hare kinderen den gebeeldhouwden bidbank met faldistorium in het priesterkoor, en de misdienaars: Toon de Lange, Piet en Jan Groen in 't Woud, Jan Wouters [1]), Piet Vrolijk, Jan Baars en Manus van Tol den bidbank in de sacristie met het gebeeldhouwde schilderij: Ante et post Missam.

Het jaar 1877 was niet minder vruchtbaar voor de heerlijkheid van Gods Huis: toen werden uit vrije giften van verschillende parochianen de zeven gebrandschilderde vensters geplaatst in het priesterkoor. Elk venster kostte 550 gulden. Op ieder der vensters zijn drie voorstellingen aangebracht.

Op *het eerste*: de toewijding van Maria aan den dienst Gods; de voetwassching; de nederdaling ter helle. Op een schild: de initialen J(an) d(e) L(ange).

Op *het tweede*: de boodschap van Maria; de doodsangst in den hof van Olijven; de verrijzenis. Op een schild: J(an) M(arsen).

Op *het derde*: bezoek van Maria aan Elisabeth; de geeseling des Heeren; de hemelvaart. Op een schild: G(errit) v(an) N(es) en I(da) D(orresteyn).

Op *het vierde*: de geboorte van Christus; de kroning met doornen; de nederdaling des H. Geestes. Op een schild: P(aulus) A(ndreas) C(laasen).

Op *het vijfde*: de opdracht van Christus in den tempel; de kruisdraging; de hemelvaart van Maria. Op een schild: H(ermanus) v(an) T(ol) en C(lasina) Z(wetsloot).

Op *het zesde*: de vinding van het verloren kind Jesus; de kruisiging; de kroning van Maria in den hemel. Op een schild: A(plonia) K(leyn).

---

1) Deze misdienaar deed den 17en Augustus 1887 in de parochiekerk te Ouderkerk zijne eerste plechtige H. Mis.

Op *het zevende*[1]): het H. huisgezin te Nazareth; de graflegging; de zending der Apostelen. Op een schild: Quid retribuam Domino [2]).

Op de beide andere gebrandschilderde dubbel-vensters in het priesterkoor staan de beeltenissen van S. Willibrord en S. Bonifacius, en van S. Jeroen en S. Engelmundus.

In 1879 en in 1880 werden de beelden geplaatst van het H. Hart des Heeren en van het H. Hart van Maria. In den loop der jaren 1876—1877 werd het terrein der kerk afgesloten met een gesmeed ijzeren hek van 84 meter lang. En ziet, toen kwam de dood ook aan dat werkzame leven een einde maken. Op den 25en Mei 1881 openbaarden zich de eerste teekenen van een reeds te ver gevorderd hartlijden. Wel trad daarna eenige beterschap in, maar was niet van langen duur [3]). Op Sinte Anna den 26en Juli beklom deken Claasen voor het laatst het altaar om de H. Mis te lezen. Op den 5en Augustus ontving hij de laatste H. Sacramenten en overleed den 9en September des morgens omstreeks negen uur.

In de pastorie te Ouderkerk hangt van deken Claasen eene goed geslaagde afbeelding in photographie.

* * *

---

1) Dit venster werd bekostigd uit bijdragen van Hein van Ruiten en Maria de Waal, Klaas van Loenen, Anna de Lange en Dirk Kempen.

2) Door dat schild uit het gebrandschilderde raam uit te breken, zijn in den nacht van 3 op 4 Januari 1904 twee dieven de kerk binnengekomen en hebben haar overal doorsnuffeld. De twee houten, maar ledige tabernakel-kastjes der beide zij-altaren werden opengebroken; ook aan het kastje der H. Oliën achter het hoofdaltaar werd inbraak beproefd maar tevergeefs. Aan het groote tabernakel werd geen geweld gepleegd. Van de vier offerbussen werden er drie opengebroken. Door het hangslot te verbreken aan den uitgang ter noordzijde heeft men de kerk verlaten.

3) Opdat de ziekelijke herder beter van de buitenlucht zou genieten, werd aan den achtergevel der pastorie eene veranda gebouwd waar hij echter nooit gebruik van gemaakt heeft.

Jacobus Joannes Graaf, de opvolger van deken Claasen, was den 25en Januari 1839 te Delft geboren. Hij studeerde te Hageveld en te Warmond en werd den 15en Augustus 1862 door Mgr. Wilmer tot priester gewijd. Na eene kortstondige assistentie in het R. K. Weeshuis te 's-Gravenhage, werd hij den 30en September 1862 tot secretais benoemd van Z. D. H. den Bisschop, welk ambt hij bleef vervullen tot 20 September 1881, toen zijne benoeming volgde tot deken en pastoor te Ouderkerk.

Met zijne beide voorgangers had deken Graaf het ijveren gemeen voor den luister van Gods huis; bovendien zag hij niet op tegen de onvermijdelijke bezwaren, welke aan „bouwen" verbonden zijn, en de onmisbare moeilijkheden, welke het stichten van bonden en vereenigingen, — een noodzakelijke eisch des tijds geworden — pleegt met zich te voeren.

Alzoo kan het herderlijk bestuur van deken Graaf onder drievoudig oogpunt worden samengevat. Allereerst dan zijn ijveren voor de heerlijkheid van het huis Gods.

Zoo mocht hij den 24en April 1883 van de echtgenooten Willem Houweling en Petronella Koekebier, bij gelegenheid van hun gouden huwelijksfeest, drie communiedwalen in kleuren bestikt ontvangen; Jan Snel Sr. en Catharina Bergkamp gaven bij gelegenheid van hun zilveren huwelijksfeest een der gebrandschilderde vensters in de doopkapel, waarop de doop van Christus met den ondergang der Egyptenaren als tegenstuk staat afgebeeld; het tweede gebrandschilderde venster, waarop S. Antonius met het H. Sacrament en de abdis Aleidis staan aangebracht, werd in 1895 ten geschenke gegeven door hunne kinderen Antonius de Lange en Aleidis Snel. Beide vensters zijn vervaardigd door Geuer te Utrecht. Uit vrije bijdragen der parochianen werd in 1883 de kerk verrijkt met een hardsteenen doopvont,

gesierd met een koperen deksel, en ontworpen en gehouwen door Mengelberg; eveneens gaven in 1886 de parochianen de tegelen-vloer in de paden der kerk.

Bij gelegenheid van zijn vijftigjarig kerkmeesterschap, den 26en Juni 1887, gaf Jan Timmer aan de kerk een missale der bekende Weener-uitgave, gevat in bruin-lederen band met zilveren beslag. Op een der sloten staat gegraveerd: *Deo me obtulit et S° Urbano Joannes Timmer cum fuisset ad Si Urbani in Ouderkerk per X lustra aedituus a° 1887 in festo Nat. S. Joës Bapt.* Op de voorzijde is op het middenstuk Christus gegraveerd als Salvator mundi; op de vier hoekpunten de vier Evangelisten. De achterzijde vertoont op het middenstuk S. Jan den Dooper, den patroon des gevers; op de vier hoekpunten staan de patronen der vier pastoors onder wie hij kerkmeester was: S. Jan de Evangelist, S. Conradus, S. Paulus en S. Jacobus.

Den 30en Maart 1894 toen deken Graaf zijn koperen pastoorsfeest vierde, gaven de parochianen een gift van 1300 gulden, welke door den Jubilaris voor den aankoop van nieuwe kerkbanken besteed werd. Door Anna en Gerritje de Lange, van welk gezusterenpaar het getuigenis geldt der H. Schrift [1]: „dat het vol was van goede werken en aalmoezen", werden de gebrandschilderde ramen bekostigd in de zijbeuken der kerk.

Bij gelegenheid der missie in 1898 werd door Pater Beysens het plan opgeworpen om als aandenken aan dezen genade-tijd de kerk van een nieuwen kruisweg te voorzien. Dit vond algemeen bijval, zoodat aan Josef Cuypers de levering van een kruisweg, die ongeveer 5000 gulden zou kosten, kon worden opgedragen. De Staties staan op verglaasde tegels in lichte kleuren,

1) *Hand.*: IX, 36.

uitgevoerd op donker-blauwen achtergrond, waaronder eenegroene tegel-lambrizeering van passiebloem-motieven. De eerste acht staties vonden acht milde gevers: Pastoor, Gezusters de Lange, Toon de Lange en A. Snel, Wed. Bastiaan Pouw, Arie v. Diemen en A. Boomans, Jacob Blokland en A. Achterof, en Dirk Kempen. De overige Staties werden betaald uit bijdragen der parochianen door 14 jongelingen ingezameld. De kruisweg werd den 24en October 1901 door Pater Beysens opgericht.

Of deken Graaf moeilijkheden ondervonden heeft met den bouw eener kosterswoning in 1882, of met den aanbouw eener catechismuskamer tegen het zuidelijk kruispand der kerk in 1890, als zijnde ondernemingen van geringe beteekenis, zou te betwijfelen zijn; maar zooveel te meer werden zij ondervonden toen reeds aanstonds bij den aanvang van zijn pastoraat plannen gemaakt werden voor den bouw eener parochiale school. Tot dat doel werd in Augustus 1885 de boerderij „Nieuw Regtlust", belendende ten zuiden den tuin der pastorie, aangekocht [1]), als zijnde een bij uitstek gunstig gelegen terrein voor den bouw eener meesterschool of zustersgesticht. Maar toen in Juni 1887 het, naar de meening van het kerkbestuur, nog geschikter terrein, de zoogenaamde Molenkade te koop kwam, werd deze grond

---

1) Den 17en October 1884 was »Nieuw Regtlust" verkocht door Abraham Regtuit aan Elbert Regtuit. Deze stierf den 8en Juli 1880, waardoor de boerderij bij boedelscheiding overging aan zijn zoon Abraham, die op Paaschmorgen van 1885 overleden is. Daarna in openbare veiling gebracht, werd zij door het R. K. Kerkbestuur aangekocht voor 28.000 gulden. In 1889 werd op het erf eene nieuwe schuur gebouwd, die ± 3000 gulden kostte. In 1913 werd deze door aanbouw vergroot. Den 9en Juni 1895 op Triniteits-Zondag ontstond even na het aangaan der Hoogmis brand in den hooiberg der boerderij. Wijl gelukkig de wind van het huis af was, bleef de brand tot den hooiberg beperkt.

voor 1700 gulden aangekocht, en bestemd voor den bouw eener parochiale school met onderwijzerswoning, omdat alle, tot vijfmaal toe, ingestelde pogingen om tot den bouw van een zustersgesticht te geraken met leer-, naai- en bewaarscholen, door gebrek aan bekwame krachten, vruchteloos waren geweest.

Intusschen vierde deken Graaf den 16en Augustus 1887 zijn zilveren priesterfeest, waarbij hem als feestgave de koopsom werd aangeboden van den voor de school aangekochten grond.

Den 19en October 1887 werd door het kerkbestuur aan den architect Tepe opgedragen plannen en teekeningen te ontwerpen eener parochiale school. De gunning geschiedde, na openbare aanbesteding, den 20en Maart 1888 aan den laagsten inschijver Th. Kint te Amsterdam, doch toen het op onderteekening aankwam van het contract, trok des aannemers eerste en meest soliede borg zich terug, zoodat de gunning geen voortgang kon hebben.

Den 6en April 1888 werd de opbouw der school toevertrouwd aan C. A. Neyboer te Abcoude.

Door Jan Timmer Sr. werd den 20en Mei de eerste steen gelegd: eene eer, welke den hoogbejaarden kerkmeester toekwam, om zijne daadwerkelijke belangstelling, van den aanvang af voor de bijzondere school der parochie aan den dag gelegd.

Den 9en October 1888 werd de school onder veel belangstelling plechtig ingewijd [1].

Tengevolge van de leerplichtwet, waardoor het getal

---

1) Tot hoofdonderwijzer was den 15en April door het kerkbestuur benoemd geworden de Heer W. J. van Dam, geboortig van Delft, en aldaar werkzaam aan de parochiale school. Den 5en Juli werd tot hulp-onderwijzer benoemd de Heer J. H. Lutz, werkzaam aan eene bijzondere school te 's-Gravenhage.

kinderen aanmerkelijk was toegenomen, werd eene uitbreiding der beide bestaande schoollokalen wenschelijk geacht. Daarom trad den 10en November 1905 het kerkbestuur in overleg met den architect L. van der Bijl om, in aansluiting aan de bestaande lokalen, twee nieuwe schoollokalen bij te bouwen.

Deze aanbouw werd bij openbare inschrijving gegund aan P. Alkemade te Duivendrecht, die den 13en Maart 1906 met den aanbouw een begin maakte en dien den 16en Juli van hetzelfde jaar gelukkig voltooide.

Een tweede bouw van beteekenis onder het pastoraat van deken Graaf, was het R. K. Gezellenhuis voor de leden der S. Aloysius-Vereeniging. Voorloopig kwamen zij tezamen in eene zaal van „Brugzicht", thans „de Oude Prins" geheeten, totdat een afzonderlijk gebouw, een eigen tehuis, voor hen zou gesticht zijn. Dit geschiedde in 1902, toen den 13en Maart aan den architect J. Stuyt door het kerkbestuur werd opgedragen een plan te ontwerpen van een vereenigingsgebouw voor jongelingen, dat aan alle te stellen eischen zoude voldoen. En reeds twee maanden daarna werd met den bouw door J. Kempers te Ouderkerk een begin gemaakt.

Was het aanvankelijk het voornemen het gebouw eene plaats te geven op het Kerkeplein, spoedig bleek de plaats aldaar een minder geschikte, terwijl ook het feit, dat deze plaatsing het opofferen van eene schoone reeks hooge boomen zou eischen niet weinig ertoe bijdroeg, eene andere plaats te zoeken. Deze werd gevonden op een stuk weiland naast de parochiale school. Met het oog op de betrekkelijk beperkte middelen werd voor den bouw een houtconstructie gekozen, daar het op die wijze mogelijk was de anders onvermijdelijke heifundeering te ontgaan. — Voor de fundeering werd nu aangewend eene stapeling van droge turven. Deze

zeer bijzondere constructie-wijze wordt in het polderland dikwerf toegepast. Men verkrijgt een hechten grondslag, alhoewel bij het hooger en lager worden van den waterstand uitzetten en krimpen niet zijn buitengesloten en dus eene zekere bewegelijkheid het gebouw niet mag kunnen storen — dit nu is bij houtconstructie het geval.

Wat de indeeling aangaat zoo is de groote zaal het punt van uitgang geweest — deze zaal biedt ruimte voor ongeveer 200 zitplaatsen; aan de eene zijde bevindt zich het tooneel ter grootte van 5.7 × 8 M.; ter weerszijde wordt het geflankeerd door kleedkamers, terwijl de stoelenbergplaats zich eronder bevindt.

Tegenover het tooneel bevindt zich aan de achterzijde van de zaal de hoofdingang met tochtportaal en het buffet, en, tusschen deze beiden in, is een bestuurskamertje met bibliotheek, waarvan de toegang zich in het tochtportaal bevindt.

Over de geheele lengte van de zaal sluit zich aan eene zijde de kegelbaan aan, die met groote schuiframen van de groote zaal wordt afgesloten, doch die ook door het openschuiven van deze ramen als 't ware aan de groote zaal verbonden kan worden.

De beschildering is inwendig min of meer polychromisch, terwijl door het aanbrengen van teksten en eene versiering van het plafond een passend geheel werd verkregen.

Den 16en November 1902 werd het Gezellenhuis plechtig ingewijd [1]).

En als nu ten derde de onder het pastoraaat van deken Graaf gestichte bonden en vereenigingen ter sprake komen en de onvermijdelijk daaraan verbonden moeilijkheden, dan moge schrijver dezes — ook al ter

---

1) Een photo-prent van het gebouw werd indertijd opgenomen in het *Geïllustreerd Zondagsblad van De Tijd* van 7 Juni 1903.

vermijding van bezwaren als rakende de geschiedenis van den dag — zich tevreden stellen met naar zekere tijdsorde de verschillende stichtingen slechts met name te vermelden.

Reeds was op den 3en April 1891 eene R. K. Kiesvereeniging opgericht [1]). In 1901 volgde (9 April) de Vriendenkring van het H. Sacrament en op 21 Maart 1902 de S. Aloysius-Vereeniging. Ter bestrijding van het drankmisbruik kwam den 10en April het Kruisverbond tot stand, waaraan weldra de Maria-Vereeniging (14 Mei 1904) en een jongens- en meisjesbond met eene S. Anna-Vereeniging op 19 Aug. 1906 verbonden werden. Nog kwam den 22en Januari 1904 de R. K. Begrafenis-Vereeniging van S. Antonius den Kluizenaar tot stand. En in 1905 op den 13en December werd voor de parochie eene Afdeeling opgericht van de „Katholieke Sociale Actie".

* * *

Den 31en Augustus 1904 werd deken Graaf, naar aanleiding van zijn veertigjarig priesterschap in 1902 gevierd, door Hare Majesteit de Koningin begiftigd met het officiers-kruis van Oranje Nassau. Deze eervolle onderscheiding brengt er mij toe met een enkel woord te verhalen, hetgeen deken Graaf als secretaris, buiten zijne ambtelijke bezigheden, te Haarlem aangevangen en te Ouderkerk heeft voortgezet. En dan bedoelen wij

1) Als politieke en historische bijzonderheid worde hier medegedeeld dat op den 1en Maart 1909 ongewone ongeregeldheden plaats grepen vóór en in het café »Paardenburgh", ten gevolge van het optreden van den socialist Hugenholtz, die door de nog kort opgerichte afdeeling der S. D. A. P. tot eene spreekbeurt was uitgenoodigd.

De Heer Th. de Wolf uit Amsterdam die als debater was uitgenoodigd stond hem niet alleen met goed gevolg te woord, maar moest hem bovendien tegen de dreigende volks-menigte in bescherming nemen.

allereerst de oprichting van het tijdschrift: *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem.*

De wordingsgeschiedenis wordt ons door deken Graaf zelf medegedeeld in zijn levensschets van Mgr. Vregt [1]) en in een opstel, getiteld: „de „Bijdragen" van Haarlem en het „Archief" van Utrecht", geplaatst in de *Stemmen onzer eeuw* [2]).

„Op 25 April van het jaar 1867 werden door Henricus van Lottom, een der oud-kanunniken van het zoogenaamde Haarlemsche Kapittel, aan den Bisschop, Mgr. Wilmer, twee boekdeeltjes toegezonden, welke de *Acta Capituli* inhielden en tot het belangrijk oud-archief van dat kapittel behoorden. Deze toezending is van zeer gelukkig gevolg geweest. Daardoor toch werd de aandacht van den Kerkvoogd meer dan ooit op die rijke verzameling van historische bescheiden gevestigd. Tot nu toe was dat oud-archief des kapittels in het Seminarie te Warmond verbleven, waarheen het, bij de opheffing der Haarlemsche Statie van „den Hoeck", in 1852 vervoerd was. Thans kwam het naar Haarlem om voortaan deel uit te maken van de archieven des bisdoms. Het werd nu door den Hoogeerw. Heer Vregt, met medehulp van zijnen collega-secretaris, chronologisch geordend en beschreven, althans voor het oudste en belangrijkste gedeelte; en voor het overige werd door hem van geheel het archief een algemeene inventaris opgesteld, waarin de verschillende oorkonden en bescheiden geordend zijn volgens oorsprong en afkomst.

„Door die belangrijkheid nu van gemeld oud-archief was de begeerte, dat aan de geschiedenis van het bisdom de hand mocht gelegd worden, nog meer en meer op-

1) *De Katholiek:* dl. 101, jg. 1892, blz. 359—361.
2) 7 Oct. 1905, blz. 315 en 14 Oct., blz. 323.

gewekt. En vroeger al was het vooral de oud-ambtenaar van het ministerie van Eeredienst A. J. Lux geweest, die meermalen zijn opwekkend woord daarin gesproken had."

„In Juli 1871 werd aan den Bisschop een ontwerp voorgelegd van eene: *Vereeniging of Genootschap voor kerkelijke Historie en Oudheden van het Bisdom Haarlem.* Dit ontwerp kwam niet tot uitvoering, maar liet reeds de hoofdlijnen zien van hetgeen door den Bisschop „verdeeling der stof" werd genoemd, toen hij op den 12en Maart 1872 het plan der uitgave aan zijne geestelijkheid in handen gaf[1]). Toch begreep Mgr. Wilmer te goed, dat samenwerking voor zijne uitgaaf hoogst nuttig was; en zoo werden dan bij circulaire van 30 Maart verschillende priesters en leeken, ook uit de andere bisdommen der kerkprovincie, tot medewerking uitgenoodigd, met mededeeling van het plan der uitgave. De bisschop vertrouwde op hunne medewerking wegens hun „welbekenden arbeid, studiën en bemoeijingen op het gebied van kerkelijke geschiedenis en oudheidkunde". Meer bijzonder tot de heeren Willemse, Lux, Nuyens en Alberdingk Thijm en den oud-professor Wensing sprak Mgr. zijne „overtuiging uit, dat de belangstelling, die er voor de beoefening onzer kerkelijke geschiedenis bestaat en zich meer en meer openbaart, voor een zeer belangrijk deel te danken" was „aan hun veeljarigen en onvermoeiden arbeid", terwijl bij den

1) Intusschen was secretaris Graaf reeds begonnen in *De Katholiek* uit te geven: Mededeelingen over de vasa sacra en paramenten der oude Haarlemsche Kathedraal van St. Bavo en van andere kerken; het Necrologium dioecesis Harlemensis van J. Buggaeus, en »Twee Haarlemsche klopjes van de zeventiende eeuw". *De Katholiek:* jg. 1870, dl. I, blz. 128—132; id. jg. 1871, dl. I, blz. 57—79; id. l.c., blz. 334—351; id. jg. 1872, dl. I, blz. 243 -253; id. l.c., dl. II, blz. 238—255; id. jg. 1873, dl. I, blz. 265—276; id. jg. 1872, dl. I, blz. 284—297.

laatste nog werd toegespeeld op zijn „vroegeren professoralen arbeid en de punten van aanraking tusschen de beide bisdommen.”

In September 1872 verscheen de eerste aflevering. In het „Voorberigt” heet het:

De uitgave dezer »Bijdragen” beoogt de behandeling der Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem, dat is van alle streken, die thans onder het Bisdom zijn ingedeeld, en wier geschiedenis te meer belangwekkend moet zijn, om het groot aandeel dat zij reeds van den beginne af gehad hebben in de lotgevallen van Kerk en Staat.

De behandeling zal meer bijzonder een tweevoudige zijn, namelijk:

I. Mededeeling van *oorkonden*, aktestukken, manuscripten en verdere bronnen *zonder bewerking*.

II. Opneming van *bewerkte stukken*, opstellen, studiën, mededeelingen, zelfs de kleinste, gestelde vragen en gegeven antwoorden.

Op deze wijze zal eene volledige beschrijving der geschiedenis van het Haarlemsche Bisdom van den eenen kant worden voorbereid en mogelijk gemaakt, en van den anderen kant reeds aanstonds bij gedeelten tot uitvoering komen.

De Hoogwaardige Kerkvoogd van het Haarlemsche Diocees heeft gemeend, dat hierdoor het best zal voldaan worden aan een sinds lang zoo door hem zelven als door velen gekoesterden wensch. Hij heeft zich daarom van den vasten arbeid verzekerd van geschied- en oudheidkundigen, die op zijn aanzoek welwillend hunne medewerking hebben toegezegd; en dankbaar mag de Redactie thans melden, dat nog vele andere even bereidvaardig hunne bijdragen beloofd hebben.

Tevens zullen de »Bijdragen” gelegenheid open stellen voor allen, die iets te melden of te vragen hebben, wat de Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom Haarlem aanbelangt.

Aangezien de verantwoordelijkheid voor de stukken aan de inzenders of bewerkers zelven moet worden overgelaten, zoo zal niets worden geplaatst dan onderteekend ten minste met de initialen des schrijvers. Ook zullen de bronnen voldoende worden aangegeven.

De uitgave genoot de niet geringe eer door Dr. Schaepman hartelijk te worden verwelkomd.

Wij hopen — zoo schreef hij [1]) — dat het [tijdschrift] de levendige belangstelling zal opwekken van allen, die er zich op

1) *De Wachter:* 1872, dl. II, blz. 231—232.

beroemen uit het zaad van Willibrord te zijn gesproten. Men behoort die belangstelling te toonen en zich niet te verschansen achter het betrekkelijk lokaal belang. De orde der geschiedschrijving eischt, de rechtmatige aanhankelijkheid aan het eigen Bisdom wil, dat ieder Bisdom zijn eigene geschiedschrijving bezitte. Ten slotte gaat de geschiedenis der Nederlandsche Bisdommen in de geschiedenis van het katholieke Nederland en de geschiedenis van het katholieke Nederland in die der H. Roomsche Kerk op. Dit wat de geschiedschrijving betreft. Waar het de belangstelling geldt, daar behoort men zich, in zoo klein een lokaal als Nederland, niet in kleinere lokalen te versnipperen. Zou het »vis unita fortior" ook niet onze leuze, de leuze van de belijders der hoogste eenheid, zijn?

Moge eene levendige belangstelling in deze »Bijdragen" voor geheel Nederland tot waarheid maken de woorden door den Bisschop van Haarlem tot zijne geestelijkheid gericht: »Reeds spreken uw ijver voor de eer van Christus' Kerk en het H. Geloof, en uwe dankbare gehechtheid aan den vaderlandschen grond ons borg voor die belangstelling." Want voor allen geldt het woord van denzelfden Bisschop: »Meldt de geschiedenis U den bloei van het voorvaderlijk geloof: het is uw roem in God; spreekt zij U van beproeving, lijden en strijd: het is U tot droefheid, maar tevens tot troost, bemoediging en aansporing."

En later heeft zich meermalen zoo van niet-katholieke als van katholieke zijde de gelegenheid voorgedaan om op de belangrijkheid der „Bijdragen" de aandacht te vestigen.

Zoo schreef in 1894 professor Fruin [1]):

Het herstel der Roomsche hierarchie heeft ook voor de geschiedenis der Kerk en van den Staat goede vruchten gedragen. Onder de bescherming van den bisschop van Haarlem en den aartsbisschop van Utrecht worden sedert 1873 en 1875 twee tijdschriften of verzamelwerken, de *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem* en het *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom van Utrecht,* geregeld uitgegeven, en daarin een schat van authentieke stukken en een aantal verhandelingen, uit meestal onuitgegeven of nog niet gebruikte bescheiden saamgesteld, onder de oogen van belangstellenden, ook onroomsche,

1) *Fruin, R.:* Verspreide Geschriften, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1901, dl. III, blz. 250—251.

gebracht. Daaronder munten in belangrijkheid voor de algemeene geschiedenis van het vaderland de *Relationes* uit, de verslagen, die door de vikarissen apostoliek en andere aanzienlijke geestelijken van tijd tot tijd hetzij aan den Paus in persoon, hetzij aan de kardinalen der Propaganda werden overgelegd, en die zich thans in het oorspronkelijk te Rome in de Vaticaansche bibliotheek, en in afschrift niet zelden hier te lande in een of andere verzameling bevinden. Zij worden in de genoemde tijdschriften niet stelselmatig naar hun tijdsorde gedrukt; hetgeen voorhanden is of aan den dag komt, wordt zonder dralen meegedeeld. Van meerdere uit den vroegsten tijd is ons het bestaan, maar meer ook niet vooralsnog, bekend. Het is echter te hopen en te verwachten dat, nu het gebruik der Vaticaansche archieven in den laatsten tijd zooveel gemakkelijker is geworden, een geregeld navorschen en opsporen van hetgeen wij inzonderheid begeeren, spoedig zal aanvangen. Want, hoe dankbaar wij zijn voor hetgeen de *Bijdragen* en het *Archief* ons schenken, erkend moet het worden, dat daaronder veel is, wat zonder groote schade voor bescheiden van meer algemeene strekking plaats had kunnen maken [1]).

En nog onlangs, in 1913, getuigde de geschiedschrijver van het „Historisch Overzicht" in het *Annuarium van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius*, Pater Meijer [2]):

»Zonder vertoon gaan de *Bijdragen van het Bisdom Haarlem* en het *Archief van het Aartsbisdom Utrecht* voort jaar aan jaar bouwsteenen aan te voeren voor onze Kerkgeschiedenis..... Sinds bijna veertig jaar is nu reeds zoo menige karrevracht steenen gelost, dat men reikhalzend begint uit te zien naar den Amphion, op wiens geniaal snarenspel die steenen zich zullen opstapelen tot een machtig gebouw."

Van die „Bijdragen" hebben op het oogenblik 35 jaargangen elk van drie afleveringen het licht gezien. En daarvan is, met den heer Rijksarchivaris C. J. Gonnet, deken Graaf van den beginne af de stuwende kracht

---

1) De hoogleeraar schijnt hier uit het oog te verliezen dat het doel van de *Bijdragen* ook is: eene volledige beschrijving der geschiedenis van het Haarlemsche Bisdom »reeds aanstonds bij gedeelten" tot uitvoering te brengen. Hetzelfde geldt ook voor het *Archief van het Aartsbisdom van Utrecht.*

2) L. c., blz. 141.

geweest, die niet alleen zelf arbeidde en mededeelde van den rijkdom zijner geschiedkundige kennis, maar evenzeer den jongeren onder de medewerkers met zijne beproefde ervaring op geschiedkundig gebied door zijn voorlichtend woord of wijze wenken ter zijde stond [1]).

Van die 35 jaargangen zijn er slechts enkele, waarin tevergeefs naar eene bijdrage van deken Graaf gezocht wordt. Die opnoemen is hier overbodig; maar alle tezamen bereiken zij het eerbiedwaardige cijfer van 1700 bladzijden. Waarlijk een groot deel van het materiaal, waaruit eens de geschiedenis van het bisdom Haarlem moet worden opgebouwd.

En voegt men hier nog bij, dat hij, als redactie-lid van het maandschrift *De Katholiek*, blijkens de registers, ook dáár het zijne geleverd heeft in den vorm van opstellen of boekbesprekingen; in de Almanak van Alberdingk Thijm, de Katholieke Illustratie, het S. Gregorius-blad [2]), het Jaarboek van S. Bernulphus onder de medewerkers tot de oude bekenden gerekend wordt: dan dwingt deze rustelooze arbeid, te midden van veeltijdvragende ambtelijke bezigheden, eerbied af en bewondering, en behoef ik, die tien jaren lang kapelaan was van deken Graaf, uit zijn huiselijk leven niet te verklappen, dat hij voor kaart-partijen of uitsluitend gezellige onder-onsjes niet gaarne te vinden was.

Eene tweede stichting, waaraan de naam van deken Graaf reeds als secretaris verbonden werd, is het bisschoppelijk Museum te Haarlem. Het is inderdaad

---

1) *Het Katholiek Nederland 1813—1913*: L. C. G. Malmberg, Nijmegen, dl. II, blz. 161.

2) In 1880 schreef secretaris Graaf een woord voor koorzangers en kerkgangers in: *Vromer en beter*, J. W. van Leeuwen te Leiden. Vgl. *de Katholiek*: dl. 64, jg. 1873, blz. 307—314; id. dl. 67, jg. 1875, blz. 238—271; *Het Katholiek Nederland 1813—1913*: dl. II, blz. 113.

opmerkelijk, dat de man die meer dan eene halve eeuw al de talenten zijns geestes zou wijden aan de verheffing der kunst, geboren werd in een tijd, toen deze edele dochter van Gods schoonheid hare hoogste triomfen vierde op taarten van koekebakkers. Zij werd ontkend en niet gekend.

Met het herstel der bisschoppelijke Hierarchie was wel de tijd aangebroken voor belangstelling in de oude kunstschatten van ons heilig geloof, maar de wakkere en schrandere mannen ontbraken, die door woord en geschrift voor de kunst de haar toekomende plaats in de „ontwakende kerk" zouden opeischen. En toen zijn Alberdingk Thijm gekomen en Brouwers en Cuypers, die in den beginne door weinigen slechts gehoord en begrepen werden; maar wie hen hoorden en begrepen, ontvingen eene vonk der geestdriftige liefde, welke de ziel van deze grootmeesters der kunst verrukt had[1]).

„De herleving van onze kerkelijke kunst — aldus deken Graaf[2]) — riep van zelf de kerkelijke museums in het leven. Vooreerst toch behoefden de kunstenaars voorbeelden en modellen, en het belangstellend publiek verlangde onderricht in stijl, in geschiedenis der kunst en in archeologie. Daarbij kwam ten tweede, dat, bij vernieuwingen van kerken en kerkgewaad, menig voorwerp hetwelk tot heden dienst had gedaan, wel is waar buiten gebruik was geraakt, maar toch nog te veel kunstwaarde bezat om verwaarloosd of vernietigd te worden, ja soms ook wel bewaard verdiende te worden

---

1) Om te weten welken invloed het optreden en streven van Alberdingk Thijm op den jongen priester gemaakt heeft, leze men het door hem geschreven en met »Discipulus" geteekende opstel in *De Katholiek*: »Nu de meester is heengegaan", dl. 96, jg. 1889, blz. 151—164.

2) *De Katholieke Illustratie*: 1895—1896, No. 10—12, blz. 76, 83, 93; *Gids in het Bisschoppelijk Museum*: vijfde druk, 1913, Voorbericht.

om getuigenis te blijven geven van vroegere, hoezeer ook minder volmaakte toestanden. Eindelijk ten derde kwam ook de kerkelijke geschiedenis, voor wier beoefening de lust was aangewakkerd, plaats vragen voor al zulke gedenkstukken der historie, die niet in de archieven plegen bewaard te worden. En ziedaar dan heel het drievoudig program van een bisschoppelijk museum en diensvolgens ook van de Haarlemsche verzameling voor *kerkelijke oudheid*, *kunst* en *geschiedenis*.

„Het museum werd in het jaar 1869 door Z. D. H. Mgr. G. P. Wilmer opgericht, nadat reeds in het voorgaande jaar een begin was gemaakt met de verzameling. Aanvankelijk in een der vertrekken van het S. Vincentiusgesticht toegankelijk gesteld, werd het in 1875 overgebracht naar een huis op den Kruisweg en in Juni 1893 naar het tegenwoordige gebouw in de S. Jansstraat. Inmiddels was het den 10en Februari 1875 toevertrouwd aan de zorgen van een bisschoppelijke commissie van vijf leden.

„Het tegenwoordige gebouw heeft zelf reeds eene bijzondere historische waarde, wijl het, naar de oude overlevering onder de ingezetenen van Haarlem bewaard, in den katholieken tijd bewoond werd door den laatsten bisschop van Haarlem, Godfried van Mierlo († 1587) zelven [1]). Het pand is in de voorgaande eeuw, uitwendig en ook inwendig, verbouwd geworden. Toch blijven nog enkele deelen van den binnenbouw aan den ouden toestand herinneren. Door een merkwaardigen samenloop van omstandigheden was het eerste voorwerp, dat bij de verhuizing der verzameling in 1893, naar de voormalige bisschoppelijke woning kon worden overgebracht, het eigen afbeeldsel van den zoo even genoemden laatsten kerkvoogd, een portret op doek, dat merk-

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XXIX, blz. 28—33.

waardig genoeg, juist even vóórdat de plannen tot aankoop van de woning waren opgekomen, uit Frankrijk, namelijk uit Bergen bij Duinkerken, verworven was."

Wie nu der kunstminnaars dit Museum in de S. Jansstraat bezoekt [1]), staat verrast en verwonderd over het kostbaar vele, wat in zoo betrekkelijk korten tijd werd samengebracht. Alles wat op het gebied der kunst in hare veelzijdige vertakkingen te genieten valt, werd hier met blijkbaar zorgzame hand naar de verschillende perioden in de kunstgeschiedenis geplaatst en gerangschikt. En zoo is deken Graaf in het bisdom Haarlem de Maecenas geworden, in wien de kunst niet enkel een begunstiger maar boven velen een kenner en vereerder gevonden heeft [2]).

* * *

Op het einde van het jaar 1905 kwamen op uitnoodiging van den heer G. Th. M. van den Bosch, te Alkmaar woonachtig, enkele priesters en leeken te Ouderkerk samen om het herstel te bespreken der aloude devotie van Onze lieve Vrouw ter Nood te Heilo.

Zeer waarschijnlijk reikt deze devotie tot diep in de Middeleeuwen; maar het „kapelleken soet" werd in 1573 bij de belegering van Alkmaar omvergeworpen; in de

---

1) Zoo juist is van den *Gids in het Bisschoppelijk Museum* de vijfde druk verschenen, bewerkt door J. J. Graaf en H. A. Th. van Dam. Vgl. *de Katholiek*: dl. 144, jg. 1913, blz. 373—375. De eerste druk van den »Gids" verscheen in 1878, de tweede in 1881, de derde in 1888, de vierde in 1900.

2) Ik denk hier aan de opstellen van deken Graaf, verschenen in *de Katholiek*, handelende over: *Het voorrecht der Gothiek*, dl. 93, jg. 1888, blz. 389—413; Vgl. Bots, P. M.: Christelijke Kunst-ideeën, Leiden, G. van Brussel, 1895, dl. II, blz. 22—31; *Traditie in de Kerkelijke Kunst*: *De Kath.* dl. 100, jg. 1891, blz. 51—87; en blz. 185—222; *Oude Kunst en Grootkapitaal*: *De Katholiek*, jg. 1899, blz. 371—387 en *Van Onzen Tijd*, jg. 10. Afl. VI.

18e eeuw werden op last van de Staten zijn grondslagen uitgeroeid, maar de devotie was sterk genoeg om tot in het begin der vorige eeuw te blijven voortbestaan. Die devotie wenschte men te doen herleven; en de kleine vergadering bracht hare verlangens en voornemens daaromtrent eerbiedig ter kennis van Z. D. H. den bisschop van Haarlem.

De bisschop betuigde zijne hooge ingenomenheid met de voorgelegde plannen en zond aan den deken van Ouderkerk het volgende schrijven:

Bisdom van Haarlem No. 1695.

In verband met de pogingen, welke door verschillende Eerw. Heeren Geestelijken en leeken reeds werden aangewend, om te komen tot herstel der aloude devotie van O. L. Vrouw ter Nood te Heilo;

»Zoo hebben Wij gemeend, tot meerdere eer en glorie van de allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria, te moeten oprichten gelijk wij derhalve doen bij dezen, een Bisschoppelijk Comité, dat zich ten doel zal stellen de kapel, welke eertijds bestond op de bedevaartsplek van O. L. Vrouw ter Nood of te Runxputte te Heilo weder op te bouwen en de devotie tot O. L. Vrouw ter Nood te herstellen en te verspreiden.

»Tot leden van dit Comité worden door Ons benoemd de Zeereerw. Heer J. J. Graaf, Deken en Pastoor te Ouderkerk aan den Amstel; de Zeereerw. Pater J. A. F. Kronenburg C. SS. R. te Roermond; de Heer C. J. Gonnet, archivaris te Haarlem; de Heer G. Th. M. van den Bosch te Alkmaar en de Heer Jan Stuyt, architect te Amsterdam.

»Wij behouden Ons voor om in de samenstelling van het Comité, alsmede in het aantal leden ten alle tijde wijziging te kunnen aanbrengen.

»Gedaan te Haarlem den 28en December 1905.

† AUGUSTINUS JOSEPHUS,
Bisschop van Haarlem.

Deken Graaf, die zich een rustig en kortstondig lidmaatschap van het comité verhoopte, werd al aanstonds door de leden niet enkel als hun voorzitter gekozen, maar tevens, als bij uitstek bevoegde, aangewezen om

de devotie, die op dwaalwegen dreigde te verloopen, tot hare ware beteekenis terug te brengen, en de vraag te stellen: *hoe hebben onze voorouders de uitdrukking O. L. Vr. ter Nood verstaan?* En het in de *Bijdragen* gegeven antwoord, luidde [1]): „We zullen, dunkt mij, het veiligst en zekerst handelen, indien wij de uitdrukking O. L. V. ter Nood niet anders opvatten dan in den zin van *O. L. V. troost en hulp in onzen nood.*"

Hetgeen verder door deken Graaf en de andere leden van het comité gedaan werd tot herstel en verspreiding der devotie van O. L. V. ter Nood te Heilo, vraagt, als vallende buiten dit kader, hier geene nadere beschrijving.

* *
*

Den 2en October 1906 herdacht deken Graaf onder algemeene deelneming van Ouderkerk's ingezetenen zijn zilveren pastoorsfeest, bij welke gelegenheid de parochianen hem eene feestgave brachten in geld, welke door den jubilaris grootendeels besteed werd om zijn portret door Th. Molkenboer te laten schilderen, hetwelk als aandenken in de pastorie zou blijven.

Deze feestviering was ook de gelegenheid van zijne benoeming tot Geheimkamerheer van Z. H. den Paus.

Het dagblad „de Residentiebode" gaf in zijn nummer van 5 October 1906 omtrent deze feestviering hetvolgend verslag:

Op waardige wijze is gisteren door Mgr. J. J. Graaf zijn 25-jarig herderschap met zijne parochianen herdacht geworden. Alles wat maar eenigszins aan deze feestviering een wereldsch karakter kon geven, moest op uitdrukkelijk verlangen van den jubilaris achterwege blijven. Vandaar kon er aan inhalen met een ruiterstoet of aan begeleiden met versierde fietsen bij de intrede van den Jubilaris des avonds te voren in zijne parochie, geen oogenblik gedacht worden.

---

1) *Bijdr. v. H.*: dl. XXX, blz. 288.

Het feest-comité, dat zich uit de verschillende vereenigingen in de parochie gevormd had, had daarom wijselijk al zijne krachten gewijd aan eene kunstvolle versiering der kerk; en teneinde daarbij niet den ouden traditioneelen sleur van versiering te volgen, maar iets te leveren waarin de kunstzinnigheid van den Jubilaris zich verheugen en verblijden zou, de voorlichting gevraagd van den bekenden architect Jan Stuyt. En zoo was deze versiering die grootendeels uit sparregroen, klimop en eikenloof was samengesteld, en door tint en kleur een heerlijk kleurenspel leverde, waarlijk eenig te noemen.

In dezen rijk versierden tempel dan werd gisteren door den Jubilaris een Offer opgedragen van dankbaarheid, daarbij bijgestaan door pastoor Krul, een neef van den jubilaris, en door pastoor Le Jeune, den oudste zijner oud-kapelaans. Door pastoor van Zanten werd de feestrede gehouden, naar aanleiding van het woord des Apostels, dat aanmaant tot dankbaarheid. Want dankbaar moesten de parochianen wezen om het vele goede dat mgr. Graaf in de afgeloopen 25 jaren als pastoor zijnen parochianen geschonken had, en de jubilaris insgelijks zoude dankbaar wezen dat Gods goedheid hem als uitdeeler zijner genadegaven zoo langen tijd voor de parochie Ouderkerk had aangesteld.

Na de H. Mis werd door de overvolle kerk met geloovigen, den jubilaris een feestlied toegezongen.

Vermelden wij nog dat de groote zaal van het R.-K. Gezellenhuis voor deze gelegenheid in een feestzaal was veranderd, waarin aan alle parochianen gelegenheid werd geboden hun jubileerenden pastoor persoonlijk, al gelukwenschend, de hand te drukken.

In den loop dezer week zal in het genoemde R.-K. Gezellenhuis door voordrachten, tooneelspel en muziek hulde worden gebracht aan hetgeen de jubilaris in zijn rijk priesterleven aan geschiedenis, kunst en muziek geleverd heeft.

Moge mgr. Graaf nog langen tijd voor het Bisdom Haarlem gespaard blijven.

Intusschen werd het ijzeren gestel, waarover Mgr. Graaf zich zoovele jaren mocht verheugen, door het naderen van den ouderdom, maar vooral door een taaien en vasthoudenden aanval van bronchitis eerst in 1902 en later opnieuw in 1907 zoodanig verzwakt, dat, op raad van den geneesheer, rust en herstel in het bekoorlijke Honnef moest gezocht worden. En beide malen bleef verbetering niet uit: maar toch het bestuur eener buiten-

parochie en de zorgen van een uitgestrekt decanaat bleven zoodanig aanmanen tot omzichtigheid, dat, op aanraden van den geneesheer, ook Mgr. Graaf het beter oordeelde in het voorjaar van 1910 aan zijne kerkelijke Overheid ontslag uit de heilige bediening aan te vragen: hetgeen hem in April 1910 op eervolle wijze verleend werd.

Bij deze gelegenheid mocht ik „ter afscheid van mgr. Graaf" in *het Katholieke Weekblad* van 23 April onder meer het volgende schrijven:

„Zoo was dan het bericht, hetwelk in de laatste weken van allerlei zijden kwam opduiken, geen gepraat van menschen maar waarheid geweest: Deken Graaf had den Bisschop ontslag gevraagd uit de heilige bediening en zou zijne parochie gaan verlaten.

„Zondag onder beide H. Missen voerde de Deken zelf het woord, en bevestigde de geruchten, welke zijnen parochianen omtrent zijn heengaan waren ter oore gekomen.

„Mocht het besluit voor sommigen al eenigszins bevreemdend geweest zijn, 't was naar hij meende — zoo sprak de scheidende herder — ten onrechte. Want het kon niet onbekend zijn gebleven, hoe in de laatste jaren de zwakke zijde zijner gezondheid al meer en meer zich openbaarde; 't viel te vreezen, dat bij het stijgen der jaren dit „zwakke" en zorgzame eer toenemen dan verminderen zou, hetgeen tot nadeel zou strekken der parochianen. En aan dat gevaar wilde hij de zijnen, over wie met groote bezorgdheid bijna 30 jaren lang gewaakt was, niet blootstellen. Te minder wijl in dezen tijd, meer nog dan anders, aan het hoofd eener parochie dient te staan een man van frissche levenskracht, steeds in staat de gevaren te weren, welke van vele en verschillende zijden het ziele-heil der parochianen bedreigen.

„En zoo meende hij, dat zoowel voor hem als voor

zijne parochianen het uur van scheiden geslagen had.

„'t Was geen wonder, dat deze woorden droefenis wekten in veler harten, want ziet, nu het veld van zijn priesterlijken arbeid wit staat voor den oogst, nu gaat de herder, die waakte en zorgde, henen in ruste.

„Toch past hier meer dan droefenis veeleer oprechte dankbaarheid voor hetgeen hij door woord en daad — en niet minder door zijn voorbeeld — voor ons heeft tot stand gebracht."

En Gods goedheid heeft aan Mgr. Graaf een helderen ouden dag geschonken, zoodat ook na 1910 nog menige bijdragen of opstellen in de bovengenoemde tijdschriften van zijne hand verschenen zijn. En genoegzaam is het bekend dat binnenkort eene afzonderlijke uitgave: *Nederlandsche Doopnamen*, het licht zal zien.

„Het boekje — aldus Mgr. Graaf [1]) — waarvan het plan ontworpen is, wil antwoord geven op de vragen: 1°. hoe hebben we de doopnamen te geven? 2°. hoe hebben we ze te dragen? En het antwoord zal, kort gezegd, luiden: ad 1m. naar de namen van Gods lieve Heiligen; ad 2m. als goede vaderlanders."

In den nazomer van 1912 verhuisde Mgr. Graaf van Haarlem naar Overveen in het toen juist voltooide „Duinrust", waar hij in Augustus 1912 onder een bescheiden kring van familie-leden en vrienden zijn gouden priesterfeest herdacht.

Stet et pascat in fortitudine tua, Domine, in sublimitate nominis tui! —

* * *

Aloysius Dominicus Timans, die den 29en April 1910 Mgr. Graaf als deken en pastoor opvolgde, was den

---

1) *De Katholiek*: dl. 142, jg. 1912, blz. 115; Vgl. *De Katholiek*: dl. 101, jg. 1892, blz. 228—249.

21en Februari 1861 te Goes geboren, studeerde op onze beide Seminariën en werd den 16en Augustus 1885 door Mgr. Bottemanne tot priester gewijd. Achtereenvolgens was hij kapelaan te Haarlem (O. L. Vr. Rozenkrans en H. Dominicus van 1885—1889), te Vlissingen van 1889—1895, te Delft van 1895—1903 en sinds 1903 pastoor te Oud-Ade. Onder zijn herderlijk bestuur werd de beschildering der parochie-kerk, waarmede onder zijn voorganger een begin was gemaakt, geheel afgewerkt. Merkwaardig dat ook deze arbeid mocht geschieden onder leiding van den hoogbejaarden architect Dr. Cuypers.

Tevens werd onder het pastoraat van deken Timans bij de vele reeds bestaande vereenigingen den 16en Mei 1912 eene afdeeling gevoegd van den R. K. Volksbond.

En nu ten slotte moge ik met alle bescheidenheid zeggen, dat, na zulk eene lange en eerbiedwaardige reeks van priesters, die allen, naar de mate der gaven hun door God geschonken, de beste krachten naar ziel en lichaam gewijd hebben aan het welzijn der katholieken van Ouderkerk, de tegenwoordige herder al de Apostolische kracht zal gevoelen van het Woord des Apostels: depositum custodi: bewaar het U toevertrouwde pand [1]).

Allerheiligen, 1913,
Nieuwerkerk a/d. IJsel. J. C. van der Loos.

---

1) I *Tim.*: VI, 20.

AANHANGSEL.

I.

Het volgende overzicht der doopelingen geeft op- en neergang aan van het Ouderkerksche zielental.

1717	22	1817	27
1718	30	1818	28
1719	30	1819	36
1720	26	1820	31
1721	28	1821	37
1722	31	1822	30
1723	33	1823	36
1724	37	1824	38
1725	37	1825	32
1726	35	1826	33
1727	38	1827	23
1728	34	1828	26
1729	26	1829	37
1730	25	1830	42
1731	41	1831	44
1732	33	1832	36
1733	32	1833	33
1734	44	1834	40
1735	40	1835	33
1736	38	1836	36
1737	44	1837	40
1738	22	1838	42
1739	42	1839	42
1740	32	1840	39
1741	38	1841	50
1742	34	1842	40
1743	43	1843	34
1744	39	1844	45
1745	39	1845	36
1746	33	1846	40
1747	38	1847	35

1748	32	1848	33
1749	22	1849	50
1750	26	1850	51
1751	34	1851	52
1752	24	1852	48
1753	23	1853	45
1754	29	1854	31
1755	23	1855	37
1756	34	1856	36
1757	33	1857	55
1758	28	1858	30
1759	33	1859	39
1760	22	1860	41
1761	25	1861	43
1762	40	1862	41
1763	22	1863	51
1764	29	1864	48
1765	31	1865	50
1766	22	1866	49
1767	20	1867	49
1768	22	1868	46
1769	17	1869	40
1770	21	1870	41
1771	27	1871	48
1772	16	1872	54
1773	15	1873	63
1774	20	1874	53
1775	26	1875	46
1776	17	1876 [1]	46
1777	28	1877	41
1778	26	1878	43
1779	30	1879 [2]	50
1780	18	1880	60
1781	29	1881	49
1782	22	1882	45
1783	31	1883	55
1784	24	1884	43
1785	36	1885	49

1) Het getal communicanten daalde in dat jaar aanmerkelijk, omdat vele turfwerkers met hunne gezinnen naar den Akerpolder vertrokken onder Osdorp en Sloten.

2) In de helft des jaars 1879 vestigden zich vele katholieke polderwerkers in den Middenpolder.

1786	22	1886	45
1787	29	1887	40
1788	35	1888	43
1789	29	1889	62
1790	28	1890	42
1791	28	1891	48
1792	29	1892	50
1793	31	1893	44
1794	24	1894	49
1795	32	1895	52
1796	28	1896	42
1797	31	1897	45
1798	30	1898	34
1799	44	1899	50
1800	37	1900	41
1801	35	1901	54
1802	34	1902	48
1803	38	1903	52
1804	42	1904	47
1805	33	1905	47
1806	50	1906	55
1807	38	1907	42
1808	38	1908	49
1809	30	1909	37
1810	49	1910	48
1811	29	1911	46
1812	28	1912	45
1813	31	1913	48
1814	31		
1815	35		
1816	30		

II.

LIJST DER EERWAARDE HEEREN DIE ALS KAPELAAN OF ASSISTENT TE OUDERKERK ZIJN WERKZAAM GEWEEST.

Namen:	*Geboorteplaats:*	*Te Ouderkerk:*
Gerardus Antonius v. d. Lugt.	Amsterdam.	1798.
Daniël v. d. Ende.		
Hermanus F. Vollebregt.		1808.
Jan Janse Mols [1]).		1808—1818.
J. Bos [2]).		1818—1819.
Joēs G. van der Aa.	Amsterdam.	1819—1821.
Corn. Ev. Schermer.	Wormerveer.	1822—1824.
Bern. Middendorp.	Nieuwendam.	1824—1827.
Petrus Corn. Buys.	Oosterblokker.	1827—1833.
Andreas Bern. Naaijers.	Amsterdam.	1833.
Jacobus Westgeest.	Aarlanderveen.	1833—1840.
Joēs W. Husing.	Amsterdam.	1840—1842.
Wilh. Fred. Mehler.	Amsterdam.	1842.
Petrus Jac. van Mil [3]).	?	1842.
Arnoldus Heuvels.	Warmond.	1842—1844.
Franc. Bern. Duvergé.	Amsterdam.	1845.
Joēs Theod. Herm. Schrijvers.	Schiedam.	1845—1846.
Franc. Bern. Duvergé.	Amsterdam.	1846.
Ludov. Adam Gussenhoven.	Delft.	1846—1847.
Herm. Ant. Preijer.	Amsterdam.	1847—1858.
Bernardus v. Buuren.	Voorburg.	1858—1860.
Hub. Theod. van Deyl.	Delftshaven.	1860—1861.
Jos. Jac. Frentrop.	Amsterdam.	1861—1864.
Wouterus Huyg.	Zandpoort.	1864—1871.
Cornelis v. d. Jagt.	Langeraar.	1871—1876.
Henr. Theod. Coenen.	Den Haag.	1876—1878.
Aug. Leon. v. Rijn.	Delft.	1878—1880.
Petr. Desid. Zondag.	Den Haag.	1880—1883.
Petrus Adr. Lejeune.	Gouda.	1883—1890.
Joēs Ant. Haverman.	Den Haag.	1890—1893.
Jac. Joēs Samwel.	Wateringen.	1893—1894.
Petrus Nieman.	Roelofs-Arendsveen.	1894—1901.
Jac. Corn. v. d. Loos.	Rijswijk (Z.-H.).	1901—1912.
Ant. Slijkerman.	Spierdijk.	1907—1908.
Petrus Rombout den Boer.	Zierikzee.	1912.

1) *De Godsdienstvriend*: dl. I, blz. 276 - 277.

2) De namen dezer vier eerwaarde Heeren vond ik in het kerkarchief opgeteekend als vernomen van oude lieden; maar in het bisschoppelijk archief zijn over hen, zoo min als over hun geboorteplaats of verblijf te Ouderkerk, geen aanteekeningen voorhanden.

3) Priester gewijd 31 Maart 1841, kapelaan te Warmond in 1841, gestorven te Ouderkerk den 6en September 1842, oud 25 jaar en ruim zes maanden. Hij gaf aan de kerk zijn zilveren kelk ten geschenke. *De Godsdienstvriend*: dl. XLVI, blz. 255.

III.

Wijl Kerk- en Armmeesters uit de voornamen der parochie plegen gekozen te worden, mogen zij hier eene plaats vinden in het belang der geschiedenis van onze Roomsche geslachten.

LIJST DER KERKMEESTERS SINDS DE OPRICHTING VAN HET PAROCHIAAL KERKBESTUUR: 4 MEI 1858.

Jan van Galen:	1858—1859.
Jan Timmer:	1858—1888.
Symon Zuidwijk:	1858—1862.
Gerrit de Wit:	1858—1876.
Dirk Voordewind:	1859—1903.
Piet Kooyman:	1862—1873.
Willem Hesp:	1873—1876.
Cornelis Kea:	1876—1908.
Piet Nieuwendijk:	1876—1881.
Gerrit van Nes:	1881—1907.
Gerrit Zwanenburg:	1888—1899.
Reinier Pouw:	1899—
Cornelis Schelling:	1903—
Jan Voordewind:	1907—
Gerrit Timmer:	1908—

IV.

LIJST DER ARMMEESTERS SINDS DE OPRICHTING VAN HET PAROCHIAAL ARMBESTUUR: 23 FEBRUARI 1855.

Willem Houweling:	1855—1886.
Gerrit Kleyn:	1855—1865.
Hannes van Nes:	1855—1871.
Jan Kort:	1855—1866.
Jan Schrijver:	1866—1868.
Jan Marsen:	1867—1885.
Frans Siro:	1868—1878.
Jan Snel Hz.:	1871—1907.
Jan van der Kroon:	1878—1886.
Jan Timmer:	1885—1899.
Jan Verleun:	1886—1891.
Gijs Vrolijk:	1886—1908.
Hein Verwey:	1891—1904.
Dirk Brandts:	1899—1904.
Kors van Tol:	1904.
Jan van 't Schip:	1904.
Jan Snel Jz.:	1907.
Piet Vrolijk:	1908.

HET CONVENT DER PREDIKAREN TE HAARLEM.

Zoo luidt de naam waaronder de Dominicanen hier van ouds het meest en het best bekend waren. Toch worden zij ook wel vermeld als De Predikheeren, en als De Jacobijnen.

Hunne vestiging te Haarlem valt in den tijd van Floris V, toen deze nog het Grafelijk hof (of paleis als men het zoo noemen wil) bewoonde, dat in de Spaarnestad was gesticht voor de Landsheeren, die zich van tijd tot tijd hier ophielden, en dat naderhand, toen de Graven zich zoo goed als voor vast in 's Gravenhage vestigden, aan de Stad is overgegaan en blijvend tot Raadhuis bestemd werd.

Dat alles behoort met recht tot de grijze oudheid, maar men dient ook ver in het verleden terug te gaan om iets van de Predikaren te zeggen.

Floris schonk hun in 1286 een uitgestrekt terrein naast en vooral achter zijn paleis gelegen, waar de geestelijke Heeren hun klooster stichtten. Het besloeg de plaats welke thans wordt ingenomen door het Pand en het Prinsenhof. De ingang, nu nog vrijwel onveranderd, was in de Koningstraat naast het Raadhuis, (de Pandpoort). Van de kerk of kapel, welke stond in de Jacobijnenstraat, hoek Prinsenhof, is niets meer over dan eene raamtraceering. De kloostertuin, eene ruime oppervlakte, had een uitgang naar de Nobelstraat en een naar de Zijlstraat, beiden thans nog zeer goed

herkenbaar. Door dien kloosterhof vloeide de Beek, toen een zuiver, vischrijk water, dat van de duinen afkwam en in het Spaarne uitliep.

Het Predikaren-convent is van alle vroegere kloostergebouwen in Haarlem het eenige, waarvan nog iets van belang is overgebleven.

Er bestaat nog van:

De kapittelzaal.

Eenige aangrenzende lokalen, misschien het dormitorium en de librye.

Een paar woonvertrekken, laatst gebruikt als huizing van den Bewaarder van het Prinsenhof.

Nog eene zaal over de kapittelzaal.

De kloostergangen, vier galerijen rondom een ruim binnenhof.

En de groote toegangpoort in de Koningstraat.

Van de geschiedenis en lotgevallen van dit geestelijk gesticht, is hier en daar wel wat te vinden. Geen aaneengeschakeld verhaal, waarvoor de bouwstoffen waarschijnlijk niet bestaan, ten minste tot heden niet te voorschijn zijn gekomen, maar zoo enkele omtrekken, die een algemeen denkbeeld geven, vooral van het uitwendig leven der Predikaren, doch welke van zoodanigen aard zijn, dat elke aanvulling welkom mag heeten.

Er zal beproefd worden iets toe te voegen aan hetgeen hier en daar opgeteekend is, en als grondslag van deze nieuwste mededeelingen zal te stade komen, hetgeen de ZeerEerwaarde Heer G. A. Meijer, Supprior van het Dominicanenklooster te Zwolle, de goedheid had mij te verschaffen.

Over de herkomst der stukken welke hij in mijne handen stelde, allereerst de volgende ophelderingen van zijne hand:

Zij behoorden, met nog vele anderen, tot het archief

van het voormalig Dominicanenklooster te Mechelen. Tijdens de Fransche revolutie is dit goed verzorgd archief verspreid. Een klein gedeelte, waaronder ook deze akten, is in de vorige eeuw terecht gekomen in het tegenwoordig Dominicanenklooster te Gend en wordt daar nog bewaard.

Hoe de oorkonden en eigendomsbewijzen van Haarlem naar Mechelen kwamen, is gemakkelijk te verklaren. Reeds in Mei 1620 vestigde Pater Boudaen, Dominicaan van 's Hertogenbosch, zich te Haarlem en stichtte daar eene Statie in de bierbrouwerij „De Klaveren". Na de verovering van 's Hertogenbosch, verplaatsten zich de Bossche-Dominicanen naar Mechelen en zonden van daar zendelingen naar de Statie te Haarlem, tot dat in 1731, door de woelingen der Jansenisten, deze Statie voorwaardelijk aan den seculieren clerus ter bediening werd gegeven. Wat de Dominicanen te Haarlem, uit hun oud klooster nog aantroffen, hebben zij vermoedelijk te 's Hertogenbosch en later te Mechelen in veiligheid gebracht.

Ter aanvulling van hetgeen door Pater Meijer geleverd is, zijn nog bijgevoegd eenige akten en dergelijke merkwaardigheden betreffende het klooster, nu en dan gevonden. Er wordt steeds vermeld, waar die stukken enz. berusten.

Ook dient medegedeeld, dat er een paar bij zijn, welke niet rechtstreeks van het Predikheeren-klooster spreken. Maar zij hebben er toch betrekking op, want het zijn de voorgangers van latere opdrachtbrieven, waarbij de renten e. d. in deze oudere documenten omschreven, aan het convent overgingen.

De nu nog bestaande groote toegangpoort van het

klooster, in de Koningstraat naast het Raadhuis, is overbouwd. Het zich daar bevindende, gewelfde vertrek, behoort tot het Raadhuis, wordt „de Sacristie'' genoemd en heeft altijd gediend en wordt nu nog gebruikt tot bewaarplaats van archieven.

Het is met zekerheid bekend, dat deze localiteit dagteekent uit het jaar 1456/7 en het is niet onaardig te vernemen, in welker voege de kosten der stichting er van, konden gekweten worden. Men zal zich gewis vooraf van stadswege met de kloosterheeren omtrent die overbouwing verstaan hebben, en toen het tot de uitvoering kwam, vond men toevalligerwijze een gemakkelijk middel, hier te Haarlem in de middeleeuwen meer toegepast, om de stedelijke kas zooveel mogelijk ongemoeid te laten.

Een biertapper had zich schuldig gemaakt aan ergerlijke bedriegerijen, met halve vaten te gebruiken welke gingen boven de inhoudsmaat, waardoor hij willens en wetens, den brouwers bier ontstal en de stad in haar accijns veel te kort deed. Maar dat bedrog kwam aan het licht en de bedrieger in handen van het gerecht, dat hem niet zoetsappig behandelde. Hij werd op St. Luciendag, 13 December, 1456 veroordeeld, om voor zijne rekening te leveren al hetgeen noodig zou wezen tot den bouw van de nieuwe stedekamer waarmede half Maart 1456 zou worden aangevangen, n.l. steen, kalk, hout, leien, lood, ijzerwerk enz.; het arbeidsloon nam de stad voor hare rekening; en bovendien werd hij voor den tijd van tien jaren gebannen uit de stad en vrijheid van Haarlem en uit de baljuwschappen van Kennemerland en Rijnland. Krachtens nadere schikking, compositie noemde men dat, kocht hij de boete in steen enz. af voor honderd Engelsche nobelen, en zal toen wel uit Haarlem verdwenen zijn.

Het vonnis, pas besproken, volgt hier woordelijk [1]).

Anno (M.CCCC.)lvj des Manendaechs op sinte Lucyendach. Alzo Wisse Pietersz. enige halve biervate bynnen zijnen huyse gehat ende gehouden heefft, die hij tot der brouweren huysen gezonden heefft ende die laten vollen voir halve vate als maethoudende, tot menygen tijden, ende hij die betaelt ende verexijst heefft voir slechte, halve vaten, ende niet hoger. Niettegenstaende dat diezelve halve vaten te veel ende bovenmaten te groot geweest hebben, wel tot zeven, acht off negen mengelen toe opt halve vat, off dairenboven, dair hij den brouwers, ende oick den exsisers vander stede wegen, thoir mede ontdragen, onthouden ende onduechdelicken vervreemt heefft. Ende oick diezelve Wisse enige vanden gezworen dregers gedreycht heefft te slaen ende te misdoen, om dieswille dat hij him liet duncken, dat die dreger dese lelicheit voers. wtgebracht hadde, Van alle welke zaken tgerecht goede getuychnisse gehoirt ende die wairheit dair off wel ondervonden heefft. Ende want dit zaken ende fayten zijn van alte quaden exempel, dair niet alleen een singulier persoon, mer die gemeyne buyck van der stede bij beschadicht wordt, twelke tgerecht ongecorrigiert in geenre manieren en wil laten lijden. Zo zeittet gerecht den voirs. Wisse dair voir over ter correctie ende beteringe voir die misdaet voirscr. Alze dat hij gehelicken gelden ende betalen zal, alle die stoffen ende gereetscepe, hoe ze genoemt mogen wesen, te weten steen, calc, hout, leijen, loot, ijserwerck ende voirt alle tgunt dat men van nu voirtan behoeven ende besigen zal, totter tymmeringe vander nyeuwer stedecamer, die nu ter tijt voir der Jacopijnen-poirte begonnen is, gelijc als der stede tymmermeisters, indertijt wesende, dat ordineren zullen tot oirboir ende nutscepe vanden wercke voirscr., ter tijt toe dattie zelve camer altemael voltymmert ende volmaect zal wesen, van boven tot beneden, niet wtgezondert. Ende alle die voirs. stoffen zal diezelve Wisse doen leveren bynnen der stede van Hairlem, tot zulker tijt ende plaetse, als him der stede tymmermeisters dat wijsen zullen. Behoudelicken dat die stede dat wercloon zelve betalen zall. Ende dit werk zal men beghinnen ende anvairden te maken, tot Midmairte naestcomende

1) *Inv. Archief der Gemeente Haarlem* Ie afd. No. 1073.

off des anderen dages dair an, ende dan voirt zonder middel achtervolgen ende volwercken ter tijt toe, dattet al volmaect zal wesen. Ende wairt sake, dat die voirs. Wisse enich gebrec hier inne liet gheschien, ende niet en dede gelijc voirs. is, zo zal men alle die gelden ende costen vanden stoffen voirs., terstond dubbelt ende twyvoudich heerlicken maken, uyt alle zijne gereetsten goeden. Ende dairtoe zal diezelve Wisse dan terstond gebannen wesen uyt der stede ende uyt der vrijhede van Hairlem ende uyt den baeliuscippe van Kennemerlant ende van Rijnlant thien jaeren lanc, op zijn lijff, ende dair en teynden niet weder inder stede te comen, tenzij bij wille ende consente vanden gerechte indertijt wesende. Behoudelicken altijt den Heer zijns Rechts.

Die voirscr. Wisse heefft volcomen die correctie hier voirgescr. mit hondert engelsche noblen, die hij in een offcope dairvoir betaelt heefft, ende dairom is dit punt hier deurgedaen.

Thans wordt plaats gegeven aan een der twee akten, 11 Januari 1469, waarin het klooster niet vermeld is, maar welke eene rente betreft, die waarschijnlijk naderhand in het bezit der Predikaren is gekomen.

Wij Wouter van Bekestein ende Koen Claeiszoen scepenen in Hairlem oirconden, dat voir ons quam Clemenise Jan de Witten wedewe mit Jan Janszoons hant hairs gecoren voichts, ende gelyede sculdich te wesen Jacob Jansz. van Buttenesse twee Rijns gulden sjaers tot twintich stuvers stuck gerekent, jairlicxe lijftochte ende rente, durende also lange als de vors. Jacob Jansz. leven zal, ende niet langer, welke jaerlicxe lijftochte ende rente de vors. Clemenisse mit hairs voichts hant gelooft heeft ende gelooft mit desen brieve, alle jare den vorscr. Jacob Jansz. wel ende duechtlic te betalen tot Onser Vrouwendage te Lichtmisse, dair dat eerste jair der betalingen of verschinen zal, tot Onser Vrouwendache Lichtmisse anno t zeventich naestcommende, ende also vort van jare te jare, tot elken Onser Vrouwendage Lichtmisse elc na ander daer naest volgende, zonder pantkeeringe, durende des vorscr. Jacobs leven lanck, ende niet langer, ende hiervoir heeft de vors. Clemenise, mit hars voichts hand vors. den vors. Jacob Jansz. in

de hant geset tot eenen onderpande, die vors. jairlicxe rente an te verhalen, alle hore goeden, roer ende onroer, die zij nu heeft of namaels vercrigen mach, waer ende waeran die gelegen zijn, binnen Harlem of dair buyte, geen uytgesondert, des sijn vorworde, dat na dode van den vorscr. Jacob Jansz., de vors. Clemenise, Jan de Witten wedewe, vander jairlicxer rente vorscr. vrij ende quyt wesen zal tot eewigen dagen. In oirconden desen brieve bezegelt mit onsen zegelen int jair ons Heeren duysent vierhondert negen ende tzestich opten ellefften dach in Januario.

Een paar jaren later, den 20en November 1471, schonk Willem van Zaenden, bewogen door liefde tot het Allerheiligste Sacrament en ten bate der zielen van hemzelven, zijner vrouw en van hun beider ouders, jaarlijks drie Rijnsche guldens, om daaruit eeuwigdurend eene lamp te branden. Hij zou, wanneer de gelegenheid zich aanbood, voor het klooster eenig land koopen, waaruit dan deze inkomsten blijvend konden getrokken worden [1]).

Ik Willem van Zaenden Florijsz. doe condt allen luyden, dat ic uyt rechter minne, caritate, puerlic om Goids willen ende in rechter testamente, gemaict ende gegeven hebbe, maecke ende geve mit desen brieve, voir mijn ziele, mijns wijfs ziele ende onsen beyder ouders zielen, den cloester vanden Jacopijnen binnen Hairlem, drie Rinsche gulden tsjaers, om dairmede een lampe te branden, bernende voir dat Heylige Wairde Sacrament, tot ewigen daigen dairmede te verlichten, welke drie Rinsche gulden ic hemluyden alle jairen uytreyken ende betalen sal in Meye, ter tijt toe dat ic hem drie gulden tsjaers in lande bewesen sal hebben, behoudelic, dat sij dese drie Rinsche gulden tsjaers voirs. niet vercopen noch vervremden en sullen moigen, in geenre manieren, mer sullen blijven in een ewich testament voir die zielen voirs. In kennisse van desen heb ic Willem voirs. desen brieve besegelt mit mijnen zegele, hier angehangen opten XXen dach in Novembri int jair ons Heren duysent CCCC een ende tseventich.

---

1) *Inv. Archief der Gemeente Haarlem* Ie afd. No. 1956*a*.

De andere akte, 2 Augustus 1476, welke uit het klooster afkomstig is maar dat er niet in genoemd wordt, handelt over eene schuld waarvoor men verbindt een huis op de Krocht. Verdere stukken van dergelijken onbepaalden aard, zullen wij hier niet meer ontmoeten.

Wij Wouter van Bekestein ende Jan van Schoten scepenen in Hairlem, oirconden dat voor ons quam Jan Willemszoen, tymerman, ende geliede sculdich te wezen Lambrecht Paridaenszoen vijfthien rijnsgulden tot viertich groten vlaems 't stuck gerekent, hoefdelinge te betalen, te weten deen helft dar off tot heyligermisse naestcomende ende dander helft tot Meye daer naestvolgende telken termijn voirscr., zonder pantkeringe ende hiervoir heeft hij him tot een onderpandt in de hant geset tvoirscr. gelt an te verhalen, 't vierendeel vanden huyze mitten erve, dat hij tegen him onder een scepenenbrieff van Hairlem gecoft heeft, liggende ende staende optie Croft, ende dairtoe alle zijn andere goeden, roer ende onroer, die hij nu ter tijt heeft of namaels vercrijgen mach, wair ende wair an die gelegen zijn, binnen Hairlem off dair buyten, ter tijt toe dattet voirscr. gelt vol ende al betaelt is. In oirconde desen brieve bezegelt mit onsen zegelen Int jair ons Heeren duysent vierhondert zessentseventich opten anderden dach in Augusto.

Heer Claes Janszoon, priester, had aan het klooster besproken eene rente van twintig schellingen 's jaars: die moesten alle jaren op zijn jaargetijde aan wijn uitgeschonken worden den gemeenen broeders en conventualen in den refter: schoten de prior of de procurator hierin te kort, dan zouden die renten vervallen aan het heilige Geesthuis. Bij de hier volgende akte van 8 October 1476 werd het klooster in het bezit gesteld van de bovenvermelde inkomsten.

Wij Wouter van Bekestein ende Gerijt de Vischer, scepenen in Hairlem, oirconden dat voir ons quamen Dirck Janszoen, als man ende voecht van Ade Jansdochter

zine wive, ende Margriete Jansdochter, mit Dirck van Zaendens hant, hairs gecoren voechts voir recht, als recht erfnamen van wijlen Heer Claes Janszoen, priester, hoiren broeder zaliger gedachten, ende opgaven mit gezamenderhant tot eenen vrijen eygen den prioer ende gemeenen convent vanden predicaren oerde binnen Hairlem, twintich scellingen goets gelts sjaers pacht, staende in rechten poirtrecht op Dirck Willemszoen boovenhuys mitten erve, liggende ende staende optie Oude Graft, tusschen Volkert Gerijtszoen an deen zijde, Gerijt Ysbrantsz. an dander zijde, afterwaerts streckende an Vrouwelijn Willem Luydolfszoens wedewe, ende hebbent mit gezamenderhant, ende die te voechden staet mit hairs voechts hant, den prioer ende gemeenen convent voirscr. geloeft te waren als men vrije pacht ende rente jairlicx verschijnende tot Bamisse, staende op huys ende erve, binnen de vrijheit van Hairlem sculdich is te waren, ende dat achtervolgende alzulck testament ende bespreck, als wijlen de voirscr. heer Claes in zijnen leven den prioer ende gemeenen convent gemaect ende besproecken heeft, omme dies wille, dat de prioer ende procuratoer van de convent voirscr. gehouden zoude wezen, alle jair ten jairgetijde vanden voorscr. Heer Claes, de voirscr. twintich scellingen te scinken an wijne binnen den cloester voirscr., dats te weten den gemeenen broederen ende conventualen aldair inden reventer, hierinne verstaende alzulcke vorworde, alze waert dat de prioer of procuratoer vanden cloester voirscr. indertijd wesende of yemant anders van hoirliederwege, de voirscr. twintich scellingen anders disponeerden dan voirscr. staet, vercoften of vervreemden, in wat manieren dattet waire, dat alsdan de voirscr. twintich scellingen eygentlijcken wesen ende comen zullen an den Heyligen Geesthuyze staende optie Croft binnen Hairlem, totten armen behouff aldair, zonder dat 't voirscr. cloester dair eenich seggen voirt toe hebben zoude in eenicher manieren. Deser brieven zijn twee alleens. In oirconde desen brieve bezegelt mit onsen zegelen int jair ons Heeren duysent vierhondert zessentseventich opten achsten dach in Octobri.

Van niet lang daarna dagteekenen eenige akten, zooals meermalen in klooster-archieven worden aangetroffen, namelijk over het begraven van leeken die tot

de parochie der stad behoorden, binnen de muren van het convent. De kloosterlingen zagen dat, naar het schijnt, gaarne, misschien waren hen niet onverschillig de voordeelen welke dergelijke begrafenissen opbrachten. De leeken van hun kant, stelden er prijs op, dat hun stoffelijk overschot werd ter ruste gelegd in de gangen rondom den kloosterhof, dewijl de klooster-broeders dikwijls daar rondwandelden, vrome gebeden tot God richtende voor de zielen dergenen die er begraven lagen. Maar begrafenissen mochten er toch niet geschieden, tenzij krachtens een algemeen verlof van den pastoor der parochie-kerk, waarbij dan werd bedongen het stipendium ter zake, dat aan den daarop rechthebbenden geestelijke moest worden uitgekeerd.

De Predikaren, die ter verwerving van dit voorrecht, zich de voorspraak hadden verzekerd van de Regeering der stad Haarlem, ontvingen den 8en September 1477 de begeerde vergunning van den protonotarius van den pauselijken stoel Johannes van Rosenbos, pastoor der parochie-kerk te Haarlem, welke kort daarop, den 9den October, bevestigd werd door den Bisschop van Utrecht David van Boergondie. Aan deze akten, en aan de verdere stukken, welke er mede in verband staan, wordt hier eene plaats gegeven [1]).

Johannes de Rosenbos sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Sixti pape quarti aç sacro sancte sedis apostolice prothonotharius nec non pastor seu curatus ecclesie parochialis Harlemensis, dilectis nobis in Christo priori et fratribus ordinis predicatorum conventus Harlemensis, Salutem in Domino. De speciali favore quem ad vos et vestrum gerimus conventum, ob

1) Deze twee akten komen ook voor, Bijdragen XV, 161, maar dewijl hier de geheele reeks stukken over deze zaak opgenomen wordt, vindt men vrijheid ter wille der duidelijkheid den tekst der eerste akten nog eens af te drukken.

etiam piam dominorum ac rectorum oppidi de Haerlem instanciam, concedimus vobis et conventui vestro, pro nobis et nostris successoribus perpetuis temporibus, ut si qui majorennes per se, aut minorennes per alios, apud vos seu ecclesiam vestram elegerint sepeliri, eos libere tradere valeatis sepulture sine delatione funeris ad suam dictam parochialem ecclesiam vel oblationibus aut exequijs ibidem fiendis. Ac etiam nobis aut nostro vicecurato de quibusdam juribus ratione funeris respondendum. Salvo quod loco et jure portionis canonice et totalis nostri ac successorum nostrorum interesse, hoc idem circa funus et funeralia nobis seu nostris vicecuratis per vos vel per heredes defunctorum dare debeatis, quod conventus vester seu fratres conventus et ordinis vestri in Rotterdam, per se vel per heredes defunctorum, curato ibidem seu vicecurato circa hujusmodi hodierna die dare dignoscitur seu dignoscuntur. Sic tamen quod si aliquod funus cum cruce per vos ad vestrum conventum afferri contigerit, tunc heredes defuncti tenebuntur, pulsare pro se in ecclesia parochiali Harlemensi secundum modum dicte ecclesie hodie observatum. Alioquin nostra presens concessio nullius sit roboris vel momenti. In cujus rei testimonium sigillum nostrum presentibus duximus appendendum. Anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo septimo, mensis Septembris die octava.

Transfixum.

David de Burgundia Dei et apostolice sedis gratia episcopus Trajectensis, universis et singulis tam presentibus quam futuris, Salutem in Domino sempiternam. Noveritis quod nos ad humilem et piam supplicationem dilectorum in Christo prioris et fratrum conventus fratrum predicatorum in oppido de Haerlem nostre dioecesis, omnia et singula in littera cui hec nostra presens litera est transfixa, contenta, narrata, conditionata atque descripta, ex certa nostra scientia ratificamus et approbamus, rataque et grata habemus et inviolabiliter perpetuo volumus et mandamus observari, eaque omnia et singula in ea contenta, auctoritate nostra ordinaria in Dei nomine confirmamus. Nostrarum testimonio litterarum sigillo nostro ad causas presentibus appenso munitarum. Datum Anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo septimo, mensis Octobris die nona.

Tot toelichting der voorafgaande vergunningen wordt daarbij gevoegd het volgende stuk[1]):

Copia originalis conventus de Rotterdam.

Gijsbertus de Venray, Lubicensis, et sancti Salvatoris Trajectensis ecclesiarum canonicus, curatus oppidi Rotterdamensis, Trajectensis dioecesis, notum facio universis, quod cum ea per que divinus cultus ampliari et devotus suscipere possit incrementum semper cupio annuere, hinc est quod religiosis personis et fratribus ordinis predicatorum conventus oppidi Rotterdamensis, pro me et successoribus meis curatis, concessi et concedo per presentes, quatenus libere uti et gaudere poterunt omnibus et singulis privilegiis et indultis per dominos apostolicos aut de jure hactenus concessis seu secundum formam et modum debitis specifice admissis ipsi vel ipsorum ordini. Et quod dicti fratres predicatores secundum sui ordinis consuetudinem et privilegia, in funeralibus alijsque actibus ecclesiasticis quibuscunque me aut successores meos curatos ecclesie predicte Trajectensis et in Haga comitis Hollandie conformabunt, hoc est quod licite possunt sepelire tam adultos qui eorum sepulturam apud eos eligerint, quam impuberes quorum parentes ipsos in eorum cimiterijs sepeliri desiderant; confessiones meorum subditorum audire tam in ecclesijs suis quam in domibus secularium, qui ratione infirmitatis vel cujuscunque debilitatis ipsos accedere non valent, et hoc toties quoties et quandocunque saltem ad hoc vocati fuerint. Et tunc memores meorum vicecuratorum seu capellanorum in testamentum erunt et sic absque oblocutione cujuscunque accedere possunt et similis omnibus alijs privilegijs uti sicut usque in hodiernum diem usi sunt. Dummodo prior et fratres supradicti in eorum sermonibus, predicationibus et confessionum auditionibus aut etiam alijs persuasionibus quibuscunque publicis et occultis, subditos et parochianos meos, ut sepulturam in eorum conventu seu monasterio eligant ad vovendum seu eligendum non induxerint. Nec ipsi capellani hoc idem similiter attemptabunt, cum in

---

1) No. 54 blz. 18 vo. in bet Archief der Clerezy, afdeeling Haarlem (Bisdom, kapittel, kloosters) bewaard in het depôt der Rijks-Archieven te Utrecht.

jure super hoc poena sit imposita. Salvo quod predicti fratres predicatores mihi et successoribus meis curatis quomodolibet competentibus ac indemnitatibus ecclesie mee dimidiam partem omnium oblationum in primis exequijs ibidem sepeliendorum duntaxat offerendarum finitis exequijs vel paulo post legaliter persolvant realiter et cum effectu; oblationibus provenientibus in exequijs parvulorum exceptis, quas ex integro mihi vel cappellanis meis persolvere tenebuntur. Insuper dicti fratres predicatores post prandium sermones suos et stationes consuetas circa horam secundam post prandium concludere, finire et terminare obligabantur. Salvo tamen in premissis et alijs semper jure matricis ecclesie mee predicte, dolo et fraude alijsque frivolis omnibus exceptionibus que in premissis fieri possent, semper exclusis. Et ut omnia et singula praenarrata eo melius valeant perpetuis temporibus in robore firmitati permanere, pro me et successoribus meis curatis, rogavi et rogo reverendum in Christo patrem ac dominum meum dominum D.D., Dei et apostolice sedis gratia episcopum Trajectensem, quatenus auctoritate sua ordinaria dignetur hanc concessionem et indultum, pro bono pacis et concordie observanda, roborare et confirmare. In cujus rei testimonium presentes literas fieri meique sigilli feci appensione communiri. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo tertio, die vero vigesima quinta mensis Februarij.

Sic subscriptum.

Hec presens copia concordat cum copia collationata ex originalibus, quam invenimus in pixide litterarum de redditibus cure, signatum nomine mea. Testor manu propria et signeto privato meis.

Hugo de Assendelff.

Isti sunt articuli concordie inter Dominum vicecuratum et conventum istum (ut asserunt Predicatores) concepti, anno Domini millesimo quadringentesimo octogesimo prima mensis Martij die octava.

Primus, quod electio sepulture debet censeri canonica dum fuerit coram duabus personis cujuscumque sexus, sive domesticis sive extraneis constantibus et vocatis.

Quod si tales testes non fuerint vocati ad hoc specialiter, sepeliantur arbritio bonorum virorum in conventu.

Secundus est, quod non obstante clausula in pacto expressa de pulsatione fienda, valeamus libere afferre funera cum solita processione in triduo ante Pascha et tempore pestis sine campanis aliquo modo impeditis sine tali compulsatione fienda. Adijcientes, quod alijs temporibus sufficiat compulsationem fieri ante vel post delationem funeris.

Tertius quod decedentes ab intestato, sepeliantur in sepulchris majorum suorum, sicut habetur XIIj° g. Ij[a] Ebron. et extra de sepul. nos instituta et in sexto cum quis, pro quibus libentur solvemus juxta arbitrium duorum virorum.

Quartus quod cum solemni processione in solemnitatibus nostris, dedicationis dominici et capituli generalis et provincialis, libere exire valeamus extra septa monasterij.

Toen de bekrachtiging van het verlof van den Pastoor der Haarlemsche parochiekerk Johannes van Rosenbos, door den Bisschop van Utrecht verleend was, vroegen de Predikaren ook nog de bevestiging er van aan den pauselijken nuncius en legaat Lucas (de Tollentis) Bisschop van Sibenica (eene stad in Dalmatie), te 's-Gravenhage, die dit verzoek inwilligde bij zijn hiervolgenden brief van 11 April 1478:

Lucas Dei et apostolice sedis gracia episcopus Sibenicensis referendarius ad universa dominia et loca recolende memorie Caroli Burgundie ducis et impresenciarum dilectorum nobis in Christo nobilium et illustrissimorum principum Maximiliani et Marie Burgundie ducum et illis adjacentes partes sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Sixti divina providencia pape quarti, ac prefate sedis nuncius et orator cum potestate legati de latere destinatus, Universis et singulis presentes nostras litteras inspecturis Salutem in Domino sempiternam. Tunc legacionis officii nobis impositi debitum persolvere non ambigimus dum salubri singularum personarum et presertim ecclesiasticarum statui providemus illarumque justis peticionibus annuere et ea que inter

ipsas personas rite et legitime acta sunt confirmacionis munimine roborare consuevimus, Cum itaque sicut accepimus nuper dilectus nobis in Christo venerabilis Johannes de Rosenbos rector parrochialis ecclesie Harlemensis, Trajectensis diocesis, sancte sedis apostolice prothonotarius, dilectis nobis in Christo venerabilibus priori et fratribus conventus Harlemensis ordinis predicatorum, ut eis liceat dicte ecclesie parrochianos quos pro tempore per se vel alios apud ecclesiam dicti conventus sepulturam eligere contigerit sub certis modo et forma recipere et sepulture tradere, per certas litteras graciose concessit et perpetuo indulsit privilegia quorum tenor de verbo ad verbum sequitur et est talis.... plenius contineri. (Zie deze akte hiervoor).

Quare pro parte prioris et conventus predictorum nobis fuit humiliter supplicatum ut litteras ipsas ac omnia et singula in eis contenta, pro illorum subsistencia firmiori confirmare et approbare dignaremur. Nos igitur piis supplicatum votis, quantum cum Deo possumus, favorabiliter annuentes ac singulorum pacem et quietem desiderantes huiusmodi supplicacionibus inclinati, litteras predictas omniaque et singula in eis contenta, auctoritate legacionis nostre et qua fungimur in hac parte, tenore presentium approbamus et in Dei nomine perpetuo confirmamus. In quorum fidem et testimonium premissorum has nostras litteras per secretarium nostrum subscribi sigillique nostri jussimus et fecimus appensione communiri. Datum in Haga Comiti Trajectensis diocesis Anno incarnacionis dominice Millesimo quadringentesimo septuagesimo octavo, tercio Idus Aprilis, pontificatus prefati sanctissimi domini nostri pape anno septimo.

F. Bontius
de mandato prefati domini legati subscripsit
B. Hermanni.

Als gevolg van het verlof van Pastoor Van Rosenbos, maakten de Predikaren met den Vicicureit der parochiekerk, weinige maanden later het af, en betaalden hem 13 Rijnsche guldens over den geheelen tijd dat hij met zijne toenmalige bediening bekleed zou zijn. Die kwijting geschiedde maar niet zoo eenvoudig, doch door tusschenkomst van Burgemeesteren van Haarlem en wel bij eene omstandige

akte van 24 April 1478 welke hier opgenomen wordt:

Wij Gherijt van Berckenrode, Jan Boudewijn Claeszoen ende Willem van Adrichem Gerijtszoen, Burgemeesteren der stede van Hairlem, Doen condt allen luyden, alzoe Meester Lambrecht Willemszoen, priester ende licenciaet in theologia, als vicecureit der prochikercke der stede van Hairlem voirscz., an deen zijde, ende Meester Jacob Weits, doctoer in theologia ende prior vanden predicaren cloester binnen deser stede ende de gemeene broederen aldair, an de ander zijde, een minnelicke sceydinghe ende uytspraecke an ons als Burgemeesteren met Symon van der Laen, die onlancx offlivich geworden is, oick Burgemeester, gebleven zijn, als roerende eenen somme van penningen, die de voirscr. Meester Lambrecht als vicecureyt hebben zoude zijnen tijt lange gedurende, in al soe verre als de prior ende predicaeren voirscr. eenen brieff hadden van Heeren Jan van Rosenbos, pastoer derzelver kercken voirscz., welcke brieff mentie maken, ende spreecken zoude met overdracht dat sij onderlinghe hadden vanden geschil der begravinge vanden doden etc., mit dat dair an cleefde; Soe hebben wij, navolgende 't selve geblijff onse uytsprake ende sceydinge dair off gedaen in zulcker manieren ende voegen, dat de prior ende gemeene broederen voirscr. den voirscr. Meester Lambrecht als vicecureit geven ende leveren zouden an gelde voir eens ende voir zijnen tijt lange gedurende, de somme van derthien Rijnsche guldens tot viertich groten Vlaems 't stuck gerekent, ende dat voir al 't guent dat hij opten zelven cloester, als roerende de begravinge van den doden voirscr. mit dat dair an cleeft, te seggen heeft oft binnen zijnen tijt dat hij de kerck heeft, te seggen mach hebben, welck wij kennen, dat de prior ende gemeene predicaeren voirscr. alzoe gedaen ende volcommen hebben, want zij de voerscr. derthien Rijnsche gulden in onsen handen gelevert hebben, omme tegen den voirscr. vicecureit scadeloes te wesen ende te blijven, ende wij die denzelven vicecureit voirt betaelt ende gegeven hebben, in zulken schijne als wij die ontfinghen.

In kennesse der wairheit zoe hebben wij desen brieff gedaen zegelen mitten zegel van zaicken der voirscr. stede hierbeneden angehangen, 's daechs nae Sinte Jorijsdach Anno duysent vierhondert acht en tseventich.

Vele jaren hierna, in 1514, den 2en Januari, was het noodig, eene deftige akte op te maken over het begraven bij de Predikaren, waarin duidelijk en krachtig wordt uitgesproken het verlangen dienaangaande van een paar poorters, met opgaaf van de beweeggronden die er toe leidden, en welke hierboven reeds zijn vermeld. Het stuk luidt als volgt:

In nomine Domini amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum quod anno Domini millesimo quingentesimo quarto decimo indictione secunda mensis Januarii die secunda, hora prima post meridiem vel quasi, pontificatus sanctissimi in Cristo patris et Domini nostri Domini Leonis, divina providencia pape decimi, anno suo primo, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum presentia, ad instanciam religiosorum fratrum predicatorum in Hairlem seu procuratoris eorundem, comparuerunt personaliter probi et honesti viri Ysbrandus Petri et Johannes Gherardi, requisiti perhibere testimonium veritatis in causa electionis sepulture cujusdam Bartholdi Gherardi Visker, iam pridem anno preterito defuncti et apud predictos predicatores in Hairlem sepulti, dicentes et mediis eorum conscienciis in verbis fidei et bonorum virorum deponentes, quod dictus Gherardus Bartoldi Visker, in presencia prenominatorum testium, in lecto sue egritudinis positus, ex certa sua sciencia, non vi, dolo, metu aut aliqua sinistra machinacione circumventus, compos mentis, rationis et intellectus suorum per Dei omnipotentis gratiam, prout apparuit, elegit ecclesiasticam suo corpori sepulturam apud predicatores in Hairlem. Preterea anno, mense, die, hora, indictione et pontificatu quibus supra, ad instanciam eorundem fratrum predicatorum aut eorum procuratoris, etiam in causa electionis sepulture cujusdam Petri Iohannis, civis Hairlemensis, comparuerunt ad perhibendum testimonium veritatis coram me notario et eisdem testibus infrascriptis, probe et honeste mulieres Markina Renieri, Agnes Petri et Elizabet Outgeri que mediis earum conscienciis et in verbo veritatis, dixerunt et deposuerunt, quod dictus Petrus Iohannis anno preterito quadam die fuit ad exequias cujusdam defuncti et apud predicatores in Hairlem tumulati, qui compos mentis, rationis et intellectus

suarum, ut prima facie apparuit existens, dixit: casu quo discessero et mortuus fuerim, peto, cupio et desidero sepeliri ad predicatores in Hairlem, et pocius in ambitu ecclesie eorum quam alibi in ecclesie cimiterio eorum, quia antedicti fratres sepissime in ambitu eorum deambulantes, pias preces Deo pro ibidem inhumatis offerunt. De et super omnibus et singulis prescriptis, sepedicti fratres eorumque procurator in Hairlem, petierunt a me notario publico subscripto eis fieri et confici unum vel plura instrumenta publica in meliori forma. Acta sunt hec Hairlem in conventu predicatorum sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu quibus supra, presentibus ibidem probis et discretis viris Simone filio Nicolai de Heemstede et Simone filio Franconis de Hilgom, testibus ad predicta vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Iohannes Iohannis Ghijsberti alias Odulphi, clericus Traiectensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius, quia premissis depositionibus dum sic ut premittitur fierent et agerentur, una cum prelibatis testibus presens interfui easque sic fieri vidi et audivi, ideo hoc presens publicum instrumentum manu propria fideliter scriptum, exinde confeci, subscripsi et in hanc publicam formam redegi signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi, rogatus et requisitus.

Deze verklaring zal ongetwijfeld wel in verband hebben gestaan met den strijd, ongeveer in die jaren uitgebroken, alweder over het begraven bij de Predikaren, waartegen de toenmalige onderpastoor der parochiekerk, Reinerus Janss. van Enkhuizen, zich hevig verzette, niet alleen in gewone gesprekken, maar zelfs op den kansel waar hij de ergste dingen er van aan zijne toehoorders vertelde[1]). De Predikaren teekenden daartegen verzet aan bij Jacobus Ruysch, doctor der decretalen, deken der collegiale kerk van de H. Maagd Maria te 's-Gravenhage en

1) Bijdragen XV, blz. 105.

judex-executor-conservator der privilegiën enz. van hunne orde in Holland. De onderpastoor kwam er slecht af, want hij werd veroordeeld aan de beleedigde partij eene boete te betalen van 200 goudgulden. Hetzij hij die niet had, of misschien om eene nog andere erger veroordeeling bij het vonnis waarvan ik den tekst niet ken, hij ging op de vlucht en liet have en goed in Haarlem onbeheerd achter. Dat maakte de zaak niet beter voor hem, want bij de hiervolgende sententie van 20 November 1514 werd beslag gelegd op al zijne goederen, welke in bewaring werden gegeven aan de Heeren van St. Jan te Haarlem. Zie hier die akte:

Jacobus Ruysch, decretorum doctor, decanus ecclesie sive capelle collegiate beate Marie Virginis Curie Hagensis exempte Trajectensis diocesis, judex executor et conservator jurium, rerum, bonorum et privilegiorum venerabilium patrum priorum et conventuum predicatorum ordinis congregationis Hollandie ac alias ubilibet constitutorum in vim litterarum apostolicarum cum clausula: et nichilominus cuilibet in dignitate ecclesiastica constituto etc., a sancta sede apostolica quondam satis notorium esse dinoscitur specialiter deputatus Universis et singulis presbiteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis quibuscumque dicte sancte sedi apostolice subjectis, Salutem in domino et nostris huiusmodi ymmoverius apostolicis firmiter obedire mandatis. Notum facimus quod cum alias pendente ac coram nobis introducta lite causa seu questionis materia, inter priorem et conventum monasterii sive conventus predicatorum in Haerlem, actores ex una et quemdam magistrum Reynerum filium Johannis de Enckhuysen, vicecuratum ecclesie parochialis Haerlemensis, de et super turbatione ac injuriis dictis actoribus illatis, circa electionem sepulture ac aliis in actis cause huiusmodi totius designatis et illorum occasione, reum partibus ex altera, nos tandem servatis servandis cognitisque ad plenum huius cause meritis sententiam diffinitivam per quam dictum reum in dampnis et interesse premissorum occasione illorum nobis reservata taxatione condemp-

nandum tulimus et in scriptis promulgavimus cum ergo dicta nostra diffinitiva sententia nulla provocatione suspensa in rem transivit judicatam, cumque de post constito nobis summarie de fuga prefati magistri Reyneri condempnati qui se forsan timore executionis nostre sententie aliunde se transtulit, singula sua bona clandestine deferendo, deportando et occultando, et ne huiusmodi sententia illusoria maneat, sed ut suum debitum consequatur effectum, ad dictorum prioris et conventus in Haerlem instantiam. et requisitionem premissam (?) cum dicti rei condempnati ex adverso principalis procuratore legitime ad hoc vocato et comparente, nullam in contrarium potuerat allegare causam rationabilem in jure militantem, infrascripta per nos minime fieri debere omnia et singula bona mobilia actu in Haerlem existentia qualitercumque etiam ad dictum reum condempnatum spectantia, tenore presentium arrestamus ac in arresto apud commendatorem et Johannitas Haerlemenses detineri decernendum duximus, prout decernimus donec dictus reus condempnatus dictis actoribus cautionem suffitientem et ydoneam prestiterit, de refusione dampnorum et interesse in quibus ut premittitur per sententiam condempnatus extitit, Quarum vobis omnibus et singulis supradictis sub virtute obedientie et excommunicationis pena, districte mandamus dicta bona mobilia qualitercumque reperta ad dictum magistrum Reynerum spectantia, modo premisso in arresto et tuta custodia ad dictorum actorum usum et utilitatem detineatis et ab aliis detineri et arrestari fatiatis et procuretis, prout detinemus et arrestamus per presentes, inhibentes omnibus et singulis sub antedictis censuris et penis, prefatum arrestum non violari per se alium vel alios publice vel occulte, directe vel indirecte, quovis quesito, ingenio vel colore alioquin contra eosdem et in premissis culpabiles ad dicte excommunicationis sententie declarationem procedemus, ... litteras debite executas. Datum Hagis nostro sub sigillo presentibus appenso, sub anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quarto decimo, die vero lune vicesima mensis Novembris.

Ita Cornelius de Capella, Notarius subscripsi.

Dit arrest had eene onverwachte en voor dien tijd ongewoon snelle uitwerking, en wel ten goede, want

reeds op den 19[en] December 1514, was de voortvluchtige licentiaat der beide rechten Reinerus Janss. van Enkhuizen te voorschijn gekomen. Hij had, zooals blijkt, bij de door hem verwekte oneenigheid, zijne waardigheid van onderpastoor der parochiekerk ingeboet. Hij verscheen, ten dage vermeld, in het klooster der Predikaren, herriep daar zijne aantijgingen tegen met name genoemde conventualen en na verder gemaakte schikkingen, beloofde de prior Mr. Joannes Olislager, de in beslag genomen boeken en het huisraad terug te geven.

Met dit verdrag hier volgende, was het droevig geschil voor goed ten einde gebracht:

In nomine Domini amen. Anno a nativitate eiusdem millesimo quingentesimo decimo quarto, indictione secunda, mensis Decembris die decima nona, de mane infra nonam et decimam horas vel circiter, pontificatus sanctissimi in Christo Patris et Domini nostri, Domini Leonis divina providentia pape decimi anno suo secundo, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum ad hoc vocatorum pariter et rogatorum presentia, personaliter constituti eximii viri magistri Iohannes Olislager, sacre theologie professor, prior conventus Predicatorum in Hairlem ex una, et Reynerus Iohannis de Enckhusen utriusque juris licentiatus, quondam vicecuratus ecclesie Hairlemensis, ex altera partibus, super certis differenciis, ortis inter dictos predicatores et memoratum magistrum Reynerum, cum iam ipsi predicatores libros et suppellectilem dicti magistri Reyneri arrestari fecissent et sub firma custodia haberent sic arbitraliter, tam super sententia lata quam super calumpniis in venerabiles viros magistros Jasperum et Baltezaer filium Livini de Middelburgo, Florentium Seeman et Cornelium Hoen, de alto et basso, simpliciter et de plano compromiserunt et idem magister Reynerus ad pectus suum sacerdotale hujusmodi eorum laudem seu amicabilem compositiores, sub penis camere, firmiter tenere et observare juravit, Quo facto idem magister noster dicto magistro Reynero suos libros et suppellectilem, sic ut premittitur arrestatos, reddere et illico tradere promisit. De et super quibus omnibus et singulis

idem compromissarii petierunt et alter eorum petiit a me notario publico, unum vel plura confici instrumentum vel instrumenta. Acta fuerunt hec in conventu predicatorum dicti opidi Hairlem, sub anno, indictione, die, hora, et pontificatu de quibus supra, presentibus ibidem venerabilibus viris et dominis magistro Elgerberto Wijs, provisor Kenemarie, curato in Oessanen, domino Gherardo de Oestgeest, curato in Velsen, et Ysbrando de Oestgeest, vicario ecclesie Haerlemensis, presbiteris diocesis Traiectensis, testibus ad premissa vocatis pariter et rogatis.

Et ego Hieronymus Wis filius Wilhelmi de Hairlem, clericus diocesis Trajectensis, publica sacra imperiali auctoritate notarius, ac coram venerabilibus viris dominis provisore et decano Kenemarie judicibus scriba ex una, premissis omnibus et singulis dum sic ut premittitur agerentur et fierent una cum prenominatis testibus presens et personaliter interfui, eaque omnia et singula sic fieri vidi et audivi, ideoque hoc presens publicum instrumentum, manu alterius fideliter conscriptum, exinde confeci, subscripsi, publicavi et in hanc publicam formam redegi, signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi in fidem et veritatis testimonium omnium et singulorum, rogatus pariter et requisitus.

Hiero. Wis.

Nu hier reeds zooveel over het begraven werd ter sprake gebracht, is het niet onaardig ten slotte aan te roeren, het laatste bedrijf uit het bestaan van een levenslustig Haarlemmer, die in overoude tijden bij de Predikaren is ter aarde besteld.

De naam van den man is Dirck Jansze Bleser, hij was gekomen (het luidt bijna ongelooflijk) tot een ouderdom van honderd elf jaren, en in die vergevorderde grijsheid bekroop hem de lust om eens te gaan trouwen. De Pastoor vond hem daartoe veel te oud, maar hij dreef zijn zin door. Hij leefde met de uitverkorene zijns harten

nog twintig jaren in liefde en vrede, hun echt werd gezegend met eene dochter, die den geestelijken staat aanvaardde en als non stierf. Deze idylle stond te lezen op den grafsteen van Bleser en is in het jaar 1630 op last van Burgemeesteren van Haarlem, door Mr. Jacob Matham, plaatsnijder, overgebracht in eene koperen tafel, welke nog heden ten dage ingemetseld staat in eene der zuilengangen van het voormalig Predikaren-klooster. Er werd in 1631 uit stadskas voor betaald *f* 72.— en deze merkwaardige tekst luidt als volgt:

Epitaphium ofte Grafschrift van Dirck Janszen Bleser,
Tot Haerlem begraven in 't Jakobijnen Klooster.

Hier leyt begraven, leser,
Den ouden Dirck Jansze Bleser,
Honderd en elf jaeren
Was hij oud na sijn verklaren
Doe hij eerst soude trouwen
Ter echt een jonge Vrouwe.
Den Pastoor seyde hem bout
Gij Dirck sijt seker veel te oud
En komt waerlijk al te laet
Om te voldoen den echten staet.
Hij sprak Heer set ter sij
Die honderd jaeren vrij,
En die elf alleen behoud,
So en ben ik niet te oud.
Dit houlijck is aldus volbragt
Met liefden sonder klagt,
So hebben geleefd dese twee
Twintig jaer met vree.
Een dochter gewonnen,
Geestelijk gestorven eener Nonnen.

Een ander wonderbaar geval vond plaats binnen de palen van het Predikaren-klooster ten jare 1498 en wordt hier medegedeeld in den vorm zooals het is aangetroffen in eene oude geschreven kronyk [1]) „1498 is

1) *A. B(orst)* Korte Chronijck ofte Beschrijving van Haarlem. Hdschr. 18e eeuw; op het Gemeente Archief van Haarlem B. 916 b.

tot Haarlem in 't Predikheeren Clooster overleeden den gehoorsaemen Leeken-Broeder Nicolaus, van St. Dominicus Order. Deselve was, wanneer hij de last van de gasten hadde, van den Prior belast, sooveel visch uyt het reservoir te brengen als hij gasten hadde ontfangen. Hij ging derwaars, maar na grooten arbeydt en sag hij niet eenen.

De Prior belastede hem weder te keeren, en te gebieden aan de visschen uyt haeren hollen te kruypen en te presenteeren om gevangen te worden. Nauws en hadde hij sijnen mondt open gedaan, wanneer eenen seer grooten snouck hem liet vangen om de gasten hier van te dienen.

N.B. Dese snouck is gevangen geweest in de Beeck die onder het Princen Hoff (dat eertijds het Predick Heeren Clooster is geweest) doorloopt, ter plaatse daar nu een Prieel staat in de Hortus Medicus tegen het Collegium Medicum.

(*Brovius* in Annales Eccles., en R. P. *Franc. de Smedt*, Doorluchtige Winckel, in 12° pag. 99).

Bij deze aanteekening is in het handschrift geplakt, een prentje op perkament met het adres van: Joan. Van de Sande waarop afgebeeld „B. M. Nicolaus Conversus Harlemensis Ord. Pred." (met de snoek in de hand). Gekleurde kopergravure [1]).

Na deze verhalen komen de stukken weder aan de beurt, waarmede wij nu in tijdrekenkundige orde voortgaan. Het eerst komt ons in handen eene uitvoerige akte over de nalatenschap van zekeren Heer Hugo, convers van het Haarlemsche klooster, later tot het

---

1) Zie ook Bijdragen XV blz. 114. Eene andere dergelijke afbeelding met de levensbeschrijving van den godvruchtigen man, komt voor in: Sancti Belgi ordinis Praedicatorum. Collegit et recensuit ejusdem ord. F. Hyacinthus Choquetius. S. T. Doctor. 8° Duaci. Anno 1618, p. 133.

priesterschap bevorderd, welke door Mr. Henricus Ploetstock, provicaris en prior van het Predikarenklooster te Zierikzee, onrechtmatig tot zich was genomen. Hierover ontstond een geschil van zoodanigen omvang, dat de Haarlemsche Predikaren zich er over richtten tot den Paus. Bij zijn decreet van 16 October 1495 stelde Alexander VI de zaak ter berechtiging in handen van den abt van Egmond, den abt van Oostbroek en den officiaal van Utrecht, met vermaning dat zij zullen doen wat recht is; dat de getuigen die mochten worden gehoord, zonder aanzien der personen naar waarheid zullen verklaren, en dat ook degenen die onder kerkelijke censuur staan, tot het afleggen van getuigenis zullen kunnen worden toegelaten.

Nu konden de abt van Egmond en de abt van Oostbroek, door andere gewichtige beslommeringen verhinderd, zich niet met de zaak bezig houden en lieten haar derhalve over aan den officiaal van Utrecht, waarop deze bij indaging van 12 October 1497 den prior Ploetstock, van Zierikzee, met broeder Cornelius van Gouda, terminarius in Reimerswaal, benevens de Haarlemsche Predikaren gelastte, op een aangeduiden dag te Utrecht te verschijnen, ten einde hunne belangen te bepleiten en door hem gehoord te worden.

Dit is beknopte inhoud van de uitvoerige akte, waaraan hier eene plaats gegeven wordt.

Anthonius Pot, in legibus licentiatus, canonicus et officialis Traiectensis, judex et commissarius cause in partibus infrascriptis, una cum nonnullis nostris in hac parte collegis cum clausula: quod si non omnis hijs exequendum potueritis interesse duo aut unus vestrum nichilominus exequantur etc., a sacra sede apostolica deputatus specialiter, Universis et singulis presbiteris, capellanis, clericis, notarijs et tabellionibus publicis quibuscumque per civitatem et diocesem Trajectensem ac alias

ubi libet constitutis, ad quos presentes nostre immoverius apostolice littere pervenerint, Salutem in Domino sempiternam et nostris huiusmodi immoverius apostolicis obedientie mandatis firmiter litteras sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Alexandri divina providentia pape sexti eius vera bulla plumbea cum cordula canapis more Romane curie impendente bullatas sanas et integras, non viciatas, non cancellatas neque in aliquo sue parte suspectas, sed omnibus prorsus vicio et suspicione carentes, nobis pro parte venerabilium et religiosorum virorum prioris et fratrum domus et conventus Harlemensis ordinis Predicatorum dicte dyocesis principalium in ipsis litteris apostolicis principaliter nominatorum, coram notario publico et testibus infrascriptis presentatas, nos cum ea qua decuit reverencia noveritis recepisse, huiusmodi sub tenore: Alexander Episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis Egmondensis et Oesbruycsensis, Trajectensis diocesis monasteriorum abbatibus, ac officiali Trajectensis, Salutem et apostolicam benedictionum, conquesti sunt nobis prior et fratres domus Harlemensis ordinis predicatorum Trajectensis dyocesis, quod Henricus Ploetstock, magister in theologia, provicario ac prior Zuriczensis et ipsius Zuriczensis ac nonnulli aliarum domorum fratres dicte ordinis et quidam clerici et layci diocesis predicte, super nonnullis bonis et rebus per quendam Hugonem, conversum dicte domus Harlemensis ordinem ipsum excepisse professum et postea ad presbiteratus ordinem promotum, tempore obitus sui relictis et ad dictum domum Harlemensis legittime pertinentibus ac per ipsum Henricum indebite occupatis et detentis ac alias injuriantur eisdem, ideoque discretioni vestre per apostolica scripta mandamus quatenus vocatis qui fuerint vocandi auditis, hinc inde propositis quod iustum fuerit, appellatione remota, decernatis, faciendum quod decreveritis per censuram ecclesiasticam firmiter observari, testes autem qui fuerint nominati si se gracia, odio vel timore subtraxerint, censura simili appellatione cessante, compellatis veritati testimonio perhibere, non obstante si eidem ordini a sede apostolica indultum existat quod ipsius persone ad judicium trahi, suspendi et excommunicari aut ipse et dicti ordinis loca interdici non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam, ac de verbo ad verbum de indulto huius (hoc?) mentionem et quaelibet alia dicte sedis indulgentes generali

vel speciali cuiuscumque tenoris existat per quam presentibus non expressam vel totaliter non insertam, vestre jurisdictionis explicatis in hac parte valeat quemlibet impediri que quo adhoc ipsis nolimus alignatis suffragari, cum si non omnes hiis exequendum potueritis interesse duo aut unus vestrum ea nichilominus exequantur. Datum Rome apud Sanctum Petrum Anno incarnationis domini millesimo quadragentesimo nonogesimo quinto septimis kalendis Octobris, pontificatus nostri Anno quarto. Postquarum quidem litterarum apostolicarum presentacionem et receptacionem nobis et per nos ut premittitur factas et priusque reverendi patres domini abbates Egmondensis et Oesbruycsensis Trajectensis diocesis predicti monasteriorum collegii nostri, infrascriptis litteris designati, qui cause huiusmodi communicationis in ipsis litteris apostolicis expresse, certis aliis legittime propedictis negociis commode interesse non potuerunt neque possunt, se excusaverunt et exoneraverunt, de quo nobis exstitit legittima facta fides, dominum priorem seu ipsius vicarium ac presidentem sive locum tenorem pro tempore conventus eiusdem ordinis in Ziriczee ex adverso principales in ipsis litteris apostolicis ex adverso principaliter nominatos, nec non fratrem Cornelium de Gouda, terminarium in Remerswaele, parcium Zelandie, Trajectensis dyocesis, ad videndum et audiendum causas huius per nos in eo statu in quo novissime coram venerabili et circumspecto viro domino et magistro Stephano Petri de Haerlem, in decretis licenciato jure, officiali Trajectensi, antecessore nostro ac judice cause et parcium huius earundem litterarum apostolicarum vigore delegato fuerat et pependit indecisa resumi ac ulterius juxta continentiam et tenorem litterarum apostolicarum ac commissionem nobis factam, per easdem procedi prout de jure decernere et concedere dignaremur. Nos nunc Anthonius, canonicus et officialis, judex et commissarius prefatus, attendens requisicionem huius fore justam et consonam racioni, volens quod ulterius in causa et inter presentes huius rite et legittime procedere ac partibus ipsis, dante domino, justiciam ministrare, ut tenemur auctoritate apostolica nobis commissa et qua fungimur in hac parte, vos omnes et singulos supradictos quibus presentes nostre ymmoverius apostolice littere diriguntur, tenore presencium requirimus et monemus primo, secundo, tercio et peremtorie vobisque et vestrum cuilibet, in

virtute sancte obediencie et sub excommunicacionis pena quam in vos et vestrum quemlibet trium dictorum canonica monitione premissa ferimus in hiis scriptis, nisi feceritis que mandamus districte precipientes mandare, quatenus statim visis et receptis presentibus accedentes qua propter hoc fuerit accedendum et accedere fueritis requisiti, seu alter vestrum fuerit requisitus, citatis peremptorie coram nobis Trajecti ad ecclesiam Trajectensem duodecima die litteram execucionis huius immediate sequente, si dies ipsa duodecima juridica fuerit et nos ad hanc causam pro tribunali sedere contigerit, alioquin ad proximam diem juridicam externe immediate proxime subsequentem, qua nos pro tribunali sederemus, supradictos priorem sive ipsius vicarium aut presidentem sive locum tenorem pro tempore conventus in Ziriczee, ordinis antedicti, nec non fratrem Cornelium de Gouda, terminarium in Remerswalis eiusdem ordinis, parcium et diocesis predictarum, contra et adversus dictos priorem et fratres domus et conventus Harlemensis antedicti, cum omnibus et singulis actis, actitatis, litteris, scripturis, instrumentis, juribus et munimentis ad causam huius quomodolibet facientibus eamque quomodolibet concernentibus, ad videndam et audiendam causam pretactam, per nos resumi in eo statu in quo novissime mansit coram venerabili et circumspecto viro domino et magistro Stephano de Haerlem, in decretis licenciato, tunc officiali Trajectensis antecessore nostro ac judice cause et parcium huius delegato, ac ulterius procedi et procedendi per nos et coram nobis in eadem, ad reliquos omnes terminos substancialis in huius causa servandos aliosque actus juridicos graduate et successive usque nostram diffinitivam sentenciam inclusis, cum dierum competente intervallo, vel dicendum et causam racionabilem alligandum, quare ea in toto vel in parte finiri non debeant cum intimacione debita et consueta, atque tali cum sine dicti citati in huius citacionis termino coram nobis comparere curaverint sive non, nos nichilominus contra eosdem et unumquemque eorum non comparentem mediantibus ulterioribus nostris citacionibus et mandatis in huius causa forsan necessariis, in valvis rubeis ecclesie Trajectensis dumtaxat exequendum, ad dictorum prioris et fratrum domus et conventus Haerlemensis seu eorum procuratorum et sindici legittime pro eis instanciam et peticionem procedemus, justicia mediante quas quidem

execuciones sic factas decernimus, tenore presencium validas existere ipsosque citatos et unumquemque eorum proinde artari debere ac si in ipsarum et uniuscuiusque eorum presencia facere forent absencia sive contumacia ipsorum citatorum in aliquo, non obstante diem vero sive dies ac formam citacionis .... huius nec non nomina ipsorum citatorum ac quitque alias in premissis feceritis, nobis liquide rescribatis, vos presencium executores. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum, presentes nostras litteras sive presens publicum instrumentum, exinde fieri et per notarium publicum infrascriptum subscribi et publicari mandamus nostrique sigilli jussimus et fecimus appensione communiri. Datum et actum Trajecti in domos habitationis nostre solite residencie, sub anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo indictione quintadecima, die vero duodecima mensis Octobris, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Alexandri, divina providencia pape sexti, anno sexto. Presentibus ibidem honorabili ac provido viro Gerardo Beijer, dicte ecclesie Trajectensis perpetuo vicario et curie Trajectensis causarum scriba jurato, ac Frederico Teyser, eiusdem curie causarum procuratore, testibus ad premissa vocatis pariter et rogatis.

Et ego Adrianus Buer filius Adriani, clericus Trajectensis dyocesis, publicus sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius ac venerabilis curie Trajectensis causarum scriba juratus, quia premissis omnibus et singulis dum sic ut premittitur fientur et agentur, una cum prenominatis testibus presens interfui, ea sic fieri audivi et vidi, ideo presens publicum instrumentum manus alterius me aliis pro predictis negociis fideliter scriptis exinde confeci, subscripsi et in hanc publicam formam redegi, signoque et nomine meis solitis et consuetis unacum sigilli appensione venerabilis et circumspecti viri domini et magistri Antonii Pot, canonici et officialis ac judicis commissarii prelibati, de eius mandato signavi, rogatus etiam et requisitus, in fidem et testimonium omnium et singulorum eorundem.

Collacionata est hec presens copia per me Heynricum Arnoldi, notarium publicum, et concordat cum originali, quod protestor manu et signato privato meo proprio.

Heynricus Arnoldi notarius.

Wij moeten ons tevreden stellen met den aard van dit geding te kennen, want van den afloop staat niets opgeteekend. Nu wordt het eerst melding gemaakt van een paar jaarlijksche renten welke door het convent der Predikaren werden verkocht aan de Getijdemeesters van de Zeven Getijden in de parochiekerk van St. Bavo, waarvan de akte, opgemaakt den 17den Mei 1504, (met bijvoeging van bewijs van herkomst van eene der renten, 6 April 1454) luidt als volgt:

Wij Dirck Spijker ende Claes Janz. Kantaert, scepenen in Haerlem, orconden dat voor ons quamen broeders Arent Geritsz., prior, ende Jan Woutersz., supprior van den cloester ende convente van der predicatoren oorde, staende binnen der voers. stede, mit Claes Pieterz. Half ha(er) voecht van denselve convente, ende ghelijden van des voers. convents weghen, dat sij vercoft hebben ende vercoopen mits desen brieve tot eenen vrijen eyghen, den ghetijdemeesteren van den seven getijden in die prochyekerke van Sinte Baef binnen derselver stede tot behoef van den seven ghetijden voers., die percelen van pachten hierna verclaert. Eerst XX scellingen goets gelts tsjaers, in rechten poertrecht, die 't voers. convent staende hadden op Rem die stoeldrayershuys mitten erve, leggende ende staende op die Oude Graft, twysken Vrouken Luydolfs an deen sijde, Scuyt Gerrit an dander sijde, achterwaerts streckende an denselver Vrouken, ende daertoe noch Vij (scellingen) ende Vj penningen goets gelt sjaers pacht, die 't selfde convent staende hadde op Vredric die botemakers huys mitten erve, leggende ende staende opte Burchwall, ende verlijden henluyden daer of al voldaen ende wel betaelt, den lesten penninck met den eerster, ende hebben van des voers. convents weeghen ende mit desself convents voicht hant, den voers. ghetijdemeesteren (tot) behoef vanden seven ghetijden voers. die voers. percelen van pachten gheiooft te waren, als men vrije pachten op huysen ende erven binnen der vrijheeden van Haerlem sculdigh is te waren. In oerconden desen brieve beseghelt mit onsen seghelen int jaer ons Heeren dusent vijfhondert ende vier opten seventienden dach in M(eye).

Wij Gherijt van Noirtich ende Jan Hert, scepenen in Hairlem oirconden, dat voir ons quam Jan Danel Willemssoenssoen, die glasemaker, ende geliede dat hij vercoft heeft tot enen vrien eighen, Heer Claes Janssoen, priester, twintich scellingen goets gelts sjaers, in rechten poirtrechte, op Dirc Willemssoen die drayershuys mitten erve, leggende ende staende optie Oude Grafte, twisken Jan Gherijtssoen an die ene sijde, Michiel Willemssoen an die ander sijde, afterwairts streckende an Dirc van Harpe, ende verliede alle betaelt den lesten penninc mitten eersten, ende heeftet hem gelooft te waren als men vrij renten binnen Hairlem sculdich is te waren, jairlicx te betalen tot Bamisse. In oirconde desen brieve bezegelt mit onsen segelen int jaer ons Heeren Dusent vierhondert vier ende vijftich, opten sesten dach in Aprille.

Ook nog eene tweede akte van 17 Mei 1504, waarbij het klooster aan Getijdemeesters aflost eene rente van dertig schellingen 's jaars, staande op een perceel dat diende tot ziekenhuis van het convent.

Wij Dirick Spijcker ende Claes Jansz. Kantairt, scepenen in Hairlem, oirconden dat voir ons quamen die getijdemeesteren vanden zeven getijden in die prochykercke binnen der voirs. stede, bij wille ende consente den Rade van derzelver stede, ende gelyeden van wegen den zeven getijden voirscr., dat broeders Aernt Gerijtsz., pryor, ende Jan Woutersz. suppryor vanden clooster vander predicaren oirde, staende binnen der voirscr. stede, tot desselfs convents behoef, tegens hemluyden afgelost ende afgecoft hebben, alsulcke dertich scellingen goets gelts sjairs pacht, als de zeven getijden voirscr. staende hadden op een huys mitten erve, dair dat ziechuys vant voirscr. clooster nu getymmert staet, ende verlyeden hemlieden dairaff al voldaen ende wel betaelt, den lesten penninck mitten eersten, ende hebben se van wegen ende bij willen ende consente als voeren, den voirs. pryor ende suppryor tot behoef van den voorscr. convente, geloift te waren als men vrije, afgeoften ende afgelosste pachten staende op huysen ende erven binnen der vrijhede van Hairlem, sculdich is te

waren. In oirconden desen brieve bezegelt mit onsen zegelen int jair ons Heeren duysent vijffhondert ende vier opten zeventhienden dach in Meye.

In het begin der zestiende eeuw vernemen wij dat de Predikaren, evenals andere kloosters, volgens een algemeen verlof van den Paus, een „conservateur" hadden gehad, een gemachtigde, die, in ruimen zin, alle wereldsche belangen der geestelijke heeren waarnam en behartigde. Die vergunning was echter naderhand krachteloos gemaakt door een verbod van Karel den Stoute (den schoonvader van Maximiliaan van Oostenrijk) bepalende, „dat alle conservatoriën niet meer loop hebben en zouden binnen zijne landen."

De Predikaren waren daardoor, zeker als meerdere kloosterlingen, zeer in ongelegenheid gebracht, en deze deed zich naarmate de tijd voortging, al door krachtiger gevoelen. Dus zagen zij zich genoopt, bij den Landsheer te vragen, dat het kwellende verbod buiten werking mocht worden gesteld, en hun daartoe strekkend verzoek vond gehoor, want Maximiliaan van Oostenrijk en zijn kleinzoon Karel, vergunden bij hun hier volgenden brief van 31 Mei 1507 dat de Haarlemsche Predikaren weder een „conservateur" tot hun dienst mochten nemen.

Maximiliaen bijder gracien Gods Roms Conijnck, altijts vermeerder des rijcks, van Hongherien, van Dalmaciën, van Croaciën etc., ende Kaerle bij derselver gracie Ertshertoghe van Oostenrijck, Prince van Spaengnen, van Jherusalem etc., Hertoghen van Bourgongnen, van Lothringen, van Brabant, van Stiere, van Karinten, van Crain, van Lemborch, van Lucemborch ende van Ghelre, Grave van Habsborch, van Vlaenderen, van Tirol, van Artois, van Bourgongnen, Palsgraven ende van Henegauwe, Lantgraven van Elsas, Marcgraven van Burgau ende des Heylichs Rijks, van Hollant, van Zeellant, van Phirt, van Kijburg, van Namen ende van Zutphen, Graven, Heere van Vrieslant, opter Windismarck, van Portenauw,

van Salins ende van Mechelen. Allen denghenen, die dese onse letteren zullen zien ofte hooren lesen Saluut.

Wij hebben ontfaen die oetmoedeghe supplicatie van onsen welgheminden die religioesen, Prioer ende convent vanden Predicaren binnen onse stede van Haerlem, gheleghen in Hollant, inhoudende, hoe dat hier voortijts onse Heylege Vader de Paues uyt zeker deughdelijcke redenen Hem daertoe purrende, heeft den voors. supplianten verleent ende gheconsenteert ghehad, te moghen kiesen ende nemen eenen persoon, sulk alst hemlieden ghelieven zoude, tot heuren conservateur, omme voor hem te betrecken huere schuldenaren ende anderen, die se vexeren ofte injurien doen zouden, ende daerup ghedaen expedieren zijne bullen daertoe behoorende. Ende hoewel de voorn. supplianten achtervolghende dien, ghekoren ende ghenomen hebben eenen conservateur, ende oyc sichtent gebruyckt rustelijken vander voors. conservatorie, desen niet jegenstaende overmids dat wijlen onse harde liefste Heere ende Vader de Conijnck van Castille salegher ghedachten, verboden ende geinterdiceert heeft ghehad, dat alle conservatoriën niet meer loop hebben en zouden binnen zijne landen, zoe worden zij daghelics vercort ende veronghelijct in vele sticken, t'welke zij niet keeren en mogen mids de removacie van den voors. conservatoriën, t'huerlieder groote schade, hindere, verdriete ende onghenouchte ende noch meer zijn mochte, op dat hem hier inne bij ons niet voorsien en ware met onse gracie, alzo zij segghen, ons dies oetmoedelic biddende, waeromme wij desulcke voorscr. overghemerct, den voorn. religieusen, Prioer ende convent vande predicaren te Haerlem gheneghen wesende tot huerlieder bede ende supplicatie, hebben inden ghevalle als boven, gegonnen, ghewillecoert ende gheaccordeert, gonnen, willecoren ende accorderen hemlieden ghevende oorlof ende consent uyt onse zonderlijnghe gracie bij dezen jegenwoordeghen brieven, dat niet jegenstaende de verboden ende deffencien van weghen ons voors. alderliefsten Heeren ende Vaders den Conijnck van Castille etc. ghedaen, van niet te moghen useren van den voors. conservatoriën, ende zonder prejudicie van dien in anderen dijnghen, zij van nu voortan zullen moghen gebruycken van huerlieden conservatorie hemlieden verleent bij onzen Heyleghen Vader de Paues als voors. es, naer huere voorme ende inhoudene ende in

dat doende, betrecken of bij hueren ghecommitteerde doen betrecken voor hueren conservateur of anderen bij hem ghedelegiert, alle persoonen, die hueren voors. cloostre renten, pachten, cheinsen of ander ghoed schuldich zijn, ende ooc mede anderen, die hemlieden overlast, violencie ofte injurie ghedaen hebben ofte doen zouden moghen, ende dat dezelve conservatoer ofte zijn ghedelegierde dairvan zal moghen kennen ende rechten, inder voughen ende manieren, als hij ghedaen heeft ofte gedaen zoude hebben voor de verboden ende defenciën voorscr., zonder te dier cause jeghen ons te mesbruuken ofte mesdoen in eenegher manieren; dit al tot onzen wederroupene, behoudelijcken nochtans, dat in desen de voors. conservatoer of rechter egeen faulten, excessen ofte abuusen doen noch committeren en zal, maer indien hij eeneghe gedaen hadde ofte hier naermaels committeerde, dat hij daeraf ghehouden zal wesen, hem te verandwoordene ter plecke, daer ende alzoe 't behooren zal. Ombieden daeromme ende bevelen onsen lieven ende ghetrauwen, den lieden van onsen Groten Rade, Stadhoudere ende lieden van onser camere vanden Rade in Hollant ende allen anderen onsen rechters, justicieren ende officieren, wien dat nopen ende roeren zal moghen, huerlieder stadhouderen ende eenen yeghelicken van hemlieden, alzo hem dit toebehooren zal, dat zij van deze onze jegewoordeghe gracie, oorlof ende consente inder manieren voors., doen, laten ende ghedooghen de voors. supplianten rustelic ende vredelic ghebruycken, sonder hemlieden te doene noch doen doen of te laten geschien eenich hinder, belet ofte moeyenesse ter contrarien, want ons alzo belieft ghedaen te zijne. Des t'oorkonden hebben wij den zeghel, daervan wij Kaerle tot nu toe bij provisie gebruuct hebben, hier an doen hanghen. Ghegheven in onse Stede van Ghend den lesten dach van Meye int jaer Ons Heeren duusent vijfhondert ende zevene, ende vanden rijcke van ons Conijnck te wetene vanden Romschen Rijcke het XXIJ^te^ ende van Hongherië etc. het XVIJ^ste^.

Bij den Conijnck ende mijnen Heere de Eertshertoge in Hueren Rade.

J. Garnier.

In datzelfde jaar 1507 verschaften de Haarlemsche Predikaren zich eene akte, die voor hen van groot

gewicht kon worden geacht. Den 1en Juli 1265 had Clemens IV te Perugia eene bul uitgegeven, waarbij aan de orde der Predikheeren eene algemeene volmacht werd verstrekt, om het woord Gods te verkondigen, biecht te hooren en penitentie op te leggen, behoudens de gewone uitzonderingen. Dit stuk bevond zich toen ter tijd, waarschijnlijk in de zuidelijke Nederlanden, ten minste was het den 29en Juni 1507 (wanneer wij de na te melden verklaring letterlijk hebben op te nemen) in handen van broeder Gerardus Tiemansz., convers van het Haarlemsche klooster die zich op gemelden dag te Doornik bevond, waar hij het vertoonde aan zijn ordegenoot den abt van St. Calixtus, Johannes Salembien, die er een vidimus van maakte en aan den vertooner verschafte. Zie hier den inhoud ervan:

Universis et singulis presentes litteras seu presens publicum instrumentum inspecturis, visuris pariter et audituris. Johannes Salembien Dei et apostolice sedis gracia Abbas monasterii Sancti Calixti de Cisonio canonicorum regularum ordinis sancti Augustini Tornacensis dyocesis, Salutem in Domino et presentibus fidem indubiam adhibere. Notum facimus quod die date presencium, coram nobis pro parte religiosi viri fratris Gerardi Tiemanni, conversi ordinis predicatorum conventus Haerlemensis congregacionis Hollandie Trajectensis dyocesis, exhibite nobis fuerunt et presentate littere apostolice felicis recordacionis sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Clementis, divina providencia pape quarti eius vera bulla plumbea cum filis sericis rubei croceique coloris, more Rhomane curie bullate, sane siquidem et integre, non viciate, non cancellate nec in aliqua sui parte suspecte, sed omni prorsus vicio et suspicione carentes, ut in eis prima facie apparebat, quarum quidem litterarum tenor sequitur et est talis: Clemens episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis magistro et fratibus ordinis fratrum predicatorum Salutem et apostolicam benedictionem. Quidam temere sentientes et ad sobrietatem sapere nescientes imprudenter presumunt asserere, quod de licencia et commissione aut concessione Rho-

mani pontificis seu legatorum sedis apostolice vel ordinariorum locorum, vos sine sacerdotum parochialium licencia et assensu non potestis libere predicare, populis audire confessiones, absolvere penitentes ac poenitentias injungere salutares. Nos igitur, volentes assertionem tam temerariam penitus confutare et elucidare in talibus veritatem deliberacione provida declaramus quod si vobis detur licencia, committatur seu concedatur a legatis predicte sedis aut ordinariis locorum, nedum a Rhomano pontifice de quo procul dubio esset erroneum dubitare an omnino sine alicuius consensu ymmo eciam invitis quibuslibet huiusmodi possit concedere potestatem populis, legatis et ordinariis subjectis eisdem, libere predicare potestis, audire confessiones, absolvere vobis confitentes ac poenitencias vobis confitentibus injungere salutares, aliorum inferiorum prelatorum et rectorum ecclesiarum ac sacerdotum parochialium assensu nullatenus requisito, illis casibus exceptis qui de jure, consuetudine seu retencione, ab eis specialiter sanctae sedis legatis et ordinariis predictis specialiter relinquuntur, ad quos non licet vos manus extendere, nisi vobis specialiter committantur, ideoque auctoritate apostolica districtius inhibemus ne quisquis super hiis vel eorum aliquo, vos vel aliquem vestrum aut eciam confitentes vobis vel ad predicaciones vestras forsitan accedentes, contra premisse declaracionis formam, aliquatenus molestare presumat, decernentes nihilominus irritum et inane, quicquid a quoque contra declaracionem et inhibicionem huiusmodi contigerit attemptari. Nulli ergo omnino horum liceat hanc paginam nostre declaracionis, inhibitionis et constitucionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius, se noverit incursurum. Datum Perusii XII kalendas Julii pontificatus nostri anno primo. Quibus quidem litteris sic coram nobis exhibitis et per nos diligenter inspectis, visitatis et auscultatis, fuimus pro parte dicti religiosi viri fratris Gerardi Tiemmanni, conversi ordinis predicatorum conventus Haerlemensis et congregacionis Hollandie Trajectensis dyocesis, requisiti, quatenus eas transcribi, exemplari et in publicam formam redigi dignaremur et vellemus. Nos igitur Johannes Salembien, abbas antedictus, supplicacioni huiusmodi tamquam juste et juri consone annuentes, suprascriptas litteras de verbo ad verbum transcribi,

exemplari et collationata per notarium publicum subscriptum fieri sigilloque nostro oblongo sigillari et in hanc publicam formam redigi fecimus. Datum et actum in conventu Insulensi ordinis predicatorum, Tornacensis dyocesis Anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo septimo, indictione decima, mensis Junii die XXIX, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Julii, divina providencia pape secundi, anno quarto, presentibus una cum dicto notario in collatione, providis ac discretis viris Nicholao Faston, clerico Tornacensis diocesis et Nicholao Mortieul, Attrebacensis diocesis clerico, testibus ad omnia premissa vocatis specialiter atque rogatis.

Et ego Walrandus Fascon, clericus Tornacensis diocesis, publicus sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius, quia de premissis litteris apostolicis sanis et integris cum presentibus transscriptis litteris presentibus testibus suprascriptis, collacionem feci diligenter et easdem presentes transscripti litteras cum dictis litteris originalibus concordare scivi, idcirco eisdem presentibus litteris unacum sigilli appensis suprascripti domini Abbatis, de eius speciali mandato, signum meum apposui consuetum, hic mea propria manu subscribente, rogatus et requisitus.

Wal[s]. Fascon.

Weinig jaren later, in 1515, wordt er eene noodkreet vernomen, over den slechten toestand waarin de gebouwen van het Haarlemsche Predikarenklooster zich toen bevonden. Wanneer men moet aannemen wat er van gezegd wordt, liepen zij door ouderdom gevaar een bouwval te worden. De milddadige hand der geloovigen moest zich openen, waar de middelen van het Convent te kort schoten en niet toereikende waren, de vereischte penningen voor herstelling en vernieuwing bijeen te brengen. En de nood was zoo dringend, de behoefte aan hulp zoo groot, dat de hulp en steun van den Bisschop van Utrecht, Fredrik van Baden werd ingeroepen. Deze, gezind om de kloosterlingen te helpen,

richtte zich den 15en Januari 1515 tot de onder zijn bisschoppelijk gebied behoorende geestelijken en geloovigen, hen aanmanende de Haarlemsche Predikaren bij te staan op de velerlei wijzen door den Kerkvoogd genoemd, hunne pogingen tot het bijeenbrengen der vereischte gelden in de hand te werken, en ook kelken, boeken, altaarsieraden en het allernoodzakelijkste tot levensonderhoud te schenken. Aan ieder, die tot dit loffelijk doel het zijne bijbracht, was niet alleen een hemelsch loon verzekerd, maar werd ook een aflaat van veertig dagen verleend.

Deze aanbeveling des Bisschops is van den volgenden inhoud:

Fredericus Marchio de Baden, Dei et apostolice sedis gracia episcopus Trajectensis, universis et singulis ecclesiarum et aliorum locorum sacrorum rectoribus, curatis, vicecuratis, presbiteris, capellanis, altaristis ac custodibus universisque Christi fidelibus, per nostras civitatem et diocesem Trajectensem constitutis, Salutem et plenissimam Altissimi caritatem, Pia nos devocio divinaque adhortacio admonet multipliciter et instanter, ut tanto fervencius domum Dei temporalem prefatam condignam conservemus, quanto liberius et felicius velimus, ad eternam non manufactam pervenire, sane fama veridica referente, ad nostrum auditum noveritis pervenisse, quod monasterium seu conventus ordinis fratrum predicatorum opidi Harlemensis parcium Hollandie nostre dyocesis, in quo per fratres eiusdem conventus officia divina, tam in decantacione et celebracione missarum, quam sermonibus et predicacionibus devotissime fiunt populusque ad devocionem et bona opera incitatur, in suis structuris et edificiis, propter eius vetustatem, ruinam patientur, nisi Christifidelium elemosinis pro reformacione et intertentione (?) conventus huiusmodi ipsis ..... ter subveniatur quia facultates dictorum fratrum non sufficiant pro reformacione et reparacione eiusdem conventus, sed necessario indigent subvencione et adjutorio Christifidelium alias timendum ipsum conventum temporis successione devenire posse ad ruinam Hinc est, quod vos et quemlibet vestrum

affectuose rogamus et in domino salubriter exhortamus atque sub excommunicacionis pena precipimusque et mandamus, quatenus cum lator presencium nuncius dicti conventus, ad vos et ecclesias vestras venerit fidelium elemosinas petiturus, ipsum benigne recipiatis eciam in ecclesiis ad faciendum ibidem verbum Dei grataque caritatis subsidia exhibeatis eidem monasterio ac de bonis vestris, vobis a Deo collatis, subveniatis, tam in ecclesiis et predicacionibus quam hostiorum peticionibus aliis exhiberi, ut per hec et alia pietatis opera que domino inspirante feceritis possitis ad locum beatitudinis anime et celestem patriam feliciter pervenire mereaminique participes effici operum ac cultuum divinorum in ipso conventu peragendorum. Nos igitur vere penitentibus, confessis et contritio ..... conventus jam dicti et eciam ad calices, libros, ornamenta quibus maxime necessario .... atque circa vite necessaria, manus porrexerint adiutrices, quociescumque et quamcumque hoc fecerint, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius ac beati Martini, patroni nostri gloriosi, et omnium simul Sanctorum meritis et intercessione confisi, quadraginta dies indulgenciarum de injunctis eis penitenciis, misericorditer in domino relaxamus, presentibus vero post annum a data presentium, computandum.

Datum nostro sub sigillo ad causas, presentibus appenso, anno Domini millesimo quingentesimo quintodecimo die quintadecima mensis Januarii.

Buser subscripsit.

Deze krachtige aanbeveling en aanmaning van den Bisschop Fredrik van Baden, heeft zeker een goed gevolg gehad, en middelen bijeengebracht, ruim genoeg om het klooster weder hecht, stevig en bestand tegen den langzaam vernielenden invloed des tijds in orde te maken. In 1515 heette het zoo goed als bouwvallig; nù, vierhonderd jaren later, is, hetgeen er van staande bleef, nog zoo degelijk alsof het gisteren ware voltooid. Er moet dus, eeuwen geleden, eene duchtige vernieuwing hebben plaats gehad, maar in bijzonderheden is het niet bekend waarin deze heeft bestaan. In 1533

was men weêr aan het bouwen. Doch toen niet het klooster, maar de stad. Wat en hoe, lezen wij in eene overeenkomst door de Predikaren den 22[en] Juli 1533 met de Regeering der stad Haarlem gesloten. Uit het hiervoor medegedeelde vonnis van St. Luciendag 1456 hebben wij vernomen, dat de stad toen bezig was een vertrek te bouwen over de groote ingangpoort tot het klooster, in de Koningstraat naast het Raadhuis. In 1533 had de stad meer noodig van de Predikaren, en daarvan maakten de kloosterheeren gebruik, om éenige huur te bedingen voor de overbouwing, welke tot nu toe niets aan het convent had opgebracht. Zij stonden toe, dat de stad in huur of pacht zou hebben de gemelde kamer, welke zij in rake en dake zou houden en waar geen venster op het westen zou mogen zijn (thans is er wel een). Verder veroorloofden zij, dat de stad in huur zou nemen een ledig erf in de Koningstraat, waarover een dak zou worden geslagen en dat dan zou dienen tot bewaarplaats van „der stede artelerije"; daar mocht niet geklopt of rumoer gemaakt worden, om de broeders op hunne slaapzaal en in hunne boekerij niet te storen. De huur of pacht werd aangegaan voor den tijd van vijftig jaren en tegen *f* 9.— per jaar. Doch het voornaamste beding bij deze overeenkomst was, dat de stad zou bewerken, dat de kloosterheeren op alle heilige dagen mochten prediken in St. Gangolfsgasthuis, (dat stond toen op de tegenwoordige Botermarkt) thans het St. Elisabeth's Gasthuis, tegen voordeelen die zij van de Gasthuismeesteren konden verwerven. Aan dit begeerde verlof hing eigenlijk het geheele accoord met de stedelijke Regeering, want slaagden Burgemeesteren er niet in het voor de Predikaren te verkrijgen, dan gedoogden dezen ook niet, dat eene stapelplaats der artillerie op hun erf zou worden gevestigd.

De akte waarin dit alles begrepen is, luidt als volgt [1]).

Op huyden hebben die Burgemeesteren, Scepenen ende Tresorier der stede van Haerlem, van wegen derselver stede ter eenre, die Prior ende gemeen broederen van de predicaren-convente binnen derselver stede ter andere zijden, overeengedragen ende zijn mit malcandere geaccordeert, als dat de voors. stede in huyre ende pacht hebben sal, die camer over die poorte an 't stadthuys, die zij in rake ende dake houden sal, ende 't leedige, onbetymmerde erff, toebehorende 't voirs. convente in de Conincstraet, omme tselve mit een dack te betymmeren ende de voirs. stede hoer artelerye aldaer te setten ende anders te besigen ende gebruycken, behoudelick, dat de voorn. stede geen cloppen of rumoer daerinne sal laten doen, om de broeders op hoer dormiter ende liberije nyet te turberen, ende als de voors. stede wil tymmeren op 't voors. leedighe erff, streckende an de voors. dormiter, soe sal de voorn. stede veerthien voeten van de voors. dormiter, ende nyet nader, mogen tymmeren, ende dit den tijde van vijftich jaren lanck achtereenvolgende, beginnende ende innegaende nu Sint Jacobsdach naestcomende, ende na de voors. vijftich jaren noch soe lange dattet voors. convent 't voorn. ledighe erve sal willen betymmeren mit huysen omme waerlicke personen inne te wonen, gelijck de twee huysen getymmert zijn, staende tusschen dit leedige erve ende der voors. stadthuys; alsdan sal de voors. huyre of pachtinge uyt ende te nyete wesen, ende sal de voors. stede dan gehouden wesen af te breken ende na hoer te nemen 't geen dat zij an ende op 't voors. ledige erve getymmert heeft; ende dit om de somme van negen rijnsgulden tot veertich grooten Vlaems 't stuck sjaers, te weten vier Rijnsgulden alle jaers te betalen tot Bamisse, voor de pachte staende op 't voors. leedighe erve, in handen dergheenen die de pacht daer op hebben, ende vijff Rijnsgulden alle jaers te betalen tot Sint Jacobsdach den voors. convente, daer off Bamisse ende Sint Jacobsdach Anno XV^{c} vier ende dertich deerste dagen ende termijnen der betalinge wesen ende verschijnen sullen, ende alsoe voort van jare te jare daernaestvolgende, soe lange de voors. huyre of pachtinge dueren sal als voors. is, behoudelick ende wel verstaende, dat de stede

---

1) *Inv. Archief der Gemeente Haarlem* Ie afd. No. 573.

voors. solliciteren ende bearbeyden sal, dat de broeders van 't voirs. convente sullen prediken alle Heylige daechs in Sinte Gangeloffsgasthuys, als zij plegen te doen, mit alzulcke profijten als 't convente voors. mitte gasthuysmeesteren van 't selve gasthuys overcomen sullen, geduerende soe lange als de voors. huyre of pachtinge dueren sal, ende bij gebreken, dat de voors. broeders int voors. gasthuys nyet prediken en mogen, soe sal alsdan de voors. huyre of pachtinge uyt ende te nyete wesen ende de stede gehouden wesen, tgeen dat zij getymmert heeft af te breken, mit conditie ende voorwaerde, dat men geen veynsteren noch licht sal stellen of setten an de westzijde over 't voors. conventspoorte van de voors. camer, staende an stadthuys voors. Alle dinck sonder bedroch ende fraude. In oirconden ende kennisse der waerheyt soe hebben de voors. Burgermeesteren 't zegel ten saicken der voorn. stede, ende den voors. Prior ende gemeen broeders hoer conventszegele beneden an desen brieff, die twee alleens zijn, gehangen opten twee ende twintichsten dach in Julio int jaer ons Heren duysent vijffhondert drie ende dertich.

Een jaar hierna, in 1534, aanvaardde het klooster het vruchtgebruik der renten groot twee ponden Vlaamsch 's jaars, vermaakt aan een der conventualen, genaamd Vincent Jan Cranendoncxz., door zijne te Dordrecht overleden zuster. Stierf broeder Vincent, dan keerden de renten weder onbezwaard aan de andere erfgenamen zijner zuster terug, zooals men uitvoerig kan vernemen, uit de hier tot slot volgende akte van 9 Juli 1534.

Wij Bourgermeesteren, Scepenen ende Raidt der stede van Dordrecht doen condt allen luyden, dien desen onsen openen brieff gethoent sall worden, dat op huyden datum sbrieffs, voir onsen Raide gecomen is selven in haeren properen persoene Margriet Jan Cranendonckdochter, voer haer selven ende noch als voecht van Cornelia Cornelis Cranendonck, haers broeders onmondige dochter, transporteerde, drouch op ende gaff over, den convente van die predicaeren oerden tot Haerlem, tot behouff van broeder Vincent Jan Cranendoncxz, geprofessijt broeder van de predicaeren oerde, aftervolgende

den testamente ende den uutterste wille wijlen Yde Jan Cranendoncxdochter, sijn suster saliger gedachten, in date duysent vijffhondert twee ende dertich den twee ende twintichsten dach in Mey, ende wij dairoff gesien ende gehoert hebben, in den eersten teen vierendeel van drie ponden grooten vlaems sjaers erfflosrenten, dair die stadtbrief of inhoudt op Jacop van Gulick Michielsz., ende verschinen jaerlicx den eersten dach van Februario ende den eersten dach van Augusto dairanvolgende, ende noch drie Andriesgulden sjaers aflosrenten, dair die stadtbrieff of inhoudt op Jan Roeloff Cranendoncxz., ende verschinen jairlicx op Onser Liever Vrouwendach Assumptio, ende noch vier Rinssche gulden lijftuchtrenten, dair die stadtbrieff off inhoudt op Roeloff Cranendonck Jansz., ende verschinen jaerlicx op Sinte Urbanus ende Sinte Katherinendach, ende dit in betaelinge van alsulcke twee ponden grooten vlaems sjaers lijfftuchtrenten, als die voirscr. Yde voer broeder Vincent, ende nyemant anders, bij tvoirscr. testamente gemaect heeft, ende zoe die voerscr. drie perceellen van renten, sijn seven stuvers min dan twee ponden vlaems, geloofden Margriet voirn. dair jaerlicx noch bij te leggen seven stuvers, des soe zijnt voirwairde, indien die oeverste, dair broeder Vincent onder stait ofte naemaels noch onderstaen sall, dese twee ponden grooten vlaems anders wilde emploieeren dant voirscr. testament vermelt, soe souden in dien gevalle dese lijftuchtrenten dan weder vrijcomen ende succederen an de voirscr. Margriete ende Cornelia, sonder wederseggen van yemants, ende indien in de jaerlicxe betalinge enich gebreck geviele, geloefden Margriet voirn. inder qualiteyt als voirscr., dair voer in te staen. Noch sijnt voirwaerden, dat na den overlijden van broeder Vincent voirn., die voirscr. losrenten weder vrijcomen sullen an de voirscr. comparante, in de qualiteyt soe zij voirscr. staet. Des toerconden soe hebben wij Bourgermeesteren, Scepenen ende Raidt voirn., onsen zegel then zaecken hier onder aen desen brieff doen hangen, den negensten dach van Julio anno vijfthienhondert vier ende dertich.

Nu ten slotte nog eene akte, waaruit het stoffelijk welvaren van het Predikarenklooster in het midden der 16de eeuw kan blijken. Het bezat derdehalf morgen land

in den banne van Heemstede, welke wat bijgekrooien moesten worden, en de materie daarvoor ware te halen uit de vlak bij gelegen grafelijkheids-binnenduinen of wildernissen. Een hiertoe strekkend verzoek aan de Kamer van de Rekening vond een goed gehoor. De Predikaren mochten hun gang gaan, mits zij de afgekarde stukken, met wat ruigte deden beplanten, opdat de dan wassende opslag het verstuiven der duinen zou tegenhouden.

Alles duidelijk omschreven in dit consent van 10 Juni 1556.

Op 't versouck gedaen anden luyden van den rekening des Conincx in den Hage bij requeste hemluyden gepresenteert van wegen die prior, procurator ende ghemeene conventuaelen vanden predicarenoorde binnen Haerlem, versouckende consent omme sant ofte aerde te moegen haelen uyte duynen ofte wildernissen van Heemstede, tot toemaeckinge van zeeckere derdalfve marghen landts ofte daeromtrent, hemluyden supplianten toebehoerende ende liggende in den banne van Heemstede. Die voors. vande rekeninge, gesyen hebbende d'informatie opter supplianten te kennen geven, genomen bijden ontfanger vanden wildernisse in Noorthollant Gerrit de Witte, daerbij gebleken is, dat bij 't affkarren vande voors. duynen, te weten vanden hoogen berch, leggende op 't scheydt van Heemstereduyn, streckende an Jan van Zanens duynken, de C[o] Ma[t] toebehoerende, nyemant geprejudiceert mach wesen, immers dat die weydinge vanden duynen daerbij soude verbeteren, Soo hebben dieselve vanden rekeninge bij advyse vanden voors. ontfanger, de voors. supplianten geconsenteert ende consenteeren mitsdesen, dat zij tot toemakinge vanden voors. lande, alleenlick sullen moghen uyten voors. duynen doen halen, alsoe veel aerde oft sandt, als hemluyden daertoe van noode werdt, ende dit geduerende tot kenlick wederseggen vandie vande Camere, mit laste dat sijluyden gehouden worden, die raeuwe, affgecaerde plaetse, met wat ruychte ofte andere potaerde te bestroijen, jegens 't verstuyven vanden selven duynen.

Actum ten burele vanden voors. rekeninge in den Haege den X^en Juny XV^c zess en vijftich.

Mij jegenwoordich

Snouckaert.

Geregistreert in 't VJ^e bouck van appt^en foliis CXLV ende CXLVI. XII. st.

Hiermede zijn de berichten, voornamelijk aan de stukken ontleend, ten einde. Hetgeen van elders omtrent het Haarlemsche Convent der Predikaren bekend is, behoeft niet te worden herhaald. Er zij slechts herinnerd, dat ten jare 1581 het klooster deelde in het lot, dat alle andere geestelijke gestichten en gilden trof. De doodsklok werd er over geluid, de bewoners werden verstrooid en alle bezittingen ten behoeve van de stad Haarlem verbeurd verklaard.

Het zou wel merkwaardig zijn een overzicht te geven van hetgeen het klooster bij zijne opheffing bezat, maar het is zoo goed als onmogelijk dit samen te stellen, dewijl in de rekening der geestelijke goederen alles dooreengemengd en geene schifting te maken is.

Het mogelijke wil ik doen, en hier ten slotte laten volgen eene aanteekening, waaruit blijkt, welke bestemming aan de kloostergebouwen der Predikaren is gegeven. Op twee tijdstippen. Eerst in 1594; een jaar willekeurig gekozen, maar omdat toen eerst orde was gekomen in de regeling der talrijke bezittingen van de kloosters, welke aan de stad waren toegevallen. Vervolgens een paar honderd jaren later, in 1792, meer naderende aan onzen tijd, waaruit men wat uitvoeriger kan zien, hetgeen de stad destijds er nog van in bezit had. Weinig of niets is daarvan tot heden vervreemd, maar eenige der lokaliteiten hebben eene andere bestemming gekregen, of zijn door gebouwen, al zij het

van geheel afwijkenden aard, van stadswege vervangen, hetgeen dan, indien slechts eenigszins doenlijk, wordt opgegeven.

De kloosterkerk en een goed gedeelte van het convent (deze opmerking ga vooraf) zijn in A°. 1595 ingericht tot een Prinselijk Logement (nu nog het Prinsenhof).

A°. 1594. Het principael Convent wordt waergenomen bij den Conchierge, ende de Hoff (kloostertuin) bij den Hovenier Jan Janss. van Sompele.

Mr. Lieven de Key, Stads Metselaer, ende Ghijsbrecht Claess. de Haen, wonen beide binnen het Convent.

Het Sacristije wordt gebruickt tot Duytsche Gereformeerde Schoole, ende het Poorthuys wordt bewoont bij Mr. Cornelis Janss., schoolmeester van deselve Schoole.

Cornelis Joosten, Schout ende Capiteyn van de Nachtwachte, bewoont eene huysinge over de voors. Schoolmeester. Alle dwelck alhier gestelt wort voor Memorie.

Joannes Damius, Predicant, bewoont binnen 't Convent eene woninge genaempt des Abtshuys, ende gheeft sjaers te huyre vijff en dertich ponden.

A°. 1792. De kamer voorheen [1]) de Stads Bibliotheek, boven het zoogenaamde Prinsenhof, is verhuurd ten behoeve van den Heer M. A. Beels, minderjarigen erfgenaam van wijlen Mr. G. W. van Oosten de Bruyn. (Voor bewaarplaats van diens in- en buiten Haarlem vermaarde bibliotheek, publiek geveild in 1860).

Het Prinsen-Logement wordt bewoond door de Conchiergeresse Marthe Salome Chaillet.

a. De huizinge in de Jacobijnenstraat bewoond geweest bij den Hovenier, is volgens resolutie van Burgemeesteren van 15 September 1721, gegeven aan Deken en Vinders van het Collegium Medicum.

b. Twee kamers daarnaast, of achter den tuin, voor dezen bewoond geweest bij den Straatmaker, worden nu gebruikt bij Deken en Vinders van het Collegium Medicum.

c. De kamer of huizinge voor dezen bewoond bij de

---

1) Nu, in 1914 en sedert jaren, weder. Zie Verslagen van .... den Gemeenteraad van Haarlem. Jaargang 1861 blz. 376.

Maitresse van de Spinschool, is in gebruik afgestaan aan Judith de Witt.

d. De huizinge daarnaast, is in 1765 door Burgemeesteren gegund aan de Super-Intendenten en Overlieden van de Manufacturen, tot hunne Gildekamer.

(*a* waarschijnlijk afgebroken tot vergrooting van den tuin. *b*—*d* thans Bureau van Gemeentewerken).

Het Abtshuis, staande aan de Noordzijde van het Convent of Prinsen-Logement (in 1800 afgestaan aan het Collegium Medicum voor „Theatrum Anatomicum". Thans staat op die plaats het Gymnasium).

Een lokaal in het Pand, links van de binnenpoort, was in 1792 en daarna het Bierwerkershuisje.

De Kapittelzaal werd volgens resolutie van Burgemeesteren van 22 Januari 1766 afgestaan tot eene vleeschhal voor de Joden „De jodenhal". (Thans Magazijn van brandbluschmiddelen).

Daarboven was de Vergaderkamer van het St. Lucas- of Schildersgild (van 1862—1914 de Oudheidkamer van het Stedelijk Museum). Toegang, nu nog bestaande, in den noordoostelijken hoek der kloostergangen van den binnenhof.

De Looikamer, de Metselaarsgildekamer en het Broodwegerskantoor, bevonden zich boven de noordelijke kloostergang. Toegang in de poort leidende van de Zijlstraat naar de Jacobijnenstraat. (Thans de groote zaal van het Gemeente-Archief).

De Gijzelkamers. Toegang op de binnenplaats van het Raadhuis. (Thans de kamer van den Gemeente-Archivaris).

Moge de tijd nog eens aanbreken, dat hetgeen van het Predikarenklooster staande bleef, voor zoover daartoe vatbaar, in zijne oude gedaante worde hersteld.

Haarlem. C. J. Gonnet.

GODFRIED VAN MIERLO.

(Vervolg van Deel XXXV, blz. 346.)

---

§ 5. *Het in bezit nemen van de volle bisschoppelijke jurisdictie.*

Een andere misstand, tegen welken van Nieuwland te vergeefs zich had pogen te verzetten [1]), was het uitoefenen der jurisdictie door den Domproost en zijn kapittel binnen de grenzen van het Haarlemsche diocees. Vóór het oprichten van dit diocees bezat de Domdeken in zijn hoedanigheid van aartsdiaken de kerkelijke rechtsmacht over Amstelland en Kennemerland, benevens nog eenige parochies, in de nabuurschap van laatst genoemd dekenaat gelegen. De uitvoering dier jurisdictie was toevertrouwd aan dekens, welke door den Domproost-aartsdiaken gewoonlijk in elk der beide gewesten werden aangesteld; tijdens het episcopaat van v. Nieuwland schijnt echter aan den deken van Kennemerland tevens het uitoefenen der jurisdictie over Amstelland te zijn opgedragen. Verder had men binnen het gebied van het Haarlemsche bisdom nog de proosdij van Westfriesland, omstreeks het jaar 1500 vijf en vijftig parochies tellende [2]), maar in 1559 vermoedelijk een zestigtal. Een proost stond hier eveneens aan het hoofd, door het Domkapittel te benoemen, en ook deze droeg geregeld zijn macht over

---

1) *Bijdr. bisd. Haarlem* XXVI, 254; IV, 414.

2) *Bijdr. bisd. Haarlem* XXVI, 107.

op een deken, die te Hoorn resideerde. Nagenoeg het gansche gebied van het Haarlemsche diocees had derhalve, direct of indirect, onder het Domkapittel gestaan. Zou het bestuur van den bisschop nu niet een schijnbestuur blijven, als onder van Nieuwland, maar werkelijkheid worden, dan moest er natuurlijk een radicale verandering komen in dezen toestand.

Met bekwamen spoed, nog in het eerste jaar van zijn bestuur, heeft de nieuwe bisschop van Haarlem ook aan dezen misstand een einde gemaakt. Hier achter in de Bijlagen (I) geven wij den tekst der oorkonde, welke van Mierlo bij het aanvaarden der jurisdictie over Westfriesland heeft laten opstellen. Den 17en Juli 1571 bevond hij zich voor dat doel te Hoorn. Aan de geestelijkheid en magistraat der stad is toen voorlezing gedaan van die zinsneden uit de oprichtingsbulle *Ex injuncto*, welke bepaalden dat het gansche gebied van Westfriesland van nu af tot het Haarlemsche diocees zou behooren. Vervolgens werden de brieven van placet voorgelezen, eertijds door Philips en Margaretha uitgevaardigd om aan deze beslissing van den paus kracht bij te zetten, met bevel aan den president van het Hof van Holland, Cornelis Suys, om de bulle van oprichting in haar ganschen omvang ten uitvoer te leggen. Krachtens deze beschikkingen van paus en koning, en naar de bepalingen van het concilie van Trente, verklaarde van Mierlo derhalve alle jurisdictie, tot nog toe hetzij door het Domkapittel hetzij door den proost en diens gedelegeerden van Westfriesland uitgeoeffend, voor geeindigd en van nu af nietig en nam hij als bisschop van Haarlem zelf daarvan bezit. Daarna erkenden zoowel burgerij als geestelijkheid van Mierlo als hun wettigen overste in kerkelijke zaken. En om te meer kracht bij te zetten aan dit in bezit nemen, verrichtte hij daarna

eenige bisschoppelijke functies, eerst in de hoofdkerk van Hoorn, aan sint Ciriacus gewijd, vervolgens in de overige kerken en kapellen van de stad. Johan Gruwel verloor door dezen maatregel al de volmachten, welke hij in naam van den proost van Westfriesland had uitgeoefend; de oorkonde van v. Mierlo vermeldde dat ook uitdrukkelijk; maar wij lezen daar tevens dat de bisschop van Haarlem hem nu op zijn beurt tot deken van Westfriesland aanstelde.

Gelijk te verwachten was, legden de Domproost en zijn kapittel zich maar niet zoo gemakkelijk neder bij de krachtige maatregelen van den Haarlemschen bisschop. Meerdere stukken, voorheen behoord hebbende tot het archief van den Dom en thans in de rijksarchieven van Utrecht bewaard, kunnen daarvoor getuigen. Wel zijn niet al de gewisselde stukken mij onder de oogen gekomen, doch hetgeen ik, dank zij de hulpvaardigheid van den Utrechtschen rijksarchivaris, over deze zaak mocht aantreffen en dat hier voor het eerst zal gepubliceerd worden, is voldoende om ons een kijk te geven op het verloop van den strijd, welken de Utrechtsche heeren tegen van Mierlo aanbonden.

Uit Bijlage II, het eerste in de rei van deze documenten, blijkt dat de nieuwe bisschop van Haarlem de volle jurisdictie over Amsterdam en Amstelland, over Haarlem en Kennemerland, alsmede over eenige parochies in de nabuurschap van dat laatste dekenaat gelegen, reeds had opgevorderd en aanvaard nog vóór hij naar Hoorn was getrokken om daar hetzelfde betreffende de jurisdictie van Westfriesland te verrichten. Immers de twee bezwaarschriften, welke daartegen werden opgesteld, dagteekenen van 7 en 9 Juli 1571, terwijl zijn komst te Hoorn, gelijk wij hebben gezien, eerst op 17 Juli van dat jaar is gevolgd. Dit feit vernemen wij voor

het eerst uit het request van den Domproost met zijn kapittel; het is een bewijs te meer hoe krachtig van Mierlo aanstonds de teugels in handen heeft genomen, nadat hij zelf het bestuur over het bisdom had aanvaard, wetende in deze aangelegenheid op Alva's steun te kunnen rekenen. De bisschop van Haarlem, zoo beklagen zich dan Domproost en Domkapittel bij den Geheimen Raad te Brussel, had onlangs de gansche jurisdictie over Amstelland en Kennemerland aan zich getrokken; voor de uitoefening daarvan een eigen gedelegeerde (vermoedelijk Zaffius) aangesteld en den deken van den Domproost, die te Haarlem zetelde, doen aanzeggen dat hij zich wel zou onthouden om ook maar een enkele daad van jurisdictie in één der beide dekenaten uit te oefenen. Om het onrecht, hun daardoor aangedaan, te bewijzen, beroepen zij zich op een schrijven van de landvoogdes, in 1561 tot de vijf kapittels van Utrecht gericht. Bij dat schrijven, zoo betoogen zij, had de Regeering aan de prelaten van die kapittels toegezegd dat zij, niettegenstaande het oprichten der nieuwe bisdommen, hun leven lang in het bezit zouden blijven van de jurisdictie, welke zij tot nog toe in die bisdommen hadden uitgeoeffend, terwijl hun bovendien nog schadeloosstelling was beloofd voor het verlies aan emolumenten, dat zou volgen uit de invoering der hervormingsdecreten van Trente. Laat mij aanstonds er aan toevoegen dat de landvoogdes ter kwader ure werkelijk zulke toezeggingen had gedaan, gelijk o.a. blijkt uit haar schrijven van 27 Oct. 1561 [1]); zulks was geschied om op die wijze de kapittelheeren gunstig te stemmen voor de schijnkeuze van Schenk van Tautenburg

1) De volledige tekst bij van Heussen—van Rhijn *Kerkel. historie en oudheden* (folio-editie) I, 382—383.

en tevens hen er van af te houden dat zij de Staten van Utrecht in den twist over deze afgedwongen keuze zouden betrekken. Vervolgens worden de schadelijke gevolgen van het optreden van v. Mierlo tegen hun deken te Haarlem in het licht gesteld. Vooreerst: geldelijk nadeel, want bij overeenkomst van 6 Juni 1569 [1]) was bepaald dat de institutie-gelden aan den Domproost zouden blijven, alsmede voorloopig ook de boeten, welke waren gesteld op de z.g. *crimina minora*, op het sluiten van geheime huwelijken en het nalaten van de huwelijksbannen; dit alles kwam nu op eenmaal tot werkelijke schade van den Domproost en zijn kapittel te vervallen. Maar vervolgens ook: vermindering van aanzien, daar het archidiakonaat, van ouds zoo aanzienlijk in de Utrechtsche kerk, aldus tot de beteekenis van een louteren eeretitel afdaalde, hetgeen niet alleen een vernedering zal zijn voor de Utrechtsche proosten, maar ook voor den koning zelf, die hen tot dit hooge ambt benoemt. Hun verzoek is derhalve dat er open brieven zullen uitgevaardigd worden, waarbij in naam des konings den bisschop van Haarlem worde bevolen, des noods onder bedreiging van groote straffen, den Domproost en zijn kapittel in het rustig bezit te laten van de jurisdictie van Amstelland en Kennemerland.

Twee dagen later, op 9 Juli 1571, volgde een tweede request (Bijlage III), dat het vorig smeekschrift moest aanvullen. De Geheime Raad had het boven vermeld request aan van Mierlo toegezonden met verzoek daarop

---

1) *Bijdr. bisd. Haarlem* XXVI, 256—257. Dit verdrag, gesloten tusschen den Domproost en den vertegenwoordiger van Nieuwland, had moeten dienen om het uitoefenen der jurisdictie in Amstelland en Kennemerland althans eenigszins in overeenstemming te brengen met Trente, dat de macht der aartsdiakens in cap. 20, Sess. XXIV zeer had besnoeid.

van antwoord te willen dienen. Nu er echter door den Geheimen Raad geen bepaalde tijd voor dat antwoord was vastgesteld, en de Domproost met zijn gevolmachtigde onderwijl verstoken bleven van de uitoefening der jurisdictie, alsook van de geldelijke voordeelen daaraan verbonden, nu vreesden zij dat de bisschop opzettelijk zal talmen met zijn verantwoording, om aldus de zaak op de lange baan te schuiven. Zij verzochten derhalve aan den Geheimen Raad een bepaalden tijd vast te stellen voor het te geven antwoord. Gelijk uit de apostille, op het tweede request aangebracht, blijkt, heeft de Geheime Raad met dit verzoek rekening gehouden; binnen drie weken zou van Mierlo op de bezwaren van den Domproost hebben te antwoorden.

Met eenige vertraging kwam die verantwoording op 17 Aug. 1571 bij den Geheimen Raad in (Bijlage IV). Tegen het schrijven van de landvoogdes voert de bisschop aan dat deze brief buiten voorkennis van één der beide belanghebbende partijen, en wel van den toenmaligen bisschop van Haarlem, Nic. van Nieuwland, was uitgevaardigd; dat dit schrijven zonder kennis van zaken was opgesteld en alleen had gediend om de onwillige kapittels van Utrecht over te halen tot de (schijn)keuze van een aartsbisschop. Vervolgens tracht hij ook positief zijn goed recht aan te toonen. Philips en Margaretha hadden hun placet gegeven aan de bulle *Ex injuncto* en daarmede op hun beurt erkend dat de bisschop van Haarlem over de volle jurisdictie zou te beschikken hebben, welke het Kerkelijk recht aan den ordinarius, het hoofd van een bisdom, toekent. En daar één van de rechtsregelen, welke in de verantwoording wordt aangehaald, luidt dat alle jurisdictie, welke door ondergeschikten binnen de grenzen van een nieuw te stichten bisdom wordt uitgeoeffend, bij het oprichten

van dat bisdom, aan den ordinarius vervalt, meent van Mierlo ook op dezen grond de jurisdictie over de beide dekenaten Amstelland en Kennemerland rechtmatig zich te hebben toegeëigend. Ten slotte het nadeel dat voor Domproost en Domkapittel uit dezen maatregel zou voortvloeien. Van Mierlo vergenoegt zich met te wijzen op de hervormingsdekreten van Trente; daarbij wordt bepaald dat de boeten, welke de kerkelijke rechter oplegt, in het vervolg alleen zullen dienen voor het ondersteunen van armen of voor andere godvruchtige doeleinden [1]) en dat het verleenen van beneficies, in de toekomst steeds geheel om niet zal moeten geschieden [2]). Bezwaarlijk kan hij gelooven dat men van de zijde der Regeering zou wenschen te herstellen de „onbehoirlijcke prouffijten ende misbruycken, die tot groote schandalisatie [in de beide dekenaten] geweest sijn."

Wij kunnen het verloop van deze zaak niet verder vervolgen uit gemis aan bescheiden. De apostille gelast dat het antwoord van den bisschop aan belanghebbenden of hunne vertegenwoordigers te Brussel moest medegedeeld worden, opdat dezen, zoo het hun goeddacht, daarop zouden repliceeren. Waarschijnlijk zullen zij dat ook wel gedaan hebben, de houding in aanmerking genomen, welke het Domkapittel in een soortgelijke aangelegenheid, de jurisdictie van Westfriesland, ongeveer terzelfder tijd heeft ingenomen. Voor zooverre wij weten, echter zonder het gewenschte resultaat; een half jaar later brak trouwens de opstand in de Nederlanden uit welke aan al dit twisten een geweldig eind zou maken.

De stukken, welke nu volgen, betreffen, zooals gezegd is, de proosdij van Westfriesland. Had men, waar

---

1) *Conc. Trid.* Sess. XXV, de reform. c. 3.

2) *Conc. Trid.* Sess. XXIV, de reform. c. 14.

't Amstelland en Kennemerland gold, nog eenigszins rekening gehouden met het veranderde kerkrecht en met het gezag van den bisschop van Haarlem, in Westfriesland was gedurende het gansche bestuur van v. Nieuwland alles bij het oude gebleven. Alsof er geen hervormingsdecreten van Trente bestonden, ook voor de Utrechtsche kerkprovincie sinds 1565 verplichtend, bleef de proost van Westfriesland, door het Domkapittel verkozen, zijn schier onafhankelijke macht over een aanzienlijk deel van het Haarlemsche bisdom handhaven en door bemiddeling van zijn gedelegeerde te Hoorn, uitoefenen. Om dit duidelijk aan te toonen volgen in de Bijlagen een drietal stukken, welke alle betrekking hebben op de aanstelling van Joannes Gruwel tot deken van Westfriesland. Die aanstelling had plaats in de woelige September-dagen van 1566 en viel nagenoeg samen met het optreden van een nieuwen proost, want de vroegere, Cornelis van Nyenrode [1]), was kort te voren toegetreden tot het Compromis, had afstand gedaan van zijn geestelijke bedieningen en was in de proosdij van Westfriesland opgevolgd door een anderen kanunnik van het Domkapittel, Joannes van Wede. Op 5 September dan werd Joannes Gruwel, die tevens pastoor was van Wijdenes, voor den tijd van zes jaren tot deken van Westfriesland benoemd. In de aanstellingsakte (Bijlage V), door het Domkapittel en den nieuwen proost uitgevaardigd, zijn de bevoegdheden opgesomd, over welke hij als gedelegeerde zou te beschikken hebben. Behoudens eenige zaken, welke het Domkapittel aan zich behoudt, komt zijne jurisdictie geheel overeen met de rechtsmacht van een bisschop in zijn diocees. Over het

---

1) Meer over hem in (Drakenborch's) *Aanhangsel op de kerkel. Oudheden v. Nederland,* 420.

concilie van Trente wordt echter in dit stuk met geen enkel woord gerept. Wel had dat concilie een aantal bevoegdheden, welke hier onder de rechten van den deken worden opgeteld, aan de aartsdiakens ontnomen om ze aan den bisschop van het diocees terug te geven [1]), maar proost en Domkapittel beschouwden die bepalingen als niet toepasselijk op de proosdij van Westfriesland; daarover bezaten zij, naar het hun voorkwam, nog altijd eene nagenoeg bisschoppelijke rechtsmacht. Geen woord verder ook in deze akte over den bisschop, in wiens gebied de proosdij was gelegen; later zullen wij zien wat daarvan de reden was.

Een dag later, 6 September, is de akte opgesteld en onderteekend, waarbij Joannes Gruwel die benoeming verklaart te aanvaarden (Bijlage VI). Hij belooft als deken van Westfriesland strikt naar den inhoud van den aanstellingsbrief zich te zullen gedragen; verder zegt hij toe: een geregelde boekhouding, tweemalen 's jaars rekening en verantwoording in Utrecht af te leggen, en wat de inkomsten betreft zal hij slechts een derde voor zich zelf behouden, al het overige aan den proost en het Domkapittel afdragen.

In het zoo even vermelde stuk wordt aan het einde ook melding gemaakt van twee briefjes, welke door Gruwel tevens zijn onderteekend. De kopie van beide „schedula's" bevindt zich eveneens in het oud-archief van den bisschop van Haarlem. Het ééne briefje telt nog eens de gevallen op, in welke de deken zijn jurisdictie niet zal mogen uitoefenen. Daar de akte van aanstelling ook reeds dezelfde gevallen vermeldt, kan het publiceeren van deze „schedula", welke bovendien

---

1) *Conc. Trid.* Sess. XXIV, de reform. c. 20; XXV, de reform. c. 3 en c. 14.

uitvoeriger is dan de titel laat verwachten, zonder schade achterwege blijven. De tekst van het andere briefje wordt onder Bijlage VII afgedrukt. Het bepaalt o.a. de „arrenda", den cijns, welken de deken van Westfriesland jaarlijks zou moeten opbrengen aan den proost en het Domkapittel. Met het feest van sint Remigius, dus op 1 October, moest hij betalen aan den proost van Westfriesland éénen Engelschen gouden rozenobel, welke daar geschat wordt op vier en een halven gulden, en een gelijke som aan den Domdeken. Bovendien moest hij bij het naderen van de groote Vasten aan den deken van het Domkapittel verstrekken twee vaatjes bokkingen van goede qualiteit en aan den notaris, alsook aan den bode van hetzelfde kapittel, elk een half vaatje van dienzelfden visch.

De vraag rijst nu hoe het mogelijk was dat in September 1566 zulk een abnormale toestand in het bisdom van Haarlem nog kon bestendigd worden. Dit feit zou onverklaarbaar zijn, wanneer wij niet wisten dat het Domkapittel, om afstand te doen van de jurisdictie over Westfriesland, eerst de betaling kon vorderen van een pensie, welke aan deze corporatie reeds in 1561 was toegezegd, alsook dat de toenmalige bisschop van Haarlem, Nicolaas van Nieuwland, steeds in gebreke is gebleven aan die verplichting te voldoen. Op 11 Maart 1561, dus gelijktijdig met de oprichtingsbulle *Ex injuncto*, had Pius IV een breve [1]) uitgevaardigd, waarbij aan het Domkapittel een jaargeld van 300 gouden dukaten werd toegezegd als vergoeding voor de proosdij van West-

1) Brom, *Archivalia in Italië* I, no. 397. Vermoedelijk zijn met de 60 kerken, over welke de breve spreekt, de kerken van Westfriesland bedoeld, want dit was ongeveer het getal der kerken aldaar, terwijl het aantal kerken in Amstelland en Kennemerland, bijeen genomen, dat getal 60 verre overtreft.

friesland en voor 60 parochiekerken, welke bij het bisdom Haarlem waren ingedeeld. Het bedrag van deze pensie, zoo verklaarde de breve, moest gevonden worden uit de tafelgoederen van het nieuwe bisdom. En hoe het kwam dat van Nieuwland maar steeds naliet dat jaargeld uit te keeren, zal, hoop ik, voor de lezers van dit tijdschrift, wel geen geheimenis zijn. In de artikelen, hier aan zijn droevig bestuur gewijd, hebben wij herhaaldelijk gelegenheid gehad op te merken, dat de eerste bisschop van Haarlem immer met geldnood heeft te kampen gehad; dat de financies der Egmonder abdij, de voornaamste bron van inkomsten voor het nieuwe bisdom, al in 1564 noodlijdend waren. Wel mocht van Nieuwland in 1563 en nogmaals in 1565 klagen over het hinderlijk optreden van de Utrechtsche prelaten in zijn diocees, hij mocht in zijn hulpeloosheid zich richten nu eens tot de landvoogdes, dan wederom tot den Geheimen Raad, maar wat baatte dat alles, nu hij bleef verzuimen de gestelde pensie te betalen? Het Domkapittel en de proost van Westfriesland stoorden zich volstrekt niet aan die klachten, en gingen rustig voort, alsof er geen bisschop van Haarlem bestond, hunne jurisdictie in dat deel van het diocees uit te oefenen. Eerst met den nieuwen ordinarius kwam er, gelijk wij zagen, een keer in dezen misstand. Van Mierlo zal zich wel niet ontveinsd hebben dat vooral zijne maatregelen betreffende de jurisdictie van Westfriesland hevig verzet zouden uitlokken van belanghebbenden. De nu volgende stukken, allen ontleend aan de Rijksarchieven in de provincie Utrecht, zullen ons leeren van welken aard dat verzet is geweest.

Nadat van Mierlo op 17 Juli 1571 de jurisdictie van Westfriesland aan zich had getrokken, richtte het Domkapittel met zijn deken, Johan van der Vecht, aan het

hoofd, zich tot den Geheimen Raad te Brussel om van de Regeering het placet te verkrijgen op de uitvoering der breve van Pius IV, waarbij aan dit kapittel een jaargeld van 300 dukaten was toegezegd voor het verlies der jurisdictie over Westfriesland. De vorige bisschop, zoo betoogen zij in hun verzoekschrift (Bijlage VIII), had het Domkapittel tot zijn aftreden toe in het bezit dier jurisdictie gelaten en derhalve was de eisch tot betalen van het jaargeld achterwege gebleven. Nu de nieuwe bisschop dat echter wel heeft gedaan, zullen zij ook de pensie van hem opvorderen. Wijl dit laatste echter onmogelijk is zonder brieven van placet, op naam des konings uitgegeven, en deze hun ontbreken, verzoeken zij dringend aan den Geheimen Raad om daarin te voorzien.

Ofschoon de Geheime Raad had bevolen dat van Mierlo binnen 15 dagen op deze suppliek zou antwoorden, duurde het tot 3 October 1571, alvorens hij daarmede gereed was. De bisschop tracht in zijn verweerschrift (Bijlage IX) aan te toonen hoe onredelijk de vordering van de Utrechtsche heeren is. Reeds toen in 1561 het jaargeld werd vastgesteld, bestond er groote onevenredigheid tusschen de som gelds, welke het bisdom van Haarlem zou te betalen hebben, en het financieel nadeel dat het Domkapittel leed door het verlies der jurisdictie. Van Mierlo oordeelt dat dit nadeel niet meer dan een tiende van de drie honderd gouden dukaten kan bedragen hebben en wijst erop dat de „arrenda", de cijns, welken de deken van Hoorn had op te brengen, ongeveer slechts twintig oude schilden bedroeg [1]). Sinds het uitvaardigen van die breve, ruim tien jaren geleden, en thans, zoo gaat het betoog verder, is er onderwijl

1) Een oud schild wordt berekend op dertig stuivers, Hollandsch.

door de wetgeving van Trente zulk een verandering gekomen in het financieel beheer, dat de uitoefening der jurisdictie geen voordeel meer kan opleveren maar schade. En de bisschop herinnert dan er aan hoe door dat concilie de voornaamste bronnen van dergelijke inkomsten zijn gestopt: „boeten en bruecken" mogen alleen voor weldadige doeleinden aangewend worden en de institutiegelden komen zelfs geheel te vervallen. Derhalve, de besluiten van Trente „ad unguem", stiptelijk, in zijn diocees willende onderhouden, zoo verzoekt van Mierlo de gewenschte brieven van placet niet te verleenen, „aanschou nemende dat die nyet en ontfanct ende neyt ontfangen en mach, consequentelijcke nyet en geven kan."

Op 26 October 1571 werd dit bezwaarschrift van den bisschop door het Domkapittel beantwoord (Bijlage X). Hetgeen de heeren tegen het betoog van v. Mierlo aanvoeren komt in het kort hierop neer: Zelfs wanneer er onevenredigheid zou bestaan tusschen de toegebrachte schade en de pensie, is dat nog geen reden om zoo mogelijk, te beletten dat er brieven van placet zullen afgegeven worden, maar dan behoort de zaak gebracht te worden voor dengene, die de pensie heeft vastgesteld, d. i. voor de rechtbank van den paus of zijne gevolmachtigden. En dit klemt te meer, omdat Pius IV die pensie heeft verleend louter uit goedgunstigheid; daarom wordt er in de breve niet gesproken van een groote of geringere mate van schade, welke het Domkapittel door het verlies der jurisdictie zou lijden, maar het is alleen de bedoeling van den paus geweest, door verleenen van een jaargeld dat verlies te vergoeden. Vervolgens beweert het Domkapittel, dat de tafelgoederen van het Haarlemsche bisdom voldoende zijn om de gevorderde pensie op te brengen. Wij, die in art. 4 van deze

monografie [1]) hebben gezien onder welke zware financieele zorgen van Mierlo het bestuur over het bisdom van zijn voorganger heeft aanvaard, weten maar al te goed wat er van deze bewering is te houden. Echter ook het beroep op de bepalingen van Trente houdt volgens hen geen steek. Wat de „boeten en breucken" betreft, zoo erkennen zij, deze mogen werkelijk niet langer tot voordeel strekken van den kerkelijken rechter, maar de pensie is volgens hen niet in de plaats gekomen van die voordeelen, doch een daad van loutere goedgunstigheid. Maar een bevel om de instituties steeds kosteloos te verleenen hebben zij in de decreten van Trente nergens kunnen aantreffen [2]). En bovendien de institutie-gelden, welke zoo gering niet zijn als van Mierlo het laat voorkomen, zouden voor het doel, door Trente beoogd, kunnen besteed worden, bijv. tot onderhoud van de koorzangers en andere schamele dienaars en priesters, aan den Dom verbonden. Ten slotte verklaren zij, veel liever in het bezit te blijven hunner aloude jurisdictie, welke eenig is in de gansche Nederlanden; zij zullen die dan uitoefenen overeenkomstig de bepalingen van Trente, onverschillig of hun dat geldelijk voordeel zal opleveren dan wel nadeel.

Ook het verder verloop van déze aangelegenheid is uit de voorhanden stukken, naar het schijnt, niet na

1) *Bijdr. bisd. Haarlem* XXXIII, 329.

2) Leest men het betreffende hoofdstuk (Sess. XXIV, de reform. c. 14) aandachtig over, dan zal bevonden worden dat Trente zulk een absoluut bevel inderdaad niet heeft gegeven; maar wel verlangt het concilie, dat bij het verleenen van instituties alle hebzucht, en ook zelfs de schijn daarvan, worde vermeden. Alleen dan kunnen gevolgelijk institutie-gelden geheven worden, wanneer die gelden voor een godvruchtig doel zullen aangewend worden en de ordinarius onder die voorwaarden zijn goedkeuring aan het heffen der institutie-gelden zal gehecht hebben.

te gaan. Veilig mogen wij echter aannemen dat het Domkapittel er niet in is geslaagd zijn rechtsmacht over de proosdij van Westfriesland te herwinnen. En evenmin zullen de Utrechtsche heeren, naar ik vermoed, brieven van placet hebben verkregen voor het innen hunner pensie. Eéne zaak blijkt, dunkt mij, uit de hier volgende bescheiden allerduidelijkst: dat Godfried van Mierlo reeds in het eerste jaar van zijn bestuur grooten ijver en wilskracht aan den dag heeft gelegd, toen hij de volle bisschoppelijke jurisdictie voor zich opeischte en deze, niettegenstaande velerlei bezwaren en tegenwerking, wist te behouden.

A. H. L. Hensen.

BIJLAGE I. *Zie boven blz. 213.*

1571, Juli 17, Hoorn.

Akte der inbezitneming van de proosdij van Westfriesland door Godfr. v. Mierlo, bisschop van Haarlem.

Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo. Reverendissimus in Christo pater ac dominus, dominus Godefridus a Mierle, Dei et apostolicae sedis gratia episcopus Harlemensis, cum pacificam cathedralis ecclesiae suae accepisset possessionem, omnem jurisdictionem, quam hactenus decanus et capitulum Majoris ecclesiae Ultrajectensis, sive ejus delegati et vicarii, quocumque titulo decanorum, provisorum, praepositorum aliove nomine appellati, de jure vel consuetudine obtinuissent, per vim decretorum concilii Tridentini et juxta bullam erectionis episcopatus Harlemensis cassatam et annulatam, ipso facto volens adimere et dictos quoscumque jurisdictionem in sua diocesi exercentes amovere, personaliter se transtulit in oppidum Hornanum ut praepositurae Westfrisiae, olim ad decanatum et capitulum Majoris ecclesiae Ultrajectensis (pertinentis), acciperet possessionem, per bullam Pii quarti episcopatui Harlemensi incorperatam et annexam. Et, convocatis ad se clero et senatu dicti oppidi Hornani, communicavit et

exhibuit ipsis bullam sanctissimi domini nostri Pii papae erectionis episcopatus Harlemensis sub plumbo de data: anno millesimo quingentesimo sexagesimo, quinto Idus Martii, expeditam, qua diocesis Harlemensis loca describit, ac inter caetera oppidum Hornanum eidem cathedrae subjicit; item mandata regiae catholicae majestatis, data Uzandi, die sexta Aprilis, anno millesimo quingentesimo sexagesimo primo, signatum: »Philippe", et infra »I Courteville"; et Margaritae ducissae Parmensis, nomine regiae majestatis supradictae Belgii gubernatricis, quibus dictarum litterarum apostolicarum executio specialiter mandatur praesidi curiae Hollandiae ad effectum deducenda. Quibus visis et auditis dictus reverendissimus dominus Godefridus, episcopus Harlemensis, a dicto clero et senatu cum debita reverentia fuit inauguratus tanquam proprius episcopus ac prelatus acceptus. Qui ibidem tam in ecclesia parochiali quam in aliis adjacentibus et subjectis sacellis episcopales actus ac officium pontificale exercuit, nemine contradicente vel se opponente. Dictam quoque praeposituram Westfrisiae, olim ad decanum et capitulum cathedrale, et nunc vero metropolitanae ecclesiae Ultrajectensis, pertinentem, incorporans, decanum seu officialem ibidem existentem amovit ac, recepto ab eodem et sibi per eundem praestito fidelitatis et obedientiae canonico juramento, ipsum suo nomine in dicta praepositura suum decanum creavit, constituit ac confirmavit cum facultatibus consuetis. Quibus peractis idem reverendissimus dominus ab eisdem clero et senatu solemniter ac honorifice fuit exceptus et laudabiliter tractatus, solutis per dictos clerum et senatum omnibus expensis ibidem a reverendissimo factis. Quae acta sunt coram prelatis, clericis ac famulis dicti reverendissimi Harlemensis ac universo populo dicti oppidi Hornani, die decimo septimo Julii, pontificatus sanctissimi domini nostri Pii papae quinti anno sexto. Quod ego, Ioannes de Ameronghen, insignis curiae episcopalis Harlemensis pedellus ac dicti reverendissimi domini episcopi Harlemensis virgifer, qui praemissis interfui omniaque et singula sic fieri audivi et vidi, atque praesenti instrumento descripsi, attestor:

I. de Amerongen.

Oud archief van den bisschop van Haarlem. Kopie-boeck I.

BIJLAGE II. *Zie boven blz. 214.*

1571, Juli 7, Utrecht.

Bezwaarschrift van den Domproost tegen den bisschop van Haarlem, met verzoek dat hij door de Regeering zal gehandhaafd worden in het ongehinderd uitoefenen der jurisdictie over Amstelland en Kennemerland.

Copie van requeste gepresenteert die 7 July 1571 ex parte reverendi domini archidiaconi Trajectensis contra Harlemensem antistitem.

Aen den coninck.

Verthonen in alder oidmoet heer Cornelis van Myerop, proost en archidiaken ten Dom tUtrecht, ende met hem gevuecht voer haer interest die domdeken ende andere heeren van denzelven capittele: hoe dat die voirseyde domproost ende zijn voersaten over memorie der menschen altijt sijn geweest, gelijck hy alnoch is, behalven die turbatie hieronder geruert, in peyselijcke ende vredelijcke possessie vel quasi van te hebben en texerceeren het officie van de jurisdictie archidiaconeel van Haerlem ende Kennemerlant ende oyck van Amsterdam ende Amstelant, mitsgaders noch andere limiten ende plaetsen, met allen tgene des dairaf en uuyt dependeert, welcke possessie ende gebruyck met rijper deliberatie, kennisse van zaecken ende uuyt sunderlinghe respect ierst by de hoocheyt van de hartoghinne van Parma etc. [1]) en de dairna by uwe majesteit respective in den jaere 1561 is geconfirmeert, geapprobeert ende geratificeert, dairop dat uwe majesteit oyck heeft doen depescheren acte by dewelcke dezelfde heeft gewilt dat die archidiaconen van de capitulen tUtrecht in de limiten van de nieuwe bisdommen haer leven lanck by haer digniteyten, staten ende exercitiën van de jurisdictie archidiaconeel al evenwel souden blijven niettegenstaende derectie van deselve nieuwe bisdommen, blijckende by de copye autentijque van deselve acte hieraen gehecht: [verthonen] alsoe oyck [hoe dat] de

1) Zie den tekst van dit schrijven, gedateerd 27 Oct. 1561, bij v. Heussen—v. Rijn, *Kerkelijke historie en Oudheden* (folio-editie) I, 382—383.

voirsegde archidiaken ende andere archidiakenen van Utrecht, elck respective binnen zijne limiten, dexercitie van hunne jurisdictie, digniteyten ende staten niet alleenlijck bij den eertsbisscop van Utrecht maer oyck bij dander nieuwe geconstitueerde bisscoppen tot noch toe is toegelaten geweest, sonder hem dairinne eenich obstakel te doen, behalve dat nu onlancx geleden met groote nieuwicheyt hem heeft vervoerdert de bisscop van Haerlem die jurisdictie van voirsegde domproost, die hy als archidiaken altijt, soe voirseyt is, binnen die limiten van zijn bisdom heeft gehadt ende geexerceert, aen hem te slaen, pretenderende voertaen dezelfde alleen texerceren met seclusie van denselven domproost, hebbende sijne gecommitteerde (die hy tot het exercitie van sijne voirsegde jurisdictie tot Haerlem hadde gestelt) *via facti* ende metter date doen verbieden dat hy hem het voirsegde officie geenssins meer en soude onderwinden oft dienaengaende iet uuytrechten, want hy binnen sijn limiten gheen archidiaken meer en wilde kennen oft toelaten, mer dieselfde jurisdictie, met alle tgene dairuyt dependeert, voertaen alleen behouden ende exerceren, hebbende oyck aenveert het recht van dinstitutïe, 'twelck de voirsegde archidiaconen altijt en tot noch toe heeft gecompeteert, directelijck tegen die voirsegde, oude, continuele ende duechdelijcke possessie, contrair ende in vilipendene van de voirsegde acte bij uwe majesteit dairop verleent, dairaf sijn eerwaerde over langhe visie is gedaen bij copye autentijcke. Heeft dairomme des voirsegden domproost gecommitteerde als doen geprotesteert van de voirsegde turbatie ende injurie die sijne meester by sijn eerwaerde worde aengedaen, en mitsdien daeraf begheert acte notariael, mitsgaders oyck visie van de bescheede op twelck zyn eerwaerde hem was funderende, dewelck den voirsegde gecommitteerde al is geweygert geweest, ende worde den notaris expresselijck verboden gheen acte van tgene des dyenaengaende was geschiet uuyt te gheven, twelck al tendeert tot quader consequentie, in afneminge van des voirsegden domproost oude en geconfirmeerde gerechticheyden, ende tot groote interest ende schade van gevuechden, die, soe wanneer aen haer jaerlijcxe distributie ende innecomen yet geraect te gebreecken, hun verhael hebben op de incompsten van voirsegde archidiaconaetscap, ende oyck in prejudicie ende verminderinge vande prëeminentiën ende gerechtigheden van uwe majesteit,

diewelcke alleen collateur ende ghifter is vande voirsegde digniteyten van de vijf archidiaconaetscapen, die duer alzulcken nieuwicheyden geheel *titulares et umbratici* zouden worden, en worde hiertegen bij uwe majesteit niet voirsien. Bidden dairomme die voirsegde supplianten ende gevuechden tot conservatie van deselve om opene brieven van maintenue *in forma*, uyt cracht van dewelcke den voirsegden bisscop van Haerlem ende allen anderen, des van noode wesen sal, op groote penen bevolen worde dat hy den suppliant, oft andere daertoe gecommitteert, laete in sijn digniteyten, staeten ende exercitiën van de voirsegde jurisdictie archidiaconeel peysselijck ende vredelijck, gelijck hy dat altijt geplegen heeft ende na recht ende der voirsegde acte van uwe majesteit behoirt te geschieden; ende in gevalle van oppositie die voirsegde bevelen stadthoudende, ende alle andere beletten ende verboden ter contrariën afgedaen sijnde, ende die voirsegde supplianten, oft zijne gecommitteerde, laetende in de voirsegde digniteyten, staeten ende exercitien van de voirsegde jurisdictie, niettegenstaende eenige oppositie oft appellatie gedaen oft te doen ter contraire ende sonder prejudicie derzelver, de opponenten hier te hovedach bescheyde worde. Dewelck doende etc.

Kantteekening: Doit estre monstré aux suppliants ou à leurs députéz, estans en ceste ville, pour y dire ceque bon leur semblera. Faict à Bruxelles le 17 d'Aougst 1571.

Soubsigné: Van der Aa.

Archief van den Dom, Rijksarchieven in de provincie Utrecht, D, 669xx.

BIJLAGE III. *Zie boven blz. 216.*

1571, Juli 9, Utrecht.

Verzoekschrift van den Domdeken aan den Geheimen Raad, opdat den bisschop van Haartem een termijn van 3 weken zal gesteld worden, om te antwoorden op de bezwaren, door den Domdeken tegen hem ingebracht.

Copie van de tweede requeste gepresenteert die 9 July aen de secrete raet *ex parte reverendi domini archidiaconi et capituli Trajectensis.* 1571.

Aen den coninck.

Verthoonen in alder reverentie heer Cornelis van Myerop, proest archidiaken van den dom tUttrecht ende met hem ge-

vuegt voer haer interest die deken ende andere heeren van deselffven capittele: hoedat sijlieden aen uwe majesteit opten 7 July lestleden bij requeste hebben versocht openen brieffven van maintenue teghen den eerwaarden heere bisschop van Haerlem, waerop uwe majesteit gelieft heeft tordineren dat men die voerseyde requeste bij beslotenen brieven zijner eerwaarde souden [toezenden] om enz., sonder dat dieselffve uwe majesteit daertoe eenighen precisen tijt heeft gestelt, dewelck den suppliant ende gevueghde (die ondertusschen souden moeten blijven uyt heur oude, deuchdelijcke ende geconfirmeerde possessie ende gebruyck) doet vreesen ende beduechten dat zijne eerwaarde die sake nae zijner beliefte ende goetduncken sal dilayeren, sonder op de bevelen van uwe majesteit te letten, tot grooten achterdeele van den suppliant, schade ende interest van de gevueghde, die daeromme oidtmoedelijk bidden dat uwe majesteit gelieven wille die eerste ordonancie, staende op de marge van de requeste hierby gevuegt, te restringeren tot eenen sekeren tijt van drye weken nae de insinuatie van deselffve, binnen denwelcken zijn eerwaarde gehouden sal zijn te rescriberen oft dat, by faulte van dyen denselffven tijt overstreken sijnde, op het versueck van suppliant ende gevueghden voerder sal worden versien, soo uwe majesteit nae gelegenheit van de sake sal bevinden te behooren. Dewelck doende enz.

Kantteekening: L'évesque de Haerlem fera l'advertence selon le précédent appoinctement en dedens trois sepmaines de l'insinuation. Faict à Bruxelles le 9 de Juillet 1571.

Soubsigné Van der Aa.

Archief van den Dom, Rijksarchieven in de provincie Utrecht, D. 669xx.

BIJLAGE IV. *Zie boven blz 217.*

1571, Aug. 17. Haarlem.

Antwoord van Godfr. van Mierlo, bisschop van Haarlem, op de beide voorgaande requesten van den Domdeken.

Om vuyten naeme ende van weghen heeren Godefroy van Mirlo, bisschop van Harlem, corttelijck te antwoirddene op twee frivole requesten van weghen heer Cornelis van Mierop,

proest ende archidiaken van den Dom tUytrecht ende met hem gevueght voer haer interest die deken ende andere heeren van denzelven capittele in coninklijk majesteits secreten raede tot Bruessele overgegeven — seydt die gerequireerde dat die supplianten in heurlieden requesten een zekere pretense acte, by der hoocheyt van der hertoginne van Parma etc. tot voirderinghe der electie van den teghenwoirdigen eertsbisschop van Vuytrecht in den jaere 71 geconcipieert, sijns bedunckens wel sinistre detorqueren tot confirmatie, approbatie ende ratificatie van het oude gebruyck ende possessie van der jurisdictie als domproests voorseyd over Haerlem ende Kenmerlandt ende mede over Amsterdam ende Amsterlandt ende andere plaetsen, nu resorterende onder 't bisdom van Haerlem, ponerende 'tzelve geschiedt te zijne met rijpe deliberatie, kennisse van saecken ende vuyt sunderlinghe respect, alle welcke die supplianten allegeren omme te behouden ende te genyeten huerlieden oude, gewoone, onbehoirlycke ende scandaleuse prouffijten, daer ter contrarien in de geheele pretense acte nyet bevonden en wordt dat eenich partye, te min die bisschop van Haerlem, in der tijt wesende, daertoe geroepen es geweest, sulcx dat men met recht nyet zeggen en kan dat die voirseyde acte met kennisse van saecken gepasseert is. Ende voer zoe vele aengaet die deliberatie ende respecten, zoe ist dat die voergenoempde acte medebrenght dezelve te tenderen omme te voltrecken en te volbrenghen delectie des eertsbisschops voorseyden ende nyet omme met de voorseyde acte jemanden te prejudiceren, te min den nyewen bisdomme ter requisitie van der coninklijke majesteit alsdoen geerigeert ende opgerecht, gemerct haer hoocheyt daerinne verklaert van node te zijne dat die nyeuwe opgerechte bisschoppen zouden hebben die jurisdictien zoe veel die gheestelycke rechten medebrenghen, zoe anders heur ampt ende officie heel machteloos wesen soude. [Notoir] ist: *quod ex quo episcopatus, ut in praesenti casu, semel est constitutus in alieno loco, ipso facto eximitur a potestate inferiorum qui ibi primo habebant jurisdictionem. Invocatur Panormitanus et cardinalis Zabarella, in capite: »Cum inferior de majori et uberiori*"[1]).

1) *Decretal. Gregorii IX*, lib. I, tit. XXIII, c. 16. »Panormitanus" is Nicolaus de Tudeschis, aartsbisschop van Palermo, die toelichtingen schreef op de Decretalen; hetzelfde deed ook kardinaal Zabarella.

Ende alzoe haer hoochheyts intentie nyet en is geweest die overheyt der nyeuwer bisschoppen te vercortten, ende wederom op nyeuwes den archidiakenen heurlieden oude jurisdictie te confirmeren ende tapproberen, die denzelven by der pausselijcke heylicheyt deur derectien van den nyeuwen bisdomme voirseyden benomen was, verlichtende deur dyen den last voirmaels den voirnoemden archidiakenen incumberende, nochtans omme te voirderen die voirnoemde electie van heurlieden eertsbisschop, indyen eenich merckelijck verlies viele van der supplianten incomen, spruytende vuyt dexercitie van de voirsegde getransfereerde jurisdictie, soude haer hoocheyt, daertoe versocht wesende, verstaen hebben om in den naeme van sijnder majesteit commissarissen te deputeren omme tselve volcomelijck te verstaen. Evenwel nochtans haer hoocheyt alsdoen verstont: gebruyckende die gheestelijcke jurisdictie zoet behoirt, naevolghende die decreten ende statuyten der heylighe catholijcke kerke, »datter alzoe vele last als prouffijt soude vallen ende dat die meyninghe van de oude, heylighe kercke noijt geweest en is eenich prouffijt te trecken van al sulcke administratie", waerby gevueght dat sedert data van de pretense acte by theijlich concilium van Trenten die amenden ende breucken [1]) *pauperibus loci aut aliis piis usibus*, ter plaetsen daer die vallen, geappliceert wordden [2]), ende wel expresselijck geordonneert wordt de *institutiones beneficiorum* te verleenen sonder yet daervan te genyeten [3]). Welcke oyck op dese tijt meer van noode is, gemerct 't groot gebreck van goede, bequame priesters ende sielbewaerders datter nu teghenwoirdich is onder 'tvoirnoemde bisdom van Haerlem, mede overmidts veel beneficien, huer goederen ende ondersaten deur die voirleden inundatie [4]) zoo groetelijck beschadicht zijn dat eenige van dyen nu desolaet ligghen, waerinne nootelijck versien sal moeten wordden. Sulcx dat in allen gevalle 't motijff van prouffijten, spruytende vuyt dexercitie van de jurisdictie, nu ter tijt cesseert, ten waere dat men wederomme op nyewes begheerden te stabilieren die onbehoirlijcke prouffijten ende mis-

1) Frangere legem (dispensaties), Kiliaan, *Etymologicum*.

2) Sess. XXV, de reform. c. 3.

3) Sess. XXIV, de reform. c. 14.

4) De watervloed van het jaar 1570.

bruycken die tot groote schandalisatie eertijts geweest sijn. Hierby gevueght dat nyettegenstaende eenighe oppositie van den eerstbisschop van Colen, bisschop van Luydick [1]), ende anderen by de pausselijcke heilicheyt tanderen tijden geinterponeert, sijne heylicheyt gepersisteert heeft by de erectie ende assignatie van diocese ter requisitie van den coninklijken majesteit solemnelijcken gedaen, ende dat dyensvolghende die eertsbisschop van Mechelen ende die bisschoppen van Antwerpen, Bossch, Grueninghen, Namen, Leeuwaerden, Deventer, Ghendt ende anderen in pacificque ende vredelyke possessie, gebruyck ende exercitie sijn van haerluyden jurisdictie, elck in zijn diocese, met seclusie van den bisschoppen ende archidiakenen van Camerijck, Luydick, Munster ende Vuytrecht. Medegemerckt die eerstbisschop van Vuytrecht nae de voirgenoemde erectie nu teghenwoirdich hem nyet en onderstaet oft onderwindt der ondersaeten van Harlem, Amsterdam, Alcmaer ende van anderen plaetsen, den bisschop van Haerlem voir sijn diocese bij zijne pausselijcke heylicheyt geassigneert, soe zoude insgelijcx wel betamen dat die domproest ende archidiaken van Uuytrecht, volghende dexempel van anderen ende besunder sijns heeren ende meesters (*cum archidiaconus sit vicarius episcopi*), hem nyet en onderwondt der ondersaeten van den bisschop van Harlem, die van den bisdom van Uuytrecht ende consequentelijc mede van den vicarius van dyen deur derectie des bisdoms voirsegd *ipso facto* gesepareert ende gesegregeert zijn. Ende zoude wel zeer monstrueux ende besunder op dese tijt schandaleux zijn dat een archidiaken, die achtervolghende 't heylich concilium van Trenten op vele saken sijn jurisdictie nyet exerceren en mach dan in zijn eyghen propre persoon, waartoe de suppliant, God-betert, qualicken gedisponeert is, ende dat mede by consent van zijnen bisschop, hem wilde onderwinden der ondersaten van eenen anderen bisschop, wyens archidiaken hy niet en is ende bij denwelcken hy oyck nyet gecorrigeert en zoude moeghen wordden in zijn excessen, welcke excessen ende misbruycken van den voirnoemden archidiaken van Uuytrecht oft van sijnen dienaers te meer te verwachten sijn, overmidts de supplianten diese haerluyden requesten principalijck funderende zijn op 't verlies ende schade die zijluyden

---

1) Luik.

[souden ondergaen] deur tverlichten ende translatie der jurisdictie voirsegd. Gemerct dan dat sedert den jaere XVc tzestich, ten welcken tijde de bisdom van Harlem onder meer andere notoirlijcke geerigeert ende midtsdyen den archidiaken van Uuytrecht, voer alzoe vele die diocese van Harlem aengaet, sijn jurisdictie *ipso facto* by den heylighen stoel van Roomen benomen ende verlicht es geweest, die supplianten egheen nyeuwe rechte oft titel verworven en hebben, ende dat bij die coninklijke majesteit tot behoeff van de gerequireerden alhier ende des bisdomps van Harlem voirnoemd nu den drye ende twintichsten February lestleden wederomme nyeuwe brieven van placet in gewoone forme geexpedieert ende gedepescheert sijn met behoirlijcke brieven van attaché bij den hove van Hollandt daerby gevueght, diewelcke beyde hiermede aengehecht zijn, ende dat dyensvolghende de gerequireerde in rustelijcke ende vredelijcke possessie is van zijn voirsegde jurisdictie, diezelve in meyninghe zijnde te continueren ende tadministreren met Godts gratie, achtervolghende den wille van zijne heylichheyt, van 'tconcilie van Trenten, ende van zijn coninklijke majesteit, tot augmentatie van godtsdienst ende tot conservatie ende versterckinghe van onse oude, catholicque religie, mede aenschouw nemende dat het recht totter nominatie van 't voornoemde bisdom van dierste fundatie af de coninklijke majesteit competeert, in wyens prejudicie de gerequireerde 't voirseyde bisdom nyet titulaer maken en kan, *obstante etiam sibi solito iuramento episcoporum de non alienando, Romano pontifice inconsulto*, passerende 't voirder inhouden van der supplianten requesten als wesende impertinent ende meestendeel onwairachtich — concludeert daeromme ende uuyt redenen, hiervoeren breedere verhaelt, de gerequireerde dat den supplianten haerluyden versueck sal wordden ontseydt; emmers ende ten minsten dat tot achterdeele van de voirnoemde erectie ende assignatie van de diocese ende jurisdictie van Harlem nyet gedecideert [1]) en sal wordden sonder singulierlijcke sijne coninklijke majesteit hiervan alvoerens geadverteert ende antwoirdde daeroppe ontfanghen te hebben, oyck met behoirlijcke rescriptie van der pausselijcke heylichheyt in desen dienende daertoe geobtineert.

Onderteekent: frater Godefridus a Mierle
Episcopus Harlemensis.

---

1) Er staat: gedecieteert.

Op de marge van desen stont geappostilleert aldus: Soit monstré aux suppliants ou à leurs députéz, estants en ceste ville, pour y dire ceque bon leur semblera. Faict à Bruxelles le 17 d'Aoust 1571.

Soubsigné: Van der Aa.

Archief van den Dom, Rijksarchieven in de provincie Utrecht, D. 669xx.

BIJLAGE V. *Zie boven blz. 219.*

1566, September 5, Utrecht.

Benoeming van Joannes Gruwel tot deken van West-Friesland.

Decanus et capitulum eclesiae metropolitanae Trajectensis ac Johannes de Wede, canonicus praebendatus ejusdem ecclesiae et praepositus Westfrisiae in eadem, universis et singulis, tam clero quam populo per terminos et limites praepositurae nostrae West Frisiae constitutis, salutem in Domino sempiternam. Universitati vestrae cupimus fore notum quod nos de industria et legalitate honorabilis viri domini ac magistri Joannes Gruwelii, pastoris de Wijdenesse, qui apud nos plurimorum commendatur testimonio, considerantes, eundem dominum Joannem ad sex annos, in festo sancti Remigii [1]) proxime futuro inchoandos, per dictae nostrae jurisdictionis Westfrisiae terminos et limites fecimus, constituimus ac ordinavimus nostrum decanum et officialem, prout per praesentes facimus, constituimus et ordinamus; dantes et concedentes ipsi domino Joanni durantibus annis supradictis plenam, liberam et omnimodam potestatem, facultatem ac mandatum speciale, inter clericos et laicos et universitates ac collegia, de criminalibus, civilibus et mixtis pecuniarum causis, nec non matrimonialibus causis, culpis, delictis ac negligentiis quarumcumque personarum ac universitatum ibidem ac homicidiis, ex officio vel ad partium instantiam, inquirendi, corrigendi et diffiniendi in personas, communitates, ecclesias, parochias et loca; excommunicationis, suspensionis et interdicti sententias et alias poenas canonicas fulminandi et

---

1) 1 October.

infligendi et per ipsum inflictas et fulminatas absolvendi, suspendendi, relaxandi et tollendi; necnon matrimonia clandestina contrahentes et eisdem interessentes corrigendi et hujusmodi excommunicationis sententia, quam propter hoc incurrerunt, absolvendi, necnon clericos et ecclesiasticas personas caeterosque nobis subjectos, quorum protervitas et rebellio hoc exegerint, super quibus conscientiam tuam oneramus, capiendi, captivandi et incarcerandi et a carcere relaxandi; testamenta quoque et ultimas voluntates presbyterorum, clericorum et aliorum subditorum in nostra jurisdictione confirmandi et approbandi; et bona illorum presbyterorum et aliarum personarum ecclesiasticarum, qui intestati ac alias sinc licentia testandi discesserunt, arrestandi, confiscandi et desuper concordandi; et insuper quoscumque presbyteros ac clericos, ad quaecumque beneficia et officia ecclesiastica, cum cura vel sine cura, etiamsi canonicatus et praebendae fuerint, praesentatos examinandi, illosque, si idonei reperti fuerint, praemissis proclamationibus debitis, instituendi et investiendi, inhabiles refutandi, cum absentibus a suis beneficiis dispensandi, officiationes et episcopalia concedendi, ac in beneficialibus et matrimonialibus causis cognoscendi, procedendi et diffiniendi — proviso quod super diffinitivis sententiis in causis matrimonialibus ferendis consilium nostrum ab ipsis decano et capitulo ac praeposito inquiratur — necnon aliquem antistitem in dictis annis vice nostra ad dictam jurisdictionem nostram adducendi, atque illum ecclesias, capellas, coemeteria [1]) et altaria ibidem consecrare, easque et ea, si pollutae seu polluta fuerint, reconciliari faciendi et procurandi, et emolumenta exinde provenientia recipiendi et levandi; episcopalia presbyteris et curatis et fratribus mendicantibus in foro conscientiae ad confessiones audiendas et in casibus episcopalibus absolvendi concedendi; sacrum oleum et alia sacramenta in Paschate ministrandi, ac notarium idoneum pro suo placito in nostra jurisdictione assumendi; et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi quae in praemissis et circa ea necessaria fuerint, seu quae opportuna et ad examen et gubernationem dictae nostrae jurisdictionis Westfrisiae et ad ejus decanum et officialem de jure vel consuetudine pertinere dignoscuntur. Salvo quod idem dominus Joannes proclamationes et jurisdictiones

---

1) Er staat: coemiteria.

beneficiorum et ecclesiasticorum officiorum, ad collationem comitis Hollandiae et ejus locum tenentis pro tempore spectantium, necnon quorumcumque privilegiorum, donationum et concessionum et beneficiorum officiorumque ecclesiasticorum fundatorum de novo et imposterum fundandorum confirmationes et approbationes primariasque eorundem beneficiorum et officiorum ecclesiasticorum institutiones ac eorundem proclamationes et quorumcumque autorisationes sub sigillis decani seu vicedecani pro tempore ecclesiae nostrae Trajectensis ac praepositi Westfrisiae expediet et expediri faciet, et haec Trajecti a nobis procurabit sigillari et quod idem decanus noster durantibus annis dictis synodos more consueto observabit. Reservamus tamen nobis ea et causas ac proventus infrascriptos: Imprimis reservamus censum dictarum ecclesiarum, parochiarum et capellarum; item reportationes sancti Martini ae visitationes monasteriorum ibidem, et procurationes visitationum monasteriorum eorundem, necnon omnia et singula emolumenta et proventus, de jure et consuetudine in dicta nostra praepositura Westfrisiae de quaestibus et quaestoribus fabricae ecclesiae nostrae provenientes. Item omnes et singulas precarias per terminos et limites jurisdictionis nobis debitas et concedendas, ac omne quod fabricae nostrae supradictae a quibuscumque personis ecclesiasticis vel saecularibus occasione »jucundi adventus" seu alias in testamentis sub limitibus jurisdictionis nostrae hujusmodi donari et legari poterit et contigerit. Quare vobis omnibus et singulis supradictis in virtute sanctae obedientiae et sub poenis suspensionis et excommunicationis districte praecipientes mandamus quatenus eidem domino Johanni decano et officiali nostro praedicto obediatis in omnibus et singulis supradictis, reverenterque intendatis eidem. Alioquin sententias, quas ipse rite tulerit in rebelles, faciemus auctore Domino inviolabiliter observari. In quorum quidem omnium et singulorum fidem et testimonium praemissorum presentes litteras nostras exinde fieri et per notarium nostrum subscribi fecimus et mandavimus. Et nos vice-decanus et capitulum praedictum rogavimus reverendum, venerabilem et eximium dominum Joannem van der Vecht, decanum nostrum, ut has litteras nostro nomine sigillo suo dignetur sigillare.

Quod nos Joannes van der Vecht praedictus, rogatu praedictorum dominorum, libenter fecimus ac sigillum nostrum prae-

sentibus appendimus. Datum Trajecti in domo nostra capitulari minori, ubi ad praemissa fuimus capitulariter congregati.

Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo sexagesimo sexto, die vero quinta mensis Septembris.

Sic erat subscriptum: Lamszweerde, notarius, subscripsit.

Oud-archief van den bisschop van Haarlem, Kopieboeck I.

BIJLAGE VI. *Zie boven blz. 220.*

1566, September 6.

Aanvaarding van het dekenaat van Westfriesland door Johannes Gruwel.

Universis et singulis praesentes litteras visuris et audituris, ego, Joannes Gruwelius, pastor in Wijdenesse, cupio fore notum: quod venerabiles domini, decanus et capitulum insignis ecclesiae metropolitanae Trajectensis, necnon Joannes de Wede, canonicus praebendatus ejusdem ecclesiae ac praepositus Westfrisiae in eadem, mihi regimen et gubernationem dictae jurisdictionis Westfrisiae per suas certi tenoris litteras inferius insertas ad sex annos, in festo Remigii proxime futuro inchoandos, commiserunt. Idcirco pro me meisque heredibus et executoribus tenore praesentium publice recognosco me teneri et efficaciter fore obligatum ad conservationem omnium et singulorum infrascriptorum. Imprimis vero videlicet quod durante dicto sexennio regimen et gubernationem jurisdictionis per terminos et limites Westfrisiae, durante commissione mihi a dominis decano et capitulo ac praeposito praefatis desuper facta, tam quoad clericos quam laicos, juxta formam libri Camerae dictae ecclesiae Trajectensis et commissionem meam praedictam ac scedulam inferius insertam atque antiquam dictarum partium laudabilem consuetudinem exercebo ac per presbyterum idoneum, de consensu eorundem dominorum admissum, (quem eisdem dominis nominabo) regi et gubernari faciam. Et quod jura ipsius dominationis Westfrisiae pro meo posse conservabo et recuperabo ac conservari et recuperari faciam. Item hujusmodi jurisdictioni legaliter ac sub fideli et legali computu deserviam, et pro laboribus meis habebo tertiam partem omnium et singulorum emolumentorum, ratione

jurisdictionis quomodolibet provenientium et proventurorum. Dicti vero domini, decanus et capitulum, habebunt reliquas duas partes eorundem omnium proventuum et emolumentorum ejusdem jurisdictionis. De quibus quidem omnibus proventibus et emolumentis antedictis dominis, bis in anno quolibet, fidelem et legalem computum reddam, et reliqua solvam, videlicet in synodo quae quotannis Trajecti celebratur post Dominicam »Cantate" in Mayo et synodo quae in festo Remigii proxime subsequentis similiter quotannis celebratur. Et expensarum ac curialitatum omnium et singularum, per me ratione jurisdictionis hujusmodi quomodolibet factarum et solutarum, similiter tertiam partem solvam; praedicti vero domini [habebunt] reliquas duas partes, deducendas easdem a summa receptorum capitali, quam in dictis terminis in computu coram dictis dominis pro dictis terminis reducam. Praeterea si contingat me mori durantibus adhuc dictis sex annis condictum est et conventum quod heredes et executores mei per aliquem presbyterum idoneum hujusmodi jurisdictionem pro mensibus anni, in quo mortuus fuero, restantibus dumtaxat et non ulterius exerceri facient, onera supplebunt et duas partes emolumentorum et proventuum, ut supra dictum est, deducta pro rata tertia parte expensarum solutarum dictis dominis, decano et capitulo, solvent. Insuper in casibus per dominos decanum et capitulum ac praepositum pro tempore in praedicta, inferius inserta scedula, reservatis ego et per me nominandus nihil immutari aut attentari fieri procurabimus, aut immutabimus, attentabimus seu innovabimus, nisi de ipsorum dominorum decani et capituli ac praepositi praedicti expressa licentia el concensu speciali. Quae omnia et singula praemissa et eorum quodlibet, necnon articulos super exercitio jurisdictionis hujusmodi confectos, praementionatos, in singulis eorum punctis et articulis ad sancta Dei evangelia, tactis corporaliter scripturis sacrosanctis, juro fideliter adimplere et observare. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium praemissororum presentes litteras hujusmodi manu mea propria subscripsi et signavi, ac proinde venerabilem et eximium virum dominum Rodolphum Straetmans, canonicum beatae Mariae Trajectensis, rogavi ut has meas litteras subscribere quoque et suo sigillo dignaretur sigillare.

Quod ego, Rodolphus Straetmans, rogatu et intuitu dicti domini Joannis Gruwelii, libenter feci ac praesentes litteras signavi ac sigillum meum praesentibus appendi. Datum anno

Domini millesimo quingentesimo sexagesimo sexto, die vero sexta mensis Septembris. Tenores vero commissionis praedictae mihi factae necnon scedulae articulorum super exercitio jurisdictionis hujusmodi confectorum sequuntur per ordinem, et sunt tales: »Decanus et capitulum ecclesiae metropolitanae Trajectensis ac Joannes de Wede" etc., ut supra latius in instrumento delegationis praepositurae est videre.

Oud-archief van den bisschop van Haarlem, Kopieboeck I.

BIJLAGE VII. *Zie boven blz. 221.*

1566, September.

Cijns welke, te beginnen met sint Remigius (1 October) 1566, gedurende de eerstvolgende zes jaren zal moeten opgebracht worden voor het uitoefenen der jurisdictie in de proosdij van Westfriesland.

In primis capitulum dabit commissionem honorabili domino Johanni Gruwelio hujus sexennii sequentis, idque sub legali computu quem idem dominus Joannes quotannis reddet de omnibus et singulis emolumentis et proventibus jurisdictionis praepositurae praedictae, de quibus emolumentis idem dominus Joannes habebit unam tertiam et dominus decanus et capitulum habebunt reliquas duas tertias.

Item dominus decanus et capitulum habebunt optionem singulo quoque anno arrendae praedictiae revocare (si placitum ipsis fuerit) antedictam conmissionem, sicuti et ipse dominus Joannes Gruwelius eidem commissioni poterit renuntiare, salvo quod et dicti domini et idem dominus Johannes idipsum dimidiato anno cuilibet prius respective huic inde tenebuntur intimare.

Item dabit etiam dictus dominus Johannes singulis anno in Quadragesima domino decano Trajectensi: *twee goede stroeyty*[1]) *buckens*. Item notario et nuncio capituli, cuilibet: *een half stroeyty buckens*.

Similiter solvet quotannis in festo Remigii praeposito Westfrisiae et notario capituli, cuilibet, unum nobile aureum Angliae cum rosa vel quatur florenos cum dimidio pro quolibet nobili.

---

1) *Stroe:* bepaalde inhoudsmaat (Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*).

16

Et ex his omnibus solvet idem decanus tertiam partem et reliquas duas partes antedicti domini decanus et capitulum.

In cujus rei testimonium ego, Johannes Gruwelius, huic scedulae manu mea subscripsi.

Sic erat subscriptum. Gruwelius subscripsi.

Oud-archief van den bisschop van Haarlem. Kopie-boeck I.

BIJLAGE VIII. *Zie boven blz. 223.*

1571, Aug. 20, Utrecht.

Smeekschrift van het Domkapittel om 's konings placet te verkrijgen op het innen van een jaargeld, aan het Domkapittel toegelegd ter vergoeding van 't verlies der jurisdictie in Westfriesland.

Copie.

Aan den Coninck,

Geven in alder oetmoet te kennen uwe majesteits onderdanighe, die heeren deecken ende capittele van de metropolitaen kercke binnen uwe majesteits stadt Utrecht, hoe dat het beliefft heeft die heylicheyt van paus Pius quartus in den jaer 1561 [1]), quinto Idus Martii, hemlieden supplianten ofte haerlieden kercke uuyt sijn rechter wetenschap, absolute macht ende pure liberaelheyt te reserveren opde taeffelgoederen, vruchten ende incomen van 't bisdomme van Haerlem een jaerlicxe pensie van drie hondert ducaten de Camera [2]), ende dit in recompensie van de episcopael jurisdictie van Westvrieslandt, die den supplianten competeerden ende sijn heylicheyt by de bulle van erectie van 't voorsegde bisdomme van Haerlem hem supplianten affgenomen en 't vorsegde bisdomme geapplicеert hadde, welcke reservatie geschiet is by voorweten van uwe majesteit ende die hoocheyt van de hartoghinne van Parma, doen regente van dese landen, die deselve alsulcx by sekere haerlieden acten, déén van date den 23 Octobris anno 1561 ende dander van date den lesten January anno eodem, geapprobeert ende goetgekent hebben, gelijck blijckt by de copie van deselve acten

---

1) Er staat, volgens Paaschstijl gerekend: 1560.

2) Zie Brom, *Archivalia in Italië* I', 397.

hierbij gevoucht. Ende so die eerwaardige heere, heer Nicolaus de Nova terra, yerste bisschop van Haerlem, hemlieden supplianten in haerlieden oude possessie van de voorsegde jurisdictie gelaten heeft tot date van sijn affganck toe, so en hebben die supplianten die voorsegde bulle van reservatie van voorsegde pensie nyet te werck gestelt; mer also het belieft heeft die eerwaardige heere heer Godefroy van Mierlo, jegenwoirdich bisschop van Haerlem, die voorsegde jurisdistie volgende de voorsegde incorporatie en bullen van erectie (so hy seyt) te anveerden, so sal hem supplianten van node wesen die voorsegde bulle van reservatie ter executie te stellen; mer, also sy des nyet en vermoghen sonder te hebben uwe majesteits brieven van placet, so ist dat sy supplianten oetmoedelick versoucken dat uwe majesteit gelieve hemlieden op de voorsegde bulle, hier aangehecht, te verlenen brieven van placet in behoerlicke forme. Tselve doende etc.

In margine: Attendue la qualité de la cause soit monstré à l'évesque de Haerlem, pour y dire ceque bon luy semblera, avant que ordonner sur le placet. Le 23 d'Aoust 1571. Le dit évesque satisfera à ceque dessus en dedens quinze jours de l'insinuation péremptoirement. Soubsigné: J. de la Torre.

Archief van den Dom. Rijksarchieven in de provincie Utrecht, D, 699xx.

BIJLAGE IX. *Zie boven blz. 223.*

1571, Oct. 3, Haarlem.

Advies van Godfr. v. Mierlo op voorgaand smeekschrift, hem ter beantwoording van den Geheimen Raad toegezonden.

Copie.

Omme uyten name en van wegen heer Godefroy van Mirlo, bisschop tot Harlem, cortelijck te seggen op seekere requeste, in coninklijk majesteits secreten raide vanwegen die heeren deecken ende capittele van de metropolitaen kercke van Uuytrecht overgelevert, waerinne de supplianten versoecken sijn coninklijk majesteits brieven van placet, omme alsnu ter exercitiën doen stellen seeckere pretense pauselijcke bulle van reservatie van een excessive pensie van 300 ducaten de Camera,

al in den jaere 1561 [1]) den [11 Maart] geexpedieert, die supplianten zouden begeren te genyeten uuyt het bisdom van Hairlem ter causen dat den supplianten die jurisdictie van Westfrieslant eertijts by der pausselijcke heylicheyt benomen ende aen 't voirnoemde bisdom geappliceert is: seydt de gerequireerde dat de voirsegde gepretendeerde pensie duer verscheyden middelen immers voir desen tegenwoirdigen tijt geensins en behoort geexecuteert te wordden. Ierst gemerckt deselve, als succederende in de plaetse van de prouffijten die de supplianten eertijts plagen te genieten, excedeert dieselve nyet alleenlijck twee, dry, jae acht, tien ofte meermael, soe de gerequireerde verstaet deselve jurisdictie eertijts by den supplianten *in perpetuam arrendam* [2]) uuytgegeven te sijn voer de somme van twintich out schilt jaerlicx oft daeromtrent, waertegens de supplianten voer recompensie pretenderen te moegen genieten 300 ducaten, welke immers en in alle gevalle te seer excessive is. Ten anderen soo staet te noteren dat de pretense assignatie van recompensie geschiet soude sijn in den jaere 1561 [3]), den [11 Maart], nae welcke tijde by 't heylige concilium van Trenten geordonneert is dat die boeten ende bruecken geappliceert soude werdden *piis usibus vel pauperibus loci*, dair dieselven vallen sullen [4]) ende dat *institutiones beneficiorum*, sonder yet dairvan te genyeten, gegeven behooren te werdden, decernerende dat degene ter contrariën dede vervallen souden sijn in de penen *contra simoniacos*, nae rechten gestatueert. Ende gemerckt van de voirder administratie van de jurisdictie, so veele ofte meer lasten comen als dair prouffijten uuyt souden mogen wijsen, en kan de gerequireerde nyet verstaen datter eenige prouffijten nu tegenwoirdich te verwachten sijn uuyt d'administratie van de voirnoemde jurisdictie, maar schaede. Soo dan de supplianten, bij alsoo verre sijlieden selffs de voernoemde jurisdictie administreerden, nae vermoegens die decreten van 't heylige concilie van Trenten ende oock nae sententie van den geleerden der heyligen schriftueren egeen merckelijck prouffijt ende souden kunnen

1) Er staat, volgens Paaschstijl gerekend, 1560.

2) Arrenda = census annuus (Ducange, *Glossarium*, Niort 1883).

3) Er staat volgens Paaschstijl 1560.

4) *Concl. Trid.* Sesso XXV, de reform. c. 3.

genieten uuyt de voirnoemde administratie, en is oeck geen reden ofte billicheyt conform dat ter oirsaeken van dien hemlieden eenich recompens geaccordeert soude worden. Sulcx dat, nae dyen de qualitee van de saecken geheelijcke ende notoorlijcke verandert is sedert de expeditie van de voirsegde bulle ende dese nu dairop versaeckte executie, als geleden wesende meer als thien jaeren, ende dat midler tijt 't heylige concilie van Trenten de voersegde vercleringe gedaen heeft, dewelcke by de tegenwoirdige pausselijcke heylicheyt de gerequireerde verstaet nyet alleenlijcke geconfirmeert maar oick noch tot stricter observantie van dien vercleert te zijn, ende dyens volgende gemerckt dat de gerequireerde egeen prouffijt ter werelt en verwacht uuyt de voernoemde administratie maer seekere schade, begerende *ad unguem* te observeren 't gene by 't voernoemde concilium gestatueert is, ende dat de supplianten, observerende de voornoemde decreten ende vercleringe, egeen prouffijten genyeten en zouden, alwairt saicke de voirnoemde jurisdictie hemlieden nyet affgenomen en waire, sulcx dat se alsnu (cesserende *ipso facto* de prouffijten) egeen schaede of interest en lijden, wairop eene recompensie gefondeert soude mogen sijn: concludeert daeromme ende uuyt redenen alhier geraect, ende bij mijn heeren breeder toverwegen, die gerequireerde ten fijne de supplianten hairlieden versochte brieven van placet sullen werdden ontseyt, aenschou nemende dat: die nyet en ontfanct ende nyet ontfangen en mach, consequentelijcke nyet geven en kan.

Opte marge stont aldus: Soit monstré à partie pour réplycquer. Faict à Bruxelles le 3 d'Octobre 1571. Soubsigné: J. de la Torre.

Archief van den Dom. Rijksarchieven in de provincie Utrecht, D, 699xx.

BIJLAGE X. *Zie boven blz. 224.*

1571, Oct. 26, Utrecht.

Antwoord van het Domkapittel op het advies door Godfr. v. Mierlo, in zake het jaargeld verstrekt.

Copie.

Omme cortelick uyt den name ende van wegen die heeren domdeeken ende capittele van de metropolitaenkerke binnen Uytrecht, supplianten, te repliceren op seeckere frivole antwoordt

den coninklijke majesteit ofte die van zijne majesteits secreten raide geexhibeert van wegen den eerwaarden heere ende vader in Gode, heer Godefroy van Mierlo, bisschop tot Haerlem, gerequireerde, volgende d'apostille gestelt opte marge van voirsegde antwoirde in date den 3 Octobris anno 71: seggen die supplianten dat alle die middelen by den gerequireerde geallegeert tot deser saecken geheel impertinent zijn, so die supplianten alhier nyet en versoucken dan brieven van placet daerby hemlieden toegelaten soude worden haerlieden provisie apostolijcke van de pensie van drie hondert ducaten te werck te mogen stellen. Ende en cunnen die supplianten nyet verstaen eenige saecke ofte redenen waeromme heurlieden zulcx zoude behoiren geweygert te worden; noch en wert by de gerequireerde te dyen eynde nyet een middel geallegeert; gelijck als in der waerheit oeck alle die redenen, waeromme die brieven van placet op provisïen apostolijck geimpetreert moeten worden, in dese zaicke cesseren, overmits dat die reservatie van de voirsegde pensie geschiet is by voerweeten van zijne majesteit. Ende alzulcx heeft oick de hertoginne van Parma, eertijts regente van dese zijne majesteits Nederlanden, ende zijne majesteit zelver, by de acte in der supplianten requeste angetogen, de voersegde pensie ende bulle ofte provisie apostolijcque expresselick genouch geapprobeert. 'T en doet nyet dat die gerequireerde will seggen: dat dese pensie verre soude excederen die prouffijten die van de voirsegde jurisdictie comen zouden, soe 'tselve geen reden is omme 't versoechte placet te beletten, maer soude alleenlijck dienen ten principale omme die reservatie van de pensie te doen casseren ofte reduceren, daervan die kennisse soude vallen voer den executeur van de voirsegde bulle ofte andere geestelijcken rechters, alhoewel die supplianten, indien het noot dede, wel souden verhopen te verthoinen dat die voersegde allegatie irrelevant zoude wesen, so overmits dat die reservatie gedaen is: *motu proprio, ex mera pontificis liberalitate et ex plenitudine potestatis ejusdem*, zulcx dat alhier (gemerct die pauselijcke heylicheyt absolute macht heeft om vryelick oeck sonder eenighe saecke van alle beneficiën te mogen dispolieren ende den possesseurs van dien, *eosque episcopos*, te mogen afstellen ende priveren) nyet van noode es van eenige vordere saecke te verthonen. Ende [so] de voersegde bulle oeck geen mentie en maeckt van de grote

ofte cleynheyt van de vruchten van de jurisdictie van Westfrieslandt noch van de valeur van dien, mer alleen naectelick van de jurisdictie, dewelcke, alsoe de gerequireerde nyet en can ontkennen, den supplianten toegecomen te hebben, so volcht dat dallegatie van de cleynheyt van prouffijten van de voersegde jurisdictie ganschelick alhier ondienstelick is. Te meer dat die vruchten van de taeffelgoederen, daerop die pensie geassigneert is, souffisant genoich zijn omme deselfde pensie te mogen dragen, ende dat na rechten *in assignanda pensione* geen regard genomen wort *super valore beneficii quod dimittitur, sed super valore beneficii quod gravatur, ne videlicet pensio excedat vel tertiam vel dimidiam partem fructuum beneficii gravati.* Ende en sijn die emolumenten van de voersegde jurisdictie so cleyn nyet als die gerequireerde die maect, ende die supplianten wel souden contrarie doceren, evenverre het noot ende alhier nyet impertinent en waere. Nijttemin genomen die emolumenten van de voirsegde jurisdictie nyet meer en waren dan die lasten, so souden die supplianten dieselve liever begeren te behouden dan te hebben die pensie van drie hondert ducaten, so overmits den ouderdom ende lanckheyt des tijts dat die aen der supplianten kercke geweest is, alsoeck overmits die digniteyt ende eere, so zy in Westfrieslandt hebben episcopael jurisdictie, dat men nyet en zall bevinden eenige kercke metropolitaen ofte cathedrael in dese lande te hebben, ende zouden zij, supplianten, wel tevreden zijn haere jurisdictie te behouden ende den gerequireerde van voersegde pensie ongemolesteert te laten. Ontkennende mitsdien het voorstel van gerequireerde ende dat die pensie soude succederen in de plaetse van prouffijten van de voirsegde jurisdictie, so in de bulle daervan geen mentie gemaect wert, maar is deselve geassigneert *ex mera liberalitate pontificis*, als boven breder geseyt is. Ende om redenen voersegd is impertinent dallegatie van 't concilium van Trenten ende dapplicatie van kueren ende bruecken etc. Ende nopende 't poinct van de institutiën van de beneficiën: seggen die supplianten dat zy by 't concilium nyet en bevijnden gestatueert dat die voersegde institutiën gratis gegeven souden moeten worden, ende daeromme verstaen zy dienaengaende te mogen gebruycken alsulcke gerechticheyt als zy van outs gehadt hebben, welcke gerechticheyt sy supplianten alleen nyet en souden willen ontbeeren voer de voerscreven

drie hondert ducaten, nyet om die prouffijten die van de institutiën zouden mogen comen (die nochtans nyet cleyn en zijn), maar omme die collatie, die de supplianten doerdien *jure devoluto* ende andersins hebben, daermede zy haerlieden choralen ende andere schamele dienaers ende priesters van haerlieden kercke connen versien. Ende zooveel betreft die schade die de gerequireerde wel seggen, dat in de administratie van de voersegde jurisdictie gelegen zoude zijn: seggen die supplianten dat zy tevreden zijn dienaengaende te verwachten 'tgene van de voersegde jurisdictie souden mogen comen, 't sy schade ofte prouffijt; syn oeck tevreden dieselve te regieren nae uuytwijsen van 't concilium van Trenten, ende hebben sulcx noch al veel liever te doen dan te lichten die voersegde pensie. Sulcx dat geheel vreemt is: dat die gerequireerde, indien hy hem by de assignatie van de voersegde pensie so seer beswaert vijndt, als hy hem aenneempt, dat hy den supplianten by haerlieden jurisdictie nyet en laet blijven, gelijck zijn voersaeten gedaen hebben, so hy in sulcken gevalle ontlast zall zijn nyet alleen van de costen maer oeck van de moeyten. Ende en can die gerequireerde nyet clagen: dat die qualité van de saecke verandert soude wesen sedert den date van de reservatie vande voersegde pensie, gemerct, als voersegd is, in de reservatie van de voersegde pensie gheen regardt genomen en is op den valeur ofte weerde van de voersegde jurisdictie, mer is dieselve reservatie, gedaen: *ex pura liberalitate, motu proprio et plenitudine potestatis pontificiae, quas clausulas necesse non fuisset adjicere, si pontifex voluisset tantum justa ex causa constituere pensionem vel si in dicta constitutione respectum habuisset tantum ad emolumenta ex dixta jurisdictione provenientia*, gelijck als dit 't sijnen tijd breder gededuceert sal worden. Ende also by de voersegde clausulen *omne vitium surreptionis et obreptionis* ewech genomen wert, so verhopen die supplianten dat uwe majesteit hemlieden van haerluyder gerechticheyt sal laten genieten; daeromme dat zy persisteren by haerlieden requeste ende versouck daerinne gedaen.

Opte margine stont aldus: Soit monstré à partie pour dublicquer. Faict à Bruxelles le 26 Octobre 1571.

Et soubsigné: I. de la Torre.

Archief van den Dom, Rijksarchieven in de provincie Utrecht, D 699xx.

GESCHIEDENIS VAN LANGERAAR NA DE REFORMATIE.

Vervolg van Deel XXXV, blz. 114.

Bij het samenstellen der geschiedenis van de parochie Langeraar na de Reformatie is mij gebleken, dat én de Batavia Sacra én het Kerkarchief, grootendeels door Pastoor Burgmeijer, oud-kapelaan van Langeraar, opgesteld, nogal onjuistheden bevatten en niet zeer volledig zijn. De onnauwkeurigheden bestaan grootendeels daarin, dat men de geestelijken, die hier in de 17de eeuw zijn werkzaam geweest, zonder onderscheid pastoor noemt, en daardoor is eene hopelooze verwarring van jaartallen ontstaan.

Abraham van Brienen en zijn medehelpers (1628—1640).

In ieder geval is zeker en boven allen twijfel, dat Abraham van Brienen de eerste pastoor was, die hier na de Reformatie werkzaam is geweest. Hij kwam er echter niet na 1631, want hij werd door den Vicarius generalis Jacob Bolius, die 26 Augustus 1631 stierf, als pastoor naar Langeraar gezonden. Maar hij kan ook niet veel vroeger zijn gekomen, want hij was in het begin der zeventiende eeuw geboren. Zijn leeftijd in aanmerking genomen, mogen we met reden veronderstellen dat hij tusschen de jaren 1628—1631 hier pastoor geworden is.

Abraham van Brienen was te Utrecht geboren (Batav. Sacra, p. II, p. 127 en p. 276. Rhijnl. Oudh., blz. 223. Hist. ofte Beschr. v. 't Utr. Bisd., D. I, blz. 330—331). Van jongs af gaf hij blijk, niet alleen van een vroolijken en levendigen aard, maar ook van waarachtige deugd en zeldzamen aanleg. Zijne ouders lieten hem eerst zijn lagere studies voltooien en zonden hem vervolgens naar het Hollandsche Seminarie te Keulen, waarvan toen de beroemde Leonardus Marius president was. Hij studeerde daar te zamen met zijn vriend en lateren buurtpastoor, den bekenden herder van Oud-Ade, Antonius van der Plaet; en zij beiden, evenals Reynier Coopman, die naderhand zijn buurtpastoor in Leiden werd, behoorden tot de uitstekendste studenten. Gaarne hadden de Dominicanen aldaar, die zijn zeldzamen aanleg bespeurden, hem evenals Antonius van der Plaet in hun orde opgenomen, en het schijnt, dat de jeugdige student reeds besloten was tot dien stap, toen Marius hem wist te overtuigen, dat hij beter deed zich naar het moeielijke arbeidsveld te begeven, dat hem in het ongelukkige vaderland wachtte.

Na priester te zijn gewijd, keerde hij naar Holland terug en kwam, nog geen dertig jaar oud, als pastoor te Langeraar. Hier vond de jeugdige, vurige priester een werkkring naar zijn aard; hij moest de geloofswaarheden onderwijzen aan eenvoudige, godvreezende lieden, die meer dan veertig jaren [1]) geen priester aan hun hoofd hadden gehad. Hij moest voorzichtig zijn, om niet door al te vurig ijveren uitgewezen te worden door de waakzame Staten. Als een goede herder ging hij

1) Uit het *Arch. voor de Gesch. v. h. Aartsbisd. Utrecht*, Dl. XL, afl. 1 blz. 170 blijkt, dat in 1575 het pastoraat van Langeraar vacant was, zoodat de inwoners elders huwelijken moesten laten inzegenen. Of na 1575 nog een pastoor de zielzorg uitoefende, is mij niet bekend.

zijne parochie rond. „His Brienius eorum Pastor cannabum Brumali tempore ad ignem decorticantibus ac purgantibus, Jesu Christi praecepta ex Evangelio vitisque Sanctorum praelegere erat sollicitus", Bat. Sacr., p. II, p. 128. Hoe teekent dit zinnetje den edelen man!

Hij had in deze parochie nog een medehelper Franciscus Eelckens (Bat. Sacr., p. II, p. 276 en p. 240—241). Deze was ouder dan de pastoor en omstreeks 1590 te Amsterdam uit vermogende ouders geboren. Eerst had hij te Keulen en later te Leuven onder Jansenius de theologie gestudeerd. Daarna had hij zich naar Parijs begeven, om drie jaren later naar zijn vaderland terug te keeren. In 1626 zond Rovenius hem om te Langeraar, Korteraar en andere naburige plaatsen de geloovigen bij te staan. Hij is hier geen pastoor geweest, want zooals uit de andere bronnen eenparig blijkt, was Van Brienen de eerste. Of hij later kapelaan was bij Van Brienen, valt moeilijk te zeggen. Waarschijnlijk trad hij hier op als een medehelper, die reeds goed bekend was met den toestand der Veenparochies en wiens hulp door den jeugdigen pastoor gaarne werd aanvaard. Eelckens was een vroom priester, die vooral eene groote godsvrucht had tot het goddelijk Kind Jezus. Op zijne kamer stond een kribbetje, waarin een gekleurd gipsen Christuskindje rustte, en daar voor knielde de eenvoudige man dikwijls neder in gebed. Tot 1640 bleef hij hier werkzaam en in dat jaar, waarin Van Brienen vertrok naar Utrecht, verliet ook hij de parochie om zich naar Leiden te begeven, waar hij als de eerste pastoor der Waalsche parochie werd aangesteld. Zijne verdere lotgevallen zijn te lezen in de Bijdr. v. h. bisd. Haarlem, D. II, blz. 105—107. Na nog pastoor te zijn geweest in den Haag en na hevige vervolgingen te hebben doorgestaan, is hij eindelijk in 1567 Superior van

het Leuvensche College geworden en ten slotte overleden in een tweede door hem te Brussel gesticht College 30 April 1665. Hij was Baccalaureus in de Godgeleerdheid, priester van het Oratorie en medehelper van den Vicarius Apostolicus.

Behalve door dezen Eelckens werd Van Brienen ook nog bijgestaan door Cornelius van Wijckerslooth (Bat. Sacr., p. II, p. 276. Arch. v. h. Aartsbisd. Utr., D. XII, blz. 204 en *Descriptio Status* in 1638 door Jac. de La Torre, Abrah. v. Brienen en Nic. Heynst opgesteld). Deze was evenals de pastoor, in Utrecht geboren en Baccalaureus in de godgeleerdheid. In 1640 volgde hij Van Brienen als pastoor op, zooals wij later zullen zien.

De oude kerk van de parochie (gelegen midden in het dorp Are en wel in het daartoe behoorend gehucht „Kerkbuurt") was sedert 1586 ongeveer, in handen der Protestanten; en de geloovigen kwamen in alle stilte in boerenschuren te zamen. Abraham van Brienen bouwde in Langeraar naast de woning van Thymen Corss. Volck eene pastorie, die met voornoemde woning door eene donkere gang was verbonden en die twee studeerkamers en vele andere kleine kamertjes bevatte. Beneden bevond zich eene ruime kelderkamer, waar men de H. Mis kon hooren. Hooger gelegen was er nog een klein vertrek. Wij weten, dat de Katholieken geene kerken mochten bezitten en daarom vergaderden zij in het huis van den pastoor en op andere plaatsen in het dorp. Feitelijk was ook dit verboden, maar oogluikend stonden de Baljuws en Schouten veel toe wat eigenlijk tegen de Plakkaten der Staten was. Waarschijnlijk eveneens door Van Brienen, was er te Korteraar een schuurhuis tot Kerk ingericht (patrones de H. Maria).

De woning van Thymen Corss. Volck en de pastorie waren gelegen op de tegenwoordige kerkwerf ter plaatse

ongeveer, waar zich nu de pastorie en de oude pastorie bevinden. De Katholieken bezaten echter nóg eene vergaderplaats, zooals blijkt uit eene oude beschrijving der kerkgoederen, ten gemeentehuize aanwezig. Deze lag *buiten* de bedijking van den Wassenaarschen polder en was naar alle waarschijnlijkheid het eerste huis van de lange rei woningen aldaar, op de plaats dus, waar tegenwoordig een huis staat toebehoorend aan de kerk en gelegen naast de boerenwoning van den Heer P. van Rijn. De pastorie lag *in* de bedijking van genoemden polder. De oude vergaderplaats bevond zich ten jare 1720 tusschen de woningen van Piet Claasse en Roelof Cornelisse.

Er waren in Langeraar veel Katholieken en mogen er allicht enkelen tijdens de vervolging zijn afgevallen, verreweg het grootste deel was aan het oude geloof getrouw gebleven. Het waren eenvoudige en brave lieden, die met den grootsten eerbied bezield waren jegens de priesters, die zooveel gevaren getrotseerd hadden om hen bij te staan. In de Bat. Sacr., p. II, p. 128, worden bijzonderheden medegedeeld die ongeloofelijk zijn. Langeraar behoorde tot de parochies, waar volgens de *Descriptio Status* bovenvermeld, een vurige ijver heerschte onder de geloovigen, vele ketters bekeerd werden, en men zoo veelvuldig tot de H.H. Sacramenten naderde, dat de priesters van den vroegen morgen tot den laten avond bezig waren.

Jac. de La Torre zegt dan ook, dat vreemdelingen zich hier in de eerste dagen van het Christendom terugwaanden. Geen wonder, dat Van Brienen en zijne medehelpers het zoo druk hadden. Hunne werkzaamheid strekte zich uit over de dorpen Ter Aer (Langer-Aer, Corter-Aer en Kerkbuurt), Bilderdam, Vriesecoop en Nieuwveen. Hier in Ter Aer waren meer dan 300 katho-

lieke huisgezinnen, allen vurig gehecht aan den Roomschen godsdienst. Nog kort voor 1638 waren er 1500 katholieken op één dag door den Apost. Vicaris gevormd, en het jaar te voren door R^{mus} D. Gaspar Munsterus, Episc. Aereliopolitanus, wijbisschop van Osnabrück, met toestemming van den Vicaris, een bijna even groot aantal (*Descriptio Status*).

In 1637 vertrok Van Brienen met Jac. de La Torre, aartsbisschop van Ephese, naar Rome om daar een coadjutor voor Rovenius te vragen. Hij maakte van die gelegenheid gebruik om in de Sapientia het doctoraat in de godgeleerdheid te verwerven en werd tevens tot Protonotarius Apost. benoemd.

Wachtelaer was uit Utrecht verbannen, en wie kon in 1640, beter het gemis van dezen voortreffelijken man vergoeden, dan de vrome en geleerde Van Brienen. Hij werd Assessor der Vicarissen en later Provicarius van den Vicarius Apostolicus Joannes van Neercassel. In 1655 begaf zich Van Brienen voor de tweede maal naar Rome, nu om daar voor Jac. de La Torre een coadjutor te vragen. Hij zelf was onder de acht candidaten als de voornaamste aan Alexander III voorgesteld. „Abrahamus Brienen, Ultrajectensis, Pastor in Civitate Ultraj. S. T. Doctor, rerum agendarum industrius, excellens Verbi Dei praedicator, pius et doctus, aetatis 50 annorum."

Lange jaren is Van Brienen werkzaam geweest te Utrecht aan de St. Gertrudiskerk en toonde zich behalve een apostolisch werker, ook een uitstekend predikant. Onder den schuilnaam van Abraham van der Mat heeft hij verschillende meditaties in het Nederlandsch geschreven, over den Advent, over het Lijden van Christus, over het Allerheiligste Sacrament, over Gods tegenwoordigheid. Van 1670—1709 zijn deze werkjes met prenten

opgesierd uitgegeven te Leiden, Utrecht en Haarlem [1]).

(Vgl. Relatio seu descriptio status religionis catholicae in Hollandia etc., quam Romae collegit et exhibuit Alexandro III et cardinalibus Congregationis de Prop. Fide. Jacobus de La Torre. Rel. Sept. anno 1656: Zie Archief voor de Gesch. v. h. Aartsbisd. Utrecht, D. X, p. 199—200 en D. XII, p. 204).

Cornelius van Wijckerslooth (1640—1650).

Bij het vertrek van Abraham van Brienen volgde zijn kapelaan Van Wijckerslooth hem op. In het raadhuis van Ter Aar bevindt zich een papier, waarop het volgende te lezen staat.

„Op den negenden dag October zestien honderd een en veertig, compareerde voor Barteolomeus Corse van Swanenburg, gesubstitueert scoute, Baene Crijnens en Mateys Gijsberts Medenblic, scepene in den Ambagte van der Aer, Mr. Cornelis van Wijckersloot, rooms priester, onser inwoonder, en heeft zich volgens 't placcaet van de Hoogmog. Heeren Statengeneraal der vereenigde Nederlanden van den 30en Augustus zestien honderd een en veertig laten aenteyckenen, verclaert geen Jesuit te wesen, en gerne als een vrijer man te willen gedragen. Aldus gedaen ten dage en jare als boven.

Ter kennisse van mij selve
J. Stouthandel."

Het was onder dezen pastoor, dat Sebastiaan Francken, ordinaris-raad van het Hof, een bezoek bracht aan Langeraar om er te onderzoeken in hoeverre de plak-

---

1) Zie *Catalogus v. d. handsch. en boeken van het bissch. museum te Haarlem door B. Kruitwagen O. F. M.* N. 256, 261—64, 320—22.

katen overtreden werden. Hij onderzocht eveneens te Korteraar. Dit belangrijk stuk, dat zeer juist den toestand der parochie in die dagen laat zien, en hoe men inderdaad hier tamelijk groote vrijheid bezat, zullen we niet mededeelen. Het is te lezen in de Bijdr. van het Bisd. Haarlem, D. VII, blz. 340 en volg. De heer Cornelius van Wijckerslooth stierf hier 17 Dec. 1650. De Bat. Sacr., p. II, p. 276 begaat eene fout als zij zegt, dat Corn. van Wijckerslooth als pastoor van Stompwijk overleed. Die pastoor is een andere. Bat. Sacr., p. II, p. 267 zegt dan ook veel juister in tegenspraak met p. 276, dat hij vóór 1651 overleden was.

Hij had als kapelaan Cornelius Schaick, die het ook kan geweest zijn bij Abr. van Brienen, maar het is niet waarschijnlijk. Deze had immers reeds Eelckens en Van Wijckersloot als medehelpers en het is niet aan te nemen, dat hier vier priesters tegelijk werkzaam waren. Cornelius Schaick was evenals zijn pastoor Utrechtenaar van geboorte en Baccalaureus in de godgeleerdheid. Later is hij lange jaren pastoor geweest in Voorschoten, waar hij reeds in 1652 was en 29 Oct. 1669 overleed. (Bat. Sacr., p. II, p. 276 en 281).

Ook was hier in bediening Abraham Stouthandel, omstreeks 1622 te Korteraar geboren. Bat. Sacr., p. II, p. 128 begaat eene vergissing, als ze zegt, dat Van Brienen aan hem en Eelckens de parochie overliet bij zijn vertrek, want hij was toen nog veel te jong. In 1643 bevond hij zich hier ook niet, want anders zou Dominé Vergerus hem wel aan den bovengemelden ordinarisraad Francken hebben opgegeven. Het is ook uit het geheele verslag duidelijk, dat hier te dien tijde slechts één priester was. Pastoor is hij hier evenmin geweest, zooals uit de jaartallen der pastoorsopvolgingen blijkt. Dus medehelper. Hij stierf 24 Juli 1652 dertig jaar oud.

Henricus van der Graft (1651—1661).

Wij zullen het leven van dezen beroemden en edelen priester, die als Landdeken van Rhijnland op zijn buiten te Warmond ten jare 1694 stierf, niet in den breede bespreken. Het is overbekend, (Bat. Sacr., p. II, p. 266—269 en p. 276. Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, D. X, blz. 199—200. Rhijnl. Oudheden, p. 323—324 en 262. Jaarboekje voor Katholyken, 1847). Deze leidde in Langeraar een streng en verstorven leven, dronk geen wijn en at geen vleesch. Beproevingen werden hem allerminst bespaard. Hij werd onderweg bespot, gedreigd en zelfs mishandeld. Men trachtte hem in het water te doen vallen, door de balken onder de brug weg te trekken. Maar hij schonk vergiffenis aan de schuldigen, toen deze ontdekt werden; en bij het uitbreken eener besmettelijke ziekte beloofde hij alle hulp, zoodat ten slotte ieder vol bewondering was voor den braven man. Wat de gave van voorspellen betrof, die hij zou bezeten hebben, hiervan zegt de B. S., (p. II, p. 267) „Ex pio illo animi affectu aliis etiam coelestibus donis ac beneficiis servum afflictum gravatumque Deus demulcet. Non semel, ut litteris Ultrajecto 26 Junii anno 1694 datis, testatum fecit, laborum ejus aliquando particeps Ampliss. Cornelis Stakenburgius, se pro altari, peracto Missae sacrificio, vertit ad populum, ejusque orationem imploravit, pro hac illave anima cujus decessus adhuc notus non erat, nec pro tempore ac loci distantia poterat esse cognitus; sigillatim notat id 14 Octob. anni 1658 circa feminam quandam Claram Jans accidisse.

Een en ander over onderzoek naar Roomschen en vergaderingen, is te lezen in Bijdr., D. IX, blz. 1—17. Uit Knuttel (De toestand der Nederl. Kath. ten tijde

der Republiek, D. I, Bijlage A) blijkt, dat ook over Langeraar de woede der predikanten losbarstte, wijl aldaar in „Ter Aer" nog een Katholiek in ambtelijke betrekking was n.l. „Den secretaris, Een welboren man" (ten jare 1658).

De kapelaan van Henricus van der Graft was Antonius van Sonsbeek, en wel tot 1656. Toen pastoor Joannes van den Ingen ten jare 1657 in Noorden stierf, volgde Antonius Sonsbeek hem op. Hij beleefde weinig genoegen van dit pastoraat. „A malevolis rusticis coactus" verliet hij in 1659 de parochie en stierf 11 Jan. 1660 te Utrecht. Hij was in diezelfde stad geboren en Doctor in de Godgeleerdheid. (Bat. Sacr., p. II, p. 276 en 277. Rhijnl. Oudh. blz. 331—332).

Vervolgens was kapelaan Cornelis Stakenborgh, geboren in het dorpje 't Wael bij Utrecht. Nadat hij te Leuven de philosophie en theologie had gestudeerd en Baccalaureus was geworden, keerde hij naar Holland terug en werd in 1657 of 1658 kapelaan bij V. d. Graft. Na diens vertrek schijnt hij hier nog korten tijd pastoor te zijn geweest. Toen Volkerus van Herkinge gestorven was, volgde hij dezen op in het pastoraat van Zwolle Dec. 1662, en bleef er tot Dec. 1664. 1 Jan. 1665 kwam hij als pastoor aan de Buurkerk te Utrecht. In 1673 reisde hij met Joannes van Neercassel naar Parijs en behaalde daar het Licentiaat in de beide rechten. Met twee anderen werd hij ten jare 1704 door het Vicariaat aan den Paus als Vicarius Apostolicus voorgedragen. Zelf was hij lid van het Vicariaat. Hij stierf 13 Nov. 1720 in den ouderdom van bijna negentig jaar (Bijdr., D. VII, blz. 330—332. B. Sacr., p. II, p. 277 en p. 121, Hist. ofte Beschrijv. van het Utr. Bisd. I, blz. 297. De Godsdienstvriend, D. 38, p. 298).

Stakenborgh is een heftige Jansenist geweest. Op

hem hebben de volgende regels betrekking uit de anti-Jansenistische liedjes, die zijn opgenomen in de Studiën, D. X, blz. 41 en blz. 45:

Heer Staakenburg werd secretaris
Derwijl secreet houdt 't geen dat waar is.

en:

Staeckenburgh, van haer niet verbastert,
Wijl hij den Paus en Bullen lastert.

Gijsbertus de Reeder (1662—1699).

Deze was de opvolger van Henricus v. d. Graft of misschien van Stakenborgh. Het oudste doopboek begint tijdens zijn pastoraat. Over de „de Reeders" is heel wat moeilijkheid ontstaan. De Bat. Sacra geeft er twee van dien naam op; de grafsteen in de Kerkbuurt eveneens twee, maar met eenig verschil in den naam. President van Kints, een Langeraarder, trachtte te vergeefs in een brief, nog aanwezig, de moeielijkheid op te lossen. En toch blijkt bij slot van rekening de verklaring zeer eenvoudig en waren alle namen juist, wijl er niet twee, naar vier „de Reeders" in Langeraar zijn geweest. Volgens Theod. de Cock (in De Petro Coddaeo... l. II, C. VI, § 6, p. 46) en het oude doopboek, was Gijsbertus hier 40 jaren werkzaam. Dan zou hij kapelaan zijn geweest bij V. d. Graft, wat zeer goed mogelijk is. Uit een brief tijdens het pastoorschap van Rudolphus van Beest 27 Maart 1708 uitgegeven, blijkt, dat Heer Gijsbertus de Reeder een zeer milddadig man was. In dezen brief lezen wij: „want het is maar ruym veertig jaer geleden / doen leerde men hier maer in Timmerhuysen en Hooghuysen / gelijck onse Kerchuysen oock hebben geweest / ende dat dese Huysen / en oock het Kerchsieraet van jaer tot jaer van mijn Heer de Reeder tot sijn doodt toe zijn verbeterdt..... de Pastoor was

altijd te wel vreden / en met de gifte van de Gemeente wel vergenoegt / en daer door was hij van de Gemeente seer bemint" Gijsbertus de Reeder bouwde waarschijnlijk ook nog eene nieuwe pastorie, want in dienzelfden brief schrijft men aan pastoor Van Beest, dat men heeft „nog dat Huys getimmert, daer gij tegenwoordig in woont, het welck hem al vrij wat over de duysent guldens gekost heeft." Uit heel dit schrijven — overigens door vijanden van pastoor Van Beest opgesteld — blijkt, dat pastoor de Reeder een zeer goedig man was, die veel deed voor zijne parochie en in hoog aanzien stond. Hij was een Utrechtenaar van geboorte en had te Leuven de Theologie gestudeerd. Den 9en Februari 1699 overleed hij plotseling. Tijdens zijn pastoraat werd ten jare 1666 van de Wassenaarsche plas, achter de pastorie-werf gelegen, een polder gemaakt.

Zijn eerste kapelaan, voor zoover bekend, was Joannes de Reeder. Deze was te Utrecht omstreeks 1664 geboren, zoon van Floris en Gertrudis . . . (?). Van 23 Nov. 1680 tot 12 Sept. 1688 was hij student in het college der Propaganda te Rome. Hij werd daar priester gewijd en behaalde er het doctoraat in de Godgeleerdheid. 12 Sept. 1688 keerde hij naar Holland terug en werd kapelaan bij zijn oom Gijsbertus. Hij is ook nog dienst doende geweest te Rotterdam in den Oppert bij pastoor van Meppelen en begaf zich in 1693 als pastoor naar Montfoort, waar hij 28 Dec. 1717 stierf.

Zijn opvolger was Antonius Sonsbeek. Deze was te Utrecht in 1658 geboren en had te Leuven de theologie gestudeerd. Na eene korte poos kapelaan te zijn geweest in Langeraar, vertrok hij in 1692 als pastoor naar het naburige Hoogmade, waar hij Cornelis Hartman opvolgde. Hij bleef daar eenige jaren, maar moest die parochie ten jare 1704 verlaten „midden

in de somer, dewijl hij een jansenist was, waarom hem de gemeynte niet langer wilde hooren" [1]). Bijdr., D. VII, blz. 238. Van daar ging hij naar Polsbroek. Bijdr., D. I, blz. 206, komt hij voor op de lijst der Refractarii „Antonius Sonsbeek, natif d'Utrecht, pasteur in Polsbroeck, agé 58" eveneens op eene lijst van 1721. Bat. Sacr., p. II, p. 275 en p. 192. Hist. ofte Beschr. v. 't Utr. Bisd., D. II, blz. 498. Rhijnl. Oudh., blz. 317.

Na hem kwam Theodorus Bonifacius de Reeder. Deze was eveneens in Utrecht geboren. Hij was student geweest te Leuven en had zich 9 Nov. 1685 op 18-jarigen leeftijd in het college der Propaganda te Rome laten opnemen. Hij werd te Rome priester gewijd en verkreeg het Doctoraat in de Theologie. 11 Sept. 1691 keerde hij naar Holland terug om vervolgens bij zijn oom Gijsbertur kapelaan te worden. Dit zal geweest zijn omtrent 1692, toen v. Sonsbeek naar Hoogmade ging. Theodorus de Reeder stierf 21 Aug. 1695 te Langeraar en werd in de Kruiskerk van de Kerkbuurt begraven, waar ook Abraham Stouthandel begraven lag en zijn oom Gijsbertus zou bijgezet worden.

Ook is hier kapelaan geweest Nicolaas de Reeder. Deze was een Gorcummer van geboorte en de zoon van een broeder van Gijsbertus. Nicolaas had te Leuven de theologie gestudeerd en stond zijn oom in diens laatste levensjaren ter zijde. Toen Gijsbertus in 1699 stierf, hadden de Langeraarders gaarne Nicolaas tot pastoor gehad. Codde echter gaf hun Sluyter van

---

1) In een handschrift van Pastoor Burgmeijer, waarin hij over sommige refractarii spreekt, schrijft hij, waarschijnlijk aanhalend uit een of andere relatio: »Antonius van Sonsbeeck Ultrajectinus quinquagenarius. Studuit Lovanii. Vir commodus. Habet communitatem exiguam, quam desereret, nisi amoena domus, quam fere solitarius inhabitat, impediret. Minoris momenti vir." Is dat deze Sonsbeek?

Rotterdam. Nicolaas werd, na eerst nog in Rotterdam te zijn geweest (Bat. Sacr., blz. 283 en 277) in 1706 pastoor te Voorburg. Na aanvankelijk met de Jansenisten te zijn meegegaan, kwam hij tot inkeer en werd een vurig bestrijder van deze dwaling. Hij stierf te Oestgeest 4 Oct. 1727. (Zie over dezen pastoor Bijdr., D. V, blz. 137 en 219. „Het Apostolisch Vicarisschap van Joannes van Bijlevelt door J. F. Vregt" is van groote waarde, om den toestand van Rhijnland o.a. te kennen). Over de „de Reeder's" kan men lezen „Pater van Lommel: De Noord Nederl. leerlingen van het Urbaansch college te Rome geschiedk. herdacht". Ook stierf hier ten huize van zijn broeder Gijsbertus de Reeder, Wilhelmus de Reeder in leven pastoor te Schoonhoven, Gorcummer van geboorte (Bijdr. v. het Bisd. Haarlem., D. VIII, blz. 74).

Gerardus Sluyter (1699).

In de Bijdragen van Haarlem, D. 33, afl. II hebben we reeds zijne geschiedenis verhaald. Hij was een aanhanger van het Jansenisme en door Codde den Langeraarders opgedrongen. Deze verjoegen hem met behulp van den baljuw, ten gevolge waarvan de Langeraarders door een interdict getroffen werden. De parochianen echter hielden twee jaar lang vol, tot eindelijk Rudolphus van Beest hun als pastoor werd gegeven. Zie verder: Arch. v. Utrecht, D. IX, blz. 27, blz. 274. Batav. Sacr., p. II, p. 277, 391. Theod. de Cock, de Petro Coddaeo, l. II, C. VI, § 6, p. 46. In de hier boven reeds medegedeelde anti-Jansenistenversjes komt hij aldus voor:

„Sluyter, die sluyt de gansche Statie
„Want is een lid met approbatie."

Pastoor Burgmeijer verwijst in een handschrift naar de Resolutien der Staten van Holland dato 11, 20 en 21 Maart en 17 April 1699, in de meening dat deze op bovengenoemde uitdrijving van Sluyter betrekking hebben. Het bleek mij echter, dat deze resolutien betrekking hebben op een geschil over den schout François van Blijdenstein. Behalve twee resolutien, die handelen over de voorvallen, waarvan in de Bijdr. D. 35, blz. 112—114 sprake is, bevat het register, voor zoover ik kon nagaan, geene enkele andere resolutie over de kerkelijke Geschiedenis van Langeraar.

Rudolphus van Beest (1700—1715).

Volgens hun verlangen kregen dan de Langeraarders Rudolphus van Beest als pastoor. Hij was in Utrecht omtrent 1670 geboren en een vriend van den ouden, beminden pastoor de Reeder geweest. In Rome had hij theologie gestudeerd en den doctorstitel gehaald. 9 November 1685 daar gekomen, keerde hij 17 October 1691 terug. Hij was eene korte poos kapelaan bij Theodorus de Cock in Leiden, waar hij o.a. voorkomt als ingeschreven, Juni 1692 in het Broederschap van de H. Drievuldigheid. Vandaar werd hij in 1693 pastoor te Wateringen. De Westlandsche Aartspriester J. Roos bracht hem naar zijne pastorie en stelde hem voor aan de Wateringers, die vol achterdocht waren ten opzichte van het Jansenisme. „Heb geen vrees", zeide de Aartspriester veelbeteekenend, „dien ik breng, is student van Urbanus." Hij was dan ook met hart en zin rechtzinnig, zoodat hij den Wateringers aangenaam werd, de Langeraarders hem, te zijnen tijde, gaarne als opvolger van Gijsbertus de Reeder begeerden.

8 December 1701 begon zijn pastoraat en dan vangt ook aan het tweede doopboek, dat nog in de pastorie

aanwezig is. Over hem schrijft Theod. de Cock in zijn Apologie van 1702, nadat hij vermeld heeft, dat de provicarii in zake Sluyter moesten toegeven: „de Jansenisten dwarsboomen hem tot nu toe voortdurend." Mogelijk en zeer waarschijnlijk komt dan ook van die zijde een Open brief, welke 17 Maart 1708 geschreven, den 1sten Februari 1709 met een bijvoegsel vermeerderd, tegen den pastoor te Langeraar in druk werd verspreid. Zeer merkwaardige dingen kunnen wij daaruit leeren wat betreft den toestand in Langeraar. Vooreerst blijkt, dat in den troebelen tijd van 1699—1701 [1]) zeer veel geld was zoek geraakt en het schijnt dat pastoor van Beest zich daar bitter over beklaagde; en mogelijk (?) staat er mede in verband de legende, die nog in Langeraar voortleeft, dat eene familie in oude tijden rijk was geworden door het koopen van kerkegoederen, en later tot diepe armoede kwam. Dan verwijt de brief den pastoor, dat hij zegt niet te kunnen leven van de opbrengst der parochie „daar zijnder veele in dese Gemeente die geloven /, dat gij jaerlijcks wel omtrent duysent guldens aan verval, soo van Dooden die sterven / of van jaergetijden / ofte van Missen te leesen / of Siecken te besoecken / of Kinder doopen / of Kraemvrouwen / of van trouwen / of op hooghtijden / ende van de Menschen die hare devotie houden / ofte van de Geestelijcke / ofte iets anders wel gegeven werdt / dogh laet het maer acht hondert wesen / soo trect gij evenwel jaerlijcks achtien hondert guldens aen contant geldt /".

Dan valt de brief de kerkmeesters aan. Men merkt nu dat de pastoor om de gemeente genoegen te doen, vier mannen had aangesteld die dan in 1707 de rekening en verantwoording moesten nazien. Deze waren

1) Zie *Bijdr. v. H.* Deel XXXIII, blz. 324—340.

tegen den pastoor geweest en hadden niet willen onderteekenen, zoodat de pastoor verder met zijn eigen kerkmeesters de zaken behandelde. Maar de eene kerkmeester was volgens den brief dronken geweest, „die soo meenigmael sijn selven in den Drank misgrijpt / ja soo ver dat sijn Broeder en hij malkander seer onbehoorlijcke dingen verwijten / hetwelck aen de Gemeente wel bekent is, / van de man te Korteraer en spreeck ick niet / maer ick geloof dat gij hem soo hoogh stelt in de Regeeringh als een ootjen in het cijffer, het welck nul is." Nu wil de schrijver van den brief dat ieder jaar een andere kerkmeester zal worden aangesteld, en dat de pastoor met minder traktement zal tevreden zijn, zoo niet, dreigt de brief, zullen andere maatregelen worden genomen. In 1709 werd de brief in druk uitgegeven omdat de schrijver vond, dat de toestand dezelfde bleef. De pastoor wilde land doen verveenen, de schrijver is er tegen. Pastoor van Beest en met hem de parochianen wilden, naar het scheen, eene nieuwe kerk bouwen, maar de briefschrijver waarschuwt hem, geen landen te verveenen, en voor zich zelven minder inkomen te vragen. Hij zou in dat geval van den ambachtsheer het noodige verlof kunnen bekomen, wijl er dan geld genoeg zou zijn. De schrijver is fel tegen pastoor van Beest, „en wij hebben nu maer een Priester, en wij hebben nu noch de gewoonte om kaerssegelt te sineren / gelijck men mergen sal sien datter veel zijn die een kaers betalen / en oock als de kinderen tot de eerste communie gaen / hetwelck hier voor desen geen gebruyck is geweest /."

„En alles buyten datter doen noch veel overschoot / en nu jaerlijcks soo veel te kort komt / dat konnen wij niet begrijpen ofte verstaen / of daer moet yets afterschuylen / doch hier willen niet vorder van spreecken."

De arme pastoor Van Beest wandelde niet op rozen.

In eene parochie gekomen, die na twee jaren regeeringsloosheid, letterlijk was uitgeplunderd, waar jaarlijks volgens den brief zelf, aan „den Officier / of aen kaerssen / of aen het onderhoudt van de kerckhuysen of kerckpadt / of tot het verciersel van den autaer / ofte aen iets anders / al vrij over de twee duysent guldens van uwe onderdanen moet werden opgebraght", bevond hij zich in de onmogelijkheid, al die gelden bijeen te krijgen. De brief eindigde met de bedreiging, den ambachtsheer hulp te zullen vragen, opdat deze het uitveenen der landen zou beletten. In het kort wij lezen in den brief, dat eene partij in de parochie langzamerhand den pastoor het bestuur der kerkgoederen tracht te onttrekken. In de „Bijdragen" D. 33 bl. 324—40 hebben wij reeds vroeger beschreven, hoe ze eindelijk den opvolger van den ijverigen pastoor Van Beest, pastoor Enners, dit bestuur hebben ontnomen en hoe het recht van aanstelling der kerkmeesters aan den ambachtsheer werd opgedragen; zoover kwam het, dat pastoor Ermers en zijn kapelaan de parochie moesten verlaten.

Pastoor Van Beest had eene uitgebreide bibliotheek. Hij was een felle tegenstander der Jansenisten en teekende met 22 andere priesters een libellus supplex tegen Codde. Zijn naam mist men dan ook in de lijst dergenen, die het verzoekschrift ten gunste van Codde onderteekenden.

Pastoor Van Beest werd evenals zijn opvolger het slachtoffer van de troebelen tijdens het interdict. Zijn naam, mag met eere genoemd worden, zooals blijkt uit de geschiedenis; hij werkte en zwoegde onder alle mogelijke tegenwerking ook van misleide parochianen, die den toestand niet begrepen. Hij stierf in 1715 [1]).

1) Arch. v. d. Gesch. v. het aartsbisd. Utr. D. II, p. 145. D. IX, p. 259. Bijdr. D. VII, blz. 242. D. VI, blz. 276. Bat. Sacr. p. II, blz. 246 en 277.

Overigens schijnt de toestand der Langeraarsche Katholieken, omstreeks dezen tijd vrij gunstig en onafhankelijk te zijn geweest. In October 1713 legden de gedeputeerden van de Zuid-Holl. Synode aan de Staten van Holland eene lijst voor om bij rekest te verzoeken protestantsche ambtenaren aan te stellen in ambten, die katholieke ambtenaren bekleedden. Uit dit stuk blijkt dat Langeraar als katholieke ambtenaren bezat: een burgemeester, 4 schepenen, 2 armmeesters, 2 weesmeesters. Aldus bij Knuttel: De toestand der Nederl. Katholieken ten tijde der Republiek II d. blz. 68. In 1724 was, naar het schijnt deze vermetele paapsche stoutigheid verdwenen, want bij een ander rekest van dat jaar, blijft Ter Aar ongemoeid.

Pastoor Van Beest's eerste kapelaan was Joannes Veenroy. Deze was van Amsterdam geboortig, bezocht daar gedurende eenigen tijd de Latijnsche school tot hij 22 Juli 1695 in het college der Propaganda te Rome werd opgenomen. Hij behaalde er den doctorstitel in de godgeleerdheid en keerde 1 Sept. 1703 naar Holland terug. 17 Nov. 1703 werd hij door Theod. de Cock benoemd tot kapelaan van Langeraar. Den 27en Mei 1704 werd hij met 11 andere seculieren en 4 regulieren naar den Haag ontboden. Deze waren na Codde's suspensie in de Missie gekomen. Op aanstoken der Jansenisten vaardigden de Staten van Holland en Wes-Friesland de resolutie uit van 17 Juli 1704, dat zij de bediening niet meer mochten uitoefenen. Zoo moest dan Veenroy Langeraar verlaten; 1707 werd hij pastoor te Obdam, waar hij 16 Dec. 1714 overleed. Bat. Sacr. p. II, p. 442. v. Lommel, *S. J.* o. c. Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utr. D. I, p. 411.

Daarna heeft van Beest als kapelaan gehad Gerardus de Bruyn van Barendrecht, over wien reeds in

Bijdr. D. 35 afl. 2 gesproken is. Deze werd begraven in de Kruiskerk aan de Kerkbuurt.

Sinds 11 Febr. 1715 tot 20 Oct. 1715 staat er geen huwelijk meer geboekt, 20 Oct. werd Ermers hier pastoor.

Joannes Ermers (1715—1717).

Over dit tijdvak hebben wij in den breede gesproken in de Bijdragen v. h. Bisd. Haarl. D. 33, blz. 324—40. Wij laten hier slechts volgen de lijst der goederen en kapitalen, die de kerk in 1716 bezat.

Uit den »Staat van de vaste goederen van de Roomse Gemeente Ter Aar gelijk dezelve in de Ambagts quóhieren bekent staan en bij haar a° 1716 bezeten zijn geformeert met Corn. Groenevelt den 27n Dec. 1722 bij J. Brughart secrets." blijkt dat de kerk bezat:

Eerst twee mergen Hooy of Weyland gelegen in de Noordeyndse polder in het 10e weer.

Nog 1: 200 roede Hooy of Weyland gelegen in de Voorsz. Polder in het 15e weer.

Nog 3: 137½ Roe water en ackers gelegen in de voorsz. Polder in het 25e weer.

Nog een Erve sonder Huys aan den Dijk gelegen in de voorsz. Polder in het 27e weer. Dit behoort tot de Pastorie ... Memorie.

Nog 1 M. Hooy of Weyland gelegen in de voorsz. Polder in het 28e weer.

Nog 300 roe water en ackers gelegen in de voorsz. Polder in het 35e weer. Corn. Groenevelt segt dat dit Perceel bij de Pastorye niet verhuurt werd maar werd bewoont bij een arme vrouw genaamt Swarte Pietje dog de kerk betaalt de Lasten ... Memorie.

Nog 1 M. Hooy ofte Weyland gelegen in de voorsz. Polder in het 40e weer.

Nog 1: 250 Roe Hooy ofte Weyland gelegen in de voorsz. Polder in het 40e weer.

Nog 2: 500 Roe Hooy ofte Weyland gelegen in de voorsz. Polder in het 42e weer.

Nog de Pastorye als Boomgaart en Tuynen gelegen in de bedijkinge van de Wassenaarse polder groot omtrent 3 M. 306 Roe werd gebruykt bij den Pastoor van de Roomse gemeente ... Memorie.

Nog 7 M. 300 Roe Hooy en Weyland gelegen in de voorsz. Wassenaarse Polder.

Nog 400 Roe Hooy of Weyland gelegen in de Bloklantse polder in het 39e Weer.

Nog de kerkwerf Bloklantse Polder 40e weer... Memorie.

Nog Een Huys en Erve met 2: 100 Roe Hooy of Weyland gelegen in de voorsz. Polder in het 44e weer.

Nog 237½ Roede — Houtland — gelegen in de Lange Schilkerpolder in het 23e weer.

Nog een Huis en Erve verongeld voor 562½ Roe gelegen b'Oostendijks van de Corteraarse Polder in het 21e weer.

Een Huys en Erve staande voor aan de Pastorie de groote is begreepen onder de plaats van den pastoor.

Nog een dito Huys en Erve staande en begreepen in de groote als boven.

Nog een Huys en Erve sijnde het oúde Vergaderplaats gelegen buyten de bedijkinge van den Wassen. Polder, heeft vrijdom met de voorsz. Polder, legt in 't molengelt, tot 183 roe verhuurt anno 1721 aan Aaltje Jans verschenen May 1721 — is bevorens bij de pastorie selfs gebruykt geweest.

Nog een Huys en Erve legt in de droogmakerije vrij van alles omdat begreepen is onder 11 M.: 6 roe a 1720 gekogt van Symen Hendrikse.

Staat van Capitalen van de Roomse gemeente ter Aer gelijk dezelve bekent staan op den inventaris die 19 October 1716 door Schout en Ambagtsbewaarders daarvan voor Schepenen gemaakt is.

Een obligatie van hondert gl. Captl ten name van de Heer Corn. de Reeder tot lasten van Hendrik van Blijdestijn tegens vier ten hondert in dato den 1 Jan. 1669 . . . . 100.

(*in margine:* N. B. de obligatie staat tot lasten van François van Blijdestijn, Bailluw van Voshol — is insolvent overleden en niets van te bekomen).

Een obligatie van vijftig gl. Captl ten name van de Heer Corn. de Reeder tot lasten van Hendrik Pieterse tegen 4 percento in dato den 2 Aug. 1694.

(*in margine:* is afgelast den 26 Mt. 1719).

Een obligatie van 436: 5 — Captl op een open naam tot lasten van Simon Hendrikse tegen 4 ten hondert — onder borgtocht van Pieter Hendriks en Mergie Jaspers Wede Hendrik Cres in dato den 19 Januarij 1710. . . . . 436: 5.

(*in margine:* is afgelost 26 Maart 1719 hiervoor gekogt een huys en Erve in de Wassenaars polder).

Een rente of hypoteekbrief van 650 gl. Captl ten behoeve van..... tot lasten van Jan Corñ. Heen onder speciale hypotheec met de papieren daartoe specterende in dato den 1 Dec. 1655 650.

(*in margine:* volgens acte gepasst. voor Schout en Schepenen van Alkemade den 28 Oct. 1668 hebben de heeren Tymanus Sprong

en Johan Gaal houders van de voorsz. renten kwijtgescholden 190 gld. met alle de verlopen interess. tot alderh. 1668 toe, waarvoor het huys en erve daar deze somm op gehypothequeerd was a⁰ 1721 aan Jacob de Vries verkogt, is aangekomen).

Een obligatie van 160 gld. Cap[l] ten behoeve van den Heer Gijsbert de Reeder tot lasten van Jan Jansz. Nieuwenhuysen tegen 4 ten hondert onder borgtogt van Jan Jochems te Amsterdam in dato den 11 July 1694 . . . . ."

Dit zijn de oudste schuldbrieven; allen bij elkaar gerekend vormden zij met kleinere bedragen een capitaal van pl.m. *f 11000*.

Justus Vermey (1718—1755).

Door het gedwongen vertrek van pastoor Ermers was de parochie andermaal zonder priesters. Den eersten keer was ze langen tijd zonder pastoor geweest, toen Rudolphus van Beest vertrokken was; nu verkeerde ze in dien toestand door het vertrek van Joannes Ermers. De buurtpastoors o. a. pastoor Huysman van Rhijnsaterwoude namen de zorg over de parochie waar. Maar 14 Juli 1718 was het hier groot feest, want toen haalde men den nieuwen pastoor in. Uit een lied „Stigtelijk Vreugde- en Vreede-Gedicht op het inhaalen van den Eerwaarden Heer, mijn Heer Justus Vermey, des Donderdags 14 Julius, 1718, in de Pastorye van Langeraar" blijkt hoe vurig ieder naar vrede en rust verlangde.

Wij zullen slechts een viertal regels vermelden die aangeven, hoe lang de parochie zonder herder is geweest:

„Men heeft nu in een Jaar
Gods zuyver heylig Woord
Alhier in onze Kerk
Van geen Pastoor gehoort."

18 Juni 1717 diende pastoor Ermers voor het laatst het H. Doopsel toe; 28 Juni was hij vertrokken. 14 Juli 1718 kwam Justus Vermey.

Inderdaad was pastoor Vermey een uitstekend herder voor deze parochie. Hij begon in 1719 met den bouw eener nieuwe kerk en schonk haar een hoofdaltaar, twee zijaltaren met mahoniehouten tabernakels en een dito communiebank, benevens een orgelkast. De kerk was toegewijd aan den Martelaar Adrianus, van oudsher patroon der parochie. Zij werd gedekt door een rieten dak. Ook vernieuwde Justus Vermey de geheele pastorie. Tusschen 23 en 26 Mei 1720 werd de kerk voltooid; want in het doopboek staat omstreeks dien datum: Adrianus (zoon van) Dirk Krelisse Swanevelt (en) Martijntje Jans van Seyl. N.B. primus in novo oratorio in L. A. S. Adriani baptizatus, mater mulier prima post partum introducta in eo. (Vglk. Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utr., D. XXVII, p. 194).

Het bouw-contract kan men nu nog in het gemeentehuis vinden. Uit dit stuk blijkt, dat bij die gelegenheid het oude huis van Thymen Corss. Volck werd afgebroken, dat het oude pastorie-huis gedeeltelijk veranderd en opgehoogd werd, en een nieuw stuk aan werd gebouwd, zoodat dit ééne pastorie werd. Ter plaatse, waar gedeeltelijk het oude huis van Thymen Corss. Volck had gestaan en vóór het nieuwgebouwde stuk der pastorie, werd de kerk gebouwd. In later jaren liet pastoor Buys groote veranderingen aanbrengen, waarbij het bovengenoemde nieuwe gedeelte geheel werd veranderd en eene breede voordeur en groote voorkamer werden bijgebouwd, terwijl op zij een stal en keuken, gedeeltelijk op een ander stuk van het oude boerenerf werden opgetrokken. Ter plaatse der oude kerk werd eene grootere gebouwd, zoodat ook het oudste gedeelte der pastorie aan de Z.W.-zijde achter die kerk kwam te liggen. Deze oude kerk werd wederom door pastoor van Dijk afgebroken, het N.O. gedeeltelijk tot schuur

ingericht en daarvóór eene nieuwe kerk en nieuwe pastorie opgetrokken. Het oudste gedeelte der pastorie uit den tijd van pastoor de Reeder, bestaat uit de z.g. bijkeuken, gang, kelder en opkamer. De kelder echter is een weinig veranderd. (In 1913 is deze oude pastorie geheel afgebroken).

Ook bouwde Vermey in 1722 een nieuw kerkje in Corteraar (Patrones: S. Maria). In het doopboek staat te lezen: 28 Juni. Cornelia (dochter van) Pieter v. d. Winde (en) Marytje Claas in novo oratorio in Corteraar baptizata est. Hij schonk aan de kerk van Langeraar een nieuw orgel, dat op Paschen 1745 tot Gods eer werd ingewijd.

Wegens de veenderij waren er vooral des zomers veel vreemdelingen in Corteraar werkzaam en daarom had men kort na de reformatie daar een kerk of bedehuis gebouwd. Zondags was er beurtelings Mis in Corteraar of in Langeraar. De pastoor ging dan per tentschuit langs het nu nog bestaande kerkpad tot hij langs de Schilliksche kade varende, eindelijk de kerk bereikte, die dicht bij den Korteraarschen hoek stond.

Justus Vermey had te Leuven gestudeerd. Hij was geen Goudenaar zooals de Oudh. van Rhijnland melden, maar van Bodegraven zooals hij zelf mededeelt in het Doopboek: „Anno 1718 in festo S. Bonaventurae 14 Juli die Jovis ego Justus Vermey Bodengraviensis suscepi curam pastoralem in Langeraar et Corteraar." Vermey was eertijds pastoor geweest te Nibbixwoude (1710—1718) en was vandaar naar Langeraar gezonden. In later jaren was hij Deken van Rhijnland volgens het doopboek (. . . discedente in Ravenstein Decano Justo Vermey . . .).

Vermey verliet Langeraar in April 1755 en ging naar Ravenstein, waar hij datzelfde jaar overleed.

Martinus Willibrordus Reuver (1755—1788).

18 April 1755 volgde Reuver zijn voorganger op. Nog leeft zijn naam onder de oude Langeraarders voort. Zijn opvolgers Hamburg, Halsmans en Van Halteren zijn vergeten, maar nog verhaalt men hier van pastoor Reuver, den geweldigen predikant, met zijne forsche stem en zijne reusachtige gestalte, die nergens voor vreesde, ook niet voor de Staten; zoodat hij eens een boete van *f* 500 moet beloopen hebben, wegens zijn al te groote stoutigheid tijdens zijne predikatie op het Mirakelfeest te Amsterdam. Hij bestuurde met krachtige hand de parochie en maakte vele fundaties.

Pastoor Reuver was een Amsterdammer van geboorte. 1788 verliet hij de parochie, begaf zich buiten bediening naar Maeseyck en stierf 18 Nov. 1789 te Weert. De laatste jaren was hij waarschijnlijk niet in staat, alleen de parochie waar te nemen, want in de resoluties van de gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier komt eene resolutie voor van 23 Juli 1787, waarin verlof wordt gegeven voor een kapelaan. Wie of deze was, heb ik niet kunnen achterhalen.

Joannes Franciscus Hamburg (1788—1792).

Deze was van Amsterdam geboortig en werd op 18-jarigen leeftijd, 8 Dec. 1759, in het college der Propaganda aangenomen. Hij was van 1777—1788 pastoor te Hem en Venhuizen. 10 Oct. 1788 werd hij pastoor te Langeraar. Eene resolutie van de gecommitteerde Raden van Hollands Zuider-kwartier van 10 Nov. 1788 vermeldt zijne admissie als pastoor alhier. Hij stierf 3 Febr. 1792 te Langeraar en werd in de Kerkbuurt begraven.

Nicolaas Joannes Halmans (1792—1801).

Deze was geboortig van Amsterdam en werd van hier verplaatst naar Amsterdam buiten de Utrechtsche poort (St. Willibrordus buiten de Veste), waar hij stierf, ten jare 1813 den 13en Juli. (Kerkelijk Archief).

Henricus Jacobus van Halteren (1801—1807).

Deze was eerst 30 jaren lang pastoor geweest te Osdorp. Pastoor van Kokkelink roemt hem als „vigilantissimus". Hij kwam hier 28 Aug. 1801, stierf 3 Febr. 1807 en werd in de Kerkbuurt begraven. (Kerkelijk Archief).

Bernardus Henricus van Kokkelink (1807—1822).

Deze was geboren te Amsterdam en werd in 1784 6 Februari kapelaan te Amsterdam buiten de Utrechtsche poort, in de „kerk van het rustenburgerpad" de tegenwoordige parochie van Sint Willibrordus buiten de Veste.

Na eerst nog pastoor te zijn geweest in Middelburg werd hij 4 Maart 1807 pastoor te Langeraar. Hij deed eene poging om een R. K. kerkhof op te richten, maar deze mislukte. Pastoor van Kokkelink supprimeerde de bijkerk van Korteraar. Eene groote verbittering was hiervan het gevolg. Algemeen luidt de overlevering, dat men den pastoor heeft pogen te vergiftigen. Dit is zeker, dat de pastoor in alle stilte vertrokken is naar Amsterdam waar datzelfde jaar 1822 hij pastoor werd in het Beggijnhof. Hij bleef er tot 6 Mei 1840, toen hij zijn ontslag nam. 30 October 1842 stierf hij als rustend pastoor te Haarlem. Twee geschilderde portretten zijn nog bewaard: één in de pastorie te Langeraar, één in het Beggijnhof te Amsterdam. Hij was de laatste pastoor, die de officieele pruik droeg. Naar aanleiding van die pruik droeg hij den bijnaam „bloemkool met saucijsjes"

wijl de pruik maar één batterij, één krul had, die in het rond op verschillende plaatsen weggeknipt was, waardoor de krul in losse afzonderlijke stukjes neerhing.

Zijn kapelaan was zekere heer Van Hemert, nergens heb ik bijzonderheden over dezen kapelaan kunnen achterhalen.

Gobertus van Lieshout (1822—1839).

Deze was in 1766 te Rotterdam geboren. 26 October 1801 werd hij pastoor te Leiden, (St. Petrus) waar hij zich 1 Maart 1804 in het Album Studiosorum der Leidsche Academie deed inschrijven. Veel heeft hij daar in Leiden tot stand gebracht. Hij vernieuwde en vergrootte kerk en pastorie.

Pastoor Kervel teekent over hem aan: „ornamenta sacerdotalia aucta sunt; et communitas ipsa numero et pietate crevit." Verder richtte pastoor Van Lieshout daar in 1816 eene broederschap op van Gedurige Aanbidding. Febr. 1819 vertrok hij naar „de Pool" van Amsterdam als opvolger van pastoor Beukman, maar verliet weder deze parochie 12 Oct. 1819. (Bijdr. v. het bisd. Haarl., D. II, blz. 400—402).

In Mei 1822 kwam hij in Langeraar. Eerst brak hij in 1822 de bijkerk in Korteraar af, die door Van Kokkelink gesupprimeerd was [1]). Hij werkte met ijver aan de Broederschap der Gedurige Aanbidding, die wel reeds opgericht was, maar die nu door den pastoor zeer werd verbeterd doordien hij een register van alle namen aanlegde en ieders biduur bepaalde. Zoo ook richtte hij de Broederschap der Geloovige Zielen op. Nu wilde de pastoor het plan ten uitvoer brengen, dat ook Van Kokkelink reeds had opgevat, en een eigen R.K. kerkhof stichten.

1) Het geheele koop- en verkoopcontract is aanwezig in het kerk-archief.

„In het jaar Achttien honderd drie en twintig, zoo zegt het oorspronkelijk stuk, heeft de Eerwaarde Heer Pastoor de stemmen der Ledematen van beide de kunnen, zijnde zeven honderd veertien in het geheel, Hoofd voor Hoofd bijzonder opgenomen en bevonden dat behalve zes, wier Namen, schoon genoeg bekend, uit Christelijke liefde hier zullen verzwegen worden, alle een vurig verlangen hadden om een eigen Begraafplaats te hebben, ten einde volgens de voorschriften der H. Kerk begraven te kunnen worden."

Ze ondervonden echter veel tegenkanting bij het Gemeentebestuur en de Gedeputeerde Staten ja zelfs de Koning wees zijn verzoek af. Ondertusschen maakte Van Lieshout veel verbeteringen aan de oude kerk van pastoor Vermey. Hij bracht er nieuwe ramen in, bouwde er een tamelijk hoogen toren op, bracht een nieuwen ingang aan met twee opgaande treden, frontespice, ook nog een uurwerk in den toren (een goedkoop, *f* 100). 25 Maart 1828 verscheen onverwacht een decreet van den Koning, waarbij de Gedeputeerde Staten aan de besturen dezer Provincie bekend moesten maken dat iedere godsdienstige gezindheid een eigen begraafplaats mocht hebben. 27 Nov. 1828 werd toen hier een nieuw R. K. kerkhof ingewijd.

Zeer eigenaardig kwam de oprichting van het kerkhof tot stand. De parochianen werden verdeeld in contribueerenden en niet-contribueerenden. De laatsten, die geene bijdrage konden leveren, legden het kerkhof aan. Het kerkhof werd gemaakt ter plaatse waar een stukje land lag met boomen beplant. De oppervlakte van het toenmalige kerkhot was acht Rijnlandsche roeden lang, en vier breed, dus twee en dertig vierkante Rijnlandsche roeden groot, op iederen hoek ervan, was een Cypressenboom geplant, welke door de vier kerkmeesters-

vrouwen geschonken waren. Aan de Noordzijde was een bergje, waarop een Kruis van veertien voet geplaatst was, en daaraan een Christusbeeld groot zeven voet, welk Kruis en Christusbeeld een geschenk was van de jongeren uit Langeraar. Het kerkhof was omgeven door een voetpad. De toegang was over eene houten brug, waarop zich een hek bevond, doorwerkt met sikkels, zandloopers en doodshoofden, benevens twee rondens, waarop het volgende stond: Ik was, wat gij thans zijt. Haast wordt gij, wat ik ben, (en boven, onder den zandlooper met vleugels) Uw tijd vervliegt met den tijd.

Pastoor Buys liet op het kerkhof een priestergraf metselen waarin hij zelf, pastoor Van Lieshout en pastoor Van Dijk zijn bijgezet.

Pastoor Van Dijk heeft het kerkhof doen vergrooten, waardoor het hek enz. vervallen is.

Diens opvolger Pastoor H. Bakker deed echter een nieuw fraai gesmeed ijzeren hek aanbrengen.

Pastoor Van Lieshout is hier plotseling gestorven 6 Juni 1839. Zijne dienstbode vond hem 's morgens dood op zijne bedstede. Pastoor Buys, zijn opvolger, teekent over hem aan:

„Deze heer was vol pittigen luim en scherts, zeer aangenaam in het gezelschap, de opgeruimdheid ziet hem uit 't gelaat, en men is geneigd tot lagchen uit blijgeestigheid, als men zijn portret aanschouwt in de pastorie aanwezig, waar hij is afgebeeld met de teekenpen in de hand. Hij teekende en schilderde namelijk zeer goed; vele stukken, meestel copieën, getuigen van zijn luimig karakter, zijn bij de gemeentenaren en elders verspreid."

Zijn opvolger P. C. Buys getuigt over hem, dat al zijne zaken en administraties in uitmuntende orde waren, hoewel de dood hem verrast had.

Zijn kapelaan was J. J. Burgmeyer. Deze was 30 October 1808 te Amsterdam geboren. Hij studeerde achtereenvolgens te Hageveld, Gemert en Warmond en werd 21 September 1833 priester gewijd. Hij was kapelaan te Leiden, Langeraar en Rijswijk. 29 Juni 1844 werd hij pastoor te Warmond, waar hij 13 Dec. 1850 stierf.

Veel heeft deze priester gedaan voor de kerkelijke geschiedenis en zijne geschriften zijn nog aanwezig in de bibliotheek van het Seminarie te Warmond.

Zijn opvolger was Houtman, die hier nog kapelaan was bij den dood van pastoor Van Lieshout. 19 Juli 1839 werd hij assistent te Edam. Ook over dezen geestelijke ontbreken mij, ondanks nasporingen, de noodzakelijke verdere bijzonderheden.

Petrus Cornelius Buys (1839—1875).

Deze was 26 April 1797 te Oosterblokker geboren en hield zich aanvankelijk met den landbouw bezig. Op 18-jarigen leeftijd ving hij zijn studiën te Gemert aan en werd 8 Maart 1825 te Mechelen priester gewijd door den Aartsbisschop van Mechelen, prins de Méan, primaat der Nederlanden. Na op verschillende plaatsen als kapelaan en deservitor werkzaam te zijn geweest o. a. te Langendijk, Wervershoef en Ouderkerk a/d. Amstel, werd hij 22 Maart 1833 pastoor te Waddinxveen en 19 Juli 1839 pastoor te Langeraar.

In 1841 brak hij de oude kerk van Justus Vermey, door Van Lieshout vernieuwd, af en zette op die plaats eene nieuwe, welke 15 Nov. 1842 door Z. D. H. Cornelius Ludovicus, Baron van Wijkerslooth, Bisschop van Curium i. p. i. geconsacreerd werd. Vermeld dient te worden een alom beroemd gebleven Missie, die hier

in 1850 plaats greep onder leiding van F. J. van Vree, toen president van het Groot Seminarie te Warmond, (later bisschop van Haarlem), C. van Kints, professor aan het Seminarie te Warmond en later na Van Vree president van datzelfde Seminarie (Langeraarder van geboorte), en Pluym (naderhand bisschop van Bulgarije). De drukte was ontzettend, van alle kanten stroomde men hierheen; men verkocht elkander voor veel geld de nummertjes, die aan de biechtelingen werden gegeven opdat de orde bewaard bleve. Sommigen gingen niet naar huis maar bleven des nachts in de kerk om maar bij tijds aan de beurt te zijn.

A°. 1857 werden de twee marmeren zijaltaren ingewijd, welke nu nog in de kerk aanwezig zijn.

1851 vernieuwde pastoor Buys gedeeltelijk de oude pastorie, welke reeds door de pastoors Van Lieshout en Vermey veranderd was. Ook richtte de pastoor in 1856 een armenhuis op. 9 Mei 1863 werd in Langeraar voor het eerst eene katholieke school geopend.

8 Maart 1875 vierde pastoor Buys zijn gouden priesterfeest, dat wegens den Paaschtijd tot 7 April uitgesteld en toen met alle plechtigheid gevierd werd. 14 April was er een tweede feest, maar twaalf dagen later, den 25en April 1875, stierf pastoor Buys plotseling. Hij werd 's middags na het middagmaal door zijne dienstbode dood op zijn stoel gevonden.

Pastoor Buys was zonder een geleerde te zijn, een practisch man; begaafd met een gezond verstand en een helder oordeel wist hij wonderbaar den juisten tijd tot handelen uit te kiezen en de geschikte middelen om het beoogde doel te bereiken. Velen kwamen daarom zijn raad inwinnen. Zeer veel heeft deze pastoor voor de parochie gedaan, en met het beste gevolg!

Zijn portret is in de pastorie aanwezig, waar hij

wordt afgebeeld zittende op zijn stoel, op den achtergrond de door hem gebouwde kerk.

Zijne kapelaans waren:

Adrianus Joannes Looyaards, geb. te Delftshaven 1824. Hij was hier maar korten tijd. Wegens ziekte moest hij Maart 1851 vertrekken en stierf 5 Mei 1851 in den ouderdom van 27 jaren en 8 dagen. Hij werd begraven te Overschie.

Joannes Debets, assistent. Deze was te Vlaardingen geboren en hier werkzaam van Juni 1851 tot Juni 1852. Hij werd verplaatst naar Naaldwijk en is als pastoor van Grootebroek overleden.

Franciscus Willenborg, geb. te Amsterdam. Deze was hier werkzaam van Juni 1852 tot 26 Aug. 1855, toen hij vertrok naar Leidschendam, overleden als pastoor van Spaarnwoude a/d. Lie.

In dien tusschentijd is hier nog tijdens eene ziekte (bloedspuwing) van Willenborg Gerardus Vogel zes weken assistent geweest. Deze stierf later in de „Posthoorn" te Amsterdam.

Franciscus Blom, geb. te 's-Hertogenbosch. Deze was hier werkzaam van 26 Aug. 1855—8 Oct. 1856. Hij werd later pastoor te Voorschoten en stierf plotseling als pastoor van Schoonhoven 23 Sept. 1884 [1]).

Gerardus van Dijk hier werkzaam als kapelaan van 1856—1875.

---

1) Hier dient vermeld te worden een man, die, hoewel geen priester, toch zeer veel voor Langeraar heeft gedaan, de Heer Willem Omtzigt. Deze heeft door buitengewone schenkingen de parochie tot bloei gebracht; met recht staat op zijn bidprentje: »Dat hem de vrede geworde; hij is waardig Heer! dat Gij hem die gunst bewijst, want hij heeft ons volk lief gehad, een tempel heeft hij ons gebouwd; hij beminde den luister van uw huis, de woonplaats uwer heerlijkheid; hij weende over die in druk en lijden waren, en zijne ziel had medelijden met de armen." Willem Omtzicht werd geboren 10 Jan. 1790 en stierf 24 Juli 1861 te Langeraar.

Gerardus van Dijk (1875—1908).

Een der meest eigenaardige pastoors van het aloude Langeraar is pastoor Van Dijk geweest. Hij werd 13 Mei 1831 te Nederhorst-Denberg geboren, studeerde te Kuilenburg en te Warmond, werd in 1856 priester gewijd en kwam 8 October van datzelfde jaar als kapelaan te Langeraar. Hij bleef daar tot den dood van pastoor Buys en volgde dezen 29 April 1875 (28 Mei installatie) op. Met alle recht wijdde pastoor Bakker, zijn opvolger, hem dit grafschrift:

Geheel zijn priesterleven
Aan Langeraar gegeven.

Pastoor Van Dijk was eene bekendheid in het diocees. Zijn grappen waren spreekwoordelijk; altijd vroolijk en opgeruimd, ondanks zijne doofheid, nam hij allen voor zich in, dank zij zijn gelukkig karakter. „Doove Gerrit", zooals zijne confraters en parochianen hem heel vertrouwelijk noemden, was een vader voor zijne parochianen, die hij bijna allen had gedoopt of van kinderen tot volwassen leeftijd zien opgroeien. In zijn vrijen tijd kon men hem vinden in den boomgaard der pastorie, bezig zijne geliefde vruchtboomen te snoeien, want als bekwaam snoeier was pastoor Van Dijk bij katholiek en niet-katholiek de veel gevraagde raadsman.

Maar pastoor Van Dijk was ook een kunstenaar. Des winters vooral bracht hij zijn leegen tijd door met het snijden van houten kruisen en heiligenbeelden. Hij had geene opleiding in deze kunst genoten, van daar mocht zijn werk gebreken vertoonen, maar die waren niet zoo groot, of ieder kunstkenner waardeerde de voortbrengselen van zijne ervaren hand. Jan Brom wijdde hem dan ook een artikel vol waardeering in het Weekblad „St. Bavo" en na zijnen dood werden eenige zijner kunstproducten

geplaatst in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

Was pastoor Van Dijk als mensch gezien en geacht, als priester bleek zijne werkkracht nog meer. Getuige hiervan: dat hij, bijna zeventig jaren oud, den bouw ondernam van eene nieuwe kerk (1901), nieuwe pastorie, in 1907 een nieuwe school en doktershuis. Voor dit werk, waaraan zooveel financieele zorgen zijn verbonden en zooveel moeilijkheden, vooral voor een dorpspastoor, die dikwijls geen raadgevers om zich heen heeft, schrikte hij niet terug, maar voleindigde het. Hij bracht in de kerk drie kunstwerken van Jan Brom, het altaar, de communiebank en de doopvont. Eveneens eene schoone Pieta van Maas.

In 1875 had hij voor de ouden van dagen een nieuw armenhuis opgericht in plaats van het vroegere door pastoor Buys gesticht, dat wegens gebrek aan ruimte niet meer aan zijn doel kon beantwoorden. 8 Januari 1908 stierf pastoor Van Dijk, diep betreurd door zijne parochianen. Tot zijn laatste levensjaren bleef pastoor Van Dijk de eenvoudige kinderlijk-blijde man, die als een vader te midden zijner kinderen leefde en hen door woord en voorbeeld tot goede geloovige Christenen opvoedde. Onder de Langeraarsche pastoors verdient deze herder eene eereplaats.

Zijn kapelaans waren:

Ludovicus Henricus Voortmans, geb. 5 Febr. 1845 te Overschie. Hij was eerst assistent aan den Rijndijk en daarna kapelaan te Langeraar van 1 Mei 1875—18 Mei 1878. Na kapelaan te zijn geweest in Heer Hugowaard en Schipluiden, werd hij 1897 pastoor te Tuitjehorn, waar hij 23 Mei 1906 stierf.

Dominicus Dionysius Bos, geb. te Rotterdam 1 Juli 1849. Hij werd te Langeraar kapelaan 18 Mei 1878 na eerst assistent te zijn geweest te Heinkenszand.

25 Sept. 1890 vertrok hij als pastoor naar Wijk aan Zee. Sinds 1898 pastoor te Hem en Venhuizen.

Andreas Theodorus Hellegers, geb. te Schoonhoven 2 Febr. 1865. Na zijne wijding tot priester werd hij kapelaan te Langeraar 26 Sept. 1890—23 Febr. 1894. Van 1894—1900 kapelaan te Rotterdam (Houttuinen), 1900—1907 kapelaan te 's-Gravenhage (St. Joseph). Van 1907—1909 pastoor te Tholen. Sinds dien tijd rustend.

Joannes Maria Aloysius Bots, geb. te Nieuwkoop 23 Mei 1868. Kapelaan te Langeraar 23 Febr. 1894—1898. 1898—1901 kapelaan te Warmond, 1901 kapelaan te Amsterdam (St. Willibrordus binnen), 1909 pastoor te Moordrecht.

Simon Joannes van Rijn, geb. te Soeterwoude. Na assistent te zijn geweest in Haarlemmermeer was hij 1898—1908 kapelaan te Langeraar. Na korten tijd deservitor te zijn geweest bij den dood van pastoor Van Dijk en kapelaan bij diens opvolger vertrok hij 21 Febr. 1908 naar den Haag als kapelaan der St. Jacobuskerk, 1911 pastoor te Wieringen.

Henricus Cornelius Joannes Bakker (1908—....).

Pastoor Bakker werd 3 September 1854 te 's-Gravenhage geboren, 1880 werd hij priester gewijd. Achtereenvolgens was hij kapelaan in het „Zwaantje", Wateringen, Schoonhoven en Bodegraven. 1897 werd hij benoemd tot pastoor te Kudelstaart.

30 Januari 1908 volgde pastoor Bakker zijn voorganger op. Pastoor Van Dijk had reeds bemerkt dat de toestand der verpleegden in het Armenhuis veel te wenschen overliet. De ouden van dagen leefden als in eene kleine republiek, verpleegden elkander, verdeelden de werkzaamheden onderling, terwijl een hunner als „moeder" het huishouden bestierde. Reeds had pastoor

Van Dijk het plan gehad een groot gesticht „St. Antonius" te bouwen, de ouden van dagen daarin op te nemen en het geheel te laten besturen door zusters. De gelden echter waren in lang niet toereikend na den bouw van kerk, school, pastorie en doktershuis.

Pastoor Bakker nu nam aanstonds de uitvoering ter hand. Plannen en teekeningen werden gemaakt, eene leening gesloten en in 1911 een aanvang gemaakt. Ondanks veel tegenspoed, zooals het doorbreken van den dijk vóór het gesticht, waardoor de geheele fundeering overstroomd werd, was het groote en ruime gesticht reeds het volgend jaar gereed en werd in October 1912 ingewijd. De ouden van dagen werden in het St. Antonius-gesticht onder dak gebracht; de Zusters der Voorzienigheid namen de zorg op zich en belastten zich tevens met het onderwijs op school, en een aantal kamers werd opengesteld voor hen, die als kostheeren of kostdames hun dagen daar wilden doorbrengen. De parochie schonk aan het gesticht een fraai Antoniusbeeld van den beeldhouwer Maas, dat in den zijgevel werd aangebracht. Het wit-marmeren altaar der oude kerk, door pastoor Buys gebouwd, kreeg nu eene plaats in de kapel. Architekt van het gesticht was de Heer Robbers uit Haarlem.

De oude preekstoel werd uit de kerk verwijderd en een nieuwe in 1911 aangebracht. Deze onderscheidt zich van andere spreekgestoelten daardoor, dat de kuipvorm werd vermeden, en de vorm aan de Italiaansche spreektribune herinnert. De marmeren trap voert op naar een marmeren platform, rustend op twee granieten zuilen, terwijl de marmeren met koper doorwerkte ballustrade zich verlengt tot omsluiting van de spreekplaats. Deze preekstoel was eveneens het werk van den beeldhouwer Maas.

Datzelfde jaar werd een aanvang gemaakt met de kruiswegstaties. De wrakke en onoogelijke statieborden werden weggebracht en de kunstschilder Loots kreeg opdracht, nieuwe staties te schilderen. Zij vonden algemeenen bijval. De schilder ging volgens geheel andere opvattingen als gewoonlijk te werk, maar slaagde volkomen. In plaats van het rustige meditatieve bracht hij een realistischer opvatting tot uitbeelding. Zonder tot eenige ruwheid of grofheid te vervallen, gaf hij den lijdensweg met alle gebeurtenissen zoo objectief mogelijk weer, — iets wat op de eenvoudigen en hier in dit geval op de Langeraarders veel meer indruk maakt dan wanneer zij de meditatie van een schilder moeten bestudeeren. Tevens maakte de schilder een aanvang met de algeheele beschildering der kerk. Nog ééne daad van pastoor Bakker verdient allen lof en navolging. In de kerk bevonden zich dertien gesneden houten Apostelbeelden, levensgroot, die reeds waarschijnlijk ten tijde van pastoor Vermey bestonden. Vreemd voorkomende in hun nieuwe omgeving, liepen deze beelden, welke zeer fraai en waardevol zijn, steeds gevaar door een opvolger, die minder oordeelkundig was, te worden verwijderd voor eenige onoogelijke nieuwerwetsche heiligenbeelden. Pastoor Bakker liet de oude beelden, herinneringen aan zooveel geschiedenis en verwikkeling, in het transsept der kerk aanbrengen op de oude voetstukken en de schildering van het transsept in overeenstemming met die beelden inrichten.

3 Januari 1909 werd een patronaat opgericht en in October werd de oude school tot patronaatsgebouw aangewezen.

Zijne medehelpers waren:

Simon Joannes van Rijn, die echter zooals wij boven zagen, spoedig vertrok.

Ignatius Marie Petrus Alphonsus Wils, geb. te Dordrecht 29 Sept. 1883. Priester gewijd 15 Aug. 1907. 25 Oct. 1907 kapelaan te Oude Tonge. 21 Febr. 1908 kapelaan te Langeraar. 14 Aug. 1911 kapelaan te Amsterdam St. Willibrordus buiten de Veste.

Lambertus Josephus Cornelius Spoorman, geb. te Leiden, 8 Oct. 1873. Priester gewijd 15 Aug. 1898. Assistent te Nieuwveen 10—18 Sept. 1891. Kapelaan te Roelofarendsveen 7 Oct. 1898. Kapelaan te Amsterdam (S.S. Petrus en Paulus) 25 Aug. 1905 en 12 Nov. 1909 kapelaan te Rotterdam (H.H. Martelaren v. Gorcum). Sinds 14 Aug. 1911 kapelaan te Langeraar.

Amsterdam. IGN. M. P. A. WILS.

Nomina Pastorum et Vicariorum post Reformationem.

NOMEN.	LOCUS ORIGINIS.	TEMPUS MUNERIS.		TEMPUS ET LOCUS OBDORMITIONIS.
		ACCEPTI.	DERELECTI.	
I. **Abraham van Brienen**, Past.	Utrecht.	1630?	1640	1683, 19 Sept., Utrecht.
Franciscus Eelckens	Amsterdam	1626	1640	1665, 30 April, Brussel.
Cornelius v. Wijkersloot.	Utrecht.		1640	1650, 17 Dec., Langeraar.
II. **Cornelius v. Wijkersloot**, Past., idem.	Idem.	1640	1650	1650, 17 Dec., Langeraar.
Cornelius Schaick	Utrecht.			1669, 29 Oct., Voorschoten.
Abraham Stouthandel.	Corteraar			1652, 24 Juli, Langeraar.
III. **Henricus v. d. Graft**, Past..	Leiden	1651	1661	1699, 17 Juni, Warmond.
Antonius van Sonsbeek	Utrecht.	1652?	1657	1660, 11 Januari, Utrecht.
Cornelis Stakenborgh	't Wael (bij Utrecht)	1657	1661	1720, 13 November, Utrecht.
IV. **Cornelis Stakenborgh**, Past.	Idem	1661	1662	1720, 13 November, Utrecht.
V. **Gijsbertus de Reeder**, Past.	Utrecht.	1662	1699	1699, 9 Februari, Langeraar.
Joannes de Reeder	Utrecht.	1668		1717, 28 Dec., Montfoort.
Antonius Sonsbeek	Utrecht.	16	1692	
Theodorus Bonifacius de Reeder	Utrecht.	1692	1695	1695, 21 Augustus, Langeraar.
Nicolaas de Reeder	Gorcum	1695	1699	1727, 4 October, Oegstgeest.
[Gerardus Sluyter]	Zutphen	1699	1699	1731, 26 November, Zaandam.
VI. **Rudolphus van Beest**, Past.	Utrecht.	1700	1715	1715, Langeraar (?)
Joannes Veenroy	Amsterdam	1703	1704	1714, 16 December, Obdam.
Gerardus de Bruyn van Barendrecht	Amsterdam		1715	1715, 16 Juni, Langeraar.
VII. **Joannes Ermers**, Past.	Turnhout	1715	1717	
Franciscus van den Heuvel	Oss	1716	1717	1760, 23 October, Amsterdam.
VIII. **Justus Vermey**, Past..	Bodengraven	1718	1755	1755, Ravensteyn.

NOMEN.	LOCUS ORIGINIS.	TEMPUS MUNERIS.		TEMPUS ET LOCUS OBDORMITIONIS.
		ACCEPTI.	DERELECTI.	
IX. **Martinus Willibrordus Reuver,** Past.	Amsterdam	1755	1788	1789, 18 November, Weert.
X. **Joannes Franciscus Hamburg,** Past.	Amsterdam	1788	1792	1792, 3 Februari, Langeraar.
XI. **Nicolaas Joannes Halmans,** Past.	Amsterdam	1792	1801	1713, Amsterdam.
XII. **Henricus Jacobus van Halteren,** Past.		1801	1807	1807, 3 Februari, Langeraar.
XIII. **Bernardus Henri van Kokkelink,** Past.	Amsterdam	1807	1822	1842, 30 October, Haarlem.
Van Hemert				
XIV. **Gobertus van Lieshout,** Past.	Rotterdam.	1822	1839	1839, 6 Juni, Langeraar.
J. J. Burgmeyer	Amsterdam			1850, 13 December, Warmond.
Houtman				
XV. **Petrus Cornelius Buys,** Past.	Ooster-Blokkert	1839	1875	1875, 25 April, Langeraar.
Adrianus Joannes Looyaards	Delftshaven	1849	1851	1851, 5 Mei, Delftshaven.
Joannes Debets	Vlaardingen	1851	1852	Grootebroek.
Franciscus Willenborg	Amsterdam	1852	1855	Spaarnwoude a.d. Lie.
Franciscus Blom	's-Hertogenbosch	1855	1856	1884, 23 Sept., Schoonhoven.
Gerardus van Dijk	Nederhorst den Berg.	1856	1875	Zie hieronder.
XVI. **Gerardus van Dijk,** Past., idem	Idem.	1875	1908	1908, 8 Januari, Langeraar.
Ludovicus Henricus Voortmans	Overschie	1875	1878	1906, 23 Mei, Tuitjehorn.
Dominicus Dyonisius Bos	Rotterdam.	1878	1890	
Andreas Theodorus Hellegers	Schoonhoven.	1890	1894	
Joannes Maria Aloysius Bots	Nieuwkoop	1894	1898	
Simon Joannes van Rijn	Soeterwoude	1898	1908	
XVII. **Henricus Cornelis Joannes Bakker,** Past.	's-Gravenhage	1908		
Simon Joannes van Rijn, idem	Zie boven	Zie boven	idem	
Ignage Marie Petrus Alphonse Wils	Dordrecht	1908	1911	
Lambertus Jesephus Cornelius Spoorman.	Leiden	1911		

GODFRIED VAN MIERLO.

(Vervolg van Deel XXXVI, blz. 248).

---

§ 6. *Overige maatregelen van bestuur in 1571—1572.*

In dit artikel zullen wij de nog overige gebeurtenissen samenvatten, welke de twee eerste bestuursjaren van Haarlem's tweeden bisschop hebben gekenmerkt. De tijdsorde volgende, moeten wij op de eerste plaats melding maken van eene breve door Pius V op 2 Juli 1571 uitgevaardigd. De tekst van dit schrijven is reeds elders afgedrukt [1]). Niet slechts v. Mierlo maar ook de meeste andere bisschoppen in de Nederlanden hadden ieder zulk een breve ontvangen. De paus vermaande hen bij dit schrijven tot meer ijver in het bestrijden van de dwaalleer en tot trouwer vervulling van hunne overige plichten. Waren de berichten juist, aldus heette het in de breve zeer omzichtig, welke den paus waren ter oore gekomen, dan had de maatregel om nieuwe bisdommen in de Nederlanden op te richten zijn doel gemist, en dat wel door de nalatigheid en zorgeloosheid van de bisschoppen zelf. Niet ten onrechte legde Laderchi l. c. den nadruk, wat het oordeel over den toenmaligen bisschop van Doornik betrof, op het voorbehoud door Pius V in zijne gestrenge breve gemaakt. En in het

1) *Arch. aartsb. Utrecht* XXII, 405. Een gelijkluidend schrijven, gericht aan den bisschop van Doornik, was reeds vroeger gepubliceerd door den voortzetter van de Annalen van Baronius, Iac. Laderchius (III, anno 1571, n⁰. 34).

volgende nummer 35 van zijne „Annales" wees hij bovendien erop dat in die dagen te Rome dergelijke en nog veel erger beschuldigingen waren uitgebracht tegen een zoo voortreffelijken bisschop als Wilhelmus Lindanus, die in datzelfde jaar 1571 zich genoodzaakt zag een afzonderlijk verdedigingsschrift, zijn „Galeatus", op te stellen om aldus den paus beter in te lichten. Volgens Havensius [1]) waren het »benijders en valsche broeders" geweest, welke zulke valsche geruchten omtrent Lindanus hadden overgebracht. Uit hetgeen wij reeds over de werkzaamheid van v. Mierlo hebben medegedeeld, meen ik gerust de gevolgtrekking te mogen maken dat ook hem het verwijt van „negligentia" en „socordia" niet kon treffen.

Een nieuw bewijs van de zorg waarmede Alva de uitvoering der hervormingsdecreten van Trente in de nieuwe bisdommen heeft trachtten te bevorderen, levert Bijlage I. In het 15e hoofdstuk van de zevende zitting had het concilie, eene bepaling van Vienne hernieuwend, de bisschoppen aangemaand om door bemiddeling van zaakgelastigden toch vooral zorg te dragen voor een nauwgezet beheer van het eigendom der gasthuizen. Later, in het 9e hoofdstuk van de twee en twintigste zitting, hadden de vaders van Trente bovendien gelast dat de bestuurders van parochiegoederen, alsook zij, die gesteld waren over andere kerkelijke goederen,

---

1) *Commentarius de erectione novorum in Belgio episcopatuum* (Col. Agripp. 1609), 120. Uit den tekst aldaar is niet op te maken of al dan niet de »Galeatus" in druk is verschenen. Havensius heeft echter het »verweerschriftje", dat ook gunstige getuigenissen van Alva bevatte, hetzij dan in h.s. of in druk voor zijne Geschiedenis der bisschoppen van Roermond zeker kunnen raadplegen. Jammer dat Dr. Brom bij zijn nasporingen in de Vaticaansche archieven en de Vaticaansche bibliotheek blijkbaar geen spoor heeft kunnen ontdekken van dit ongetwijfeld hoogst merkwaardig geschrift.

jaarlijks een verslag over dat beheer moesten uitbrengen bij den diocesaan bisschop. Op 11 Juli 1571 herinnerde Alva, toen te Antwerpen vertoevende, den bisschop van Haarlem aan deze voorschriften en verlangde dat hij een behoorlijk overzicht zou laten opstellen van het beheer dier goederen, voor zooverre het kerken en godvruchige instellingen betrof, welke zich in zijn diocees bevonden. In de synode van October 1571, waarover straks nader, heeft v. Mierlo met dit schrijven van den landvoogd rekening gehouden. In het achtste van de statuten, daar vastgesteld, werd bevolen dat de pastoors met hun kerkbestuur eene beredeneerde lijst zouden opmaken van al de beneficies en overige bedieningen, welke tot de parochiekerk behoorden of aan kapellen, klooster- en gasthuiskerken, binnen de grenzen van de parochie gelegen, waren verbonden en dat zij de kopie daarvan zouden opzenden aan den bisschop. Bij alle waardeering van Alva's zorg voor de tijdelijke belangen van Haarlem's kerk, moet het ons toch opvallen hoezeer in dit schrijven ook zijn heerschzucht omtrent kerkelijke aangelegenheden voor den dag komt; een gedragslijn waarmede hij trouwens geheel in den geest handelde van zijn koninklijken meester. Wisten wij niet van elders beter, men zou meenen dat de verplichting om aan dit bevel te voldoen alleen rustte op het recht van oppertoezicht dat de souverein in deze voor zich opeischte; met geen enkel woord toch wordt in dit schrijven melding gemaakt van de wetgeving van Trente. Nog sterker spreekt dit Caesaro-papisme uit het slot van den brief, waarin de bisschop gelast wordt de registers van hetgeen kerken en liefdadige instellingen toebehoorde aan de Regeering te zenden, opdat „van ons dairin geordonneert mach worden als men bevinden sal 't bequaemste te sijn."

De „Tabula chronologica" [1]) vermeldt op het jaar 1571 ook het vaststellen van de regels voor den bisschoppelijken rechtbank. Bannius leidt dit waarschijnlijk af uit het feit, dat in de akten der synodus van October 1571 de vicaris-generaal, Hieronymus Vairlenius, staat aangegeven als „officialis curiae Harlemensis". Het oudarchief van den bisschop van Haarlem bezit eene kopie van deze statuten, maar de tijd, waarop ze zijn uitgevaardigd, wordt daarop niet vermeld. Wijl deze statuten nog nimmer zijn gepubliceerd en ze den lezer in staat stellen zich een goed begrip te vormen van de beteekenis en werkkring van zulk een bisschoppelijken rechtbank in de zestiende eeuw, laten wij onder Bijlage II een afdruk daarvan volgen.

Een der middelen, welke vooral heeft medegewerkt om de wetgeving van Trente ingang te bezorgen, was het geregeld bijeenkomen van provinciale en diocesane kerkvergaderingen. Ik behoef ter bekrachtiging van dit feit slechts te herinneren aan den zegenrijken werkkring van den H. Carolus Borromaeus op dit gebied in het Milaneesche, alsook aan het niet minder merkwaardig verschijnsel dat de hervormingen van Trente op het gebied van tucht in de diocesen van Frankrijk allengs zijn doorgevoerd, niettegenstaande het koninklijk gezag aldaar zijne erkenning aan dit deel der werkzaamheden van het concilie durfde te onthouden. Gelijk van een bisschop als v. Mierlo niet anders te verwachten was, heeft hij, zoodra de omstandigheden het hem eenigszins toelieten, ook dit voorschrift van Trente (XXIV, de Reform. c. 2) ten uitvoer gebracht. Op 2 October 1571 kwam te Haarlem de diocesane synodus bijeen. De besluiten van deze vergadering, in 14 punten vervat,

---

1) *Bijdr. bisd. Haarlem,* I. 12.

zijn reeds vroeger afgedrukt en te vinden in de „Batavia Sacra" [1]). De auteur verzuimde echter daar te vermelden dat hij die statuten heeft gekopieerd naar een gedrukt exemplaar, dat op de pers is gelegd door Willem Jacobsz. te Amsterdam in den „Engelen-burcht", vermoedelijk nog 1571 of in 1572. Hoofddoel van de synodus was natuurlijk om naar de vermaningen van Trente zorg te dragen voor eene beter geregelde zielenzorg. Vandaar het voorschrift om registers aan te leggen van gedoopten, gehuwden en van verleende huwelijksdispensaties (VII), alsook het bevel om aan de geloovigen dikwerf de wetgeving van Trente betreffende het huwelijk uiteen te zetten (V). Met hetzelfde doel voor oogen werden op de synodus kandidaten aangewezen voor eene commissie, welke den bisschop of zijn plaatsvervanger zouden bijstaan in het examineeren van al degenen die waren voorgedragen tot het verkrijgen van beneficies, waaraan zielenzorg was verbonden (II). Echter poogde men ook andere misstanden te verbeteren: art. VI richtte zich tegen hen die in wilden echt samenleefden; art. IX verbood het lezen van gevaarlijke alsook door de Kerk uitdrukkelijk veroordeelde boeken en geschriften; art. XI ontzegde aan ketters eene kerkelijke begrafenis, gelijk aan dezulken, die den plicht van Paaschbiecht en communie hadden verwaarloosd en vervolgens zonder het H. Olysel te ontvangen waren gestorven. En om het verspillen van kerkelijk goed te voorkomen was, gelijk wij reeds vroeger hebben vermeld, in art. VIII een voorschrift gegeven, inhoudende: dat iedere pastoor met zijn kerkmeesters een volledige lijst zou opmaken van beneficies en fundaties en dat eene authentieke kopie van dit register aan den bisschop zou overhandigd

1) Folio editie, II, 315—316.

worden. Daar Trente ook had bevolen dat jaarlijks zulk eene kerkvergadering moest gehouden worden [1]), gaf één der laatste statuten (XIII) den datum aan, waarop de volgende synode in 1572 zou bijeen komen; daarvoor werd vastgesteld de derde dag na Sint Bartholomeus, dus 27 Augustus. De tijdsomstandigheden hebben dat echter belet; het oproer tegen den Spanjaard had zich toen reeds uitgestrekt over het grootste gedeelte van het bisdom; Haarlem stond sinds 4 Juli aan de zijde van de Prinsgezinden en de bisschop zelf school in den vreemde.

Reeds in 1569 had Alva een ordonnantie uitgevaardigd waarbij was bepaald: dat niemand in de Nederlanden een regeeringspost of eenig publiek ambt zou kunnen verkrijgen, tenzij hij eerst het bewijs overlegde dat hij als katholiek had geleefd, welk bewijs de onderteekening moest dragen hetzij van zijn bisschop, hetzij van zijn pastoor [2]). Het vervullen van den Paaschplicht was natuurlijk één van de voornaamste waarborgen om met goed geweten zulk eene attestatie te kunnen afgeven. Gelijk echter in tijden van beroering nog veel meer dan anders pleegt te geschieden, er waren personen, die op lossen grond beweerden dat iemand zijn plichten als katholiek niet had vervuld of, erger nog, die tegen beter weten in op dit punt valsche beschuldigingen uitbrachten. Waarschijnlijk hebben deze omstandigheden saamgewerkt tot het uitvaardigen van het bisschoppelijk decreet, dat wij onder Bijlage III publiceeren en moeten wij aldus de woorden: „juxta beneplacitum ducis Albani", welke in dit stuk voorkomen, verstaan. De mogelijkheid is echter niet uitgesloten dat v. Mierlo nog een afzon-

1) Sess. XXIV, de Reform. c. 2.
2) Gachard, *Corresp. de Philippe II*, II, 104.

derlijk bevel had gekregen om dit mandement uit te vaardigen, maar zulk een schrijven is in het bisschoppelijk archief niet voorhanden, noch van elders ons bekend. Op 23 Maart 1572 dan gelastte de bisschop aan al de biechtvaders, in zijn diocees werkzaam, dat zij een afzonderlijk register zouden aanleggen, waarop hunne biechtelingen, ten minste voor zoo verre dezen leeken waren, met naam en voornaam moesten vermeld worden en dat zij desgevorderd inzage van deze lijst zouden verstrekken. Het decreet werd uitgevaardigd op den Zondag „Iudica", d. i. Passie-Zondag. De ijverige bisschop maakte van deze gelegenheid gebruik om zijn priesters, welke, gelijk uit het decreet blijkt, in die week, aan het openen van den Paaschtijd voorafgaande, dagelijks het Woord Gods moesten verkondigen, te vermanen, dat zij de hoorders niet slechts in kennis zouden stellen met den inhoud van het bisschoppelijk bevel, maar tevens er op zouden aandringen om toch één van hun voornaamste christen-plichten te vervullen.

De groote werkzaamheid, welke wij Haarlem's tweede bisschop in dit en de vorige artikelen zien ontwikkelen, werd helaas spoedig daarop geknakt door het oproer dat in de Nederlanden uitbrak. Slechts na lang aarzelen is Haarlem tot de partij van den Prins overgegaan; reeds op 30 April werd hiertoe een voorstel gedaan, maar eerst op 4 Juli [1]) kwam het bekende accoord tot stand. De reden daarvan moet gezocht worden in de gezindheid van de aanzienlijksten onder de burgerij, geestelijkheid en magistraat, afkeerig van de dwingelandij door Alva uitgeoefend, maar niet oproerig gezind, be-

1) Gewoonlijk wordt 3 Juli aangegeven, doch naar Bor (Boek VI, 381) getuigt, hebben de demagogen op 3 Juli aan den Haarlemschen magistraat nog één dag toegestaan om tot het afgedwongen accoord over te gaan.

vreesd ook voor de wraak van den geweldigen hertog en vol wantrouwen jegens de Calvinistische volksmenners binnen Haarlem. Juist op denzelfden dag dat een tweetal van dezulken, de toekomstige „geusen-burgemeester" Pieter Kies en Michel de Wael, beide bannelingen, op een schuit binnen de stad zijn gebracht en op het stadhuis ontboden verklaarden niet wederom te willen vertrekken [1]), is v. Mierlo uit Haarlem geweken; immers volgens het getuigenis van Suffidus Petri [2]) moet dat geschied zijn op het feest van St. Jans Geboorte, d. i. 24 Juni. Vermoedelijk zag hij in dat bij het steeds driester optreden van de volkspartij en den toenemenden angst en wankelmoedigheid van het stadsbestuur de overgang van Haarlem slechts een kwestie van dagen was en verliet hij zijn bisschoppelijke stad om niet mede verantwoordelijk te worden gesteld voor dezen oproerigen daad. Ook zal de bisschop wel, en niet ten onrechte, beducht geweest zijn voor eigen veiligheid in de toekomst. De vikaris-generaal, Hieronymus Vairlenius, bleef echter in Haarlem achter, en heeft daar al de ellende van de belegering mede gemaakt [3]). Van Mierlo begaf zich naar de abdij Terkamere (la Cambre), door Cisterciënser nonnen bewoond en in de onmiddelijke nabijheid van Brussel gelegen [4]). In het volgende artikel zullen wij hem daar ontmoeten.

A. H. L. Hensen.

1) Naar eene aanteekening uit het nog onuitgegeven Dagboek van Wilhelmus Verwer.

2) Continuatio Suffridi Petri ad Bekam, fol. 10.

3) Willem Verwer teekende in zijn Dagboek op 15 Juni 1573 aan: »Onse vicarius, Hieronymus genaempt en pater van Sint Catherinen, werden op desen dach alle sijne boecken gestroyt ende was in groote benautheyt."

4) De abdij is in 1796 geseculariseerd. Kerk en pand zijn nog in wezen en gelegen aan de Avenue Louise, op weg naar het Bois de la Cambre, links. Het Ministerie van Oorlog liet zijne kaarten daar vervaardigen.

BIJLAGE I. *Zie boven blz. 290.*

1571, Juli 11, Antwerpen.

De landvoogd verlangt van v. Mierlo dat er een nauwkeurige boekhouding worde gevoerd bij het beheer van kerken en godvruchtige instellingen.

Don Fernando Alvares, hartoch van Alve, lieutenant, gouverneur ende capiteyn generael.

Eerwerdighe vader in Gode, seer beminde,

Alsoo men siet ende dicmael bij experientie bevonden wordt dat die hospitaelen, gasthuysen, heylige geest tafels, fabricquen vanden kercken ende andere pieuse plaetsen ten achtercomen ende verloren gaen ter oorsaecken dat door die administrateurs ende toesienders vandien daer in niet gehandelt en wordt als dat behoort, ende aengemerkt wij daer in begeeren te versien opdat die goederen ende incompsten vanden hospitaelen ende andere huysen als boven wel ende betamelijck geregeert ende geadministreert worden tot profijte van den armen ende der fabricquen — soo ist dat wij op u versoecken dat op die reeckeninge van alsulcken administrateurs oft ghij selve oft yemandt anders van uwen officieren van uwen t' wegen sal comen den selven administrateurs doen antwoorden ende bij geschrift stellen alle die renten ende incompsten de welcke gevallen sijn binnen een tijt van haerlieder administratie ende te doen het uyterste debvoir om die selve te recouvreren, mits ooc vande renten die gevallen waren voor haerlieden administratie, ende haerlieden doen een cler register maecken inhoudende die schulden diemen den voorscreven godtshuysen schuldich is, wie die schuldenaers sijn, ende sedert wat tijt; welck register sij lieden u sullen moeten exhiberen, op dat ghijt dan voorts aan ons moecht seynden, om dat van ons daer in geordonneert mach worden, dwelck men bevinden sal bequaemste te sijne. Gegeven inde stadt van Antwerpen, den 11 in Julio anno 1571.

Oud-archief van den bisschop van Haarlem. Copieboeck I, 351—352.

BIJLAGE II. *Zie boven blz. 292.*

Zie boven blz. 292.

1571.

Regels voor het bisschoppelijk gerechtshof.

Ordinationes sive statuta judicialia in curia episcopali Harlemensi observanda.

C. I. De iis quae generaliter in curia sunt observanda.

In primis statuit et ordinavit reverendissimus in Christo pater et dominus, d. Godefridus a Mierlo, episcopus Harlemensis ut omnes et singuli in curia sua postulaturi, practicaturi, advocati, procuratores, notarii, nuncii caeterique alii quicunque jurent eidem reverendissimo domino episcopo Harlemensi ejusque successoribus, item officiali ejus generali, fidelitatem, obedientiam ac reverentiam.

Deinde ut jurent quod statuta ejusdem curiae facta et facienda pro posse observabunt; secreta curiae non revalebunt; munera et officia sibi incumbentia fideliter observabunt.

Et statuit atque ordinavit idem reverendissimus ut omnes et singuli praedicti annis singulis prima die juridica post festum Trinitatis praescriptum juramentum renovent statutaque hujus curiae, praesertim sua officia concernentia, penes se habere teneantur.

Item ut qualibet hebdomade judicium servetur feriis secunda et sexta ante meridiem circa horam nonam, quam audientiam pro multitudine causarum deinde in dies subsequentes officialis poterit continuare, si modo causarum frequentia id exigat.

Item statuit quod omnes causae quae coram eodem tribunali introductae fuerint omnesque actus judiciales contentiosae jurisdictionis praedesignatis diebus et horis in dicto consistorio, officiali ejusve locum tenente pro tribunali sedente, ventilabuntur, tractabuntur et fient, et aliter vel alibi factae pro non factis habebuntur, proviso tamen quod examinationes testium, expensarum taxationes et similia praedictis horis judiciliabus per officialem non fiant, ne per ejusmodi occupationes audientia impediatur, sed aliis horis convenientibus peragantur.

Actus vero voluntariae jurisdictionis poterit officialis exercere dum, quando et ubi causa expostulaverit.

Item statuit et ordinavit ut omnes et singulae causae, quanto citius fieri poterit, fine debito terminentur et, si quae infra

annum a die motae litis terminata non fuerit, teneantur tam procuratores in causa illa servientes quam notarius de ea mora sive de dicta processus retardatione eundum reverendissimum sive ejus officialem reddere certiorem, qui deinde illis terminum statuat competentem infra quem praedictus processus omnino terminetur curabitque in hoc reverendissimus ejusve officialis ne quae causa ultra biennium a die motae litis pendeat indecisa. Quod si procuratores et notarius praedicti eorumve aliquis in certoriando aut debite prosequendo, uti supra dictum est, negligens fuerit, erit is pro qualitate causae et alias, prout reverendissimo videbitur, graviter mulctandus.

C. 2. De officiali.

Officialis in omnibus audientiis per se ipsum praesideat, in quibus officium suum gratis praestet contentus salario a reverendissimo ei assignato.

Quod si autem eum legitime impeditum aut abesse contingat, in locum suum substituere potest [1]) advocatum aliquem vel alium virum prudentem et honestum qui in audientia quidem praesideat sed nullum tamen decretum interponat.

Neque vero liceat officiali in die audientiae domo abesse nisi speciali ad hoc licentia impetrata a reverendissimo sub poena arbritaria.

Item responsiones partium et examina testium (a quibus fere tota causa dependet) officialis ipse audiat aut impeditus non passim sed probo alicui et circumspecto viro tantum committat, dato ei, si videbitur, adjuncto.

Atqui ad hujusmodi examinationes faciendas assignabit officialis aliud quodvis tempus idoneum praeter horam audientiae.

Omnes autem emergentes et incidentes quaestiones tenebitur officialis terminare infra sex hebdomodas a die conclusionis, etiamsi talis sit causa quae cum consilio jurisconsulti vel jurisconsultorum per officialem videbitur esse terminanda; quod quidem officialis facere potest sumptibus partium, infra tamen tempus supradictum; et ni faciat, per eumdem reverendissimum ad id censuris et poenis compelletur.

Item is qui habebit a reverendissimo curam sigilli officii nullas litteras aut actus judiciales privato suo sigillo signabit et officii sigillum non aliter litteris, actibus ne judicialibus [quidem], apponet nisi primum registratis et per secretarium curiae subscriptis.

---

1) Er staat: possit.

Item si officialis impedimenti conscius particepsve fuerit aliterve obstiterit ne appelanti in casibus a jure permissis integra [1]) acta infra mensem tradantur, ad dupli poenam quanti ea lis fuerit, inter appellantem ut pauperes loci distribuendam, compelletur.

C. 3. De advocatis et procuratoribus.

Advocati si consistorium intraverunt officiali pro tribunali sedenti reverenter inclinabunt sedebuntque a latere ipsius officialis.

Procuratores autem stabunt aut sedebunt in loco ipsis assignato et cavebunt sibi omnes et singuli ne irreverenter aut indiscrete ibidem loquantur sub poena privationis aut suspensionis officii aut alia pecuniaria per officialem moderanda.

Pauperibus advocati procuratoresque gratis inserviant, et si plures pauperum causae occurent ita eas distribuet officialis inter advocatos et procuratores ne unus plus aliis gravetur.

Interdicit autem idem reverendissimus omnibus et singulis advocatis et procuratoribus ne quovis quaesito colore lites actionesve emant vel sibi cedi faciant aut recipiant suis sumptibus prosequendas aut participent talibus aut pacificentur [2]) de quota litis neve immoderatas etiam sportularum praetextu pecunias a clientelis extorqueant sed honesto suo salario contenti sint; qui secus fecerint, pro arbitrio reverendissimi puniantur.

Similiter interdicit omnibus et singulis, tam advocatis quam procuratoribus, ne causas iniquas suscipiant defendendas, sub simili poena arbitraria, neve etiam aequas et justas diutius aut prolixioribus, quam sit necesse, scripturis protrahant et extendant partesque non necessariis sumptibus gravent aut in ulla judicii parte calumnientur, sub simili poena arbitraria.

Quamobrem statuit et ordinavit idem reverendissimus ut quoties negotium arduum occurret et deductionem aliquam videbitur requirere vel plura capita continere, libellus statim ab initio porrigatur articulatim scriptus, sitque actor e vestigio paratus ad praestandum calumniae juramentum, si ita judici videbitur expedire. Quod nisi paratus sit actor praestare, prohibet idem reverendissimus ne quis advocatus vel procurator ejus causam suspiciat defendendam vel susceptam ulterius prosequatur; et nisi abstineat, etiam ipse tanquam calumniator punietur.

---

1) Er staat: integre.

2) Er staat: pacificantur.

Quod ipsum facta suo tempore responsione in reo similiter voluit observari.

Porro ne in processibus confusio aliqua oriatur si minus integre statuta hujus curiae observentur, statuit et ordinavit idem reverendissimus ut omnes causae per procuratores hujus curiae dirigantur.

Qui autem pro alio, sive actore sive reo, in judicio comparere volet, de mandato sufficienti docere debet idque vel statim nisi judex ex gratia certum quempiam terminum statuat infra quem documenta praedicta exhibeat; quod ni fecerit, pro ea temeritate procurator arbitrio judicis punietur. Et si ex defectu mandati processum in dubium revocari contingat ipse, non pars, dispendium ferat.

Habebit etiam quilibet procurator registrum suum sive protocollum in quo annotabit causas et personas et earum terminos quorum ipse curam suscepit; quod ni faciat, punietur singulis vicibus, quibus in hoc negligentiae culpabitur, in mulctam septem stuferorum.

Item statuit et ordinavit quod procuratores, si nullititatem aliquam in processibus per negligentiam, injuriam aut imperitiam vel etiam absentiam commiserint, parti laesae de expensis et damnis, ea occasione passis, absque appellatione et ulla contradictione ad dictamen officialis satisfaciant, et si in mora satisfactionis fuerint, ab officio suspendantur et nihilominus parti laesae satisfacere teneantur.

C. 4. De secretario curiae, ejus substituto et notariis.

Secretarius curiae in omnibus audientiis personaliter praesens erit. Quod si autem legitime impeditus fuerit ex permissu officialis, alium quemdam notarium ejusdem consistorii substituet; alioquin singulis vicibus mulctabitur uno floreno.

Praesens autem secretarius per modum protocolli annotabit ea quae in judicio geruntur; non autem ibi scribet extensa nisi ex causa, judicis animum dumtaxat movente, aliter ei fuerit mandatum; quod protocollum tanquam publicum ad officium sive curiam episcopalem Harlemensem, non autem ad notarium, pertinebit.

Omnes actus judiciales, citationes, monitoria, decreta, mandata, excommunicationes, absolutiones, suspensiones, sententiae, etc. per eundem curiae secretarium vel ejus substitutum subscribi debent.

Item omnes scripturae in judicio exhibitae vel saltem earum copiae authenticae, per ipsum collationatae, omniaque acta a dicto secretario conserventur, donec vel liti renuntiatum fuerit vel sententia transierit in rem judicatam vel alicui ut tradat mittatve discutienda vel examinanda jusserit officialis vel per judicem appellationis fuerint requisita.

Quin et idem secretarius registrum faciet omnium sententiarum in eadem curia latarum et pronunciatarum, quod etiam in dicta curia sive officio in publicum et communem omnium usum asservabitur.

Item ne ex negligentia secretarii processus diutius protrahantur, quod scilicet parti adversae copia scripti alicujus in judicio exhibiti vel acta aliqua judicialia tardius conficiantur, statuit et mandat idem reverendissimus ut secretarius in singulos dies quatuor folia ad minus expedire teneatur, quorum in singulis lateribus viginti quinque lineae ad minus et in qualibet linea septem dictiones, duabus syllabis pro una dictione computatis, contineantur. Quod ni faciat, arbitrio officialis et pro qualitate causae erit puniendus.

Porro appellatione in casibus permissis interposita teneatur notarius congrua mercede accepta actorum copiam appellanti (si tamen hoc postulaverit) quanto citius et ad minus infra mensem exhibere. Qui, si in differenda exhibitione fraudem fecerit, ab officii administratione arbritrio reverendissimi suspendetur et ad dupli poenam quanti ea lis fuerit, inter appellantem et pauperes loci distribuendam, compellatur.

Voluit insuper et ordinavit idem reverendissimus ne quis notarius, etiam quacumque authoritate creatus, ad ullum ejus officii exercitium in hoc suo consistorio admittatur nisi prius per reverendissimum ejusve officialem examinatus fuerit et approbatus.

C. 5. De cursoribus sive executoribus et nunciis.

Item statuit et ordinavit idem reverendissimus ut cursores, in officio suo alioquin non impediti, horis audientiae in consistorio vel ad ejus ostium sint praesentes.

Item voluit ut praedicti cursores officialem, ad audientiam venientem et inde domum redeuntem, debitis et solitis horis deducant et reducant.

C. 6. De citationibus.

Quandoquidem in judiciis (saltem quoad praeperatoria litis) primum esse solet citatio partis, statuit et ordinavit idem reve-

rendissimus imprimis ut citationes in scriptis expediantur sub sigillo officialitatis et subscriptione secretarii curiae, atque aliter factas haberi voluit et habebit pro nullis.

Utque in iis parti, nominatim expressae (generales enim citationes non nisi in certis casibus, in jure expressis, sunt admittendae) terminus competens assignetur, quo vel ipse vel ejus legitimus procarator instructus compareat coram judice, ad petitionem adversarii responsurus.

Et ne quam occasionem habeat vocatus cur minus veniat instructus, causa debiti in citatione exprimenda est.

Termini autem competentia primum quidem aestimabitur prout infra cap. 14, de terminorum observatione, plenius dicetur, deinde vero etiam locorum distantia in ea erit exprimenda. Quamobrem si citandus infra quatuor milliaria a loco curiae seu judicis citantis resideat, talis terminus per apparitorem seu cursorem citato assignari debet, et pro itinere faciendo saltem diem unum integrum habeat praeter spatium temporis praesenti alioquin assignandum. Si vero ultra quatuor millaria et infra octo praesideat, duos dies habeat pro itinere. Si ultra octo, tunc saltem tres vel etiam plures pro loci distantia, uti modo dictum est, aliterque facta citatio tanquam nulliter facta revocabitur condemnabiturque temerarius executor sive apparitor in expensas.

Quin et apparitor sive cursor relationem factae executionis, quo die scilicet insinuatio facta sit, quem terminum assignaverit ad comparendum, quidque vicissim responsi acceperit, fideliter scribet in dorso literarum citationis, et horum omnium tam literarum citationis quam suae relationis copiam sive exemplum relinquet parti citatae requaesitus, idque expensis citari procurantis.

Potest etiam judex ad quaerimoniam sive supplicem libellum partis sub certa magna poena pecuniaria praecipere adversario ut de delicto vel debito, cujus in eadem suplicatione fit mentio, satisfaciat infra terminum competentem vel compareat ad certum diem coram judice causam allegaturus cur id facere teneatur. Quo comparente resolvetur dictum praeceptum in vim simplicis citationis et procedetur deinceps ordinarie vel summarie prout causae qualitas videbitur postulare. Quapropter vult idem reverendissimus hujusmodi praecepti intimationem fieri per cursorem, ut de simplici citatione modo dictum est.

Per viam autem monitorii procedi solet in causis confessis, liquidis, spolii, residentiae curati, criminalibus, concubinatus, correctionum morum, matrimonialibus et similibus.

C. 7. De non comparentibus et contumacibus.

Statuit praeterea et ordinavit idem reverendissimus ut neutra parte comparente citatio habeatur pro deserta ac si reus vocatus non esset. Et comparente reo et non veniente actore, si reus commeatum petat, dabitur ei abeundi facultas et incidat actor in poenam viginti stuferorum et in expensas.

Comparente autem actore et reo non veniente, dabitur contra eum primus defectus punieturque reus mulcta decem stuferorum ac decernetur secunda citatio. Ad quem reo non comparente, dabitur secundus defectus et mulcta erit vigenti stuferorum et decernetur tertia citatio sub magna (utpote succedente in locum excommunicationis) et gravi poena pecuniaria, suspensione a fructibus beneficiorum, pignorum captione, distinctione personae, aut alia simili, pro qualitate causae et personae, judicis arbitrario moderanda. Qua contumacia per reum commissa ad requaesitionem actoris decernetur et alia insuper citatio ad convincendam omnem rei malitiam. Qua [littera] ad primam diem juridicam vel ad alium terminum competententem citetur ad videndum decerni litteras executoriales praedictarum omnium poenarum, etiam cum invocatione brachii saecularis, quatenus opus fuerit. Et procedi nihilominus in ipso negotio poterit, nisi in dicto termino reus comparuerit et contumacias purgaverit priores.

Et ut judiciorum brevitati etiam in initio litis studeatur, voluit idem reverendissimus ut quotiescumque causae personarumque qualitas non refragabitur, officialis unam dumtaxat citationem pro tribus eamque peremptoriam decernat una cum comminatione poenae majoris, uti de tertia citatione modo dictum est, procedatque deinde ad alteram ex superabundanti, ac si tres aliae citationes processissent, de cujus modo et formula similiter dictum est.

Et si ne tunc quidem comparet, accusata per actorem rei contumacia et defectu a judice obtento, fiat ex parte actoris petitio, et ex parte rei lis habeditvr pro contumacia, ac praestito juramento calumniae admittet judex actorem ad probandam intentionem suam.

Nullus autem in universo judicio censebitur contumax, nisi

quem judex pro tribunali sedendo contumacem reputaverit. Porro poenae praedictae, eo ipso quod exactae fuerunt per procuratorem, officii locis piis ibi existentibus applicentur.

C. 8. De comparentibus et communi modo procendendi.

In termino autem praesentibus actore et reo seu eorum procuratoribus actor proponet petitionem suam vel verbo vel scripto, ad quam statim pertinenter respondebitur per reum. Dabit operam judex ut, sumptibus litigantium parcendo, quam poterit fieri brevissime causam expediat jubeatque imprimis hujusmodi dicta, hinc inde per partes in judicio proposita et responsa, per secretarium curiae fideliter annotari, adeo ut, si partibus placeat, etiam unico contextu servari possint renuntiareque liceat terminis de jure servandis et ut simpliciter et de plano ac sola veritate inspecta summarie procedatur.

Quin et idem reverendissimus statuit et ordinavit ut in omnibus vilibus causis, duodecim scilicet florenorum Caroleorum et infra, absque scripto simpliciter et de plano procedatur.

Et statuit insuper omnes causas civiles, quarum aestimatio centum Caroleos aureos non exedit, esse ac haberi summarias.

Sin autem majoris momenti et indagationis causa esse videbitur, praefiget judex terminum competentem ad articulatim [1]) libellandum et reo eundem terminum ad libellari videndum.

Statuitque et ordinavit idem reverendissimus quod nisi in dicto termino libellus articulatus et manu et propria procuratoris aut advocati subscriptus porrigatur, talis procurator sive quicumque ejusmodi scripturam exhibens mulctetur poena sex stuferorum, et officialis, recipiens et admittens eandem scripturam sine contradictione, incidat in mulctam decem stuferorum. Idemque observari voluit in responsionibus, replicationibus et quibuscumque aliis scriptis in judicio exhibendis, nempe ut articulata et subscripta exhibeantur sub simili poena.

Et si reus praetendat se aliqua exceptione declinatoria aut dilatoria velle uti, vel tempus deliberandi petat salvis suis exceptionibus, praefigetur eidem reo terminus competens ad omnes exceptiones suas tam declinatorias quam dilatorias proponendas procedeturque circa dictas exceptiones per responsionem, replicationem et duplicationem allegatorumque probationem continuo, donec judex eas per sententiam suam interlocutoriam

1) Er staat: articulate

vel admiserit vel rejecerit; quo posteriore casu in eadem interlocutoria praefiget reo certum terminum libello actoris respondendi litemque debite contestandi.

Poterit autem reus ante litis contestationem dumtaxat, vel, si eam differat, in termino ad litem contestandam sive libello respondendum primum assignato et non postea, dictas suas exceptiones proponere et ordine prosequi.

Et ne lites indebite prorogentur, statuit et ordinavit idem reverendissimus ut post peremptoriam citationem legitimumque litis ingressum omnes termini per judicem praefigendi in tota et universa lite ejusque dependentiis et annexis sint peremptorii, qui tamen pro judicis arbitrio nonnunquam possunt prorogari.

Quapropter in termino ad respondendum, si reo non respondente actor rei contumaciam accusaverit, praejudicabit sibi reus in illo actu habebiturque ac si respondisset et litem contestatus esset, nisi judex terminum prorogaverit; alioquin vel etiam in termino dictae prorogationis consessae procedendo ad ulteriora ac praevio juramento calumniae ex parte actoris praestando praefigetur eidem actori terminus ad articulandum aut ad probandum, si libellus ejus fuerit articulatus.

Sed si reus responderit litemque fuerit contestatus, tenebitur etiam statim calumniae juramentum praestare; quo facto, si replicare volet actor, praefigetur ei terminus ad id faciendum; quo veniente dabitur similiter aliter terminus reo ad duplicandum, et ex causa ad triplicandum potest procedi.

Quo peracto, hoc est in postremo tali actu judiciali, utrique parti statuetur terminus ad articulandum, nisi fortassis scripturae praviae jam sunt articulatae, quam articulationem idem reverendissimus mandat semper fieri quoties in scriptis proceditur, uti supra dictum est; quo tempore praefigitur partibus intentionem suam probare volentibus terminus tam ad respondendum quam ad probandum ac statuendus est etiam adversario terminus ad dandum interrogatoria. Hoc facto citabitur adversarius ut personaliter respondeat »credit" vel non, vel »verbum veritatis", pro qualitate materiae controversae.

Factam autem responsionem per verbum »ignorat" habebit judex pro negativa. Et si detrectaverit pars alterutra respondere, ad petitionem adversarii citabitur primum simpliciter, deinde bis sub poenis pecuniariis et tandem quarto sub poena confessi, quemadmodum in C. de terminorum observatione tradetur.

Et praefigentur partibus intentionem suam probare volentibus sub prima et secunda dilationibus termini comparentes juxta locorum habitationum partium, temporis, causae et reliquarum qualitatum exigentiam; quibus sine ulla testium productione exspiratis poterit judex ex causa ligitima alios terminos probandi sub tertia dilatione praefigere; quos interim judex et prorogare poterit ex causa et ad elapsos similiter restituere.

Testimonia autem, nisi per judicem causae ejusve delegatum testibus (uti modo dicetur) examinatis, vel olim ad perpetuam rei memoriam aut alibi cum solitis et debitis solemnitatibus legitime requisita et producta, non passim admittentur ad plenissimam probationem nisi apud dictum judicem ejusve delegatum fuerint recollecta.

Cum autem quispiam testes, instrumenta, vel quid simile producere volet, citabitur ad eum diem pars adversa ut videat insuper produci instrumenta, registra et similia in probationem eorum articulorum quos in »bilgetta" sive sedula citationis ejusmodi annotaverit; quo termino existente, sive praesens fuerit adversarius sive non, procedetur nihilominus ad dictorum receptionem. Testium examen convenit in utriusque partis absentia fieri et cuilibet audito super eum depositis silentium imponi, donec publicabuntur.

Examinatis a partibus productis testibus, si quidem neutra pars amplius quippiam producere intendit, citatio decernetur et partibus seu earum procuratoribus presentibus terminus praefigetur ad renunciandum ulteriori productioni et ad videndum testium dicta publicari et ad dicendum et excipiendum, si velit, copiam attestationum et praefigetur excipienti terminus competens, quo adveniente replicabitur infra terminum similiter competentem ac probanda breviter probari debent.

Tandem praefigetur terminus ad concludendum et concludi videndum et audiendum in hujusmodi causa. In quo termino concludent et petent secum concludi et judex concludet cum iisdem, reservata tamen sibi facultate et potestate eandem conclusionem retractandi, si id ita videbitur expedire.

Porro ubi judex satis deliberavit (infra sex hebdomadas a die conclusionis, uti supra dictum est), citari curabit partes ad terminum competentem ad audiendum jus dici et sententiam definitivam ferri.

Sed si contra contumacem vel absentem sine litis contestatione

ferenda est sententia, in citatione fiat comminatio quod feretur sententia condemnatoria contra eum.

Deinde lata sententia definitiva, si contingat ab ea appellari, potest id viva voce fieri, si statim, hoc est, judice adhuc pro tribunali sedente, interponatur; alioquin, si ex intervallo fiat, in scriptis appellandum est.

Deferet autem judex appellationi, nisi vel notorie frivola fuerit vel ejusmodi causae quae appellationem non admittit. Quod si judex ex causis, animum suum moventibus, appellationi non detulerit, sententiam suam executioni demandabit donec per superiorem fuerit inhibitus. Sed si detulerit, poterit praefigere appellanti terminum convenientem secundum locorum distantiam et personarum et negotii qualitatem; regulariter autem si ad Sedem Apostolicam fuerit appellatum, praefiget terminum trium mensium ad docendum de diligentia prosecutionis et alios tres menses, immediate subsequentes, ad prosequendam appellationem, quibus terminis effluxis judex a quo potest decernere executoriales, si appellans non docuerit de diligentia et prosecutione praemissis.

Si vero ad Sedem Metropolitanam appellabitur, statuetur appellanti spatium sex hebdomadarum ad docendum de diligentia et aliarum sex hebdomadarum, immediate sequentium, ad docendum de prosecutione; quod nisi appellans fecerit, mandabit judex a quo sententiam suam executioni.

Ab interlocutoria sententia vel gravamine appellari non potest, nec tenetur judex appellationi ejusmodi deferre, sed potest ad ultiora procedere, nisi habeat vim sententiae definitivae vel nisi gravamen per definitivam reparari vel ab ipsa definitiva appellari non possit.

Porro si quis in casibus a jure permissis appellaverit aut de aliquo gravamine conquestus fuerit, seu alias ob lapsum biennii (infra quod a die motae litis processus terminatus non fuerit) ad alium judicem recurrerit, teneatur acta omnia, in hoc judicio gesta, suis expensis ad judicem appellationis transferre, eodem tamen reverendissimo ejusve officiali prius admonito, ut, si quid ei pro causae instructione videbitur, possit judici appellationis significare. Et statuit idem reverendissimus [ut], etiamsi appellatus actis (uti modo dictum est) translatis coram eodem judice appellationis uti volet, non tamen teneatur ad eorum expensas pro aliqua portione, sed integrum hoc onus ad appellantem pertineat.

In his autem, ubi de visitatione aut morum correctione, interdictione notario ab episcopo facta, residentia curatorum, clausura monialis, precedentia aut concubinatibus agitur, appellatio executionem non impedit aut suspendit.

C. 9. De causis beneficialibus.

Qui ad beneficium aliquod deinceps praesentabitur, primo omnium juxta statuta Tridentini concilii [1]) etiam per episcopum examinandus est.

Peracto itaque hujusmodi examine et approbatione (quae gratis fient) obtenta, statuit et ordinavit idem reverendissimus ut praesentatus impetret solitas literas proclamationis ab eo qui jus habet instituendi. Quod ni fecerit infra tempus (quadrimestre scilicet si patronus laicus fuerit, aut semestre si ecclesiasticus) patronus ad praesentandum a jure praefixum, collatio illa ad superiorem censebitur devoluta. Deinde obtentis literis proclamationis, praesentatus faciat illas exequi secundam formam in iis expressam; executioni demandatas reportabit in termino et accusabit contumaciam non comparentium petens se institui; et nemine comparente adjudicabitur praesentato institutio. Sed si quis erit qui se hujusmodi institutioni volet opponere, potest id tum facere et dicere ex adverso partem suam, a vero patrono praesentatam, in hujusmodi beneficio instituendam fore et causas rationesque suae oppositionis allegare. Et tunc praefigetur terminus ad libellandum et libellari videndum ad quindenam.

Quo termino adveniente praefigitur alius brevis terminus ad jurandum de calumnia, nisi in eodem termino praedictum juramentum praestiterit, ac procedetur deinde ulterius prout ordo causae dictaverit expedire.

Quin etsi sine proclamationibus ad beneficii alicujus possessionem quis fuerit admissus, qui tali possessori oppenere se volet, curabit is dictum possessorem in jus vocari ac dicto libello procedere potest summarie vel ordinarie. In quo tamen illud cavendum est ne ob solam contumaciam rei actor in possessionem mittatur causa rei servandae, sed liceat etiam in hoc casu (contumacis absentiam divina replente praesentia), etiam lite non contestata, diligenter examinato negotio, ipsum fine debito terminare.

Pendente vero hujusmodi causa beneficiali omnium fructuum

1) Sess. VII, c. 13. [De reformatione].

et emolumentorum ejus cura et dispositio penes reverendissimum, aut ejus potestate ad hoc specialiter deputatum, erit qui detractis sumptibus in officium dicti litigiosi beneficii requisitis de reliquo rationem redditurus est ei cui beneficium adjudicabitur. Quod ita plane obtinebit donec alterutur saltem in possessorio triumphaverit.

C. 10. De causis matrimonialibus.

In causa matrimoniali (quae non inferiorum judicum judicio, etiam in visitando, sed episcopi tantum examini et jurisdictioni relinquitur) expedit ut actionem proponere volens libellum det articulatum cum designatione temporis, loci et cum expressione verborum etc. Et in exhibitione libelli praestabit actor calumniae juramentum et dabitur reo copia libelli praefigiturque ei terminus competens, quo adveniente praevio juramento calumniae affirmative vel negative singulatim in persona respondeat. Valde autem utile fuerit ut judex ex officio interrogatoria quaedam faciat ad causae investigationem et decisionem spectantia, ad quae jubeat partes omnino respondere, quae responsiones actis jungantur. In caeteris procedetur ordinarie vel summarie.

Poterit etiam judex vel officio vel ab actore requisitus sub ecclesiasticis censuris aut pecuniariis poenis tam alterutri quam utrique parti injungere ne lite hac pendente cum alio matrimonium contrahat.

Notandum autem est hoc loco quod sententia contra matrimonium lata nunquam transit in rem judicatam.

Item, si pars vere paupertatem probaverit, quod non cogitur extra provinciam nec in secunda instantia nec in tertia in eadem causa matrimoniali litigare nisi pars altera et alimenta et expensas litis velit subministrare.

C. 11. De injuriis.

Actiones injuriarum statuit et ordinavit idem reverendissimus non facile admittendas, sed voluit ut ante earum initium officialis vel per se vel per alios operam det sopiendis istiusmodi dissidiis.

Quod si obtineri non potest, actor imprimis munitus sit per actum revocationis ad animum et taxationis injuriarum. Et videat ne actio sua sit jam consumpta.

C. 12. De causa spolii.

In hujusmodi causis citatio fiet per monitorium cum poena, et in termino reo comparenti dabit actor sive spoliatus libellum articulatum et procedetur quanto citius fieri poterit.

C. 13. De causis criminalibus.

Procurator fiscalis vel per se ratione officii sui vel cum injuriato et laeso exposita querela apud judicem impetret monitorium contra reum vel reos cum expositione causae et excessuum etc. Et ut infra certum terminum Deo et ecclesiae satisfaciat et emendam praestet condignam, aut alias juxta canonicas sanctiones puniatur cum clausula: »nisi causam" etc. resolutoria in citationem, aut ad personae apprehensionem et detentionem, si de fuga temeatur. In summa, ne citatio in criminali causa temere decernatur, voluit idem reverendissimus ut pro qualitate causae et personarum judex decretum suum temperet et ut procurator fiscalis non nisi ex mandato judicis ejusmodi litem instituat, justitiam autem omnino non deserat, nisi ex speciali mandato ejusdem reverendissimi, sed ad finem usque eam sincere prosequatur. Neque abs re fuerit secretarium curiae speciale habere registrum excessuum in quo plane referenda sunt nomina reorum et causae, priusquam ulla adversus eosdem citatio decernatur, nisi fortassis ex causa aliter expedire judici videatur.

Et ut processus hujusmodi citius expeditiusque terminentur expedit ut reus in persona propria comparens respondeat ad singulos articulos speciatim per verbum veritatis et super negatis procurator fisci procedat ad probationes. Et reus contra ad exceptiones defensionemque sui legitimam admittatur totaque causa quam poterit fieri citissime terminetur et absoluta debitae executioni demandetur.

Sit tamen in potestate judicis injunctae poenitentiae sive satisfactionis tempus pro suo arbitrio et ex causa prorogare.

Et si delicti atrocitas depositionem degradationemve requirat, servabitur in ea id, quod a patribus in sacro Tridentino concilio est statutum in C. 4 [de Reform.] S. XIII.

C. 14. De terminorum observatione.

Prima citatio sive monitio debet habere ad minimum spatium 14 dierum post executionem ejusdem, adeo ut decima quinta dies, si juridica fuerit, alioquin prima deinde subsequens, sit dies praefigenda comparationi. Secunda autem citatio et ulteriores singulae habeant dies septem; quae vero ex gratia judicis fient, pendent ab ejus arbitrio.

Ab his excipiuntur citationes sive monitiones in causis spolii, matrimonii, criminum, peregrinorum provisionalibus et similibus,

quae moram istam sine scandalo aut injuria alterius ferre nequeunt, atque ideo judex pro suo arbitrio in his terminum statuet.

Post citationem et in judicio comparitionem, tam per se quam per procuratorem, statuit et ordinavit idem reverendissimus ut omnes termini sint peremptorii, nisi per judicem prolongentur, quam prorogationem etiam in termino assignato facere atque ex causa iterare et ad elapsos (non tamen nisi ex causa) restituere judex potest.

Et quia actor merito paratus in judicio comparere debet, si tamen libellum scriptum non habebit et judici videbitur in scriptis esse procedendum, assignabitur ei terminus ad libellandum et libellum articulatum exhibendum ad octavum; sed in prima comparatione debet actor jurare de calumnia, si ei fuerit injunctum.

Et si forte libellus articulatus non fuerit, scripto tamen [sit] exhibitus. Ubi libello responsum erit, dabitur terminus hinc inde ad articulandum, unus pro libello et alter pro responsione [1]). Et hic erit ad octavam vel duodecimam pro judicis discretione.

Ad respondendum libello etiam articulatim, dabitur terminus ad quindenam, et si petatur, prolungabitur deinde ad octavam vel ulterius, si causa hoc requirat. In quo termino respondens similiter de calumnia jurabit.

Ad replicandum similiter erit terminus ad quindenam. Ad duplicandum similiter; et sic deinceps, si erit necesse.

Ad respondendum articulis primus terminus erit ad octavam diem; reliquos autem tres moderabitur judex singulos pro suo arbitrio.

Ad producendum omnia pro qualitate negotii et causae erit terminus ad octo vel plures dies, arbitrio judicis moderandos.

Ac si testibus res erit probanda, ad praefigendum terminum, quando testes produci debent, erit ad octavam, vel alias pro judicis discretione.

Ad videndum testes recipi et jurare et ad dandum interea interrogatoria, si voluerit, erit terminus ad octo, vel alias judicio officialis judicisve moderandus.

Ad producta publicanda, ad primam juridicam.

Ad dicendum contra producta, ad quindenam.

Ad concludendum in causa cum summaria repetitione actorum

---

1) Er staat: uni libellum et alteri responsionem.

et terminorum substantialium ad evitandas nullitates, hic terminus dabitur ad primam.

Ad audiendam sententiam, ad octavam vel quindenam, vel prout judici videbitur.

C. 15. De festis palatii curiae Romae.

De lijst der feestdagen, waarop de Romeinsche curie en in aansluiting daarbij ook de bisschoppelijke rechtbank te Haarlem geen zitting hield, laten wij als hier van minder beteekenis achterwege.

C. 16. De taxa expensarum.

Ook deze lijst, waarop de proceskosten in schellingen zijn berekend voor de verschillende formaliteiten, kan o. i. achterwege blijven.

Forma juramenti.

Ego, N., ab hac hora fidelis et obediens ero reverendissimo in Christo patri ac domino d. Godefrido a Mierlo, episcopo Harlemensi ejusque officiali pro tempore. Boni procuratoris officium fideliter diligenterque exercebo et omnia et singula statuta ejusdem reverendissimi domini episcopi ejusque officialis, tam facta quam facienda, praecipue officium meum ullatenus concernentia, integre ac plene observabo. Sic me Deus adjuvet et haec sancta Dei evangelia.

Oud archief van den bisschop van Haarlem, Kopie-boeck I.

BIJLAGE III. *Zie boven blz. 294.*

1572, Maart 23. Haarlem,

Bevel van v. Mierlo om lijsten van biechtelingen aan te leggen.

Godefridus a Mierle, Dei et apostolice sedis gratia episcopus Harlemensis, omnibus et singulis nostre diocesis pastoribus, animarum curam habentibus eorumque vices quocumque modo gerentibus, necnon cujusvis ordinis regularibus aliisque Christi sacerdotibus, ad confessiones secularium audiendas presentatis et legitime admissis, salutem in Domino sempiternam. Ne peccatorum confessio atque expiatio, ad salutem pro necessaria, quavis occasione negligatur ac decretum generalis concilii, olim anno 1215 celebrati [1]), observetur, utque probi et catholici

---

1) Het 21e hoofdstuk der bepalingen van het vierde algemeene concilie van het Lateraan, waarbij de jaarlijksche biecht werd voorgeschreven.

nostre diocesis homines integritatis sue contra quoscumque calumniatores et criminatores testimonium habeant, praecipimus et districte mandamus omnibus et singulis supra scriptis ecclesiasticis viris sub poena privationis beneficiorum et officiorum ac previlegiorum amissionis ut juxta beneplacitum illustrissimi ac excellentissimi ducis Albani, gubernatoris generalis, etc., libellum componant in quo omnium sibi confitentium nomina et cognomina diligenter conscribant et fideliter custodiant, semper parati ad illius exhibitionem, quoties requisiti fuerint. Proinde sub eisdem poenis dictis ecclesiasticis viris praecipitur ne cuiquam, ad eos accedenti, officium audiendi confessionem negare audeant, verum pro opportunitate loci et temporis illos benigne prompteque excipiant ac pro cause ac rei necessitate instruant, doceant, consolentur ac admittant. Concionatores porro die crastino [1]) aliisque sequentibus diebus hujus nostri statuti necessitatem simul et utilitatem pro concione populo exponant, quo ira, indignatio, afflictiones et plage, que potissimum propter sacrosante Eucharistie perceptionem a Deo mortalibus immittunter, facilius avertentur et catholici et sincere fidei homines ab omni suspicione hereseos in futurum liberentur ac securi reddantur; adeo ut nemo sane mentis idem decretum improbare aut damnare poterit, nisi forte omnem humanitatem ac reverentiam exuerit ac hereticus vel de fide suspectus fuerit. Datum Harlemi, anno 1572, 10 Kalendas Aprilis. Sub sigillo nostro secreto.

De mandato prefati reverendissimi domini

subscriptum erat:

H. Bertrandus, secretarius.

Oud archief van den bisschop van Haarlem, Copieboeck I, 397.

1) Maandag in de Passie-week; de Paasch-tijd begon ook toen met Palm-Zondag.

ALIMENTATIE DER KLOOSTERLINGEN VAN MARIËNHAVEN TE WARMOND.

Volgens een request, opgenomen in het „Gerechtsboek van Leiden" (I, 114), schuilden op het einde van 1572 of in het begin van 1573 de bewoners van het Cisterciënser klooster Mariënhaven te Warmond binnen de muren van die stad. De communiteit bestond toen uit zeven monniken en twee leekebroeders; zij heetten in dit request:

1. Anthonis Hermansz., prior.
2. Huych Dircxz., religieus.
3. Dirck Jansz. „
4. Pieter Jacobsz. „
5. Willem Gerritsz. „
6. Cornelis Adriaensz. „
7. Jan Jansz. „
8. Hubert Pietersz., laick.
9. Jan Michielsz. „

Na het overgaan van Leiden waren allen aanvankelijk in hun convent te Warmond gebleven en hadden zich onder bescherming van den Prins gesteld. En toen op de Statenvergadering van Dordrecht (19 Juli 1572) was bepaald dat men door een gedwongen leening dezen zou ter hulp komen in zijn poging om met wapengeweld het juk van Alva af te schudden, hadden de Cisterciënsers van Warmond ook „de rest van haere ghouden (ontvangsten) ende silveren juwelen (kerksieraden) ten behoeve vande gemeene saecke over gegeven." Een

langer verblijf in het convent bleek echter onmogelijk; de kloosterlingen ondervonden daar zooveel overlast van eenige „fortseerders ofte vagebunde", die hen meermalen zelfs in levensgevaar brachten, dat zij, op het einde van 1572 of in het begin van 1573, genoodzaakt waren naar Leiden te vluchten. Daar gold sinds 4 October 1572 het voorschrift, dat „de geestelijkheid haer renten en pachten op schrift of bij eede [soude] seggen" [1]. Nu de Cisterciënsers het klooster verlaten en een toevlucht binnen Leiden hadden gezocht, was dit bevel ook op hen van toepassing; gevolgelijk hadden zij „den staet van de incompsten ende lasten van het convent over gegeven in handen van Andreas Schot, ontfanger over 't quartier van Rijnlant." Doch in hun nood beriepen zij zich thans ook op den verderen inhoud van het voorschrift van 4 October, bepalende, „dat men elk soude geven, daer zij of leven souden." Bij request verzochten derhalve de voortvluchtige religieuzen aan de Staten van Holland om onderstand „soo mogelijk van 200 pond 's jaars voor elken monnik en voor den den prior, die meer dan twee jaren zijn ambt had bekleed, om eene dubbele portie." Op 21 Maart is de beschikking der Staten gevolgd; aan het verzoek om den prior eene dubbele toelage te verstrekken werd voldaan, doch overigens de alimentatie op de helft van het gevraagde gesteld; de prior van Mariënhaven zou alzoo 200 gulden 's jaars ontvangen, de overige monniken van het convent elk 100 gulden en ieder van de beide leekebroeders 60 gulden.

A. H. L. HENSEN.

---

1) Zie het kroniekje bij Orlers, *Beschrijving der stad Leiden*, I, 614.

REPERTORIUM OP DE NEDERLANDSCHE TIJDSCHRIFTEN.

Volgaarne verleent de Redactie op verzoek plaatsing aan de hierachter volgende aankondiging.

„Met ingang van het jaar 1914 wordt onder den titel „Repertorium op de nederlandsche tijdschriften" door de *Afdeeling voor Documentatie der Koninklijke Bibliotheek* een maandelijksche bibliografie bewerkt en uitgegeven van bijdragen in tijdschriften, jaarboeken, verslagen enz., voor zoover deze onvertaald en door de schrijvers onderteekend zijn.

Deze bibliografie zal zoowel de tijdschriften van algemeenen als van wetenschappelijken aard omvatten en zoowel oorspronkelijke bijdragen als de voornaamste kritieken van de afgeloopen maand opnemen.

Reeds in 1910 ving de Koninklijke Bibliotheek aan, de periodieke literatuur in een bibliografie op losse kaarten te documenteeren.

Het *Repertorium* is een voortzetting en uitbreiding dier bibliografie. Naast de editie op kaarten verschijnt thans een editie in boekvorm.

Deze editie zal uitgegeven worden in maandelijksche afleveringen, elk van ongeveer vier vellen druks: ongeveer 500 titels. Deze zullen systematisch gerangschikt worden in rubrieken, waarop twee registers zullen worden bewerkt: een alfabetisch schrijversregister en een alfabetisch trefwoorden-register. Jaarlijks zullen deze

maandregisters in jaarregisters worden verwerkt en den jaargang besluiten.

Enkele proeven van bewerking vindt men hiernevens afgedrukt.

Het *Repertorium* in boekvorm wordt aan hen, die daartoe den wensch te kennen hebben gegeven en bereid zijn de verzendingskosten ad *f* 0.50 per jaar te voldoen, kosteloos toegezonden.

Men heeft de keuze tusschen afdrukken op gewoon papier en op aan één zijde bedrukt papier-pelure, dat zich beter leent tot uitknippen en opplakken op kaarten of fiches.

De editie op kaarten is alleen verkrijgbaar in volledige stellen. Bibliotheken, vereenigingen en particulieren, die zich op deze editie wenschen te abonneeren, kunnen zich wenden tot de „Drukkerij Humanitas", Vaillantlaan 292—294, 's-Gravenhage.

December 1913. W. G. C. BYVANCK.

LEUVENSCH BOEKENFONDS.

Met veel ingenomenheid en warme aanbeveling verleent onze Redactie, op uitnoodiging, plaats aan onderstaande Circulaire. Buiten de onderteekenaars heeft nog een zestigtal van onze voormannen op het gebied van Wetenschap en Kunst instemming met het plan betuigd.

Nu de oude Academiestad Leuven door een zoo wreed lot getroffen en daarbij de Bibliotheek door brand vernield is, noodigen de ondergeteekenden alle Nederlanders en Nederlandsche instellingen van Wetenschap en Kunst uit, mede te werken tot de hernieuwing dier boekerij door zich reeds nu bereid te verklaren, na den oorlog boeken uit hunne eigen bibliotheken en exemplaren der door hen geschreven of uitgegeven werken af te staan.

Opgaven op bijgaand formulier [1]) van wat men beschikbaar wenscht te stellen worden ingewacht bij den 1sten Secretaris ('s-Gravenhage, 125 Laan van N. O. Indië). Deze opgaven zullen worden verwerkt in een systematischen catalogus, die het Bestuur der Bibliotheek zal worden aangeboden. Daarna zullen de voor de Bibliotheek aanvaarde boekwerken door de ondergeteekenden van de eigenaars worden opgevraagd en naar Leuven opgezonden. Opzending van boeken reeds thans is ongewenscht.

Ook gelden tot bevordering van dit plan zullen gaarne

1) Dit formulier is te verkrijgen bij den heer Mr. Verspyck Mijnssen Van Boetzelaerlaan No. 7 te 's-Gravenhage.

worden aanvaard door den Penningmeester ('s-Gravenhage, 77 Van Blankenburgstraat).

Het ligt in de bedoeling tot vorming van sub-comités voor het bovenomschreven doel in de neutrale staten over te gaan.

Prof. Mr. R. FRUIN, Algemeen Rijksarchivaris te 's-Gravenhage, *Voorzitter*.

Mr. M. I. DUPARC, Referendaris bij de Afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Departement van Binnenlandsche Zaken te 's-Gravenhage, *Penningmeester*.

Dr. J. KALF, Secretaris der Rijkscommissie tot inventariseering en beschrijving van de Nederl. Monumenten van Geschiedenis en Kunst te 's-Gravenhage.

Prof. Dr. W. MARTIN, Buitengewoon Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, Directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen (Mauritshuis) te 's-Gravenhage.

Prof. Dr. S. G. DE VRIES, Buitengewoon Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, Bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek te Leiden.

Dr. M. P. ROOSEBOOM, Secretaris van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond te 's-Gravenhage, *1ste Secretaris*.

Mr. J. A. G. VERSPYCK MIJNSSEN, Secretaris der Vereeniging „Die Haghe" te 's-Gravenhage, *2de Secretaris*.

MOORDRECHT.

Het is voor wie de geschiedenis der parochie Moordrecht op wil stellen geen alledaagsch voorrecht, bij het bijeenbrengen der gegevens, te ervaren, dat reeds in de 18de eeuw eene afzonderlijke uitgave, gewijd aan de oude ambachtsheerlijkheid Moordrecht, het licht heeft gezien [1]). En zijne voldoening over deze geschiedkundige ervaring stijgt nog hooger, wijl de schrijver, Joannes Janzonius, geen gewoon geletterd man, maar een geleerde was, die om zijne geschriften onder zijne tijdgenooten eene zekere bekendheid verworven had [2]); bovendien had hij gedurende bijna vijftig jaren te Moordrecht als predikant „'t outaar" beklommen, om, naar eigen getuigenis „'t regt en heyl van Koning Jezus uyt te brommen" [3]). Zoo dus ooit iemand tijd en gelegenheid heeft gehad om door te dringen tot in de dagen der middeleeuwen, kennis te nemen van de oude destijds bestaande historische bescheiden, dan zeker Joannes Janzonius, die, naar eigen zeggen „aan den gezegenden IJselstroom in rust en vrede heeft gezeten onder zijnen wijnstok en vijgeboom" [4]).

---

1) *Janzonius, Johan:* Korte beschrijvinge van de Oude Ambagts-Heerlijkheyd Moordregt, Gouda bij Jacobus van der Kloes, boekverkooper op de Haven, in de vier Evangelisten, 1729.

2) *Van der Aa, A. J.:* Aardrijkskundig Woordenboek, te Gorinchem, bij Jacobus Noorduyn, 1846, dl. VII, i.v. Moordrecht.

3) Janzonius werd in 1737 emeritus en overleed in 1745.

4) L. c.

En inderdaad aan lofredenaars heeft het deze uitgave niet ontbroken:

Oudheyd-beminnaars leest, ey leest dees schoone blad'ren
Om in een kleyn geschrift, veel oudheyd te vergad'ren";

en tot Janzonius ging de hulde:

Gij raapt met uwe pen uyt schrijvers wyt beroemd
Veel pit te zaam bijeen.

En toch, waarde lezer, zoo hoog als de belangstelling was gestegen, zoo diep ook was de teleurstelling. In deze „korte beschrijvinge" van 18 bladzijden lag wel veel rijkdom aan schriftuurkennis en een groote overvloed van aanhalingen uit klassieke schrijvers, maar voor „oudheyd-minnaars" van Moordrecht's kerkgeschiedenis, o zoo weinig „pits" geborgen. Zoodat ons niets anders overbleef dan de oude officieele geschiedboeken opnieuw open te slaan, om, met behulp van enkele onuitgegeven bescheiden, eene tweede schets te ontwerpen van Moordrecht's kerkgeschiedenis van de dagen der middeleeuwen tot op onzen tijd.

* * *

Het dorp Moordrecht, een goed half uur gaans ten zuiden van Gouda, behoort, om zijne schilderachtige ligging ten deele op, ten deele tegen den IJseldijk, tot de meest bekoorlijke dorpen van Zuid-Holland. Het dankt zijnen naam, gelijk de meeste steden en dorpen des lands, aan de plaatselijke gesteldheid des bodems. In de middeleeuwen waren deze landen rondom Gouda rijk aan water — denk aan Haastrecht en Oudewater — aan veen — Waddinxveen — en aan moer, dat slijk of modder beteekent. Want de IJsel „een matelycken rivier ghelyck" [1]), in vrije verbinding staande met de

1) *Matthijs van der Houve:* Hantvest of chartre chronyck, tot Leyden bij Jan Jansz. van Dorp ende Dirck Maire, anno 1636, dl. I, blz. 113.

Nieuwe Maas en als andere zeeboezems onderhevig aan eb en vloed, stuwde in de vroege middeleeuwen, als zijnde eene onbedijkte rivier, zijne wateren vrijelijk over deze landen, waardoor een drecht of overvaart — vandaar Moordrecht's naam [1]) — noodzakelijk werd. Toch was men met het bedijken van den IJsel, waarlangs de handel zich bewoog naar Utrecht [2]), reeds vroegtijdig begonnen.

O zilv're IJzzelstroom met wonder eb en vloed,
Wat torst uw kille schoot een onwaardeerbaar goed
En schatten zonder end....

Want in 1254 werden de Moordrechtenaars door den Roomsch-koning Willem II met verschillende voorrechten begiftigd, omdat zij in het bezweren of in het beteugelen van herhaaldelijk ontstane dijkbreuken eene prijzenswaardige waakzaamheid hadden aan den dag gelegd [3]). Nog heden worden te Moordrecht en te Cortland — het tegenwoordige Cortenoord — door de geweldige kronkelingen van den IJselstroom de meest zwakke punten in de overigens geweldige bedijking aangetroffen. Zoo komt ook in de rekeningen der grafelijkheid, dateerende uit de jaren 1334 en 1343, onder de uitgaven een post voor „van in cortland den quaden dyck te dernen" [4]).

---

1) De schrijfwijze van Moordrecht is zeer onvast. Zoo vindt men: Moerdrecht, Mordrecht, Meerdracht, Moirdrecht, Noirdrecht, Noertdrecht, en zelfs kortweg Moort en Moordt.

2) *Acker Stratingh, G.:* Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands, te Groningen bij R. J. Schierbeek, 1847, dl. I, blz. 159.

3) *Frans van Mieris:* Groot Charterboek, te Leyden bij Pieter van der Eyk, 1753, dl. I, blz. 291.

4) *Hamaker, H. G.:* De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland, Utrecht, Kemink en Zoon, 1875, dl. I, blz. 227; id. dl. II, blz. 43. Uitgave Hist. Gen. No. 21 en 24. Dernen beteekent volgens Verdam: stoppen, dichten. Het is voor de plaatselijke geschiedenis wel aardig hier op te merken, dat de bekende »Snelle" reeds in de grafelijkheidsrekeningen in de benaming »die Snellecamp" wordt aangetroffen. *Rek. der Graf.:* dl. I, blz. 215; dl. II, blz. 30, 134.

Gelijk nog op dezen tijd, zoo was ook in de middeleeuwen de kerk en daarmede het geheele dorp onder de schutse gesteld van den H. Joannes den Dooper, wiens sterfdag door de H. kerk op den 29en Augustus herdacht wordt. Vandaar dat ook, geheel daarmede overeenkomstig, blijkens een post uit de grafelijkheidsrekeningen van 1334, de pachten der te Moordrecht bestaande biertollen, gerekend werden in te gaan en te eindigen met den feestdag van den H. Joannes den Dooper [1]). Volgens Van Heussen [2]) zou zelfs Moordrecht zijn naam ontleenen aan den moord op den H. Joannes den Dooper gepleegd. En blijkbaar werd deze spitsvondigheid, allicht ontstaan door de soms voorkomende benaming „Moort en Moordt," [3]) voor zoo vernuftig gehouden, dat de Nederd. Herv. Gemeente te Moordrecht in haar kerkzegel op „moord" meende te moeten zinspelen, door eene vrouw uit te beelden, die door drie moordenaars wordt aangevallen, maar zich veilig weet in haar steun op het Woord Gods. Als randschrift voert het de zinspreuk: *tuta inter latrones.* Veilig in het midden der moordenaars. Geen wonder, dat nog in onzen tijd de inwoners van Moordrecht in de wandeling wel eens „Moordenaars" genoemd worden. Het wapen evenwel van Moordrecht is een zilveren achtpuntige ster op een veld van goud.

In de middeleeuwen werd op den IJsel nabij Moordrecht van de doorvarende schepen van wege den Hollandschen graaf tolgeld geheven. Zoo bepaalde in 1249 graaf

1) L. c., dl. I, blz. 211.

2) *Bat. Sacr.:* p. II, pag. 207. Primus pagi illius, cui decollatio S. Joannis Baptistae sacra, *unde et ei nomen obvenit,* inhabitans pastor Reinerus Visscher.

3) *Reitsma en Van Veen:* Acta der provinciale en particuliere Synoden, te Groningen bij J. B. Wolters, 1893, dl. II, blz. 295, 297.

Willem II, dat die van Dordrecht als gunst, te Moordrecht voor den doorvoer van wijn, laken, staal en ijzer den vollen tolprijs, maar voor zout en mondspijs den halven prijs zouden betalen, en dat de doorvoer van alle andere koopmanschappen vrij en onbelast zou geschieden [1]). En wederom in 1273 [2]) en niet in 1223, zooals sommigen meenen [3]), werd in een charter, uitgegeven ten bate van de vorstelijke abdij te Rhijnsburg, van een grafelijken tol te Moordrecht gewag gemaakt. Waar die tol heeft gestaan, is op het oogenblik aan niemand met zekerheid bekend. Over de sluizen te Moordrecht wordt in de grafelijkheids-rekening van 1334 gesproken [4]); en in 1415 sloten hoogheemraden van Schieland een overeenkomst met de Rijnlandsche ambachten Alfen, Hazerswoude, Waddinxveen en Boskoop om door het ambacht Moordrecht met twee sluizen uit te wateren op den IJsel en daarvoor jaarlijks eene zekere som te betalen aan Schieland [5]).

Op kerkelijk gebied was Moordrecht zoowel vroeger als thans vereenigd met het aan de andere zijde des IJsels gelegen Gouderak. Het behoorde tot het aartsdiaconaat van Oud-Munster of S. Salvator en tot het decanaat infra Isalam et Leccam, waartoe het grondgebied werd gerekend, dat zich langs de Lek en den IJsel uitstrekte van Gouda tot Krimpen — Stolwijk

---

1) *Frans van Mieris:* l. c., dl. I, blz. 255.

2) *Frans van Mieris:* l. c., dl. I, blz. 369.

3) *Janzonius:* l. c., blz. 3; *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden:* te Amsterdam bij Isaac Tirion, 1749, dl. VII, blz. 26; *Mattheus Brouërius van Nidek:* Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Oudheden, te Amsterdam bij J. A. Crajenschot, 1793, dl. V, blz. 112; *Van der Aa, A. J.:* l. c.

4) L. c., dl. 1, blz. 211.

5) *Blécourt, A. S. de:* Ambacht en Gemeente, J. H. A. Wansleven en Zoon, Zutphen, 1912, blz. 46.

alleen uitgezonderd. Het begevingsrecht der kerk behoorde tot den proost van Oud-Munster. Jammer dat de rekeningen van den aartsdiaken van Oud-Munster zijn verloren gegaan.

In het staatkundige werd Moordrecht ingedeeld bij het baljuwschap van Schieland [1]), of, zooals de grafelijkheids-rekeningen zich uitdrukken bij „het land tuisken Schye ende Gouda" [2]). Aan die van Gouda was den 10en Juni 1413 door graaf Willem vrijheid gegeven om tusschen Gouda en Moordrecht een gerecht te plaatsen om de kwaaddoeners te straffen „die hoir lyff verbuert hebben" [3]).

Van de oude parochie-kerk, die nog in wezen is, dagteekent de toren, die bouwvallig begint te worden, uit het begin der 15de eeuw. De kerk zelf, eene kruiskerk, in baksteen opgetrokken, is eenbeukig, met houten tongewelf, en dateert met haar ruim priesterkoor uit den aanvang der 16de eeuw. In het priesterkoor, dat tot bergplaats dient, is eene zoldering gelegd, waarboven zich vertrekken bevinden. Op de viering staat een dakruiter met windvaan. Met hare sobere maar bevallige afmetingen, met hare vooruitspringende spitse zijgevels maakt zij op den voorbijganger een bekoorlijken indruk, al is zij ook ontsierd door allerlei bijgebouwtjes, en behoort gewis tot de fraaie middeleeuwsche dorpskerken. Volgens Janzonius zou zij „van eene so groote ruimte wezen, dat honderden en somtijds duizenden de stemme des leeraars kunnen hooren" [4]). Deze mededeeling is niet zonder overdrijving. Maar zonderling is inderdaad hetgeen Van der Aa omtrent deze kerk ver-

---

1) *Matthijs van der Houve:* l. c., dl. I, blz. 100.
2) L. c., dl. I, blz. 34, 98; dl. II, blz. 43, 159.
3) *Frans v. Mieris:* dl. IV, blz. 235.
4) L. c., blz. 15.

haald [1]). Volgens hem zou deze op en top Middeleeuwsche bouw eerst dagteekenen uit het jaar 1657.

In het register der kerkelijke tienden, dat over de jaren 1275—1280 loopt, en waarin de inkomsten geboekt werden, welke door de bestaande parochies in het bisdom Utrecht werden opgebracht ten bate van het H. Land, komt ook Moordrecht voor, en draagt bij, vergeleken met de andere daar genoemde kerken, met een aanmerkelijk bedrag [2]). Ook voor den afbouw van den Utrechtschen dom bleef de parochie Moordrecht, blijkens de oudste rekeningen, in offervaardigheid niet achter [3]). Wel een bewijs, dat Moordrecht reeds vroegtijdig tot zekeren bloei en welvaart gestegen was.

In 1263 werd de kerk van Moordrecht door den proost van Oud-Munster begeven aan Hermanus Albus, kanunnik te Utrecht [4]). Aan Jacob Jansz. bijgenaamd Stock, werd in 1373 vergunning verleend om, behalve Moordrecht, nog twee andere beneficies te bezitten, waarvan aan een zelfs nog zielzorg verbonden was [5]). Doch reeds in het volgende jaar in 1374 verruilde hij met Heer Frederic, genaamd „capellaen", de kerk van Moordrecht met de parochiekerk van Maarsen en een altijddurend beneficie in de kerk van S. Salvator te Utrecht [6]). In 1494 was te Moordrecht pastoor Heer Cornelis Taerdt, oud 50 jaar [7]); en blijkens de Informacie

---

1) L. c.

2) *Joosting, J. G. C. en Muller, S.:* Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1906, dl. I, blz. 10, 20, 21, 23.

3) *Joosting, J. G. C. en Muller, S.:* L. c., blz. 84.

4) *Joosting, J. G. C. en Muller, S.:* L. c., blz. 150—151.

5) *Brom, G.*: Bullarium Trajectense, Haga-Comitis, Martinus Nijhoff, 1895, tom. II, No. 2187, pag. 257.

6) *Brom, G:* l. c., tom. II, No. 2189 - 2190, pag. 257—258.

7) *Bijdr. v. H.:* dl. III, blz. 301.

van 1514 genoot de pastoor tot zijn onderhoud 27 lichte guldens lijfrenten, „welcke gemaeckt waeren int oorloge van Joncker Frans", en als „papelicke proeven" de opbrengsten van 12 morgen lands onder Moordrecht gelegen [1]). Bij de kerkvisitatie in 1567 door den aartsdiaken van S. Salvator, Herman van Rennenborch, ingesteld, bleek maar al te zeer, hoe treurig te Moordrecht de kerkelijke toestanden gesteld waren. Geheel tegen de bepalingen van het concilie van Trente hield de pastoor Cornelius Egidius geen verblijf in zijne parochie, en bovendien had hij aldaar de zielzorg opgedragen aan iemand, die daartoe heel weinig geschiktheid bezat [2]). Inderdaad op het godsdienstig en kerkelijk leven zoo van priesters als van leeken in de parochies langs de Lek en den IJsel wordt door deze kerkvisitatie een bitter-betreurenswaardig licht geworpen [3]), zoodat, toen zich enkele jaren later de Hervorming in deze streken vertoonde, bijna zonder uitzondering, alles voor de katholieke kerk verloren ging. De enkele katholieken, die te Moordrecht getrouw bleven aan het aloude geloof, werden te Gouda, of door uit Gouda komende priesters in hunne godsdienstige belangen verzorgd [4]).

* * *

Ook tijdens de Hervorming is het beeld dat ons van de toestanden op kerkelijk gebied te Moordrecht door de geschiedboeken ontworpen wordt, verre van aantrekkelijk. Reeds den 24en Augustus 1587 werd op de

---

1) *Informacie van Hollant ende Vrieslant:* Leiden, A. W. Sijthoff, 1866, blz. 489—490.

2) *Verslagen van Kerkvisitatiën in het Bisdom Utrecht uit de 16de eeuw:* Amsterdam, Johannes Müller, 1911, pag. 370.

3) L. c., pag. 369—375; id. l. c., pag. 433—457.

4) *Archief v. Utr.:* dl. I, blz. 218; dl. XVII, blz. 465; dl. XVIII, blz. 32; dl. XX, blz. 363.

synodale vergadering te Delft over het geschil gesproken, dat „in der kercke tot Moordrecht" [1]) gerezen was. Daartoe had het gedrag en het optreden van den eersten „diener", Joannes Iserman, aanleiding gegeven. Hij had zich schuldig gemaakt aan „lichtveerdigheyt" „ende rassicheyt" in het spreken [2]); zonder genoegzaam bewijs had hij den schout verdacht „een concept te hebben gemaect hem van den predickstoel te steenigen" [3]); bovendien had hij tijdens zijne ziekte aan „sotticheyt" geleden [4]), en ten laatste uit een door hem „getimmert" huis de zoldering weggebroken om er een ander huisje mede te betimmeren [5]). Vandaar dat Iserman van zijn dienst ontslagen werd, en van hooger hand Florentius Marcus aan de Gemeente gegeven werd [6]). Maar de Gemeente begeerde den opgedrongen Marcus niet, zoodat, blijkens eene synodale vergadering van Schiedam, gehouden den 30en Augustus 1588 „de onordentlycheden" in Moordrecht aanhielden [7]). Om nu tot vrede te geraken, zou Florentius Marcus vrijwillig van zijnen dienst afstand doen [8]), en zou Lambertus Jemmingius, eertijds predikant te Schoonhoven, beroepen [9]), maar tevens door de synode krachtig vermaand worden „zich alsoe te dragen by den gerichte ende by de kercke tot Moordrecht als een vroom predicant behoort te doen, opdat daer vrede ende eenicheyt moge blyven" [10]). En inderdaad onder

1) *Reitsma en Van Veen:* l. c., dl. II, blz. 29;.
2) L. c., dl. II. blz. 296.
3) L. c., blz. 296.
4) L. c., blz. 296.
5) L. c., blz. 294.
6) L. c., dl. II, blz. 335.
7) L. c., dl. II, blz. 316—317; id. l.c., blz. 327.
8) L. c., dl. II, blz. 340—341.
9) L. c., dl. II, blz. 342—343.
10) L. c., dl. II, blz. 351.

Jemmingius bleef in het kerkelijk leven de vrede in Moordrecht gehandhaafd, totdat wederom onder diens opvolger Dirck Bax op kerkelijk terrein de hevige strijd ontbrandde, welke in de geschiedenis als die van de Remonstranten en contra-Remonstranten bekend staat [1]). Ds. Bax werd in 1619 voor de classis gedaagd van Gouda, maar bleef aan zijne remonstrantsche gevoelens vasthouden, ook nadat hem drie dagen van beraad gegeven waren [2]). Weshalve werd hij van zijne bediening ontslagen en te Moordrecht de stichter eener Remonstrantsche gemeente. Tot op het einde der vorige eeuw behielden de Remonstranten te Moordrecht hun eigen kerk en predikant. Op de plaats waar eens het kerkgebouw stond, is nu het postkantoor verrezen. De laatste predikant Ds. van Manen verliet zijne kleine kudde en werd leeraar in de aardrijkskunde te Groningen.

* * *

Intusschen duurde het tot 1659 eer de verweesde parochie wederom een vasten, een in haar midden verblijf-houdenden herder ontving in den persoon van *Reinier Visscher* (1659—1718). Hij was geboortig van het aan de overzijde des IJsels gelegen dorp Gouderak en blijkbaar van gegoeden huize. Door Van Heussen wordt hij in 1714 een grijsaard genoemd van hooge jaren [3]). Het door hem aangelegde doopboek begint met den 7en December 1659 [4]). Waarschijnlijk woonde en

---

1) *IJpeij, A, en Dermout, I. J.:* Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, te Breda bij W. van Bergen, 1822, dl. II, blz. 153—291.

2) *Archief voor Kerkelijke geschiedenis:* te Leiden bij S. en J. Luchtmans, 1836, dl. VII, blz. 40.

3) *Bat. Sacra:* p. II, pag. 207.

4) 't Is dus onjuist van Pater van Lommel om de Statie »in of omtrent 1666" te laten beginnen. *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.

kerkte hij aanvankelijk in zijn ouderlijk huis, want eerst in 1661 werd door Jan Reinierse Visscher, den vader van den pastoor, onder Moordrecht een stuk grond aangekocht, waarop een huis stond en eene loods, die tot bedehuis werd ingericht. Toen den 6en Juni 1726 de predikanten er op aandrongen, dat de Staten maatregelen zouden nemen tegen „den aanwas van het pausdom", werden de Hoogmogende Heeren ook op de stichting der Statie Moordrecht, als in strijd met de bestaande plakkaten, opmerkzaam gemaakt [1]). Aan recognitie-geld werd jaarlijks aan den schout *f* 31.10 betaald [2]).

Pastoor Visscher heeft de Statie van zijne tijdelijke goederen rijkelijk bedacht.

Eerstens liet hij bij zijn afsterven, behalve eenige geldswaardige papieren, het in 1701 door hem gekochte stuk land, dat nevens de kerk was gelegen, aan de Statie achter [3]); en ten andere verrijkte hij haar bij zijn leven met een verguld-zilveren ciborie, een dito kelk en met vier rood-bronzen kandelaars, waarop een schildje is aangebracht met drie visschen en de beginletters van pastoors naam: R. V.; welke voorwerpen op heden nog in de parochie-kerk aanwezig en in gebruik zijn.

Onder de 300 geestelijken die in 1701 een verzoekschrift opzonden naar Rome in het belang van den Vicaris Apostolicus Petrus Codde, bevond zich ook de naam van Reinier Visscher [4]). En volgens Van Heussen zou pastoor Visscher in 1709 aan de Groot-Mogenden beloofd hebben geen briefwisseling te houden met den

---

1) *Knuttel, W. P. C.:* De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1894, dl. II, blz. 154—155.

2) L. c., dl. II, blz. 305.

3) *Kerkarchief: Moordrecht.*

4) *Bat. Sacra:* p. II, pag. 519.

van regeeringswege niet erkenden Vicaris Adam Daemen [1]). Het heeft alzoo den schijn als zou pastoor Visscher besmet zijn geweest met de Jansenistische dwalingen van zijn tijd. Toch is van hem, gelijk van zoovelen, die Van Heussen tot zijne partijgenooten trachtte te rekenen, geen enkel feit bekend, waaruit zijne weerspannige gezindheid ook maar eenigszins zou blijken.

Pastoor Visscher stierf te Moordrecht den 28en Februari 1718, alzoo na een herderschap van 59 jaren.

* * *

Joannes Baptista Mustelje, Musteljier, Mustelier (1718—1720) was te Rotterdam geboren en gedurende slechts twee jaren pastoor van Moordrecht [2]). Tijdens zijne laatste ziekte werd hij in de herderlijke bediening ter zijde gestaan door zijn broeder Carolus Mustelier, die hem ook als pastoor in de Statie opvolgde [3]).

Joannes Baptista Mustelier stierf te Moordrecht den 14en Maart 1720 [4]).

* * *

Carolus Mustelier (1720—1724) eveneens Rotterdammer van geboorte, was onder de katholieken van Moordrecht niet gezien, en minder nog geacht of bemind. Want toen hij, volgens het verslag van Joannes van Bijlevelt [5]), wel te goeder trouw maar toch hoogst on-

1) *Bijdr. v. H.:* dl. X, blz. 390.

2) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97: *Archief v. Utr.:* dl. IV, blz. 132.

3) *Bijdr. v. H.:* dl. II, blz. 345.

4) *De Katholiek*: dl. 63, jg. 1873, blz. 276.

5) De passus uit het memoriale van J. v. Bijlevelt, waarin deze zaak ter sprake komt, werd in het Archief van Utrecht (dl. XXII, blz. 209) in ten deele onverstaanbaar Latijn weergegeven. Weshalve Mgr. Graaf voor mij de goedheid had den tekst volgens het handschrift in het Bisschoppelijk Archief te Haarlem opnieuw over te schrijven. Bij vergelijking springt het verschil der beide lezingen den lezer terstond in

voorzichtig, eene obligatie der kerk, waarvan hij meende, dat zij aan zijn overleden broeder had toebehoord, zonder den Aartspriester of den Apostolischen Vicaris te raadplegen, had verkocht, werd hij, aangeklaagd door zijn eigen parochianen, in hechtenis genomen, en, ofschoon vele invloedrijke personen voor hem tusschen beide kwamen, tot ballingschap van 12 jaren veroordeeld. Hij verliet Holland en Zeeland en werd pastoor te Vilsteren, waar hij tot 1732 verbleef [1]), waarna zijne benoeming volgde van pastoor te Kampen [2]). Hij stierf te Kampen den 31en Maart 1738.

* *
*

Theodorus Joannes van Bemmel (1724—1726) geboren te Nieuwkoop [3]) en in 1720 te Keulen tot priester gewijd [4]), was „sedert eenigen tijdt capellaen te Wassenaer" [5]), en bij zijne benoeming tot pastoor te Moordrecht, subsidiarius of kapelaan te Poeldijk [6]). Het mocht dezen

---

het oog. »Pejori imo perditissimo loco videbantur molestiae quas Carolus Musteljier pastor in Moordrecht prope Goudam suā sibi inscitiā intulerat, obligationem aliquam stationis suae vendendo cui, fratris sui ibidem pastoris defuncti eam esse existimans, quasi suae subscripserat, quod aliqui ex ejus communitate subodorantes et male in eum jam pridem animati, ad judicem detulerunt, per quem carceri mancipatus et duodecim annorum exilio, aegre tamen nec sine multorum interventu, exilio multatus est. Confitendum quidem est Em. P.P. inculpabili eum in hoc ignorantiā laborasse, at in eo vel maxime deliquit quod dubius haerens id insciis ac inconsultis Vicario Apostolico et Archipresbytero suo attentaverit." In het stedelijk archief van Gouda was omtrent dit proces niets te vinden.

1) *Archief v. Utr.:* dl. IV, blz. 132; id. dl. X, blz. 34.

2) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 423; *Archief v. Utr.:* dl. I, blz. 77; id. dl. I, blz. 316; id. dl. IV, blz. 132; id. dl. XXV, blz. 400.

3) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.

4) *Bijdr. v. H.:* dl. II, blz. 357.

5) *Archief v. Utr.:* dl. III, blz. 94.

6) *Archief v. Utr.:* dl. XXII, blz. 209

jeugdigen priester inderdaad gelukken om de opschudding door pastoor Mustelier in de Statie verwekt te bedaren, waarna hij in Juni 1726 tot pastoor benoemd werd te Ameland [1]). Door den aartspriester Ram van Schalkwijk werd hij in 1736 bij den Vice-Superior aanbevolen voor de vacante Statie Blaricum, waar hij ook benoemd werd en tot zijn dood verbleef in 1758 [2]).

Pastoor Van Bemmel moge al een voorzichtig en beleidvol man zijn geweest: een administrator was hij allerminst. Te Blaricum schreef hij zijne doopelingen niet in het doopboek maar in zijne directoria's; en aangaande zijne eerste kerkvisitatie te Blaricum in 1755 schreef de aartspriester Gomes, pastoor te Weesp: „omnia ibi sordide reperi" [3]).

* * *

Theodorus van der Waar(d)t (1726—1728) was Leidenaar van geboorte [4]). De Statie telde destijds 150 communicanten [5]). Hij werd in 1728 als pastoor naar Oestgeest verplaatst [6]), waar hij tot aan zijn dood toe verbleef in 1753.

* * *

Petrus Hagelman(s) (1728—1733) was geboren te Amsterdam [7]) en te Brussel in 1724 tot priester gewijd [8]).

---

1) *Archief v. Utr.:* dl. I, blz. 416; id. dl. III, blz. 94. Elders wordt 's mans komst op Ameland maar verkeerdelijk gesteld op 1725. *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 423; *Archief v. Utr.:* dl. II, blz. 146.

2) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 423; *Archief v. Utr.:* dl. I, blz. 63; id. dl. III, blz. 94.

3) *Archief v. Utr.:* dl. I, blz. 416.

4) *Bijdr. v. H.:* dl. XIV, blz. 80.

5) *Archief v. Utr.:* dl. X, blz. 18.

6) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97; *Archief v. Utr.:* dl. VIII, blz. 89.

7) *Bijdr. v. H.:* dl. XIV, blz. 51.

8) *Bijdr. v. H.:* dl. XVII, blz. 219.

Hij was „waereldspriester" en blijkens het ingesteld onderzoek volgens het plakkaat van 21 Sept. 1730 „oud 46 à 47 jaren"[1]). Hij was in 1726 kapelaan te Nieuwkoop[2]). In 1733 werd hij pastoor benoemd te Delfshaven, waar hij verbleef tot 1739[3]). Blijkens eene opgave in het kerkarchief te Delfshaven werden door burgemeester en bestuurders der stad Delft in 1735 de rentmeester en de kerk- en armmeesters van Delfshaven aangesteld. Blijkbaar een uitvloeisel van de bepaling der Hoogmogenden dat alle ambtenaars en bestuurders van kerkelijke goederen tot den Hervormden godsdienst moesten behooren[4]). Waarheen pastoor Hagelmans in 1739, opgevolgd te Delfshaven door pastoor Leonardus Robbers, vertrokken is, blijkt niet. Volgens het Archief van Utrecht komt hij eerst in 1741 als pastoor voor te Bovenkarspel, waar hij verbleef tot 1746[5]).

Op de najaarsvergadering van het zoogenaamde Haarlemsche kapittel, gehouden den 3en October 1747, werd aan Petrus Hagelmans 25 gulden toegekend[6]). Eene nadere bepaling van deze goedgunstige beschikking werd daaraan niet toegevoegd.

* * *

Adrianus de Keyzer (1733—1755) was geboortig van Gouda[7]) en stond in 1730 om de „indispositie" van pastoor Cramer als kapelaan te Reeuwijk[8]). Hij was

---

1) L. c.
2) *Archief v. Utr.:* dl. X, blz. 14.
3) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 423.
4) *Knuttel, W. P. C.:* l. c., dl. II, blz. 69; id. l. c., blz. 291—293.
5) *Archief v. Utr.:* dl. IV, blz. 117.
6) *Bijdr. v. H.:* dl. XVII, blz. 337.
7) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.
8) *Bijdr. v. H.:* dl. XIV, blz. 94.

„een wereltspriester, geen Jansenist, maar van de leer van Augustinus en Thomas d'Aquinen." Wegens hersensziekte verliet hij in 1755 de Statie [1]). Uit den tijd van pastoor Keyzer dagteekent het deftig zilveren schenkblad, op het oogenblik nog in gebruik bij de parochie, hetwelk om zijn vaardig-gedreven randversiering onder de beste kunstvoorwerpen van de 18de eeuw moet gerekend worden. Tevens liet pastoor Keyzer aan de Statie eenig tafelzilver achter, dat echter om den eigenaardigen en hedendaags moeilijk-bruikbaren vorm, door den tegenwoordigen pastoor, met toestemming der kerkelijke Overheid, is versmolten en hervormd tot een zilveren ciborie.

* * *

Gerardus van Delden (1755—1765) uit eene achtbare familie te Oldenzaal gesproten [2]), werd den 8en Maart 1755 pastoor benoemd der Statie Moordrecht, destijds eene „Statio modica", en 280 communicanten tellende [3]). In het verslag aan de propaganda door den nuntius in 1758 opgesteld, wordt pastoor van Delden een „uitstekend en waakzaam herder" genoemd. Tevens werd door den nuntius bij die gelegenheid de klacht van pastoor Van Delden aan de propaganda overgebracht, dat de paters Franciscanen uit Gouda enkelen zijner parochianen tot zich trokken, en — zoo voegt de Nuntius eraan toe, — in het toelaten van vreemdelingen tot de H. Sacramenten in den Paaschtijd wat al te gemakkelijk waren [4]).

---

1) *Archief v. Utr.:* dl. IV, blz. 124.

2) Door Tubantinus wordt hij in *de Katholiek* (jg. 1874, dl. 66, blz. 329) Jacobus Gerhardus genoemd.

3) *Archief v. Utr.:* dl. II, blz. 155; id. dl. VIII, blz. 336.

4) *Archief v. Utr.:* dl. VIII, blz. 336.

In 1765 werd hij als pastoor verplaatst naar Bergen, waar hij een inkomen genoot van 900 à 1000 gulden en tot zijn dood verbleef in 1778 [1]).

De familie van Delden, thans Wiegman te Oldenzaal bezit een portret van dezen geestelijken voorzaat [2]).

* * *

Joannes Rijnders (1765—1776) was te Amsterdam geboren [3]) en in 1758 tot priester gewijd [4]). In 1759 stond hij als kapelaan te Amsterdam aan den Posthoorn [5]). Zijn admissie-brief te Moordrecht dagteekent van 30 October 1765 [6]). In de najaarsvergadering van datzelfde jaar besloten de Haarlemsche kapittelheeren aan pastoor Rijnders 200 gulden te geven „om voor zijn bedehuis paramenten aan te schaffen" [7]). Blijkbaar was het onder de pastoors bekend, dat pastoor Rijnders naar verandering van Statie hunkerde; want toen Vogelensang open kwam, werd hij in de missie algemeen daarvoor genoemd [8]). Maar de benoeming bleef uit: doch nog in hetzelfde jaar werd hij pastoor van Beverwijk, waar hij tot zijn dood verbleef den 4en Mei 1784 [9]). Pastoor Rijnders was een weinig begaafd redenaar en een man van bescheiden kennis [10]).

* * *

1) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97; *Archief v. Utr.:* dl. VIII, blz. 131.
2) *De Katholiek:* jg. 1874, dl. 66, blz. 329.
3) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.
4) *Archief v. Utr.:* dl. VIII, blz. 356.
5) *Bijdr. v. H.:* dl. XIV, blz. 185.
6) *Bijdr. v. H.:* dl. XXII, blz. 52; *Archief v. Utr.:* dl. VIII, blz. 117.
7) *Bijdr. v. H.:* dl. XVII, blz. 345.
8) *Bijdr. v. H.:* dl. XII, blz. 24.
9) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 423; *Archief v. Utr.:* dl. IV, blz. 139.
10) Concionator minus eloquens infimaeque capacitatis. *Bisschoppelijk Oud-Archief te Haarlem.*

Adrianus Jacobus van der Sluys (1776—1779) werd in 1743 te Rotterdam geboren, was kapelaan in de Oude Molstraat te 's-Gravenhage [1]) en ontving den 31en Juli 1776 zijn admissiebrief als pastoor van Moordrecht [2]). In het tweede jaar van zijn pastoraat werd de hand geslagen aan den opbouw van een nieuw kerkhuis. Want de door pastoor Visscher tot bedehuis ingerichte loods was zoo bouwvallig geworden, dat aan herstellen niet te denken viel. Den 16en April 1777 richtten pastoor en kerkmeesters tot de Staten van Holland en West-Vriesland het verzoek om tezelfder plaatse van de oude eene nieuwe kerk te mogen bouwen, die 62 voet lang, 26 voet breed, en 18 voet hoog zou zijn. Op dit verzoek werd den 6en Mei 1777 goedgunstig beschikt [3]), maar onder beperking der bepaalde voorwaarden, „dat de venstercosijnen zouden wezen ordinaris-kruiscosijnen zonder boogen, en worden voorzien van gemeene glazen in lood gezet, en het dak met ordinaris roode pannen gedekt; dat de deurcosijnen niet breeder mogten zijn dan 4 voeten met enkele gladde buitendeur; dat het kerkhuis in het uiterlijk aanzien op geen kerk of ander publiek gebouw gelijke" [4]). Door Arie Meurs werd den 20en Mei 1777 de opbouw der kerk aangenomen voor de som van 4916 gulden en binnen vijf maanden opgeleverd. Den 24en October 1777 werd van de Staten aan het kerkbestuur toestemming verleend om in het nieuwe kerkhuis dienst te doen [5]). Ter bestrijding der kosten werden drie geldswaardige papieren, afkomstig uit de nalatenschap van pastoor Visscher, en eene waarde

1) *Bijdr. v. H.:* dl. XVIII, blz. 385—388.
2) *Bijdr. v. H.:* dl. XXII, blz. 52.
3) *Bijdr. v. H.:* dl. XXII, blz. 52.
4) *Kerkarchief Moordrecht.*
5) *Bijdr. v. H.:* dl. XXII, blz. 52.

vertegenwoordigend van 3000 gulden, ten gelde gemaakt. De andere den bouw der kerk betreffende bijzonderheden staan met, op het oogenblik moeilijk leesbare, letters gebeiteld in een gedenksteen, die blijkbaar vroeger als stoep dienst deed aan den ingang der kerk, maar thans gelegd is voor de deur aan den voorgevel der pastorie. Men leest daarop:

Hier heeft Heer Adrianus Jacobus van der Sluys,
Pastoor der kerk, voor God gesticht dit bedenhuis,
Catarijn Joanna Werf, genaamd van Melissant,
En Martha van Capel, geboren Witveldt leiden
Den eersten steen, op wien 't Gebouw rees tot zijn stand:
Hermanus Gildenhuis was d'opperman van beiden.

Pastoor van der Sluys werd in latere jaren nog geprezen „voor weinig geld te Moordrecht een fraaie kerk gebouwd te hebben." Maar het kerkbestuur uit die dagen had toch maar al te zeer vergeten, dat op den moerassigen bodem geen kerk kon gebouwd worden, rustende op heipalen van slechts zes meter lengte. De gevolgen van dezen te zwakken onderbouw bleven niet uit, zooals uit de verdere geschiedenis der Statie zal blijken.

Intusschen werd pastoor Van der Sluys in 1779 verplaatst naar Vlaardingen en Zouteveen, en blijkens zijn admissiebrief den 22en Februari in zijne nieuwe Statie toegelaten [1]). Over zijne herderlijke werkzaamheid te Vlaardingen staat in het kerkarchief aldaar niets aangeteekend.

In 1787 werd hij, met recht van opvolging, tot coadjutor benoemd bij den bejaarden pastoor Cleij in de Oude Molstraat te 's-Gravenhage. Reeds in 1788

1) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97; id. dl. XXII, blz. 66.

volgde hij hem op als pastoor en landdeken van Delfland. Te 's-Gravenhage bouwde hij in 1791 eene nieuwe pastorie [1]).

Toen in 1794 de Nuntius Brancadoro uit Brussel vluchtte voor de naderende sanscullotten en in den Haag bescherming zocht bij het zinkende Oranjehuis, nam hij bij pastoor Van der Sluys zijn intrek. De Nuntius die onvoorzichtig genoeg partij had gekozen voor den straks vluchtenden Oranjevorst, genoot daardoor voor de uitoefening zijner hoogepriesterlijke plichten eene in ons land ongekende vrijheid. Zoo diende hij in den Haag in de Statie van pastoor Van der Sluys het H. Vormsel toe aan 4000 vormelingen. Tevens legde hij in den Haag een geschil bij, gerezen tusschen pastoor Van der Sluys en de regulieren „over ijverzucht en verdachte partijdigheid." Ook op andere plaatsen in de buurtschap van den Haag vond de Nuntius gelegenheid om zijn heilig dienstwerk uit te oefenen [2]). Toch heeft de ondervinding bewezen, hoe geheel tegen de staatkundige inzichten van den Nuntius, vrijheid voor de Katholieke kerk van andere zijde dan van de Oranje-partij te verwachten was.

Door koning Lodewijk werd in 1807 de kerk op het Binnenhof aan pastoor Van der Sluys in eigendom en ten gebruike afgestaan. Op het kerstfeest van 1807 werd daarin voor het eerst de H. Mis gelezen.

Pastoor Van der Sluys stierf den 15en December 1820 [3]) en werd, blijkens een zilveren begrafenis-penning [4]), in de groote kerk te 's-Gravenhage begraven. Hij was

1) *Bijdr. v. H.:* dl. XVIII, blz. 385—388.

2) *Archief v. Utr.:* dl. XXXVI, blz. 268—270; id. l.c., blz. 325.

3) *De Godsdienstvriend:* dl. VI, blz. 45.

4) *Bisschoppelijk Museum te Haarlem:* Gids, vijfde druk, blz. 164, No. 264.

77 jaren oud. In het bisschoppelijk Museum te Haarlem bestaat van hem een portret in kopergravure [1]).

* * *

Cornelis Franciscus Beltinck (1779—1789) was in 1746 te Pijnacker geboren [2]), en werd blijkens zijn admissie-brief den 3en Maart 1779 als pastoor van Moordrecht toegelaten [3]). Bij zijne Overheid stond hij aangeschreven als een bekwaam godgeleerde en een waakzame herder [4]). In 1781 bouwde hij te Moordrecht eene nieuwe pastorie in den deftigen 18en eeuwschen trant. Tot in 1913 prijkte de beneden-kamer links aan plafond en schoorsteen met niet-onverdienstelijk stucwerk, terwijl nog heden de zoogenaamde kapelaanskamer gesierd is met een schoorsteenstuk op doek den patroon der Statie S. Jan den Dooper met het Lam Gods voorstellende. Jammer dat ook de pastorie, gelijk vroeger de kerk, op te lichte fundeeringen gebouwd werd, zoodat zij op verscheidene plaatsen gescheurd en verzakt is, en, wat den voorgevel betreft, aanmerkelijk buiten het lood geraakte. Nadere bijzonderheden omtrent den bouw worden in het kerkarchief niet aangetroffen.

Pastoor Beltinck werd in 1789 den 22en December verplaatst naar Schipluiden [5]), waar hij den 25en Januari 1806, bijna 60 jaren oud, kwam te overlijden [6]).

* * *

Fredericus Schouten (1789—1795) was geboren te Nes- en Swaluwebuurt [7]), en kwam blijkens zijn admissie-

1) L. c., blz. 125.
2) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.
3) *Bijdr. v. H.:* d. XXII, blz. 52.
4) *Bijdr. v. H.:* dl. XXXII, blz. 422.
5) *Bijdr. v. H.:* dl. XXII, blz. 58.
6) *Bijdr. v. H.:* dl. XXXII, blz. 421—422.
7) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.

brief den 9en Februari 1789 te Moordrecht [1]), waar hij verbleef tot zijn dood den 22en December 1795.

* * *

Reinier Ruel (1795—1804) was Amsterdammer van geboorte [2]) en gedurende eenige jaren kapelaan te Leidschendam [3]). Hij bestuurde de Statie Moordrecht tot 1804, toen zijne benoeming volgde van pastoor te Hoorn aan de Statie in de Achterstraat en deken van West-Vriesland. Op den 22en December 1812 werd hij pastoor te Leidschendam, waar hij door het sluiten van de bijkerk onder de buurtschap Veur van zijne parochianen veel verdriet en tegenwerking ondervonden heeft [4]). Eerst onder zijn opvolger keerde de rust in de Statie terug.

Hij stierf te Leidschendam den 6en Sept. 1817 [5]).

* * *

Wilhelmus Henricus Terhorst (1804—1811), een neef van moederszijde van pater Roothaen, was Amsterdammer van geboorte [6]) en eenigen tijd kapelaan te Overveen [7]). Bij de constitutie van 1798 was bepaald, dat alle kerkgebouwen en pastoriehuizen der voormaals heerschende kerk, voor zooverre zij door aanbouw uit de afzonderlijke kas der gemeente, geen bijzondere en wettige eigendommen waren, genaast konden worden, tegen eene matige uitkeering, door de grootste der

1) *Bijdr. v. H.:* dl. XXII, blz. 52.
2) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.
3) *Bijdr. v. H.:* dl. III, blz. 385.
4) *Bijdr. v. H.:* dl. III, blz. 376—380.
5) *Bijdr. v. H.:* dl. III, blz. 385.
6) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.
7) *Bijdr. v. H.:* dl. III, blz. 349.

godsdienstige gezindheden eener plaats. Maar, zoo werd deze bepaling bij publicatie van 11 Oct. 1798 nader omschreven, mocht de aanvrage niet gedaan zijn voor den 11en November 1798, dan was het recht om te naasten vervallen, en zou men het er voor houden, dat de rechthebbenden van hunne rechten afstand hadden gedaan, en mitsdien de tegenwoordige bezitters ongestoord in het bezit hunner goederen konden verblijven.

Aanspraak op teruggave der oude parochiekerk hadden de katholieken, als zijnde geenszins de grootste onder de te Moordrecht bestaande godsdienstige gezindheden, onder pastoor Ruel niet laten gelden, maar er moest nog altijd een vergelijk worden getroffen tusschen de bestaande kerkelijke genootschappen, waarbij aan het kleinste eene matige uitkeering moest geschieden van de waarde, waarop kerk en pastorie begroot werden. Daarvoor nu heeft pastoor Terhorst zorggedragen, zoodat door het protestantsch kerkgenootschap den 26en Juli 1809 aan de katholieken een bedrag werd uitgekeerd van 430 gulden en 8 stuivers. Kerk en pastorie waren op eene waarde geschat van 3042 gulden, 16 stuivers en 4 penningen.

In 1811 werd pastoor Terhorst verplaatst naar Stompwijk [1]), waar door hem in 1819 de kerk verfraaid en een bijzonder kerkhof werd aangelegd [2]). Den 30en April 1824 verhuisde hij naar Oestgeest, waar hij in 1840 zijn eervol ontslag ontving. Te Haarlem kwam hij den 9en Sept. 1842 te overlijden [3]).

* *
*

---

1) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97; *De Godsdienstvriend:* dl. XII, blz. 368.

2) *De Godsdienstvriend:* dl. IV, blz. 254.

3) L. c., dl. XII, blz. 368; id. dl. XLV, blz. 95; id. dl. XLIX, blz. 215, 334.

Florentius Esman (1811—1828) was Noordwijker van geboorte [1]) en in 1804 tot priester gewijd [2]). Van 1806—1811 was hij kapelaan te Dordrecht [3]). In 1828 werd hij verplaatst naar Pijnacker, waar hij den 29en November 1845 kwam te overlijden [4]).

* * *

Joannes Josephus van Reysen (1828—1838) was te Rotterdam geboren [5]). Onder zijn pastoraat werden de herstellingen van de onder pastoor Van der Sluys gebouwde maar te licht onderheide kerk krachtig ter hand genomen. Haar toestand was allertreurigst geworden. Aan de Zuid-Westzijde was zij aanmerkelijk verzakt; nieuwe ramen waren noodzakelijk geworden, ja, indien niet terstond werd ingegrepen, viel voor het behoud der geheele kerk ten zeerste te vreezen. Maar de kerkekas was noodlijdend en voor zulke aanzienlijke uitgaven niet berekend. Daarom richtte het kerkbestuur in 1830 tot Zijne Majesteit den Koning een verzoekschrift om steun, waarop den 5en Augustus 1830 goedgunstig met eene subsidie van 1200 gulden beschikt werd. Eenzelfde verzoekschrift, gericht tot Gedeputeerde Staten, werd eerst van de hand gewezen, maar opnieuw ingezonden, welwillend opgenomen en eene subsidie van 400 gulden in het vooruitzicht gesteld. De katholieken der Statie hadden 225 gulden bijeengebracht. Bij openbare aanbesteding werd het geheele herstel der kerk aangenomen door C. van der Kuy te Moordrecht voor

---

1) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.
2) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 423.
3) L. c.
4) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 423.
5) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.

1850 gulden. Toch zal later blijken dat deze gelden nutteloos werden uitgegeven.

Den 1en Juni 1838 werd pastoor Van Reysen verplaatst naar Vlaardingen, waar hij tot zijn dood verbleef den 19en Maart 1847 [1]. In het kerkarchief te Vlaardingen staat over zijne herdelijke werkzaamheden niets bijzonders aangeteekend.

* * *

Joannes Josephus Groen (1838—1848) was Amsterdammer van geboorte [2], van 1833—1837 kapelaan te Rhijndijk, waartoe destijds de bijkerk behoorde aan den Groenendijk [3], van 1837—1838 kapelaan te Lisse [4], en in 1838 kapelaan te Noordwijk [5].

Onder zijn pastoraat werd tegenover de kerk op den IJseldijk eene dubbele werkmans-woning gebouwd, waaronder gelegenheid werd gemaakt voor stalling van tien paarden.

In de jaren 1838 en 1839 werd pastoor Groen in zijne bediening ter zijde gestaan door de kapelaans H. Blom en H. J. IJzermans. Hij stierf na eene ziekte van slechts drie dagen te Moordrecht op den 29en December 1848, in den ouderdom van 44 jaren, en werd te Kralingen begraven. Volgens *de Godsdienstvriend* was hij onder zijne parochianen „bemind" en „hooggeschat" [6].

* * *

Andreas Feijen (1848—1858) werd te Oude-Tonge den 15en Februari 1812 geboren en den 22en October 1837

---

1) *De Godsdienstvriend:* dl. XL, blz. 299; id. dl. LVIII, blz. 207.

2) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.

3) *Bijdr. v. H.:* dl. XXVI, blz. 370; *De Godsdienstvriend:* dl. XXXI, blz. 239; id dl. XXXIX, blz. 152.

4) *De Godsdienstvriend,* dl. XXIX, blz. 152; id. dl. XL, blz. 155.

5) L. c., dl. XL, blz. 155, 299.

6) L. c., dl. LXII, blz. 98.

te Warmond tot priester gewijd [1]). Hij was kapelaan te Vlissingen van 1837—1839, leeraar te Hageveld, en in 1848 assistent te Poeldijk [2]). Den 31en December 1848, toen pastoor Groen nog boven aarde stond, kwam hij als pastoor te Moordrecht aan.

Het eerste, waaraan pastoor Feijen zijne aandacht wijdde, was aan het herstel van de opnieuw-verzakkende en bouwvallig-wordende kerk. Daarvoor had hij uit eigen middelen en uit de Statie de benoodigde gelden bijeengebracht. „Het kerkgebouw, zoo schreef destijds de Godsdienstvriend [3]), is in een behoorlijken toestand gebracht, en verdient nu den naam van Godshuis. Het dak der kerk, zijnde vroeger roode pannen, is veranderd in blauwe; het kruis, waarmede het niet prijkte, staat nu op het torentje, dat vroeger niet te zien was; doodelijke stilte die eertijds heerschte, wordt nu afgewisseld door een aangenaam gelui van onze torenklok [4]); het innerlijke onzer kerk duidt thans iets majestueus aan, daar daarin bijna alles vernieuwd is."

In 1852 werd, gewis te zeer in de nabijheid der kerk, een bijzonder kerkhof aangelegd, waarvan de kosten 890 gulden beliepen, welke uit vrijwillige bijdragen werden tezamen gebracht.

In 1856 werd de Statie Moordrecht tot parochie verheven met eigen geestelijk grondgebied, waartoe, behalve de burgerlijke gemeente Moordrecht, gerekend werden te behooren: de burgerlijke gemeenten Nieuwerkerk a/den IJsel, Ouderkerk a/den IJsel, Berkenwoude, Zuid-

---

1) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97; id. dl. I, blz. 390.

2) *De Godsdienstvriend:* dl. LXII, blz. 105.

3) L. c., dl. LXIX, blz. 238—239.

4) Dit torenklokje draagt het jaarcijfer 1696 en voert tot randschrift: Vigilate et orate. Blijkbaar is het dus van elders aangebracht.

broek en Gouderak, met uitzondering van Stolwijkersluis dat onder Gouda viel.

Toen nu in 1856 pastoor Feijen het plan opvatte om in plaats van het bouwvallige, telkens herstelde bedehuis eene geheel nieuwe kerk te bouwen, stuitte hij op den onwil en de tegenwerking zijner parochianen. Volgens eenigen was de kerk „een waardig Godshuis", ja bezat zelfs „iets majestueus"; volgens anderen en die werden vooral onder de Nieuwerkerkers gevonden, diende de nieuw te stichten kerk niet op dezelfde plaats, maar meer in het midden der parochie, naar den kant van Nieuwerkerk gebouwd te worden; aan de kerk zelf ontbraken voor den nieuwen bouw de benoodigde fondsen; de goede gezindheid onder de parochianen ging te loor; jegens den pastoor was de algemeene achting en genegenheid sterk verminderd: zoodat bij het vertrek van pastoor Feijen de parochie in allerlei moeilijke omstandigheden werd achtergelaten.

Pastoor Feijen vertrok naar Sassenheim, waar hij den 7en Februari 1863, bijna 51 jaren oud, kwam te overlijden [1]).

Er hangt in de pastorie te Moordrecht een portret van pastoor Feijen (hg. 87 c.m. br. 74 c.m.) geschilderd door B. J. C. Weingartner, 1858; tevens bestaat er van hem in het bisschoppelijk Museum te Haarlem eene lithographie [2]).

* * *

Adrianus Joannes van der Drift (1858—1894) was te 's-Gravenhage in 1826 geboren en in 1850 tot priester gewijd [3]). Hij was achtereenvolgens kapelaan te Rotter-

---

1) *De Godsdienstvriend:* dl. XC, blz. 106.
2) *Gids van het Biss. Museum:* vijfde druk, blz. 118.
3) *Bijdr. v. H.:* dl. I, blz. 97.

dam in de S. Laurentius-parochie [1]), te Kethel [2]), te Soeterwoude [3]), te Middelburg [4]), te Vlissingen [5]) en te Berkenrode [6]).

Bij zijne benoeming tot pastoor te Moordrecht gaf de Bisschop hem in opdracht de nieuwe kerk wederom tezelfder plaatse op te bouwen, en daarvoor een plan te laten ontwerpen, dat in begrooting de 10.000 gulden niet zou te boven gaan.

In zijne bouwplannen werd pastoor Van der Drift krachtig ter zijde gestaan door den toenmaligen burgemeester van Moordrecht, die de belangen der hulpbehoevende parochie zoodanig wist te steunen, dat van regeeringswege 2000 gulden en door de provincie 3300 gulden als toelage voor den bouw werd toegezegd [7]). De plannen der kerk door den opzichter van Waterstaat, Van Echten, ontworpen, werden door J. van Leeuwen te Overschie voor 9930 gulden uitgevoerd. Den 19en Juli 1859 werd de eerste steen gelegd. Tijdens den bouw werd in de pastorie in de benedenkamer links de H. Mis gelezen, terwijl ook de gang en de benedenkamer rechts door de geloovigen in gebruik werden genomen. Deze toestand heeft geduurd tot November 1860.

In 1872 waagde men het zoowaar juist aan die zijde der kerk, waar bij ondervinding de bodem het zwakste was, aan den Zuid-West-kant, eene doopkapel te bouwen zonder te heien. Na acht jaren was men gedwongen de

---

1) *De Godsdienstvriend:* dl. LXV, blz. 154.
2) L. c., dl. LXVIII, blz. 47; dl. LXIX, blz. 142.
3) L. c., dl. LXVIII, blz. 47; dl. LXXV, blz. 227.
4) L. c., dl. LXXVI, blz. 145.
5) L. c., dl. LXXVI, blz. 242.
6) L. c., dl. LXXVI, blz. 241.
7) L. c., dl. LXXXV, blz. 45—46.

geheele kapel af te breken, waarna zij, maar toch ook weer matigjes beheid, opnieuw werd opgetrokken.

In 1885 eischte de door pastoor Beltinck gebouwde pastorie tegen verdere verzakking aan de Zuid-West-zijde door nieuw heiwerk gesteund te worden. Maar ook toen heeft wederom de zuinigheid de wijsheid bedrogen: zoodat toen pastoor Bots in 1912 voornemens was de gescheurde en danig-vervallen pastorie grondig te herstellen, hij het raadzaam oordeelde eerst, omtrent de degelijkheid van het gebouw zelf, advies in te winnen bij den architect J. Stuyt. Het advies luidde: „de palen zijn alle gaaf, maar veel te licht; het gebouw zal het uw leeftijd wel uithouden; de scheuren zijn niet verontrustend; de bovenverdieping moet met geen zware meubelen belast worden."

Bij gelegenheid van het zilveren priesterfeest van pastoor Van der Drift werd door de parochianen aan de kerk een nieuw hoofdaltaar, en bij diens veertigjarig priesterschap een nieuwe communiebank geschonken. Geholpen door meerdere milddadige families wist pastoor Van der Drift gedurende de 36 jaren van zijn herderlijk bestuur de kerk met allerlei sieraden te verrijken, maar de aankoop geschiedde zoo weinig oordeelkundig, dat, volgens de bemerking van pastoor Bots „in het kleine kerkgebouw haast alle stijlen der aarde vereenigd zijn."

Toenemend ooglijden noopte pastoor Van der Drift in 1894 ontslag uit de bediening aan te vragen. Hij begaf zich naar Prinsenhage, waar hij den 1en Augustus 1900 in den Heer ontslapen is.

Bij testamentaire beschikking schonk hij aan de parochie eenige effecten voor den bouw eener toekomstige bijzondere school.

De naam van pastoor Van der Drift is nog op het oogenblik bij de parochianen van Moordrecht en Nieuwer-

kerk in hooge eere. Van hem hangt in de pastorie een goed-gelijkend portret.

* * *

Petrus Adrianus Lejeune (1894—1900) was den 25en Augustus 1848 te Gouda geboren, studeerde te Hageveld, te Culemborg en te Warmond, en werd den 15en Augustus 1875 door Mgr. Wilmer tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Overveen van 1875—1879, te Stompwijk van 1879—1883, te Ouderkerk a/den Amstel van 1883—1890, en rector aan het jongensweeshuis te Amsterdam van 1890—1894.

Gedurende de jaren van zijn pastoraat heeft hij zich vooral verdienstelijk gemaakt voor de katholieken van Nieuwerkerk, bij wie nog altijd de hoop op een eigen kerkgebouw — maar waarvan pastoor Van der Drift niets wilde weten — was levendig gebleven. Toch gebeurde er in de eerste jaren onder pastoor Lejeune niets dat hun hoop op slagen bood. Evenwel stonden hunne kansen al aanstonds beter dan ooit te voren, omdat pastoor Lejeune de vriendschap genoot der Nieuwerkerksche familie Moons, van wie men wist, dat zij niet alleen eene vurige voorstandster was eener eigene kerk, maar bovendien in staat, om aan dat verlangen door geldelijken steun kracht bij te zetten. En ziet, toen de zaken zoo stonden, kwam den 7en Augustus 1897 te Moordrecht te overlijden Arie Tettero, van geboorte een Nieuwerkerker en destijds gewoond hebbende aan den 's-Gravenweg op de boerderij, gelegen tusschen de Hitlandsche laan en de Polderbrug. Bij testamentaire beschikking had hij, bij wijze van legaat, aan het bisdom Haarlem enkele perceelen weiland onder Nieuwerkerk vermaakt, met verplichting de opbrengst der landerijen hoogstens gedurende 40 jaren te beleggen, en voor die

som land aan te koopen en eene kerk te bouwen voor de katholieken van Nieuwerkerk. Mocht het bisdom op deze door den erflater gestelde voorwaarde niet ingaan, dan zouden na 40 jaren de landerijen en de gekweekte renten aan zijne erfgenamen ten goede komen.

Gelukkig mocht pastoor Lejeune namens den Bisschop deze schenking aanvaarden, waardoor tevens zekerheid verkregen werd, dat binnen een afzienbaar tijdsverloop aan de gestelde verplichtingen zou voldaan worden. Die aanvaarding geschiedde den 25en Januari 1898; maar zooals te verwachten was, nu schoot met de familie Moons het geheele katholieke Nieuwerkerk krachtig toe. Er werd gratis bouwterrein aangeboden; aanmerkelijke giften werden in vooruitzicht gesteld; nieuwe giften en nieuwe toezeggingen werden door anderen gedaan..... en pastoor Lejeune bezweek voor den godsdienstigen drang der Nieuwerkerkers en stelde hunne verlangens aan het oordeel van den Bisschop voor. De Bisschop stemde toe en gaf aan pastoor Lejeune in opdracht de eerste maatregelen te treffen, welke tot den bouw eener bijkerk te Nieuwerkerk leiden konden. Te Moordrecht werd deze beslissing met geen onverdeelde blijdschap vernomen. De katholieken aldaar, die bij geen ondervinding wisten, wat het zeggen wil, in wintertijd vooral, langs gladde wegen, onder sneeuw- en regenvlagen een kerkgang te houden naar het bijna anderhalf uur ver afgelegen Moordrecht, vonden de scheiding, alleen om geldelijke redenen, minder aangenaam. Want velen waren van meening, dat bij eene splitsing der twee gemeenten, Moordrecht niet in staat zou zijn om de lasten te dragen, welke aan het bestaan en het onderhoud der parochiekerk verbonden waren. Maar pastoor Lejeune, gesteund door enkelen uit zijn kerkbestuur, ging eenvoudig verder, en gaf den Heer

Dessing te Gouda in opdracht voor de te bouwen bijkerk een ontwerp in te leveren. De plannen van den Heer Dessing waren wel keurig en alleszins aanbevelingswaardig, maar gingen de draagkracht van het kerkbestuur zoodanig te boven, dat van alle verdere onderhandelingen met hem werd afgezien.

Intusschen had ook de Heer van Gils te Rotterdam een ontwerp ingezonden, waarvan hij in een begeleidend schrijven getuigde, dat het voor 18.000 gulden kon worden uitgevoerd. „Doch daar ik begrijp — aldus de Heer van Gils [1]) — dat u niet zult willen, dat iemand bij dezen bouw eenige schade zoude lijden, heb ik de geraamde aannemingssom op *f* 18.800 gebracht. Maar hieronder is dan mijn eereloon voor het maken van teekeningen en bestekken begrepen; het houden van toezicht en het maken van reiskosten. En deze berekening is niet oppervlakkig maar serieus geschied."

En in latere brieven herhaalde de Heer van Gils nogmaals: „Bestek en teekening zijn nog eens nauwkeurig nagezien en als solied werk uitgerekend. Over honderd jaren moet uw kerkje nog even solied zijn als over tien jaren, anders begin ik er liever niet aan. Indien met 1 Juni kan begonnen worden, zal het werk zoo omtrent Allerheiligen zijn opgeleverd."

Geen wonder dat het kerkbestuur na deze verklaringen in den Heer van Gils vertrouwen stelde en hem in opdracht gaf zijne bouwplannen uit te voeren.

Middelerwijl hechtte ook de kerkelijke Overheid aan zijne plannen hare goedkeuring, maar had toch, voorgelicht door haren raadgever op bouwkundig gebied, in een begeleidend schrijven er de bemerking aan toegevoegd, dat het begrootingscijfer wel wat te laag

---

1) *Kerkarchief Nieuwerkerk.*

berekend was. Eene maar al te gegronde bemerking: want toen den 24en Mei in het openbaar de aanbesteding plaats greep, werd geen enkele aannemer bereid gevonden om voor 18.800 gulden de bouwplannen van den Heer van Gils uit te voeren. Zoodat het kerkbestuur met hem in nader overleg trad, en, nadat enkele wijzigingen in bestek en teekeningen waren aangebracht, besloot, om aan den Heer van Gils zelf voor de ronde som van 20.000 gulden zijn bouwplan ter uitvoering op te dragen.

De Heer van Gils was met dit blijk van vertrouwen, waardoor hij voor het eerst in de gelegenheid gesteld werd zijne talenten op bouwkundig terrein te openbaren, hoogelijk ingenomen, al was de prijs wat krap berekend. „U zult begrijpen, zoo schreef hij aan het kerkbestuur, dat ik het doe voor mijnen naam."

Omtrent den bouw zelf van het kerkje teekende pastoor Lejeune in het kerkarchief aan: „Hoewel er niet aanstonds behoefte bestond aan een groot kerkgebouw of aan eene groote pastorie, zoo werd toch de niet van grond ontbloote mogelijkheid voorzien van eene latere vergrooting, ja zelfs van eene mogelijke afscheiding van Moordrecht. Op die mogelijkheid werd bij den bouw gerekend.

De kerk werd gedacht als kruiskerk en het plan bestond om later aan het priesterkoor een Sacristy te bouwen. Ook de pastorie was er op berekend om later vergroot te kunnen worden. Met het oog op den tuin werd de Pastorie niet aan den noordelijken maar aan den zuidelijken gevel der kerk opgetrokken. Het achterste gedeelte slechts der kerk werd voltooid; daar, waar het dwarsschip zou beginnen was een spouwmuur geplaatst."

Aanvankelijk vlotte het werk zoo, dat reeds den

17en Juli door Deken Malingré van Gouda de eerste steen gelegd kon worden. Later is het met den opbouw minder vlug gegaan, zoodat eerst den 19en Dec., onder aanroeping van den H. Josef, als patroon, de kerk door den deken van Gouda werd ingezegend. Op den eersten Kerstdag, 25 December 1899, werd de kerk beschouwd als te zijn opgeleverd, en droeg pastoor Lejeune er de eerste H. Mis op van dankbaarheid.

In het volgende jaar werd pastoor Lejeune verplaatst naar Schoonhoven, waar hij in 1905 zijn ontslag uit de heilige bediening aanvroeg, en zich terugtrok in het S. Elisabeth's Rustoord te Grave. Later in 1908 verhuisde hij naar de Pelgroms-Stichting te Zevenaar, en thans woont hij sinds 1913 te Velzen-Driehuis.

Reeds bij zijn leven heeft pastoor Lejeune de bijkerk van Nieuwerkerk rijkelijk bedacht.

* * *

Joannes Ludovicus Hubertus Stams (1900—1906) was den 16en December 1849 te Rotterdam geboren, en begon eerst op meer gevorderden leeftijd zijne priesterlijke studiën op onze beide Seminariën. Hij werd den 15en Augustus 1880 tot priester gewijd en was achtereenvolgens assistent te Haarlem aan het Spaarne, kapelaan te Wijk aan Zee en te Delft, en rector van de H. Sacraments-kapel te Rotterdam.

Pastoor Stams was van eene zwakke gezondheid; toenemend hartlijden noopte hem in 1906 zijn emeritaat aan te vragen: hij vertrok naar het S. Elisabeth's gesticht te Dongen, waar hij reeds den 10en September 1906 kwam te overlijden.

Onder zijne parochianen leeft pastoor Stams voort als een devoot priester van gemoedelijk karakter,

eenvoudig in den omgang en liefdadig jegens de armen.

* * *

Theodorus Franciscus Ebbinkhuysen (1906—1909) was den 2en Augustus 1863 te Amsterdam geboren, studeerde op de beide Seminariën van ons bisdom, en werd den 15en Augustus 1889 tot priester gewijd. Hij was achtereenvolgens kapelaan aan de S. Josef-parochie te Rotterdam, te Haarlemmermeer aan den Spaarnwouderweg, te Hillegom, en rector van het gesticht „de Heibloem".

Reeds den 3en September 1909 werd hij door zijne benoeming tot deken en pastoor van Alkmaar aan de parochie Moordrecht ontnomen.

De lezers van dit tijdschrift zullen zich dankbaar herinneren, hoe pastoor Ebbinkhuysen indertijd tot het drietal priesters behoorde, door wie een uitgebreid register op de eerste 20 deelen van deze Bijdragen werd samengesteld.

* * *

Joannes Maria Aloysius Bots, die sinds 1909 het herderlijk bestuur voert der parochie, is den 23en Mei 1868 te Nieuwkoop geboren, studeerde aan onze Seminariën Hageveld en Warmond, en werd den 15en Februari 1894 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Langeraar, te Warmond en te Amsterdam aan S. Willibrordus binnen de Veste.

Onder pastoor Bots werd den 3en Juni 1912 de bijkerk te Nieuwerkerk van de moederkerk afgescheiden [1]), en tot zelfstandige parochie verheven [2]). De

1) Eigenlijk is Moordrecht de stiefmoeder van Nieuwerkerk, zooals uit eene beschrijving der parochie Kralingen, waartoe na de zoogenaamde Hervorming Nieuwerkerk behoorde, later blijken zal.

2) Schrijver dezes werd daarvan de eerste pastoor.

redenen, welke den herder van Moordrecht tot de aanvrage dezer afscheiding hadden aangezet, werden door hem zelf in „de Nieuwe Zuid-Hollander" aldus in het kort samengevat.

Ten eerste, omdat het voor de katholieken aldaar een geestelijk voordeel was, indien zij in hun midden een eigen herder hadden, die hen bezoeken en verzorgen en dagelijks voor hen het H. Misoffer kon opdragen Dan kon ook het onderricht der kinderen beter behartigd, en aan het verlangen des H. Vaders, ten aanzien van de veelvuldige, zoo mogelijk dagelijksche H. Communie, ruimer worden voldaan.

Ten tweede werd gereeder gelegenheid geboden om te Nieuwerkerk eene bijzondere school te stichten, waartoe door Tettero bij uiterste wilsbeschikking den eersten geldelijken steun geschonken was.

Ten derde om zelf in staat te zijn meer uitsluitend aan de geestelijke belangen van Moordrecht zijne priesterlijke krachten te wijden.

En zoo werd reeds te Moordrecht in den aanvang van 1913 een begin gemaakt met den bouw van een St. Josef's-Gesticht, volgens plannen van den architect J. Stuyt, waarin Zusters van het arme Kind Jesus leer- naai- en bewaarscholen zouden openen.

De bouw werd den 12en Maart in het openbaar aanbesteed en voor 28.828 gulden gegund aan de gebroeders Dessing, aannemers te Gouda. Den 25en September namen de eerwaarde Zusters, aanvankelijk vijf in getal, — thans zijn er zeven — in de nieuwe Stichting haar intrek, en openden den 1en October hare scholen met 44 kinderen, welk getal in 1914 reeds tot 73 is opgeklommen.

Aan den lateren geschiedschrijver moet hier worden overgelaten te verhalen, hoe pastoor Bots door zijn

milddadigheidszin en priesterlijken ijver de parochie van Moordrecht tot voordeel en zegen is geweest.

Op den feestdag van
S. Theresia 1914.
Nieuwerkerk a/den IJsel. J. C. VAN DER LOOS.

LIJST DER EERWAARDE HEEREN DIE TE MOORDRECHT ALS KAPELAAN ZIJN WERKZAAM GEWEEST.

Namen:	*Geboorteplaats:*	*Te Moordrecht:*
Gerardus Moerland.	Utrecht.	1893—1894.
Andr. H. J. Sprenger.	Den Haag.	1898—1899.
Joës P. Huibers.	Amsterdam.	1899—1902.
Theod. J. van Noord.	Middelburg.	1902—1905.
Joës H. Duijmel.	Schiedam.	1905—1908.
Adr. Koopman.	Werfershoef.	1908—1911.
Chr. Dessing.	Gouda.	1911—1912.
Jac. C. van der Loos.	Rijswijk Z.-H.	1912.

EEN VIERTAL VISITATIEBRIEVEN VAN LEEUWENHORST.

Eén der voornaamste middelen om de kloostertucht te bewaren en, zoo deze in verval geraakte, te herstellen was de z.g. „visitatio", de komst van kloosteroversten, meestal uit de nabuurschap, op gezette tijden in het convent om aldaar onderzoek in te stellen naar het onderhouden van den regel en overtredingen, wanneer deze voorkwamen, uit te roeien. Ten dienste der kloosterlingen werd dan na dit onderzoek eene lijst opgesteld van die punten, welke volgens het oordeel van den „visitator" het meest de behartiging verdienden. En opdat zulke punten niet in vergetelheid zouden geraken, werd door den visitator tevens gelast dat de „charta visitationis", zooals die lijst werd genoemd, op bepaalde dagen van het jaar aan de communiteit zou voorgelezen worden.

Vier van zulke visitatiebrieven, uitgevaardigd voor de abdij Leeuwenhorst, zijn bewaard gebleven in het H. S. van P. van der Schelling, dat eene uitvoerige geschiedenis van dit klooster bevat en aan het seminarie te Warmond toebehoort. Wij zullen deze nog onuitgegeven visitatiebrieven in de Bijlagen geheel afdrukken en hier eenige bizonderheden mededeelen, welke tot beter begrip van elk dier stukken kunnen dienen.

Bijlage I betreft eene visitatie gehouden in het 1488 door Henricus van der Heyden, ook wel H. van Calcar geheeten, abt van het klooster Camp bij Rheinberg in het Keulsche, aan deze zijde van den Rijn. Hij had dit

onderzoek verricht „auctoritate paterna". Deze term wijst op de innige verhouding in welke de abdij van Camp, door Cisterciënser monniken bewoond, stond tot Leeuwenhorst, op korten afstand van Noordwijk-binnen gelegen [1]), welke abdij tot dezelfde Orde behoorde, maar Cisterciënser nonnen binnen hare muren huisvestte. Nagenoeg van den aanvang af, sinds 1275, was Leeuwenhorst bij Camp geïncorporeerd en waren de abten van Camp hare „geestelijke vaders" geweest, die voor de verschillende belangen der abdij zorg droegen en als zoodanig ook in gewone omstandigheden, en dan met uitsluiting van alle andere kloosteroversten, de jaarlijksche visitatie hadden te houden.

Wanneer wij nu den visitatiebrief van 1488 verder inzien, dan bemerken wij vooreerst dat de „clausuur", de insluiting, met toestemming van den visitator niet in hare oorspronkelijke gestrengheid werd onderhouden. Immers aan de kloostervrouwen was het toegestaan nu en dan hare bloedverwanten en bekenden buiten de abdij te gaan bezoeken. Naar de opvatting van Hendrik van der Heyden werd echter van dit verlof een te ruim gebruik gemaakt en hij vermaande daarom tot beperking. Bovendien bleef het aan de nonnen ten strengste verboden zulke bezoeken af te leggen tijdens de Vaste, vooral om de veelvuldige ergernissen, aan het vieren van den vastenavond eigen, en ook mochten zij Leeuwenhorst niet verlaten om wille van bruiloft, kermis of andere wereldlijke vermakelijkheden. Binnen het klooster zelf was de clausuur strenger geregeld. Als voornaamste bepaling gold dat de nonnen zich niet mochten begeven buiten het terrein, dat door

1) De plek der voormalige abdij is thans te vinden aan het uiteinde der Leeuwenhorsterlaan en op ongeveer 400 meter afstands van de Haarlemmertrekvaart.

voor- en achterpoort van de abdij was ingesloten. Uitzondering werd gemaakt voor een gezamenlijke wandeling, over welk geval wij later nog meer zullen vernemen. En verder golden binnen het kloosterterrein nog de volgende beide bepalingen: vooreerst zouden de nonnen geen spijs of drank tot zich nemen in de huizen van den biechtvader, de kapellaans der abdij of van den rentmeester. En ook was het haar niet toegestaan, wanneer zij vertoefden in de huisjes welke tot het ziekenkwartier behoorden, daar mannelijke personen toe te laten voor eten of drinken. Wie redelijk oordeelt, zal moeten erkennen dat deze maatregelen, op zich zelf beschouwd, ons nog niet het recht geven een ongunstig oordeel uit te spreken over den zedelijken toestand van Leeuwenhorst [1]); men behoeft daarin niet meer te zien dan een middel om te groote vertrouwelijkheid — met al de gevolgen daarvan — te voorkomen. Ook thans nog gelden deze zeer wijze maatregelen voor onze ziekenzusters.

Het nauwgezet bidden van de kerkelijke getijden was, zooals uit dezen visitatiebrief verder blijkt, één der voornaamste plichten van de kloostervrouwen te Leeuwenhorst. Zelfs de zieken en hoogbejaarden, welke hare dagen doorbrachten in de „siekkaamer", moesten dat, zoo mogelijk, doen. Uit een lateren visitatiebrief van 1570 zal blijken dat de nonnen toen, en waarschijnlijk ook wel voorheen, op gewone dagen ten vier uren opstonden om de Metten te gaan bidden, op Zondagen ten drie uren en op hooge feesten reeds ten twee uren. Een eigenaardig verbod, in onzen visitatiebrief opgenomen, gaf aanleiding dat men ook op de godsvrucht der nonnen van Leeuwenhorst

1) Römer, *Geschiedk. overzicht v. d. kloosters en abdijen v. Holland en Zeeland*, bl. 300, waagt het niettemin, alleen op grond van deze bepalingen, te beslissen dat »de kuischheid in Leeuwenhorst niet roemwaardig is geweest".

heeft afgegeven [1]). De visitator toch verbood ten strengste om in het vervolg honden en vogels in de kerk of in het koor mede te brengen. Over het verkeerde van de zaak behoeft niet getwist; doch het is nog een open vraag of dat misbruik al dan niet veelvuldig te Leeuwenhorst voorkwam. Van meer belang ware het geweest eraan te herinneren dat de meeste nonnen tot den aanzienlijken stand behoorde en de adel van die dagen, gelijk op miniaturen en paneelen is te zien, bizonder gehecht was aan het bezit van huisdieren.

Bijlage II en III hebben betrekking op de reformatie van Leeuwenhorst, welke vijf jaren later, in 1493, is tot stand gekomen. Reeds in 1453 was er spraak geweest van zulk eene hervorming. Toen had paus Nicolaas V, den abt van het Benedictijner convent sint Pauwel te Utrecht gelast, behalve andere vrouwenkloosters, ook het convent ter Lee als visitator te bezoeken ten einde daar eene grondige reformatie in te voeren [2]). Uit de bescheiden van Leeuwenhorst, voor zooverre ze bewaard zijn gebleven, valt niet op te maken of ook maar eenigszins aan deze pauselijke lastgeving betreffende ter Lee is voldaan. Maar in de kloosterkroniek van Camp [3]) lezen wij betreffende eene latere reformatie het volgende: „in het jaar 1493, op het feest van Sint Pantaleon (28 Juli) heeft de hervorming en insluiting plaats gevonden van de kloostervrouwen in de abdij van Leeuwenhorst, alwaar twee derde van de nonnen de clausuur hebben aanvaard, doch acht [uit de abdij] zijn weg-

---

1) Römer, l. c.: »het christelijk leven der kloosterzusters van Leeuwenhorst schijnt nog al iets te wenschen overgelaten te hebben."

2) Brom, *Archivalia in Italië* n⁰. 149; ter Lee*n* is een schrijffout in de breve voor ter Lee; een klooster ter Leen is niet bekend.

3) Afgedrukt in de *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* XX, 347.

gegaan om onder elkander te beraadslagen. De visitatie had plaats op verzoek en met medehulp van Jan van Egmond, stadhouder van Holland en Zeeland, in opdracht van den Roomsch koning Maximiliaan en van zijn zoon hertog Philips. En om dit werk te bevorderen zijn nonnen uit het hervormde klooster Fürstenberg [bij Xanten] daarheen gezonden."

Deze tekst eischt eenige toelichting. Ook ditmaal zijn het wederom de Bourgondische vorsten geweest, die tot eene kloosterhervorming in de Nederlanden hebben medegewerkt. Toen tot de reformatie van Leeuwenhorst werd besloten, was 't juist het laatste jaar van het regentschap dat Maximiliaan uitoefende voor zijn minderjarigen zoon Philps den Schoone. Er heerschte toen, in 1493, rust en vrede binnen Holland; de boeren-opstand van het kaas- en broodvolk, waarvan de woelingen zich hadden uitgestrekt tot Leiden, was juist een jaar te voren door Albrecht van Saksen onderdrukt, en Maximiliaan maakte zich gereed de heerschappij der Bourgondische gewesten aan zijn zoon over te dragen. De stadhouder over Holland en Zeeland, Jan van Egmond, richtte zich nu tot den abt van Camp, den ons reeds bekenden Hendrik van der Heyden, en verzocht dezen als geestelijken vader van Leeuwenhorst de reformatie en inclusie der abdij te wilen ondernemen. Gelijk de kloosterkroniek ons zeer beknopt mededeelt, is dat ook werkelijk geschied en wel onder persoonlijke medewerking van den stadhouder. De groote meerderheid van de kloostervrouwen, zestien nonnen met de abdis, aanvaardden onvoorwaardelijk den regel van Citeaux. Gelijk bij eene dergelijke hervorming pleegde te geschieden, werden door den abt van Camp eenige nonnen ontboden uit het reeds vroeger hervormde klooster van Fürstenberg, welk convent in de onmiddelijke nabijheid van Xanten

was gelegen, om de kloostervrouwen van Leeuwenhorst in een nauwkeurig onderhouden van den regel te onderrichten en voor te gaan. Hare namen worden nergens in de bewaard gebleven oorkonden van Leeuwenhorst vermeld; zooals meer voorkwam, zullen zij waarschijnlijk, toen haar taak voltooid was, naar Fürsterburg zijn terug gekeerd.

Hoe ging het echter met het achttal, dat zich niet onvoorwaardelijk aan de reformatie had willen onderwerpen? Bijlage II kan ons daaromtrent nader inlichten. De kloosterkroniek vermeldt alleen dat zij om te beraadslagen zijn weggegaan (*pro deliberatione exierunt*). Op zich zelf zou dit nog kunnen beteekenen dat zij het kapittelhuis, waar over het aanvaarden van de reformatie moest gestemd worden, gezamenlijk hebben verlaten; uit het notarieel verslag blijkt echter dat zij zich om voorlichting en hulp hadden gericht tot den deken van den Oudmunster te Utrecht, Hendrik van Lockhorst [1]) en met dezen op 4 Maart 1493 naar Leeuwenhorst zijn gekomen; het achttal had derhalve tijdelijk de abdij vaarwel gezegd. Waarom zij zich bepaaldelijk tot den Utrechtschen prelaat hebben gericht, is wel te achterhalen. De kloosters der Cisterciënsers hadden niet zooals de meeste andere conventen een lid van den adel tot advocaat, maar krachtens privilege, door Koenraad IV in 1240 aan de Cisterciënsers geschonken, trad de keizer zelf als beschermer van deze kloosterlingen op. Vandaar dat er in de bescheiden van Leeuwenhorst nimmer sprake is van een adelijken „advocatus", zooals bijv. herhaaldelijk in de geschiedenis der Egmonder abdij,

---

1) Zie over hem: [Drakenborch] *Aanhangsel op de Kerkl. Oudh. v. Nederland,* 123.

maar dat onze graven, wanneer de nood het vereischte, zelf zijn opgekomen voor de belangen van Leeuwenhorst. Daar de reformatie der abdij echter op aansporing der Bourgondische vorsten was ondernomen, konden de onwillige kloostervrouwen ditmaal niet op bijstand rekenen van datzelfde gezag en hebben zij daarom bij deze gelegenheid haar toevlucht genomen tot een Utrechtschen prelaat, want velen der kloosterjuffers waren uit het Sticht afkomstig, van adelijken afkomst zooals hij en blijkens zijn titel van „notarius apostolicus" was v. Lockhorst ook in het kerkelijk recht ervaren.

Met groot beleid, naar ik meen, heeft deze prelaat zijn taak als onderhandelaar vervuld. Want gelukkig voor de belangen van de abdij plaatste hij zich niet maar botweg op het standpunt dat de onwilligen „de vaan des oproers hadden opgestoken" [1]), doch toonde te begrijpen dat er zeer verzachtende omstandigheden voor de onwilligen in aanmerking kwamen. Immers wij mogen niet vergeten dat deze kloostervrouwen hare geloften hadden afgelegd, toen de regel met toestemming van de geestelijke vaders nog niet zoo streng in Leeuwenhorst werd onderhouden. Van grove misbruiken lezen wij in de oorkonden nergens iets; er was derhalve voldoende reden om te veronderstellen dat de onwilligen ter goeder trouw dwaalden, meenende te kunnen blijven leven gelijk zij dat gewoon waren, zóo als zij het God en hare oversten eertijds hadden beloofd. Bovendien behoort men te bedenken dat voor het slagen eener kloosterreformatie oprechte en vrijwillige toetreding noodzakelijk is; daarom moest men, zoo meende de deken, de jufvrouwen niet met harde middelen, maar door toegevendheid tot rede trachten te brengen.

---

1) Römer, l. c.

De commissarissen, met de regeling van dit geschil belast, wilden het aanvankelijk op eene andere wijze beproeven. Door den abt van Citeaux, die aan het hoofd der gansche Orde stond, en door het algemeen kapittel, de vergadering van kloosteroversten welke in het belang der Orde jaarlijks te Citeaux bijeenkwam, waren voor deze taak aangewezen de abt van Boneffe en de prior van IJsselstein. In beide kloosters was de reformatie sinds lang doorgevoerd. Boneffe, een klooster van Cisterciënser monniken in de buurt van Namen, werd toemaals bestuurd door Petrus de Quaye, een Vlaming van geboorte. En aan het hoofd van het klooster van IJsselstein, eveneens door Cisterciënser monniken bewoond, stond, sinds het convent zich had aangesloten bij de congregatie van Sibculo, niet meer een abt maar een overste, die uit gevoel van nederigheid zich met den titel van prior vergenoegde. Toen de hervorming van Leeuwenhorst op tegenwerking van een deel der communiteit afstuitte, zal de abt van Camp zich waarschijnlijk tot Citeaux hebben gewend om raad en hulp. In ieder geval, het opperbestuur der Orde trok de zaak thans aan zich en gelastte voornoemde kloosteroversten de reformatie en inclusie van Leeuwenhorst tot een goed einde te brengen. Op 3 Juni 1494 kwamen zij met den deken van den Oudmunster en tevens met het achttal opposanten in Leeuwenhorst aan en begonnen nog op dienzelfden dag de onderhandelingen te voeren, welke ook den volgenden dag zijn voortgezet. Van Lockhorst heeft het gansche verloop daarvan in een notarieel stuk, hierachter onder Bijlage II te vinden, aangeteekend. Wij zien daar ieder in zijn eigenaardig karakter optreden: den abt van Boneffe, een Vlaming als gezegd is, heftig en toch niet zonder sluwheid; de juffrouwen van Leeuwenhorst

schichtig maar niettemin vasthoudend; den wereldkundigen prelaat die, trouw aan het eenmaal gegeven woord, de zaak in het juiste spoor weet te leiden. Hier erover uit te weiden is overbodig, zou het naïeve verhaal der gebeurtenissen slechts schaden; de belangstellende lezer gelieve derhalve het stuk zelf te raadplegen.

Over het resultaat der visitatie mag echter in deze inleiding niet gezwegen worden. Het negental gunstbewijzen, welke aan de nonnen Leeuwenhorst werden verleend ten koste van den strengen regel, zijn in de akte van overeenkomst opgesomd. Op verlangen van beide partijen zou echter die akte aan het oordeel en de goedkeuring van den abt van Camp onderworpen worden. Aldus is geschied en in Bijlage III vinden wij de nadere beschikkingen welke de geestelijke vader der abdij in deze heeft genomen. Beide stukken vullen derhalve elkander aan en geven, om ons tot de hoofdzaken te beperken, deze uitkomst: Vooreerst wat het uitoefenen van de gastvrijheid in Leeuwenhorst betreft. De gasten zullen naar hun staat verwelkomd worden hetzij door de abdis, hetzij door de priorin of onderpriorin, benevens door den biechtvader der abdij. 2. Zij zullen alleen vertoeven in een gastenkamer, grenzende aan de vertrekken van de abdis. 3. De gasten mogen ontvangen worden tot aan het luiden van de Vespers. 4. De zorg voor de gasten is op de eerste plaats toevertrouwd aan de abdis of de priorin; zij mogen zich daarbij bedienen van de medehulp der jufvrouwen, doch de keuze geschiede met oordeel en omzichtigheid. 5. De jufvrouwen mogen echter met het verleenen van hulp nimmer iets verzuimen van haar breviergebed. 6. Mannelijke gasten moeten bij het luiden der Completen de abdij verlaten en mogen daar nimmer overnachten; aan vrouwelijke gasten is het

daarentegen geoorloofd met de jufvrouwen binnen het „slot" te komen, in haar gezelschap op het kloostererf te wandelen en in de gastenkamer te overnachten, doch de jufvrouwen zullen in dat geval de gastenkamer verlaten en naar haar eigen slaapzaal gaan kort na de Completen.

Ten opzichte van het onderhouden der clausuur werd eene zeer eigenaardige uitzondering toegestaan. De achterpoort van de abdij uitgaande, kwam men over weiland aan eene wetering, de Zwet geheeten, ter plaatse waar thans de Haarlemsche trekvaart zich bevindt en langs dit watertje liep eene laan ten dienste van de boeren uit den omtrek. Wijl de plek ver buiten het gewoel der menschen was gelegen, koelte en verkwikking aanbood, werd aan de abdis toegestaan om in die laan met de gezamenlijke communiteit, zooals voorheen, eens in de maand, tusschen Noon en Vespers eene wandeling te gaan doen en de jufvrouwen mochten bij die gelegenheid ook de hoeven, welke de abdij daar bezat, binnengaan.

De bewilliging van het „utreysen" zal aan den abt van Camp wel de meeste zorg hebben gebaard; deze concessie was bizonder in strijd met de clausuur en zeker niet zonder gevaar voor den goeden geest der kloostervrouwen. Toch durfde hij blijkbaar zijn bekrachtiging niet onthouden aan de eenmaal toegestane gunst. De bepaling, dat zij daarvoor afzonderlijke toestemming moesten hebben van de abdis, bleef natuurlijk gehandhaafd; ook het reeds vroeger vermelde gebod om aan geen wereldlijke vermakelijkheden deel te nemen; doch bovendien werden de zestien weken tot dertien ingekrompen en terwijl zij dezen termijn over meerdere bezoeken konden verdeelen, moest binnen drie jaren de bewilliging afloopen; daarna zou geen verlof tot „utreysen" meer gegeven worden.

Bijlage IV bevat den tekst van een visitatiebrief in 1570 opgesteld. Ditmaal ging de visitatie direkt uit van het hoogste gezag in de Orde. Immers de abt Ioannes, die haar ondernam, stond niet slechts aan het hoofd van één der voornaamste kloosters van de Cisterciënsers, de abdij Morimond in de nabijheid van Langres gelegen, maar was bovendien plaatsvervanger van den Generaal-abt van Citeaux, sinds Pius V dezen in 1566 tot kardinaal had verheven. In de laatste week van Mei 1570 bevond hij zich te Leeuwenhorst en heeft toen zeer ingrijpende maatregelen van hervorming genomen. Gelijk in den visitatiebrief wordt medegedeeld, had de Regeering hier te lande hem gelast uit haar naam te verklaren dat de bepalingen van het concilie van Trente ook voor de abdij zouden gelden. Niet onwaarschijnlijk is het Alva geweest, die den stoot zal gegeven hebben tot deze kloostervisitatie; de geschiedenis van Godfried van Mierlo heeft ons reeds geleerd hoezeer de landvoogd heeft geijverd om de wetgeving van Trente alom in den lande te laten toepassen.

Uit den inhoud van den visitatiebrief blijkt verder dat het 't streven van dezen abt is geweest om de meer gemoedelijke levenswijze te Leeuwenhorst geheel in overeenstemming te brengen met de gestrenge wetten van Trente betreffende de religieuzen, zoo als die in het decreet „de regularibus et monialibus" van de XXV^de^ zitting waren vastgesteld. Daarmede kwamen al de vroeger verzachtingen in den kloosterregel te vervallen; de gunsten, waarvan bij vroegere gelegenheden zoo dikwerf sprake was geweest, zijn in den visitatiebrief van 1570 zelfs met geen woord genoemd en de daar vermelde bepalingen sluiten ze beslist uit. En in afwijking met de vroegere visitatiebrieven wordt ook de levenswijze der kloostervrouwen van Leeuwenhorst in allerlei bizonder-

heden omschreven; het bidden van den brevier, 't houden van het kapittel, de godsdienstige oefening op de Zondagen en de handenarbeid in de week, het stipt onderhouden van de clausuur en van het kloosterlijk stilzwijgen, zelfs de stof en snit van hare kleeding, dat alles en nog meer kan men in dat document vinden aangegeven. Zeker is het allerminst de bedoeling van den visitator geweest dat de bewoonsters van Leeuwenhorst het gemakkelijke leven van adelijke kostjuffrouwen zouden leiden. Dat kan men ook voor de tijden, welke voorafgegaan waren, niet op haar toepassen. Doch van nu af hadden zij te leven als streng verstorven Cisterciënser-nonnen.

Gelijk voorheen bleef ook ditmaal de betrekking tot den geestelijken vader gehandhaafd. Wij kunnen dat opmaken uit een transfix, bevattende het schrijven van den toenmaligen abt van Camp, Richard van Xanten, dat aan den visitatiebrief van den abt van Morimond was vastgehecht. De brief (Bijlage V) is gedateerd van 14 Augustus 1571 en wel uit Leeuwenhorst zelf. De abt heeft derhalve in dat jaar nog de gewone visitatie in de abdij gehouden; het is echter de laatste maal geweest dat hij zijn ambt daar heeft kunnen vervullen. De genomen besluiten droegen zijn goedkeuring weg en het schrijven heeft ten doel om door een vaderlijk woord de kloostervrouwen van Leeuwenhorst tot gehoorzaamheid te vermanen.

Weldra maakten staatkundige beroeringen, in welke ook Leeuwenhorst werd betrokken, aan al deze verwachtingen een eind. De abdij was niet verre van de zee gelegen en zoo bevreesd gevoelde men zich daar voor een landing der watergeuzen, dat reeds op het einde van 1571 eenige jufvrouwen van Leeuwenhorst naar Leiden zijn geweken. In 1572, na het uitbreken van den opstand, vluchtte ook de abdis, Iohanna van der Does, met de overigen

daarheen. De gansche communiteit, bestaande uit vier en twintig geprofeste religieuzen en drie welke nog geen prove bezaten, heeft toen voorloopig haar intrek genomen in het Sint Michielsklooster, bij de Vrouwekerk van Leiden gelegen. Hare verdere lotgevallen behoeven hier niet vermeld; genoeg zij het mede te deelen dat de abdij in 1573 door de Leidsche jongelingschap is vernield en dat de goederen later aan de ridderschap en edelen van Holland zijn toegewezen.

A. H. L. HENSEN.

BIJLAGE I. *Zie boven blz. 358.*

1488 April 26.

Visitatiebrief van Henricus van der Heyden, abt van Camp, bestemd voor de abdij Leeuwenhorst.

Ad laudem et gloriam Deificae Trinitatis.

Nos frater Henricus, abbas monasterii Campensis, Cisterciensis ordinis, monasterium nostrum in Leeuwenhorst, ejusdem ordinis, Trajectensis diocesis, auctoritate paterna visitantes, infra scripta ab omnibus ipsius monasterii personis regularibus, prout quamlibet concernunt, irremissibili rigore observanda statuenda decrevimus:

Inprimis ut officium divinum, cui ex decreto sanctae regulae nichil omnino preponendum erit, tam in choro quam eciam in infirmitorio solito devocius percelebretur, ubi omnes mox audito signo ferventer occurrant, nisi per debitam licentiam legitima ex causa fuerint excusate.

Quod si aliquam debilitatis seu alia racionabili de causa a divino officio remanere aut infra officium divinum, precipue a vigiliis[1]), exire oporteat, unaqueque ad hec nec non ad cetera queque necessaria per se licentiam petat et non per aliam; alioquin nil penitus obtineat.

Nulla ad chorum sive ad ecclesiam canes, volucres seu alia

---

1) De Metten.

hujusmodi levitatem provocancia adducere presumat; quod si qua fecerit, durius propter hoc in capitulo castigetur.

Omnes denique, que in choro fuerint ad illam horam post quam capitulum sequitur, etiam simul ad capitulum procedant nec alicubi divertant.

Regulare silencium et pacis conservativum precipimus diligentius, maxime locis et temporibus in ordine statutis, observari; violatrices autem, postquam semel et secundo per disciplinam fuerint in capitulo emendate et non se correxerint, volumus ut penam ordinis, id est penitenciam panis et aque in refectorio, indispensabiliter exsolvant. Insuper et in refectorio, sive in infirmitorio ubi conventus pro tempore comederit, post *Benedicite* coram mensa presidentis prostrate longam veniam petant et non nisi ad nutum presidentis surgant. Cujus pene realem execucionem priorisse et suppriorisse in virtute salutaris obediencie injungimus ut vel sic a prava consuetudine metu pene tandem cessetur.

Eciam in infirmaria silencium solito strictius observetur tempore refectionis.

Pulsus ad refectionem non ultra *Miserere mei Deus* protrahatur, ubi omnes que adesse debent tempestive occurrant aut pro sua tarditate sequenti capitulo corripiantur.

Item juxta dictamen sancte regule lumen lampadis in dormitorio a Completorio finito usque mane semper ardeat.

Cum item religiosarum animabus minime conveniat vagari foras, precipiendo mandamus quatenus egressus virginum de monasterio moderetur nec terminos in novissima visitatione statutos excedant.

Inhibemus autem domine abbatisse in virtute sancte obedientie ne aliquam exire permittat tempore carnisprivii, sive ad nuptias, ad nundinas seu ad festa secularia et vana.

Itemque sub pena excommunicatonis prohibemus omnibus et singulis, cujuscumque officii aut nullius officii sint, ne per posticum apud puteum in curia procedant versus domum agriculture, nisi de speciali et expressa licencia domine abbatisse.

Statuentes pro hac parte ipsum posticum terminum monasterii sicut et portam exteriorem.

Hoc eciam annectantes quod, cum presidens cum conventu ad spaciandum exierit, omnes exceptis infirmis conveniant; que vero ibi non occurrerint, nullam ipsa die neque per sequens

triduum licenciam habeant procedendi in curiam sed intra monasterium permaneant.

Eciam districtissime prohibemus ne alique in domo confessoris, etiam aliorum sacerdotum et reddituarii quocumque tempore manducare vel bibere, seu eciam ad domunculas suas in infirmaria medio tempore homines virilis sexus ad commedendum aut bibendum introducere vel admittere presumant, sine speciali et expressa licentia domine abbatisse, ita ut ipsa domina super qualitate causae sit informata, que eciam merita personarum et causam pariter provida discrecione in hiis advertere debet, perprudens quid magis expediat pro honestate animarumque salute.

Volumus etiam et mandamus quatenus conventuales omnes priorissae et subpriorisse in omnibus que ad earum officia pertinent sine murmure obediant nec cum eis proterve contendere seque invicem contra ordinis disciplinam defendere quovis modo presumant; domina abbatissa super hoc prospiciat ipsasque presidentes pro ordinis disciplina conservanda manu teneat.

Mandamus insuper precipientes quatenus famuli et famulae monasterii, notam habentes infamie, continuo de monasterio removeantur nec tales unquam ad famulandum recipiantur, sed magis illese opinionis et bone fame sint, prout decet pro hujus monasterii honestate.

Ceterum et pro parcitatis cautela injungimus et mandamus domine abbatisse quatenus pullorum sive altilium pluralitatem, que hiis caris temporibus multum dampnosa est, notabiliter adhuc diminui faciat et disponat atque superfluitatem famulantium personarum aut alias, pro ut paterit, prescindere curet.

Preterea, cum onerosum esset ea que dudum statuta sunt, etiam nunc scriptis commendare, de novo declaramus quod ea que pristinis temporibus statuta et ordinata atque in usum perducta sunt, per hanc visitacionem non abolita sed utique adhuc vigorosa et observanda.

Unde eciam novissime visitacionis cartam cantrici pro informacione relinquimus.

Insuper et mandatum predecessoris nostri pie recordacionis pro pacis caritatisque custodia decretum, presenti carte nostre nunc annexum, approbamus, ratificamus et innovamus:

Mandantes ipsum una cum hac carte quater annis singulis in capitulo coram omnibus recitari et exponi, nec non per

omnia presenti tempore valere, sicut tempore date sue dudum valuit, et sine omni subterfugio et dissimulatione ad effectum execucionis produci:

Hortantes atque monentes hujus monasterii personas regulares omnes affectu paterno quatenus in divina pariter et mutua caritate firmate operari concertent in tempore.

Quod in eternum eis expediat.

Datum sub appensione nostri sigilli, Sabbato post Dominicam *Misericordie Domini*, anno ejusdem millesimo quadringentesimo octuagesimo octavo.

(P. v. d. Schelling). Beschrijving van de oude en eedele abdij en klooster Leeuwenhorst I, 120 verso — 122 recto.

BIJLAGE II. *Zie boven blz. 363.*

1494, Maart 4.

Notarieel verslag van de overeenkomst tusschen de commissarissen van den abt van Citeaux en van het algemeene kapittel der Cisterciënsers ter eéner zijde en de nonnen van Leeuwenhorst ter andere zijde betreffende verzachtingen in de tucht.

In nomine Domini, amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum quod anno a nativitate Domini millesimo quadragesimo nonagesimo quarto, indictione duodecima, die vero Martis quarta mensis Marcii, sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Alexandri divina providentia pape sexti anno secundo, in mei notarii publici et testium infra scriptorum ad hoc vocatorum et rogatorum presentia, cum pro conformatione [1]) conventus sive monasterii in Lewenhorst, partium Hollandie Trajectensis diocesis, ordinis sancti Bernardi, dudum facta, inter venerabiles viros dominum abbatem de Boneffia [2]) et dominum priorem de Issel-

---

1) Er staat: conformationis.

2) Boneffe in de provincie Namen. Sinds 1461 werd dit klooster bewoond door Cisterciënser monniken; in 1494 was daar abt: Petrus de Quaye, van Waesmunster geboortig. (Berlière *Monasticon Belge* (Maredsous 1897) I.

steyn [1]), tanquam commissarios ab eorum superiori et generali capitulo ad infra scripta deputatos dicti ordinis ex una et venerabiles personas et domicellas dicti conventus de Lewenhorst ejusdem ordinis ex altera partibus certe differentie, altercationes, et dissentiones suborte sint et habite, ut igitur hujusmodi differentie, altercationes et dissentiones inter dictas partes penitus et omnino extinguerentur et ad nihilum devenirent ac ut ipse domicelle eo liberius ad obedienciam vovendam pervenirent, quedam libertates et gratie sunt desuper ipsis domicellis concesse et attribute per dictos dominos commissarios, premissis quibusdam altercationibus inter dictas partes ante hujusmodi obedientiam factam .... prout hujusmodi altercationes et libertates concesse in vulgari lacius descripte habentur, quorum tenores sequuntur de verbo ad verbum hujusmodi sub tenore:

Ic Herman van Lokhorst, deken van Oudemunster en domheer tot Utrecht, belije en bekenne dat ic daer over ende aen geweest hebbe dat den abt van Boniffia en den prior van Isselsteyn als commissarissen des abts van Cisterciën mitten vollen macht des abts van Cisterciën en ook des generaal capittels na utwijsinghe haere commissiën ghecomen zijn tot Lewenhorst mit my deken voirseyt ende enighe joffrouwen desselven cloesters, welke overmits de sluytinghe die daer geschiet was gheen obediëntie noch professie den abdisse des kloesters [2]) voerseyt gedaen en hadden. Als dan mijn vrouwe ende de convente des voergenomde cloesters dese commissarissen gehoort hadden, soe hebben zij den commissarissen voirseyt toegelaten ende geaccepteert ende eenige, die nog geen obediëntie geloeft en hadden den abdisse des kloesters voirseyt, hebben geseyt al te doen dat wael gedaen ware, behouden dat men mijn vrouwe ende dat convent alsulcke gratie doen soude willen als zy eyschende waren. Dese commissarissen hem wederom geantwoort hebben dat sy alle gratiën doen wolden om tot rust, vrede en eendrachtigheyt te comen die doenbaer waren ende daer toe, seyde den abt van Boneffia, wolden zy zijnen raet volghen ende professie doen, hy wederom hem

1) Mariënberg te IJsselstein, aanvankelijk een abdij. Toen de Cisterciënser monniken van dit convent in 1418 tot de congregatie van Sibculo toetraden, kwamen zij te staan niet meer onder een abt maar onder een prior.

2) Gijsberta van Vianen van Rijsenburch.

allen alsulcken graciën [zoude] doen dat zy hem allen bedancken wolden. Mer dese juffrouwen noch also bedacht niet en waeren om eenige professie ofte obediëntie te doen, ten ware saek dat si ierst wisten welke die gratiën wesen solden die hy hem geven ende consenteren wolde, soe hebben deze commissarissen geseyt: dat sy die gratiën, welke sy eyschende waren, in een cedulle tekenen solden. Dat geseyt wesende ende als die commissarissen dese cedulle ontfangen hadden, soe heeft den abt van Boneffia dat niet willen doen, zy hadden eerst obediëntie geloeft. Mer want dese joffrouwen waenden behaelt [1]) te wesen, soe en hebben sy dat niet angaen willen. Aldus soe heb ic deken voirseyt mitten commissarissen alsoe totten graciën gesproeken, op dat zy comen solden moghen tot sulcken staet als daer sy toe geroepen waren. Dat die abt voerseyt my seyde; men en hoirt geen compact te maecken; spreekt tot de joffrouwen dat sy ierst obediëntie gheloeven. Ic heb mitten joffrouwen gesproken ende geseyt: dat si ierst obediëntie geloefden ende alsdan salmen hoir gracie doen. Wederom hebben zy my geantwoord: of ic daer voor staen wolden. Ic heb geantwoort, seggende, het sal gescien. Als sy dan obediëncie geloeft hadden, soe heeft die abt van Boneffia des anderen daeghs in dat capittelhuys een collatie of predicatie gedaen, anders luydende dan den joffrouwen geseit was ende heeft ze zaamen zeer beswaart, waer in zy alle qualic te vreden waren ende zeer gestoert, seggende dat ic deken voirseyt mitten prior van Isselsteyn, commissarius, hem verraden hadde. Dese storinghe ende onvrede aensiende heb ic deken voerseyt den abt van Boneffia opter abdiën genomen en biddende heb ic hem onderwesen dat dit aldus niet dienen en soude, mer hi moste gracie doen; ic hadde den convente daer voer geloeft. Aldus by begeren ende onderwijsen van my ende informacie sijns capellaens heeft hy de priorinne tot hem ontboden, haer bevelende dat sy den convente seggen soude dat sy hem te vreden stelde; hij gave hem die gracie die sy geeyscht hadden. Mer als dat convent daer mede niet te vreden was, want sy wouden dat die commissarissen hem selver den geëischten consentieren ende geven solden.

Dese commissarissen, dit horende ende sien[de], sijn mit

---

1) misleid.

haren capellaenen ende my totten convente gegaen ende daer heeft hy my gevraecht of ic notarius waer. Ic antwoorde dat ic waer notarius apostolicus. Soe heeft den abt mitten prior van Isselsteyn, als commissarissen, om dese joffrouwen te stillen ende tot rust, vrede ende eendrachticheyt te brengen, de abdisse ende convente des voerseyde cloesters van alle excessen geabsolveert ende wederom in alle datgeene, daer sy dat convente in beswaert hadden, ontlast ende hebben hem geconsenteert ende gegeven al sulcke graciën als hier nae beschreven staen:

Dat ierste punt is, dat mijn vrouw of die kelwaerster sal moghen utgaen en reysen om nootsaeken die onsen cloester aengaende wesen sullen.

Dat andere punt is, dat mijn vrouwe of haer capellaenster of die kelwaerster sal moghen gaen besien dat regiment over opten hove buyten, als dat mijn vrouwe goetdunct te sien ende anders niet.

Dat derde is, dat convente mit mijn vrouwe of priorinne of presidente conventualiter twaelf werf t'sjaers van den hove after op geen Swetten gaen sullen moghen, als hun dat gelieven sal.

Dat vierde is, dat die vrouwen in alle manieren gaen ende staen sullen moegen binnen den convente als mannen in besloote convente van mannen.

Dat vijfde is, dat alle die joffrouwen, als hem gasten overcomen, sullen nemen één vanden oudsten joffrouwen die mijn vrouw hem ordineert, ende eeten daer mede op die plaatsen die hem geordineert sijn en dat mijn vrouw mit hare gasten boven opten abdyen sal moghen.

Dat sesde, dat sy geen susteren aanneemen sullen tot professie meer dan haer believet, behouden dat die maegden, die weerlic sijn, simpelic sullen gaen.

Dat sevende, dat mijn vrouw haer capellanen ende rentmeesteren of setten sal mogen als sy den convente niet en dienen of wanneer sy daer mede niet te vreden zijn.

Dat achtste, dat mijn vrouwe ende den convente viermael des jaers éénen persoen vande oerde bieghten sullen moeghen.

Dat leste punt is, dat die joffrouwen sestien weeken sullen moeghen utreysen, deylende dese weeken ende utreysen tot hoeren believen, behouden dat sy mijne vrouwe consent daer toe requireren sullen.

Item ter eere mijns heeren van Camp ende vrede des cloesters van Lewenhorst hebben die joffrouwen des voorseyden

convents begheert opten prior van Isselsteyn, dat hy mijn heer van Camp nae sijn vermoeghen daer toe willighen wolde, want, hoewel dese voerseyde graciën door de commissarissen voirseyd, des macht hebbende, hem geconsenteert ende gegeven sijn mitter macht mijns heren van Cisterciën ende des generaels capittels, nochtans soe heeft den commissarissen voirseyd belieft ende de joffrouwen goedgedunct dat sy consent mijns heeren van Camp daertoe begeven solden om die saecken die voerseyd staan ende anders niet.

De et super quibus omnibus et singulis premissis dicte domicelle de Lewenhorst, ordinis predicti, a me Hermanno decano, canonico et notario publico, supra et infra scripto, pecierunt sibi fieri et confici unum vel plura publicum vel publica instrumentum vel instrumenta. Acta sunt hec in dicto conventu de Lewenhorst sub anno, indictione, die, mense et pontificatu prescriptis, presentibus ibidem honorabilibus et religiosis viris dominis, confessore dicti conventus de Lewenhorst moderno et cellario conventus de Isselsteyn, ejusdem ordinis, testibus.

Hermannus de Lokhorst,
Decanus ecclesie sancti Salvatoris Trajectensis,
Notarius publicus, manu propria.

(*P. v. d. Schelling*) *Beschrijving van de oude en eedele abdij en klooster Leeuwenhorst,* II, 424—426.

BIJLAGE III. *Zie boven blz. 366.*

1494, Juni 3.

Nadere beschikking van Henricus van der Heyden, abt van Camp, op de overeenkomst aangegaan tusschen de commissarissen van den abt van Citeaux alsmede van het algemeene kapittel en de nonnen van Leeuwenhorst.

Frater Henricus, abbas monasterii Campensis, Cisterciensis ordinis, Coloniensis diocesis, venerabilibus et religiosis in Christo Ihesu filiabus nostris, abbatisse et priorisse totique conventui monasterii nostri in Lewenhorst, dicti nostri ordinis, Trajectensis diocesis, salutem et sacro sancte monastice religionis continuum incrementum.

Amantissime filie.

Literas vestras, quibus ratione sacre reformacionis et inclusionis

monasterii vestri gravatas vos esse exponitis, recepimus, quibus eciam ut graciis quibusdam vos allevare velimus multiplici instancia exposcitis.

Unde, optime filie, scire debetis quod cordi nobis semper extitit et nunc usque existit vos in omnibus quibus possimus — ipsius sane summi Creatoris offensis [1]), sacre religionis detrimento, fidelium quoque scandalo, cessantibus — benignius prosequi favoribus, fovere et graciis, utpote vobis ad quevis decentia prono ex affectu inclinati, ne in continuis perturbationibus persistentes, sponso vestro Deo vota labiorum vestorum placido corde exsolvere non possitis.

Ut igitur in divinis laudibus, in sacrosancti ordinis ceremoniis, in incepta quoque reformacione ad honorem ipsius, cui vos voluntarie devovistis, dilatato corde in vere caritatis fervore in dies vos ad profectum extendatis,

Gracias, dudum per nos nec non de[inde] post per priorem nostrum Campensem nostri ex parti concessas et admissas, presentibus insertas, ac eciam in presentiarum ampliatas, litterali jam certificatione auctoritate nostra prona dantes, pro ut sequuntur concedimus et admittimus:

Imprimis, cum consanguinei nobiles et honesti hospites ad vos causa caritative visitacionis declinaverint, graciose admittimus et concedimus quatenus per abbatissam vel priorissam et confessorem intromittantur atque in cameram abbatisse adjunctam sive contiguam et pro hujusmodi hospitibus tractandis deputatam usque ad primum vesperarum signum recipiantur nec non ad cenandum de sero usque ad primum vesperarum signum recipiantur nec non ad cenandum de sero usque ad primum Completorii pulsum et non ultra recipi multum reverendi et honesti hospites, vires si fuerint quibus hoc ipsum ex reverencia et honestate denegari non poterit, de licentia abbatisse, conscientiam ejus desuper gravantes, concedimus.

Item hujusmodi hospites secundum status sui dignitatem per abbatissam vel priorissam vel eciam per suppriorissam cum aliis, per diligentem discrecionem vestram, abbatisse videlicet et priorisse, deputandis et assumendis virginibus honorifice et religiose tractentur.

A priorissa primum proviso ut tales ac tante de ipso conventu

1) Er staat: offensa.

virgines ad presenciam hospitum assumantur ne disciplina ordinis et honestas religionis alicubi impedimentum seu detrimentum patiantur.

Signanter inhibito ne hujus virgines, ipsis hospitibus associate, de Vesperis, Completoriis ac ceteris horis canonicis eorum hospitum occasione absentare se audeant.

Hoc tamen hospitibus feminei sexus graciose admisso quod monasterium intrare, cum conventu causa solacii spaciatum ire atque in camera prescripta de sero manere et dormire poterunt.

Virgines autem, que de licencia priorisse cum talibus feminei sexus hospitibus de sero remanserint, Completorio finito post spacium septem psalmorum cum ipsa priorissa et ad simplicem ejus requisicionem sine contradictione aliqua dormitorium ascendere minime recusare debent, ita quod priorissa ipsum dormitorium per se claudere et clare firmare valeat.

Hoc etiam per vos, abbatissam et priorissam, preordinato ut tales virgines ipsis hospitibus ad solacium deputentur que reverenter et ordinate conversari noverint.

Nec in eorundem utriusque sexus presencia quicquam verbo vel facto pretendatur per quod sacre reformacionis vestre sinceritas quovis modo denigrari vel vilificari valeat.

Item cum monasterium vestrum extra communem hominum frequenciam situatum existat, gratiose etiam admittimus et concedimus quod vos, domina priorissa et suppriorissa, competentibus temporibus atque diebus, Nonis finitis, *up geen Zwette* [1]) retro monasterium et non ultra, cum conventu vestro causa recreacionis et solacii cum omni religionis honestate spaciatum ire valeatis, ad primum Vesperarum pulsum ad ipsam clausuram mox redeundo et reïntrando.

Porta vero anterior, per quam communis fit ingressus, interim clausa et clave firmata teneatur.

Item cymiterium et sibi adjacens spacium, quod etiam pro spaciamento petitur, ita caute visitare curetis ne nimius exitus vester de clausura vobis et reformacioni vestre deordinacionem fidelibus quoque hominibus vilipendium pariat.

Preterea tempora hujusmodi et vices secundum petita in discretionibus domine abbatisse et priorisse ponimus et diligenter observanda committimus.

---

1) Langs de Zwet daarginds?

Item de recepcione sororum laicarum juxta morem et consuetudinem aliorum monasteriorum reformatorum partium Hollandie vos geratis.

Eciam vobis, domine abbatisse et supperiorisse, committendo precipimus quatenus honestam familiam, maxime intra clausuram, in simplici habitu semper habere curetis, quousque sorores vobis proficuas habere potestis, quibus eciam difficulter et raro extra clausuram exitus admittendus est.

Item vobis, abbatisse et priorisse, admittimus et concedimus ut, quando cum conventu vestro spaciatum ire volueritis, officinas et domos vestras cum virginibus, de beneplacitis vestris assumendis, intrare potestis.

Item ob reverenciam venerabilis Sacramenti vobis, domine abbatisse et conventui, concedendo admittimus in die ejusdem venerabilis Sacramenti solempnitatem, huc usque solitam et observatam, tam processionis quam misse cum omni reverencia et honore morumque gravitate celebriter observare, nec non ipsum Sacramentum, sacram quoque unctionem, cum infirmis deferuntur, insequi conventualiter.

Eciam vobis, abbatisse et conventui, prefatis temporibus indulgenciarum ecelesie vestre altaria visitare ac sacriste sacerdotibus necessaria ministrare, secularibus tamen extraneis prius seclusis, benigne concedimus.

Item tredecim illas hebdomadas pro *reysis* vestris vobis omnibus extra monasterium in visitacionem consanguineorum et amicorum vestrorum, per nos favorabiliter concescas, in triennio post data presencium expedire et finire debetis.

Postremo igitur vos omnes, filie sinceriter dilecte in Domino, hortamur quatenus premissis graciis, favorabiliter ac graciose ex multiplici vestra instancia vobis prono affectu concessis et admissis, ita utamini ut in posterum majores percipere gracias mereamini, pro ut conscienciis discretionibusque vestris id ad plenum committimus.

Datum in monasterio nostro Campensi sub contra sigilli nostri abbatialis appensione in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum, die tercia mensis Junii, anno Domini millesimo quadragintesimo nonagesimo quarto.

(*P. v. d. Schelling*) *Beschrijving van de oude en edele abdij en klooster van Leeuwenhorst* I 122 recto—124 recto.

BIJLAGE IV. *Zie boven blz. 368.*

1570. Juni 1.

Visitatiebrief van Joannes, abt van Morimond, bestemd voor de abdij Leeuwenhorst.

Ad honorem sanctissime Trinitatis beatissimeque virginis Marie et animarum salutem.

Nos frater Johannes, abbas Morimundi, ordinis Cisterciensis, in Lingonensi [1]) diocesi commissarius capituli generalis ejusdem ordinis ac per totum eundem ordinem Cisterciensem vicarius generalis reverendissimi domini cardinalis abbatis Cistercii [2]), auctoritate paterna visitantes devotum monasterium nostrum de loco Marie, alias Leeuwenhorst seu ter Lee, ejusdem Ordinis in diocesi Harlemensi, celebri monasterio nostro de Veteri-campo immediate subjectum. Repperimus ibidem viginti septem moniales professas et unam sororem laicam, quibus pro utriusque status conservatione sequentes articulos subscripsimus, ejusdem monasterii omnibus personis regularibus precipientes in virtute salutaris obedientie ut eosdem, pro ut unamquamque (decet), exequantur.

Imprimis divino officio, propter quod professe sunt, diligentius intererunt ipsumque cum elevatione mentis in Deum, quantum patitur humana fragilitas, cum punctis in medio et fine versuum, cum inclinationibus devotis, silentio et modestia, persolvent.

Quod si earum aliqua egrotaverit, morbum domine abbatisse significabit et pro necessitate excusabitur.

Symbolum cum organo in missa nunquam cantabitur sed corde et ore ad fidei nostre protestationem dicetur.

Ostia chori nunquam aperientur, precipue dum divinum officium persolvetur.

Nec altare nec ornamenta nec luminaria a sacrista preperabuntur sed a sacerdotibus aut eorum famulo.

Omnes moniales salutarem confessionem facient.

Sacram Eucharistiam saltem bis singulis mensibus suscipient, qua se contra demonis insidias muniant ejusque oppugnationes vincant.

---

1) Langres.

2) Hieronymus Sacherus (de Souchier) 1566 door Pius V tot kardinaal benoemd, † 1571. Zie: Ciaconius. *Historia Pont. Rom. et Cardinalium* III, 1032.

In Quadragesima et Adventu Domini singulis diebus Dominicis, eisque quolibet anno in Quadragesima et in hebdomade ante festum Omnium Sanctorum, preter ordinarium confessorem, alius probus et idoneus ab abbatissa cum consilio patris confessoris et quatuor seniorum, qui omnium confessiones audiat et omnes absolvat, offeretur.

Curabitque domina abbatissa fenestram honestam in muro chori preparari, per quam eis sacrum Christi corpus ministretur.

At vero illa oratione devota, scilicet »Salve regina", finita atque aqua benedicta (ab abbatissa) vel a presidente accepta, omnes cum silentio, gravitate orationibusque in Ordine solitis, scilicet »Misere mei Deus", »de Profundis" et collectis [1]) ecclesiae »Visita", »Ineffabile" et »Fidelium", ascendent dormitorium.

In quo singulis noctibus lampas ardebit.

Fietque scrutinium singulis diebus a presidente per omnia cubicula an omnes sint presentes habeantque cubicula munda, dormiantque more Ordinis.

Quod si aliqua, quod Deus avertat, abfuerit, tamquam infamis disciplina regulari, carcere in pane et aqua, per mensem puniatur.

Terminorum dormitorii nec non claustri et ecclesie omnia ostia clavibus a sacrista diligenter claudentur.

Presidenti claves tradentur et custodientur usque ad sequentis diei Vigilias [2]).

Que diebus solemnioribus hora secunda, diebus Dominicis et duarum missarum hora tertia, diebus privatis hora quarta pulsabuntur.

Completorium semper post cenam, hieme ad dimidium sexte, estate vero ad dimidium septime, pulsabitur.

Fietque lectio collationis ante ipsum Completorium in claustro per quartam hore partem.

Et diebus Sabbathi mandatum [3]) more Ordinis observabitur.

Caveat insuper domina abbatissa, presidentes et seniores ne antique Ordinis ceremonie, ut Quadragesime suffragia, psalteria duodecim singulis annis pro defunctis, feriis sextis septem psalmi penitentiales, jejunia ecclesiastica et etiam Ordinis, dilabentur.

---

1) Gebeden in den Missaal vóór de Offerande, welke echter ook in den brevier zijn overgenomen.

2) de Metten.

3) de voetwassing.

Silentium ubique ante »Preciosa" [1]) et post Completorium, ac in locis regularibus, veluti ecclesia, dormitorio, refectorio et claustro, omni tempore teneatur.

Cujus silentii antiquarumque ceremoniarum nostri instituti ac simplicitatis monastice contemptrix veluti perturbatrix ypocritica a domina abbatissa et a presidentibus acrius corripiatur in capitulo.

Cui quotidie altera presidentium, nisi domina abbatissa pro suo officio et vigilantia voluerit adesse, presidebit.

Ibidemque »Preciosa" cum martyrologio ac uno regule divi Benedicti capite cantabitur.

A singulis autem spontanee accusationes et a senioribus proclamationes cum discretionis zelo (fient).

Tum etiam a presidentibus in culparum emendationem sine dissimulatione aut personarum acceptatione punitiones fient.

Et ad Dei sueque ecclesie precepta adimplenda, ad simplicitatem habitus Ordinis retinendam, devotionem augendam, (ad) humilitatem, patientiam, mutuam dilectionem ceteraque Deo et Ordini permissa conservanda per frequentes exhortationes excitabuntur.

Quod si aliqua arrogantius responderit culpamque suam vel alterius defendere tentaverit aut crimen, secundum Ordinis formam punitum, alteri improperaverit, tali mulctabitur pena quod deinceps ab hujusmodi rebellione improperioque omnes terreantur.

Preterea eidem domine abbatisse, ut suo exemplo ceteras inducat ad habitum, Ordinis simplicitatem pre se ferentem, precipimus cucullam, scilicet ad instar nostram, quam viderit sine cauda [2]), vestem albam, caligas albas et calceos ex corio, non ex serico, indusia ex lana, vela vero ex tela humili et crassiore, ad supremum nasi demissa.

Nulla a conventuali refectione absit nisi egrota et excusata a domina abbatissa aut ab eadem ad prandium vel cenam vocata.

In quibus refectionibus nunquam lectio deerit.

Verum ab omnibus summum prestabitur silentium.

Que ex eisdem refectionibus supererunt pauperibus erogabuntur.

Hinc ad ecclesiam procedentes per claustrum more Ordinis psalmos et »De profundis" decantabunt.

---

1) Staat hier voor de Priem.

2) De kap mocht van achteren niet uitloopen in eene lange slip (liripipium).

Inde in claustrum descendentes diebus Dominicis ac apostolorum festis sollemnioribusque diebus omnes lectioni, contemplationi ac orationi operam dabunt, aliis autem diebus labori manuum, secundum quod eis ab abbatissa prescribetur, non quidem in privatam utilitatem sed in communem.

Omnibus denique sub voti paupertatis, quod Deo promiserunt, infractione prohibemus ne pecunias aut aliud quodvis munus seu libros aut litteras sine sue abbatisse licentia recipiant.

Interim eligatur bursaria, que illarum omnium pecunias custodiat et jussu ipsius abbatisse eis, quorum eguerint, administret.

Quarum tamen pecuniarum bis in anno coram toto conventu ipsa bursaria rationem reddet.

Cui domina abbatissa [1]) victum et vestitum honestum et sufficientem absque ulla superfluitate largiatur.

Infirmarumque ac pauperum maximam habeat curam injungimus.

Libros autem ab eis, nisi a patre confessore aut presbitero et catholico doctore approbentur, minime recipere permittimus.

Quoniam vero sacrum concilium Tridentinum recipiendum et observandum ab omnibus suis subditis regia majestas catholica publico edicto sancivit nobisque visitantibus illud insinuandum precepit, ideo [2]) omnibus personis regularibus ejusdem monasterii ut prefatum consilium recipiant observentque precipimus.

Eisdem abbatisse et religiosis sub pena excommunicationis prohibentes ne sine sui patris visitatoris pro urgenti negotio licentia, scripto obtenta, monasterii septa egredi presumant.

Item ne in loco regulari cujusque sexus personas, sub pena in eodem concilio contenta, admittant.

Demptis principibus, patrie gubernatoribus cum eorundem uxoribus, medicis et chyrurgis pro graviter egrotantibus, patre confessore pro sacramento Eucharistie vel extreme unctionis administrando [3]) et processionibus dumtaxat, tum etiam operariis et artificibus pro edeficiorum reparationibus, quibus semper due ex senioribus aderunt, ab abbatissa designande.

Preterea domina abbatissa omnes portas claustri preter unam muro obstruere faciat.

---

1) Er staat: domine abbatisse.

2) Er staat: quare.

3) Er staat: pro Sacramento vel administratione.

In qua portariam senem constituet, cui in virtute salutaris obedientie precipimus ea que de ingressu habentur in hac nostra charta visitationis fidelissime observare.

Porro locutorium in eo loco, juxta portam domus abbatisse, a nobis prescripto, parabitur.

In cujus medio cratis ferrea longitudine quatuor pedum et altitudine duorum aptatibur,

In quo viri convenient.

Consanguineas autem in antiquo mulierum hospitio recipient.

Sed hic nulla deinceps novicia ad profitendum admittetur, nisi septimum decimum sue etatis annum attigerit.

Ejusque consensus liber a viro probo et docto ex Ordine vel alio discutiatur.

Demum juxta prefatum Concilium Tridentinum ac apostolica indulta nostrique Ordinis instituta eidem domine abatisse bonorum immobilium sue ecclesie alienationem, donationem, venditionem aut impignorationem facere, nisi juxta Benedictinam triumque postrorum capitulorum generalium nostri Ordinis Cisterciensis definitiones prohibemus.

Tum etiam ne ad plures annos quam novem suos census redditusque ad firmum det,

Toto conventu consentiente et suo sigillo fidem elocationi prostante;

Alioquin nos auctoritate prefata hujusmodi venditionem, donationem impignorationemque irritam nulliusque esse roboris ex nunc pro ut ex tunc declaramus.

Eadem vero domina abbatissa computationes suas parabit reddetque singulis annis coram patre visitatore et coram sex ex senioribus.

Cujus quidem visitatoris signo manuali approbabuntur vel improbabuntur.

Ceterum eadem [charta] dominam abbatissam rogamus ut, primum querens regnum Dei et justitiam ejus, nihil sibi defuturum speret, quo abunde suis filiabus, tam sanis quam egrotis, succurrere possit.

Quas etiam vicissem monemus, ut unanimes uno ore honorificantes Deum, sic suas fidei lampades bonorum operum oleo charitatisque igne student ornare,

Ut, veniente sponso suo Christo, vigilantes et caste humiliterque obedientes, obviare possint et ab ipso recipi et ad celestas nuptias et perpetuas introduci valeant.

Ne quis autem ignorantiam pretendat, hanc nostre visitationis chartam omnibus feriis quartis aut sextis Quatuor temporum omnibus, in capitulo congregatis, legi et observari volumus.

Datum in eodem monasterio de Loco Marie, sub sigilli nostri appensione et signi manualis nostri secretarii subscriptione, die prima mensis Iunii, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo.

R. de Greveme.

(P. v. d. Schelling). Beschrijving van de oude en edele abdij en klooster van Leeuwenhorst I. 125 recto — 127 verso.

BIJLAGE V. *Zie boven blz. 369.*

1571, Augustus 14.

Transfix.

Richard van Xanten, abt van Camp, bevestigt voormelden visitatiebrief.

Ad Dei optimi maximi laudem animarumque, quarum impromis cura habenda est, salutem. Nos frates Richardus, abbas Campensis, ordinis Cisterciensis, in Coloniensi diocesi, auctoritate paterna visitantes devotum monasterium nostrum de Leeuwenhorst, alias ter Lee, ordinis ejusdem, in diocesi Harlemensi, reperimus chartam quandam monialibus a reverendo domino abbate de Morimondt, nec non commissario capituli generalis ordinis ejusdem, relictam quam, dum legissemus, statim approbandam et confirmandam (non sine causa) putavimus. Addentes tamen observarique precipientes hos subsequentes articulos:

Imprimis divinum officium cum pausis, silentio, devotis inclinationibus nec non mentis ad Deum elevatione persolvant.

Moniales juxta quam professe sunt regulam vitam instituant atque componant.

Vota castitatis, obedientie et paupertatis voluntarie observent.

Deum temeant, ament et mandata ejus custodiant.

Insignia humilitatis fidelitatisque gerant.

Spectantes pro levi tribulationis et laboris pondere immarcessibilem gloriae coronam.

In professione sua persistant et proficiant. Nam inquit beatus Augustinus: sicut non memini me vidisse meliores eis qui in

religione profecerunt, ita nec deteriores qui in ea defecerunt et prolapsi sunt aut quicquam in habitu, moribus et aliis Ordinis ceremoniis immutaverunt.

Introitus regularium locorum omnibus interdicatur, presertim viris, sine licentia abbatisse. Nam liber accessus secularium cito perire facit sancte religionis puritatem et observantiam.

Rarissime moniales septa monasterii exeant, vel si exierint, hoc fieri debet cum licentia superioris, nimirum abbatisse.

Quantum ad habitum attinet, nihil immutent sed in eo permaneant quem, dum profiterentur, acceperunt.

Pacem et concordiam conservent, Christo precipiente: pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.

Portremo omnem levitatem devitent, si quidem illa est occasio multorum malorum.

Ne quis autem ignorantiam pretendat, volumus hos jam dictos articulos omni quarta vel sexta feria Quatuor temporum, omnibus in capitulo presentibus, legi, recitari atque etiam observari.

Datum in eodem monasterio nostro de Leeuwenhorst, sub appensione sigilli nostri, decima quarta die mensis Augusti, anno Domini millesimo quingentesimo primo.

(P. v. d. Schelling). Beschrijving van de oude en edele abdij en klooster van Leeuwenhorst. I. 127 verso — 128 verso.

HET HOFJE VAN NIEUWKOOP IN DEN HAAG.

De Riemer, in zijne bekende *Beschrijving van 's Gravenhage* (blz. 572), wijdt aan deze eigenaardige stichting van Jan de Bruin van Buitenwech, Heer van Nieuwkoop eenige regels, die vrijwel alles mededeelen wat een leek er van zou willen weten. De bijgevoegde afbeelding, een vogelvlucht-gezicht, laat, wat het uitwendig aanzien betreft, niets raden. Peters, die in het *Haagsch Jaarboekje* voor 1908 zijne studie over den bouwmeester Pieter Post, met eene reproductie van die afbeelding verlucht, laat ons op een ander plaatje (reproductie eener penteekening van 1907) de zaal zien in het jaar 1661, die bij weinigen bekend is.

Peters getuigt van het gebouw, als bouwwerk: „Zijn (Pieter Post) Hofje van Nieuwkoop is een echt typisch Hofje, eenvoudig maar breed opgevat, door zijn hoofdingang en hoek-paviljoenen aan de vóórzijde, en door zijn Regenten-zaal in den tuin, aan het geheel silhouet gevend, en trots de soberheid, waarmede alles behandeld is, toch een gelukkig geheel vormend."

Er is bij de Riemer sprake van een achterpoort aan den tuin achter het Regentenhuis (de zaal) die uitgang had in de Warmoezierstraat, ook genaamd het Slop van de drie Boeren. Boven die poort was een steen aangebracht, waarop een paar versregels van Horatius waren aangebracht, door de Riemer vertaald weergegeven:

»Een mensch kan, haast vergenoegt, wel met een kleintje leven,
Daar hij een zoutvat heeft van aardewerk of tin,
Op zijn geringen disch uit gunst voor niet gegeven."

„Die achterpoort, zoo schrijft Ridder de van der Schueren (H. J. v. 1893), bestaat niet meer; wanneer en om welke reden ze werd afgebroken zou ik niet kunnen zeggen; de oude rekeningen van het Hofje zwijgen er over; ze werd vervangen door een eenvoudige tuindeur, die tot voor enkele jaren nog in wezen was. Maar de steen met het Latijnsche opschrift is op merkwaardige wijze teruggevonden.

„Toen in 1886 om het Hofje te vergrooten, de tuin met woningen werd bebouwd, werd het noodzakelijk een nieuwe ingangspoort aan de Warmoeziersstraat te bouwen, en dit maakte de afbraak van een paar huisjes noodzakelijk. Bij het toen verricht graafwerk, werd diep in den grond, onder de fundamenten van een der afgebroken woningen, de steen met het opschrift teruggevonden; ze lag gelukkig omgekeerd met het beeldhouwwerk naar onderen, en toen zij gereinigd was, bleek het, dat het opschrift niets, de daaromheen aangebrachte versierselen slechts zeer weinig beschadigd waren. Die schade werd gemakkelijk hersteld, waarna de oude steen, in een passende omlijsting gevat boven de nieuwe poort aan de Warmoezierstraat werd geplaatst, gedekt door het wapen van den stichter."

Het wel en wee van het Hofje is tot heden toe niet in kleine bijzonderheden beschreven. Voor het geval zich daartoe een navorscher zetten wil, geven we een paar aanteekeningen, die anders wellicht zouden vergeten worden.

Ten eerste, dat in de protocollen van den Haagschen Notaris Thomas Robijn de minuut is opgenomen van een acte, in dato 22 Augustus 1659, houdende eene insinuatie omtrent het metselwerk. Belangrijker achten we, ten tweede, eene insinuatie van 21 Juli 1662. Beide dagteekenen uit de vroegste geschiedjaren van het Hofje.

In 1658 werd de toestemming verkregen tot den bouw, in 1661 *heet* het gebouw voltooid te zijn, hoewel de acte van 1662 niet op eene geheele afwerking duidt. De insinuatie in die acte vervat is toch, namens „Regenten van de goederen naergelaten bij wijlen Jor Johan de Bruyn van Buytewech in Sijn leven Heer van Nieucoop, enz." gericht tot „Joris Minnen, Steenhouwer en den Controlleur Pieter Noorwits, als borge voor de deuchdelijckheyt van den steen, dat sij als aennemers sullen opmaken ende voltrecken de hardsteene poort, als mede de vloeren van 't regentenhuys van 't Hoffje ende daertoe het hartsteene wapen en 't gene daer aen dependeert sullen hebben te leveren binnen 14 dagen."

Aan mogelijke vergrooting of uitbreiding, (of wel gold het eene afschutting van een ledig erf, tot eigen veiligheid?), zou gedacht kunnen worden, door wat we lezen in eene acte van 30 Mei 1665 (Prot. v. Nots Corn. v. d. Hoogh te 's-Gravenhage). Op dien datum verklaren Hendrick Arent Schrap, steenkooper, Matheus van Veen en Ary Corneliszoon Bol, meesters timmerlieden, ten verzoeke van Regenten, „dat met haer kennis het lege erff van den Heer Burgemeester Splinter zal., op de Princegracht, is affgeheynt tot laste ende coste van de voorsz. regenten."

Het aardigste archiefstuk echter, dat wij vonden, dagteekent uit het jaar 1678. We zouden het den titel willen geven: *Oude vrouwtjes over den Vrede.* Zooals *de Fonseca* vermeldt (II, bl. 225) was het Hofje uitsluitend opgericht voor „vieilles femmes".

Toen in den nacht van 10 op 11 Augustus 1678 de vrede te Nijmegen tusschen ons land en Frankrijk gesloten was, was er groote blijdschap in den lande.

Eene naïeve uiting daarvan geeft het volgende Archiefstuk. Het is 't concept van een brief, vermoedelijk opgesteld door den Haagschen notaris Egbertus van der

Pyll, — de notarissen toen deden van alles, — want in een register zijner protocollen komt het voor, tusschen twee acten van 17 December 1678, gemerkt met de nommers 190 en 191. Verwonderlijk is 't niet, dat eerst zooveel tijd nà den vrede de brief geschreven werd. De Prins zelf won nog den slag bij St. Denys, toen de vrede geteekend was. Overigens spreekt het stuk voor zich zelf.

„A son Ex^e Monseigneur le Comte d'Avaux, Ambassadeur Extraordinaire de sa Maiesté Tres Chrestienne, résident à la Haye.

„Tres humblement représentent 62 vieille femmes, résident dans certain bastiment du glorieuse mémoire le Seigneur de Nieucoop [Hofje van Nieuwkoop a/d. Prinsegracht] que les suppliants avec grande ioye ont entendu la merveilleuse et louable paix entre Sa Maj^té Tres Chrestienne et leur Hauttes Puissances [van onze Republiek], en suitte de quelle les suppliants prient très humblement une grace à vostre Ex^e pour les aveugles, boiteuses et autres, prieront Dieu éternellement pour la santé de sa Maj^té et son Ex^e, si bien au l'ame qu'au coeur éternellement.

„Du nom général de 62 vielle femmes.

(get.) Ariaentje de Geystere [1]),
mère."

De ondergrond is wel een verzoek [2]), maar er zit toch een vrij aardige noot in dit schrijven.

's-Grav. 25/2 1915.

A. J. SERVAAS VAN ROOYEN.

---

1) Deze naam valt af te leiden van het kasteel Geysteren (Limburg), of »dat huysken te G.". Zie Limburg's Jaarboek XX, 3e afl. (1914, bl. 245, e. v.).

2) De bezittingen v. h. »Hofje", waren gelegen om Woerden en hadden in 1672 verschrikkelijk geleden van de Franschen, zóó zelfs dat, nà 1681, eenige geldelijke vergoeding van de inwonenden moest worden geëischt, omdat de fondsen bijna uitgeput waren.

ENCHUSANA.

I. Oostelijk Enkhuizen vóór de hervorming.

Het merkwaardig stadje Enkhuizen, in den laatsten tijd uit den doodslaap der „villes mortes aan de Zuiderzee" ontwakend, heeft eene belangrijke geschiedenis op Kerkelijk gebied, welke wij naar best vermogen willen trachten te schetsen [1]).

Het grensgebied der burgerlijke gemeente is op heden voor eene bevolking van 8000 zielen, waaronder bijna 1100 katholieken, vrij uitgebreid. Vóór de uitlegging der stad in 1590, toen de tegenwoordige vestingwal met zijn vijfhoekige bastions en breede omringgracht volgens het ontwerp van den Alkmaarschen burgemeester Mr. Adriaan Anthonisz. werd aangelegd, werd de zeewering gevormd door de tegenwoordige Breedstraat en den Visschersdijk en stond de oude stadsmuur ongeveer ter plaatse van wat nu heet Spaanschleger, Paul-Potter-

1) Vele kerkelijk-historische bijzonderheden heb ik hier en daar verspreid gevonden bij en verzameld uit: *G. Brandt,* Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuizen, die zelf niet zelden geput heeft uit de met zorg uit officieele stukken afgeschreven Aanteekeningen van *Jan Simonsz. Blaeuhulck*, bewindvoerder der Oost-Indische Compagnie, † 1628. De 1e druk dateert uit 1666, maar werd door *S. Centen* met Vervolg der historie te Hoorn in 1747 uitgegeven.

H. v. Heussen, Batavia Sacra, Bruxellis en Ultrajecti 1754, II, bl. 449—451.

H. v. Rijn, Oudheden en gestichten van Amstelland, Noordholland en West-Friesland, Leiden 1721, 2e dl. bl. 390 v.v.

E. v. d. Hoof, Handtvesten, privilegien enz. der stadt Enchuysen, 1667 Enkhuizen,

en uit andere bronnen, die zullen worden aangegeven.

straat, Prinsenstraat en Paktuinen van zee tot zee. De huidige Oude Westerstraat was de hoofdverbinding van de Breedstraat (toen De Dijk geheeten) met de Westerpoort; doch de weg hierbuiten tot de latere Koepoort in den vestingwal (nu Nieuwe Westerstraat) en het verleng-eind hiervan tot de banne van Bovenkarspel (nu het Westeind) behoorde kerkelijk tot Enkhuizen en wel onder het territorium van de Westerkerk, die vlak bij de oude Westerpoort stond, 't welk van ouds Gommerskarspel genoemd werd. Tegenover dit westelijk gedeelte lag Oostelijk Enkhuizen aan de zee.

Deze situatie-beschrijving, voor vreemdelingen misschien minder duidelijk, is toch noodig om te begrijpen, hoe de stad vroeger in twee parochies verdeeld was en hoe 't mogelijk was, dat de westelijke parochie (juist door de twee verlengstukken buiten de poort) omstreeks 1800 en de oostelijke slechts circa 500 kommunikanten telde bij de bekende Informacie in 't jaar 1514 [1]).

Graaf Willem V gaf op Woensdag na St.-Paulus-bekeering 1355 aan de „lieven ende getrouwen luyden van Enchuysen ende van Gommerskarspel" poortrecht en verlof voor een jaarmarkt van 14 dagen, „daer men alle jaeren dat kruys af rechten sal", doch bepaalde er tevens bij, dat voortaan beide stadsgedeelten zouden heeten *Enchuysen*, westwaarts strekkende tot aan de banne van Bovenkarspel en naar de andere zijden tot aan de zee [2]). Doch in den wandel bleef het westelijk stadsgedeelte zeker tot in 't begin der 16de eeuw heeten Gommerskarspel en het oostelijk Enkhuizen [3]).

De oude kerk in dit gedeelte was toegewijd aan

---

1) *Bijdragen v. d. geschiedenis v. h. Bisdom v. Haarlem*, II, 191.
2) *E. van den Hoof*, bl. 4 en 5.
3) De tweede schets hopen wij te wijden aan Gommerkarspel.

Sint Paulus, misschien als beschermheilige tegen schipbreuk en „gevaren op zee" (II Cor. XI, 26) en was in 't jaar 1325 buitendijks, d. i. ten oosten van de tegenwoordige Breedstraat gelegen. Ten oosten van den Wierdijk, de tegenwoordige zeewering, ligt nu nog in zee een zandplaat, die den naam draagt van „het Kerkhof". Behalve deze St.-Pauluskerk hadden de Enkhuizers ook een kapel, welke binnendijks gelegen was, waarschijnlijk ter plaatse waar nu de monumentale Zuidertoren staat, welke toegewijd was aan den H. Martelaar Pancratius [1]).

In 't jaar 1398 schonk de proost van Westfriesland Franciscus, kardinaal-priester van Santa Susanna, aan de parochianen van geheel Enkhuizen — hij hield zich aan bovengenoemde grafelijke combinatie — het voorrecht „de non evocando", d. w. z. dat bij het „zeenen" (het houden van geestelijk recht) geen poorter noch door den proost noch door den deken (die gewoonlijk te Hoorn woonde) noch door iemand anders buiten de vrijheden der parochiekerken mocht gedaagd worden [2]).

Hieromtrent werd in 1559 nog bepaald, dat de deken vooraleer te Enkhuizen te komen eerst in Oudorp, Hoorn en Medeblik moest zeenen en dat alsdan de burgemeesters, die de onkosten van drank bestreden, bij den

---

1) In Phrygië uit aanzienlijke en brave ouders, Cleonius en Quirina gesproten, verhuisde hij na hun dood onder de voogdij van zijn oom Dionysius naar Rome, waar hij onder de vervolging van Diocletiaan en Maximiaan voor 't H. Geloof onthoofd werd aan de Via Aurelia, waar zijn lichaam begraven werd door de aanzienlijke Octavilla. Een gedeelte zijner Relieken werden later overgebracht naar de San Pancrazio in Trastevere; bij mijn bezoek van dit thans verlaten heiligdom op 1 Mei 1913 bleek mij, dat die Relieken in den woesten tijd van 1798 uit het altaar verdwenen waren. Zijn Feest wordt gevierd 12 Mei en volgens het Missale Romanum was b.v. op Dominica in Albis er Statio ad S. Pancratium. Zie Analecta Bollandiana, Parisiis 1891, tom. X, bl. 53.

2) *E. v. d. Hoof*, bl. 17.

deken te gast zouden komen [1]). Gelijk we later in de schets van de Enkhuizer kloosters vóór de hervorming hopen te vermelden, gebeurde dat alles in 't mooie z.g. Patershof.

Nadat de St.-Elisabethsvloed zooveel land had doen verloren gaan en waarschijnlijk wel als gevolg daarvan, gaf hertog Jan van Beieren op den 4en Augustus 1422 aan de Enkhuizers verlof — hun kerk stond evenals die van Gommerskarspel ter begeving aan de hertogen of graven — de St.-Pauluskerk af te breken en eene nieuwe kerk binnendijks, dus ten westen van de Breedstraat, te gaan bouwen. Men besloot nu áán te bouwen aan de St. Pancraskapel, ten oosten hiervan op 't z.g. Rietbosch. In 1423 of 's jaars daarna werd met den nieuwen bouw begonnen en, gelijk uit het verschil van balken, metselwerk enz. op te maken is, werd het werk vervolgd in 3 tempo's, waarschijnlijk naar gelang van de behoefte en ..... de beschikbare middelen; toch schijnt de bouw in 1450 reeds zóóver gevorderd te zijn dat de oude kapel kon worden afgebroken. Als men nu in overweging neemt, dat de parochie hoogstens 500 kommunikanten telde, dat (gelijk in 1623 bij het zetten van een nieuw doodbeenderenhuisje moet gebleken zijn) de muren even diep in als boven den grond zijn, dat de nieuwe kerk, al is ze niet bijzonder hoog, in twee beuken werd opgetrokken en dat men na den afbraak der kapel terstond begon met den bouw van een toren vlak vóór den zuidelijken beuk, dan gevoelt men bewondering voor den geloofsijver en de milddadigheid dier toenmalige Enkhuizers. Die bewondering zal hooger klimmen, als we zien wat ze hebben gedaan tot versiering van hun nieuwen tempel èn door den fieren

1) *G. Brandt*, bl. 120.

toren buiten èn door het schoone schilderwerk daarbinnen.

Hier zij vermeld, dat het nieuw Godshuis mèt de standplaats ook den Patroon der oude kapel erfde en, als ten zuiden van de Oude Westerstraat gelegen, ook de „Zuiderkerk" genoemd wordt.

Gelijk zooeven gezegd is, begon men met den torenbouw reeds in 1450 en ondanks den kolossalen omtrek vorderde men daarmee voorspoedig, want in 1458 had men een hoogte van 40 M. bereikt, tot boven de nog huidige klokgalmgaten, waarna het bouwwerk met een lage kap werd afgedekt. Waarschijnlijk werd die bouw zoo bespoedigd door het verlangen der parochianen naar klokgelui; want sinds lang zweeg de klok van de oude St.-Pauluskerk, doch te Utrecht vergoten en verzwaard werd deze in 1459 opgehangen. Nu volgde er een intermezzo van 60 jaren. Men zal zich toen meer bijzonder op de inwendige versiering van Gods huis hebben toegelegd. Intusschen werd in 1509 eene nieuwe klok in den toren opgehangen, nl. de „Salvator". Negen jaar later werd de torenbouw hervat. Misschien waren de parochianen van Sint Pancras daartoe aangevuurd door het goede voorbeeld van die uit Gommerskarspel, welke in 1518 ten oosten van hun grootsch kerkgebouw een vrij hoog houten klokkenhuis, dat reeds 't volgend jaar gereed was! begonnen op te trekken. Hoe het ook zij, het steenwerk van den Zuidértoren werd nog enkele meters boven de galmgaten opgehaald tot aan den eersten omgang en de geheele bouw was voltooid in 1524 door het afwerken der spits, die boven de plaats voor een carillon bestemd een tweeden omgang kreeg en in 1533 geheel met koper werd bekleed, voor welk doel pastoor Simon Blaeuhulck een gedeelte zijner nalatenschap had geschonken.

De bouw had dus 75 jaren geduurd; maar de toren

had dan ook een hoogte van 75 meters bereikt en het monumentale en massieve gebouw was en is vooral voor de visschers-parochianen een baken in zee!

Nu in eigendom der burgerlijke gemeente, is hij vóór enkele jaren solied en fraai gerestaureerd [1]).

Aan het een en ander herinnert het inschrift boven den ingang van den toren: „Incepta 1450. Perfecta 1533. Renovata 1909."

Hierboven werd gezegd, dat de spits een met opzet daartoe ingerichte plaats biedt voor een carillon en nog wel een zeldzaam mooi carillon! Het bestaat nu uit 36 klokken. Hiertoe behooren:

1°. de „Joannes". Deze is de klok der oude St. Pauluskerk, welke, gelijk boven is gezegd, reeds in 1459 geplaatst werd in den half-opgetrokken toren. Na in 1518 nogmaals vergoten te zijn, droeg hij den zoo-even genoemden naam.

2°. de „Salvator". Deze is de grootste der twee luiklokken, met een middellijn van 1.55 M., doch kan met het speelwerk verbonden worden. Gelijk reeds gemeld is, dateert ze uit 1509 blijkens het randschrift, 't welk naam en doel en gieter tevens aangeeft: „Salvator . is . mijn . naem . mijn . gheluit . sij . Gode . bequaem . Gerhardus . de Wou . me . fecit . anno . Domini . MCCCCCIX."

In 1511 leende Enkhuizen van het Regulierenklooster bij Haarlem vijf „enckel gouden Koevorster guldens" [2]). Zou dat misschien een gemeentelijke subsidie voor het betalen van deze klok geweest zijn?

Van denzelfden klokkegieter, doch in 1523 gemaakt,

---

1) De spits is geheel vernieuwd; ook de zware steenen ballustrade, ter plaatse van den eersten omgang en de pinakels aan den onderbouw zijn nieuw.

2) *E. v. d. Hoof*, bl. 62.

zijn er nog 3 klokken in Enkhuizen; deze hangen bij de 20 door Gebrs. Hemony circa 1675 gemaakte carillonklokken van de z.g. Drommedaris [1]) en hebben als randschrift: „Jhesus . Maria . Joannes . Gerhardus . de . Wou . me . fecit . anno . Domini . MCCCCCXXIII" [2]).

3°. De heeluurklok, wier naam en maker mij niet bekend zijn. Dit is de grootste, want zij heeft een diameter van 165 duim en werd eveneens in 1523 gegoten.

De meeste andere klokken zijn uit de werkplaatsen der Hemony's [2]).

Het carillon is nu nog een dagelijksch genot voor de Enkhuizers, die dankbaar mogen zijn, dat de oude St.-Pancrasklokken niet door Mr. Hendrik van Trier vergoten zijn tot geschut, waartoe de Prins van Oranje op 27 Maart 1573 verlof had gegeven en waartoe andere klokken en schellen van kapellen en kloosters volgens *Brandt* werden gebruikt.

Na nog vermeld te hebben, dat in 1604 het oud uurwerk werd overgebracht naar het klokkehuis der Westerkerk en een geheel nieuw werd geplaatst in den St. Pancrastoren, stappen we hiervan af.

Men beweert [3]), dat de kerk inwendig is versierd geweest door geschilderde ramen en muurschilderingen; de gebrande glazen zijn er niet meer en we willen hopen, dat het in de toekomst met de beweerde schilderingen op de muren even voorspoedig moge gaan als met de

---

1) De Drommedaris, eertijds Zuiderpoort, is een fameus sterk gebouw en maakte een deel uit van de verdedigingswerken der stad aan de zeezijde en beheerschte den toegang tot de havens; het ronde gebouw is eigenaardig van een half rondeel voorzien, vanwaar die benaming nu nog in den wandel.

2) *D. Brouwer*, Gids van Enkhuizen, 1915, bl. 41, 42 en 19.

3) *D. Brouwer*, bl. 19.

zolder- en absidenschilderingen, waarover nu veel merkwaardigs kan medegedeeld worden.

In het jaar 1484 toch, toen de daken der beide beuken geheel met eikenhout beschoten waren, werd aan een waar kunstenaar, wiens naam helaas! tot dusverre ons onbekend is gebleven, opgedragen om het heele gewelf der beuken en ook der koorafsluitingen te beschilderen met tafereelen uit het Oud en het Nieuw Testament. Omdat het stedelijk bestuur besloot voortaan in het onderhoud van den schilder en diens gezin te voorzien, bewijst dat men toen zeer voldaan was over den arbeid en terecht, gelijk nu sinds enkele jaren is gebleken. Gelijk op andere plaatsen, bv. te Haarlem, Naarden enz., zoo werd ook in de St. Pancraskerk na de alteratie in 1609 het geheele schilderwerk door een kalklaag onzichtbaar gemaakt. Dat aanschouwelijk godsdienstonderwijs van de oude en praktische Moederkerk was voor de „erklärte" menschen van „geest en waarheid" niet meer noodig! En daar was nogwel bij ordonnantie van 16 Januari 1594[1]) door het stadsbestuur besloten, dat „niemandt met krijt, hout-kool ofte andere materialen sal mogen schrijven aen eenige mueren ofte calommen binnen de kercken op poene van 't opperste kleet vanden ghebrekende"!

Doch gelukkig is men nu sinds 1910 bezig om het aloude schilderwerk bloot te leggen. Het plan daartoe werd in 1903 opgevat door den heer J. W. Lakenman, kerkvoogd der Zuiderkerk, die daarom hier met lof dient genoemd te worden. Voor die blootlegging, welke, naar men begroot, *f* 10.000 moet kosten, werden den kerkeraad bijdragen toegezegd door het Rijk, de Vereeniging „Rembrand" en het Kon. Oudheidkundig ge-

1) *E. v. d. Hoof*, bl. 195.

nootschap en op heden zijn er onder toezicht en leiding van Jhr. dr. J. Six verschillende voorstellingen voor den dag gekomen, welke geroemd worden om teekening en compositie.

Het zijn alle bijbelsche tafereelen, welke de oude kunstenaar schijnt geschilderd te hebben naar de oude houtsneden van het *Speculum humanae salvationis* [1]), waarvan juist één jaar tevoren in 1483 Joan Veldener te Kuilenburg eene nieuwe hollandsche uitgave had bezorgd onder den titel van *Spieghel onser Behoudenisse.*

Jhr. Six is voornemens, zoodra de blootlegging zal voleindigd zijn, eene met de voornoemde houtsneden vergelijkende en den onderlingen samenhang verklarende beschrijving dier voorstellingen te geven.

Bij voorbaat hem daarvoor dankbaar, kan ik toch niet nalaten den lezer een kort verslag aan te bieden van hetgeen tot Kerstmis van het vorig jaar weer zichtbaar is geworden.

In de *noorder*absis: de stamboom van Jesse. Boven de Moeder Gods met het Kindje Jesus, in 't midden de slapende Jesse, aan de beide zijden zes figuren, waaronder waarschijnlijk David met koningskroon.

In de *zuider*koorafsluiting: het laatste oordeel. In 't eerste vak aan de noordzij de hemelpoort en aan de zuidzij de hel; in 't tweede vak Elias in de wagen met vurige paarden zijn mantel latende vallen op Eliséus als type van Christus, die ten hemel vaart.

Waarschijnlijk tengevolge van de zonniger ligging is de schildering in deze zuiderabsis beter bewaard en het

---

1) Dit *Speculum* werd als *Biblia pauperum* reproduced in facsimile from one of the copies in the British Museum" door J. Ph. Berjeau uitgegeven te Londen in 1859. Zie: *Catalogus van de handschriften en boeken v. h. Bissch. Museum te Haarlem*, No. 1131.

eikenhout hier iets blanker gebleken dan in de noorderkoorafsluiting.

In het zuiderkoor zijn ook blootgekomen vrij goed leesbare latijnsche opschriften, in fraaie gothische letters op banderollen.

In de *gewelven* der beide beuken zijn al de tafereelen gevat in randen van gothische boogjes, die distelachtige bloemen verbinden; 't zijn mooie breede ornamenten, die veel doen denken aan verluchte handschriften. Opmerkelijk is, dat die voorstellingen in de beuken eene liturgische plaats hebben, d. w. z. die van het Oud Testament zijn geschilderd op het zuidergewelf en dus aan den epistelkant en die uit het Nieuw Verbond op het noordergewelf, aan de evangeliezijde. Daarenboven zal de wél onderrichte beschouwer opmerken, dat er een goed doordacht verband bestaat tusschen de tegenover elkaar ter noorder- en ter zuiderzijde geplaatste tafereelen, waarvan enkele voorbeelden:

1. Aan de epistelzijde: de drie helden, welke het water uit Bethlehems put brengen aan David.

   Aan de evangeliezijde: de drie koningen door het sterrelicht geleid naar het Kind Jesus te Bethlehem, die na hun thuiskomst hunne landgenooten lesschen met het aqua vitae der Christelijke waarheid en genade.

2. Aan het zuidergewelf: de troon vermoedelijk van Salomon, tot wien de Koningin van Saba kwam.

   Aan het noordergewelf: het Goddelijk Kind aanbeden en met mystieke gaven gehuldigd door die Wijzen („Omnes de Saba venient caet.")

3. Links: de droom van den schenker van Pharao, later in eer hersteld.

   Rechts: Christus' geboorte [1]) in den Kerstnacht,

1) Dit tafereel heeft veel overeenkomst met de bekende voorstelling van Lucas van Leiden.

schooner dan de dagen, waardoor wordt aangekondigd het licht der genade en glorie.

4. Aan de epistelzijde: David en Goliath.

Aan de evangeliezijde: Christus door den duivel bekoord in de woestijn.

5. Aan het zuidergewelf: Samgar verslaat 600 Philistijnen.

Aan het noordergewelf: Jesus van Nazareth tegenover de bende dienst- en krijgsknechten na Judas' verraad.

6. Links: de mannaregen in de woestijn.

Rechts: de instelling van de Allerheiligste Eucharistie in het Cenakel.

Tot de versiering van een Godshuis wordt ook niet weinig bijgedragen door de *altaren*. Tot mijn spijt heb ik maar twee altaren en een kapel, naar ik vermoed, niet zonder altaar, vermeld gevonden:

1°. Een altaar „venerabilis Sacramenti" (misschien het hoogaltaar in den noorderbeuk). Het bezat eene vicarie, waaraan vermaakt was „de helft van IX^5 morgen in den dorpe van Hem onder de kerck, een koeweij sijnde omtrent een ½ morgen bij Enchuysen en aen renten sjaers 6:0:0. Van deze vicarie was in 1571 Alard Jacobsz. van Kuilenburg de bezitter [1]).

2°. Een altaar van den H. Joannes den Dooper. Aan de vicarie van dit altaar was vermaakt „omtrent 5 morgen lants" [2]).

3°. De kapel van het H. Kruis. Ze is van jongeren datum dan de kerk, waaraan ze rijzig onder twee kappen naar het noorden, dus in de richting naar de Oude Westerstraat in of na 1516 werd aangebouwd. En welke was de aanleiding tot dezen uit-

1) *Bijdragen,* IX, 141, waar nog hieromtrent vermeld wordt: »Collatrix Amsterdamensis de sanguine fundatoris, sed hic D. Alardus Jacobi obtinuit jure devoluto." Vgl. t. a. pl. XV, 65.

2) *Bijdragen,* XV, 66.

bouw? Volgens de z.g. *Divisie-Kronijk*[1]) had een meisje in Noorwegen na het ontvangen der Paasch-communie gevomeerd tegen een boom, waaraan later een crucifix was gegroeid. Dit kruis moet overgebracht zijn naar Enkhuizen in de St.-Pancraskerk, waar het bijzonder vereerd werd en die vereering zou bekroond geworden zijn door meerdere wonderlijke genezingen, ja zelfs moeten in Augustus 1515 vele aanzienlijken ter eere daaraan milde offergaven hebben gestort. Elders heb ik dit verhaal niet bevestigd gevonden, doch een feit is, dat de Kruiskapel kort hierna is gebouwd en dat in de *Acta Capituli Harlemensis* van 8 Juli 1631[2]) genotuleerd staat: „Lecta sunt a D. Secretario notata quaedam antiquitatis pro Domino Wolffio [2en pastoor van Enkhuizen na de hervorming en kanunnik] de Crucifixo miraculoso, de quo Chronica Holl., Div. 32, C. 45."

Aan het slot van deze schets van Oostelijk Enkhuizen vóór de hervorming geven wij de biografische bijzonderheden, welke hier en daar gevonden zijn over de *geestelijken*, die daar hebben gearbeid. Gelijk reeds is vermeld, werd de Kerk begeven door de Hollandsche graven. *H. v. Rijn*[3]) schrijft, dat er geen pastoorshuis was, dat de pastoor aan vast inkomen jaarlijks slechts 4 rhijnsche guldens genoot, doch uit manualia nog 51 rhijnsche guldens daarenboven ontving en verplicht was dagelijks een gelezen, maar op Zon- en Heiligendagen een gezongen H. Mis te doen en op sommige tijden te preeken. Het behoeft niet betoogd, dat die opgave van het honorarium betrekking heeft op de 15de

---

1) *De Kronijk van Hollandt*, in 1517 te Leiden gedrukt bij Jan Severts, Div. 32, bl. 433; vgl. *G. Brandt*, bl. 59.

2) *Bijdragen*, III, 157.

3) T. a. pl., bl. 361, 365.

of 16de eeuw, want in den vroegeren tijd moet er in Enkhuizen een zekere *Melchior* [1]) gearbeid hebben, een echte missionaris, die te midden van zijne visschende parochianen, welke nog al eens door hooge watervloeden geteisterd werden, aanvankelijk een vrij sober bestaan had en nu eens bij deze dan bij gene 't noenmaal genoot; later, toen het den menschen wat beter naar den vleesche ging door gelukkiger vischvangst — de lezer excuseere de contradictio in terminis! — zou hij bij de meest gegoeden ook het avondmaal hebben gebruikt en bij gelegenheid van uitvaart, maandstond en jaargetij van iederen overleden parochiaan genoten hebben een geheel brood, twee pond boter en eene kanne biers. Het verhaal komt mij wel wat onzeker voor, evenals de opgegeven tijd van zijn leven, welke door sommigen omstreeks het jaar 1100 doch door anderen vroeger en weer door anderen veel later bepaald werd.

Anno 1356 deed zekere *Willem Nanne* afstand van zijne geestelijke bediening — welke, wordt niet vermeld — en kreeg daarin tot opvolger *Jan Hert* [2]). Ik dien hier bij te voegen, dat niet buitengesloten is de mogelijkheid, dat deze beide geestelijken verbonden zijn geweest aan de St.-Gommaruskerk of misschien aan een ander geestelijk instituut.

Hendrik Roelofsz. is in of vóór 1440 als pastoor der St. Pancras gestorven en in genoemd jaar in dat herderlijk ambt opgevolgd door *Volkert Jansz.* [3]).

In 1442 wordt genoemd *Jan Thomasz.*, aan wien hertog Philips op 19 December de Costerije der kerk vergaf [4]).

---

1) *G. Brandt*, bl. 5.
2) *Bijdragen*, II, 191.
3) T. a. pl. II, 191.
4) *E. v. d. Hoof*, bl. 28.

Anno 1505 was of werd pastoor *Richard Reiniersz.*[1]). Bij de z.g. Informacie van 1514 gaf hij op, toen omstreeks 36 jaren oud te zijn en slechts 500 kommunikanten te hebben[2]). Gelijk ik hierboven heb doen opmerken, was dus toenmaals het St.-Pancraskarspel veel kleiner dan Gommerskarspel, 'twelk toen omtrent 1800 kommunikanten telde.

In 1526 was *Simon Blaeuhulck* pastoor en maakte zich verdienstelijk bij den afbouw van den Zuidertoren. Volgens *G. Brandt* schonk hij reeds in 1526 veel geld daarvoor. Toen hij later ter pelgrimstocht naar Jerusalem ging, bezat hij nog een hof aan de Oude doelen te Enkhuizen en eene pretentie op het Utrechtsch Bisdom. De man had bepaald een goed hart, want vooraleer te vertrekken verkocht hij dien hof voor *f* 300.—, maar onder voorwaarde dat de kooppenningen slechts behoefden gestort te worden, indien hij van zijn reis te Enkhuizen zou zijn teruggekeerd. Maar op de terugreis werd hij te Venetië opgeroepen naar het hemelsch Jerusalem, naar we durven vertrouwen, en wel in 1532; bij laatste wilsbeschikking bestemde hij zijne voornoemde pretentie voor de koperbekleeding der torenspits en te Venetië werd zijn graf gedekt met een steen, waarop gebeiteld waren zijn naam en zijn standplaats en zijn wapen.

In 1541 bezat *Christiaan Zeegers* een beneficie in de St. Pancras.

In 1546 wordt een zekere *Allart* als beneficiaris aldaar vermeld; misschien is hij dezelfde als *Alard Jacobsz. van Kuilenburg*, die in 1571 de vicarie op het altaar „venerabilis Sacramenti" bezat[3]). In 1558 was volgens

1) *H. v. Rijn* schrijft bl. 365 verkeerd: R. Reimerze.
2) *Bijdragen*, II, 191.
3) *Bijdragen*, IX, 141; XV, 65.

Brandt[1]), zekere *Jan* pastoor te Enkhuizen; dat zal dan wel aan de St.-Pancras geweest zijn, omdat in dat jaar *Corn. Kooltuin* pastoor der St.-Gommaruskerk was. Over dezen nieuwgezinden priester hopen wij later te handelen, maar ook pastoor *Jan* schijnt niet zuiver van nieuwgezindheid geweest te zijn. Tenminste hij is bij den Bisschop aangeklaagd geworden wegens „het bestraffen van eenige Pauselijke doolingen". Toen hij echter ter verantwoording gedaagd was, wist de Enkhuizer burgemeester Jan Albertz. Groot hem te Utrecht persoonlijk zóó te verdedigen, dat de dagvaarding werd ingetrokken [2]).

We komen nu aan het jaar 1561 en daarmee aan den ongelukkigen pastoor *Andries Dirksz.*, een man die ontzettend veel kwaad in Enkhuizen heeft gesticht, nog meer dan *Corn. Kooltuin* in Gommerskarspel.

Vóór 1561 was *Andr. Dirksz.* pastoor te Castricum, waar St. Pancras ook de kerkpatroon was. Bij zijn vertrek uit dit landelijk kerspel liet hij zijn reformatie-*mantel* achter om de schouders van zijn opvolger aldaar Jan Pietersz. en bracht zijn reformatie-*geest* over de roomschen van St. Pancras en ongetwijfeld ook van St. Gommarus te Enkhuizen. Al heel gauw werd hij na zijn aankomst alhier als 'n formeele ijveraar voor de nieuwe leer aangeklaagd bij Rudof Strackman, den West-frieschen deken, die hem ter verantwoording naar Hoorn ontbood en voorloopig bij zich hield in verzekerde bewaring. Met behulp van eenige zijner geestverwante

---

1) T. a. pl., bl. 108, 109.

2) In het voorbijgaan zij vermeld, dat in 1559 op den 2en Maart te Leuven gestorven is een groot Enkhuizer, nl. Mr. Ruard Tapper, professor aan de Leuvensche hoogeschool, inquisiteur-generaal der Nederlanden, van wiens leerlingen, naar men zegt, geen enkele van het Geloof is afgevallen. Hij vermaakte aan de armen geheel zijn vermogen en aan de bibliotheek der Universiteit zijne boeken, die waarschijnlijk in 1914 ook de prooi van 't oorlogsvuur zijn geworden.

gemeentenaren wist hij echter op 'n behendige wijze te ontvluchten buiten het dekenaat op 31 Juli 1561. Hij bleef daarbuiten zeker tot 13 December 1562, en pas na 25 Juli 1566 trad hij te Enkhuizen als „predikant" op. Wel moest hij na Alva's komst in 't volgend jaar aangeklaagd om een toegediend doopsel zich wat kalmeeren en zijn eigen moeder Trijn Jans, ook al meegesleept in de dwaling, bij vonnis van 14 April 1570 in ballingschap zien gaan, doch, nadat Enkhuizen op 21 Mei 1572 de partij van den Zwijger had gekozen, werd hij een der voornaamste verspreiders van de reformatie in en buiten de stad. Op 25 Juni 1590 presideerde hij eene synode te Hoorn; bij die gelegenheid bleek hij „geschillig met de gereformeerde kercken, namelic int stuc van de praedestinatie, maar heeft den Synodo genoechsaem contentement gedaen" [1]).

Cornelis Hendriksz., de verbannen pastoor van Kuinre vlak aan de overzijde der Zuiderzee, kende den afvalligen pastoor van St. Pancras allicht van jaren her; zoo niet, dan heeft de rustelooze missionaris tijdens zijn arbeid in Augustus 1595 te Bovenkarspel, misschien ook te Enkhuizen, ongetwijfeld veel gehoord van diens ergenissen. Hoe het ook zij, tot tweemaal toe heeft Cornelis Hendriksz. per brief getracht Andries Dirksz. van het dwaalpad terug te brengen; de tweede brief werd uit Alkmaar verzonden op 18 Juli 1596 en is te vinden in de 2de afdeeling van het 8ste deel der geschreven Sermonen van pastoor Hendriksz., die bewaard worden in de parochiale bibliotheek te Limmen [2]).

Sinds het jaar 1572 is de St.-Pancraskerk in gebruik van de Nederl. hervormden. De parochiekerk van

---

1) *Bijdragen*, XXI, 116.
2) *Bijdragen*, XV, 459.

St. Franciscus Xaverius te Enkhuizen is in 't bezit van een oud kazuifel, waarop volgens de meening van Mgr. J. J. Graaf borduurwerk uit de vijftiende eeuw, o. a. de geboorte van Christus en de aanbidding der drie Magiërs; 't welk in leenbruik is afgestaan aan het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. Wanneer de groote overeenkomst, die er bestaat tusschen de voorstelling van Christus' geboorte op de gewelfschildering en die op deze kazuifel, hiertoe genoeg grond biedt, dan zou men in dit grootendeels goed bewaard en kunstig borduurwerk een dierbaar overblijfsel kunnen zien van den katholieken eeredienst in de aloude St.-Pancras- of Zuiderkerk [1]).

De roomsche vereering van den jeugdigen Martelaar Pancratius zelven was omstreeks 1670 aan het herleven in het aan Hem toegewijd statiekerkje aan het Venedie, (eene nu gedempte verbindingsgracht tusschen Dijk en Oude Westerstraat); maar stierf ten tweede male, toen de pastoor dier statie omtrent 1720 jansenist werd. Ze ontlook echter weer in frisch-jeugdige kracht 140 jaren later, toen pastoor *Jacobus Cornelis van 't Rood* voor het onderwijs van meisjes onder leiding van de Religieusen der Congregatie van O. L. Vrouw te Amersfoort het Sint-Pancrasgesticht opende. Op 14 Augustus 1912 werd de vriendelijke parochiekerk te Enkhuizen verrijkt met een Reliek ex ossibus en op 5 Januari 1913 met een beeld (geschonken door den Heer P. Koomen) van St. Pancratius. Blij en dankbaar weerklinkt nu weer bij het Lof, dat ingevolge Bisschoppelijke permissie van 13 September 1912 wordt gehouden op elken 2en Zondag der maand in de St. Franciscus-Xaverius het lied ter

---

1) De Heer C. de Vries te Amsterdam verklaarde in 1902 aan Pastoor N. Nieuwenhuizen, dat het wel een waarde van *f* 5000.— heeft.

eere van den alouden Patroon van Oostelijk-Enkhuizen vóór de hervorming:

O edele Pancratius, Patroon der Christenjeugd,
Thans schittrend in de glorie, verwerf ons uwe deugd.
Vraag voor de Enkhuizer kindren uw deugden onverlet:
Gehoorzaamheid en reinheid en godsvrucht bij 't gebed.

II. Gommerskarspel.

Het westelijk deel van het tegenwoordig stadje Enkhuizen heette vroeger Gommerskarspel, 't welk zijn naam ontleende aan den Stichter en later Patroonheilige van Lier bij Antwerpen, St. Gummarus, aan Wien de parochiekerk van dat westelijk gedeelte was toegewijd [1]). Vóór het j.l. bombardement was de prachtige laatgothische hoofdkerk van Lier met haren kostbaren Reliekschrijn onder het altaar der St.-Pieterskapel niet alleen een geliefd bedevaartsoord maar ook de glorie van deze stad en hare omgeving. Maar niet minder fier waren en zijn nòg de Enkhuizers op hún Gommerskerk, ook Westerkerk geheeten. Ze dagteekent evenals de St. Pancras- of Zuiderkerk uit de 15de eeuw, en er ging ongeveer 100 jaar overheen, vooraleer ze haar tegenwoordige grootte had verkregen [2]). De stichting van twee dusdanige tempels c. a. in een stadje van schier 2300 kommunikanten getuigt zeer zeker van

1) Als 'k me niet vergis, is de mooie kerk te *Steenbergen* nu de eenigste St.-Gommerskerk in ons land.

De H. Gummasus was omstreeks het jaar 700 te Emblehem geboren; door den Frankischen koning begeven met een »heerlijken" titel en een uitgestrekt grondgebied, bouwde hij thuis uit den strijd tegen de Saracenen teruggekeerd, op kleinen afstand van Emblehem een kerkje ter eere van de H.H. Petrus en Paulus en hiernaast een klooster voor kanunniken, welke beide reeds in 800 de kern waren van een stadje, 't welk later is uitgegroeid tot de stad Lier. Hij stierf op den 11en October waarschijnlijk in 774.

2) *G. Brandt*, t. a. pl., bl. 24.

liefde en geloofskracht. Merkwaardig is tevens, dat de bouw van onze Westerkerk vrijwel samenviel met dien van de St. Gummarus te Lier, waar men begon in 1377 en eindigde in 1517 [1]).

Onze Gommerskerk, natuurlijk georiënteerd evenals de St. Pancras, heeft drie zeer hooge beuken, van elkaar gescheiden door twee rijen hooge zuilen, welke, bekroond door bladkapiteelen, steunen op achthoekige basementen. De koorafsluiting wordt gevormd door drie zijden van een achthoek met twee achtzijdige torentjes in de beide hoekpunten.

De St. Pancras met hare twee veel lagere kappen kreeg sinds 1450 haren monumentalen toren vóór zich; de luyden van St. Gommert maakten het plan om bóven op hun kerk een hoogen toren te zetten; de fundamenten daarvoor liggen onder de middelste kap, doch de omliggende kloosters, zegt men [2]), hebben dat belet. Toen nu in 1518 het steenwerk van den St.-Pancras-toren werd opgehaald tot den eersten omgang, bouwden de parochianen van Gommerskarspel in 1519 enkele meters ten oosten van den middelbeuk hunner kerk een houten klokkehuis, rustend op een vierkanten steenen onderbouw, ongeveer even hoog als de kappen, 't welk naast de sierlijk-grootsche afmetingen van het kerkgebouw een ietwat zonderling voorkomen heeft.

Evenals de twee torentjes aan oostelijke koorapsis, is de doopkapel aan de westzijde der kerk, ten zuiden van den ouden ingang in het middenschip, achthoekig uitgebouwd.

---

1) Zoovele merkwaardige gebedsverhooringen hadden er tijdens dezen bouw der Liersche kerk plaats — de notaris Perre vermeldt er niet minder dan 65 alleen op het jaar 1475 —, dat de H. Ridder toenmaals de Thaumaturg der Nederlanden moet zijn genoemd.

2) *G. Brandt*, t. a. pl., bl. 24.

De andere aanbouwingen ten oosten en ten zuiden dateeren niet uit den roomschen tijd.

Toen de eigenlijke bouw voltooid was, kwam de versiering van de kerk aan de beurt. In 1515 werd de zuidelijke beuk voorzien van thans verdwenen gebrande glazen, een geschenk van Dordrecht; de geschilderde glazen, die vroeger den noordelijken beuk sierden, werden in 1522 gezet ten koste van Enkhuizer gilden en waren vervaardigd door den Delftschen glasschilder David Jorisz., die volgens *Brandt* na zijn dood te Basel verbrand is om zijn vreemde leer en handelwijze.

In 1524 werd de kerk verrijkt met het „beroemde eikenhouten koorhek, dat zeker althans in sommige deelen het voortreffelijkste houtsnijwerk bevat, 't welk de 16de eeuw hier te lande heeft opgeleverd" [1]). Het bestaat uit 6 vakken; de paneelen — op één hiervan staat het zooeven vermeld jaartal —, pilasters en friezen prijken met sierlijk gecomponeerd ornamentwerk; de 6 bogen boven de kolommen bevatten aan de naar het volk gekeerde zijde de figuren van Mozes, Jozue en de vier Evangelisten.

In 1549 kreeg de St. Gommarus het groote orgel met zijn mooi front, 't welk na de laatste belangrijke restauratie nog steeds bij de gebruikelijke zomerconcerten een bron is van heerlijk kunstgenot [2]).

Het kleine orgel is 8 jaren jonger en nóg enkele jaren jonger, dus waarschijnlijk dateerend uit het pastoraat van *Mr. Baltassar Platander*, is de preekstoel, die evenals het koorhek uitmunt door kostbaar snijwerk.

In het westelijk gedeelte der kerk zijn eenige oude grafzerken uit het midden der 16de eeuw, waarvan een

---

1) *Van Arkel en Weisman*, Noordhollandsche oudheden, 1e stuk, bl. 96.
2) *D. Brouwer*, bl. 28 en 29.

in renaissance-vormen bewerkt, uit het jaar 1546 [1]).

In mijn eerste schets heb ik gemeld, dat, toen graaf Willem V in 1355 aan de „lieven en getrouwen luyden van Enchuysen ende van Gommerskarspel" tegelijk met het verlof voor een jaarmarkt van 14 dagen poortrecht verleende, beide karspelen voortaan met den éénen naam van „Vrijhede van Enchuysen" moesten genoemd worden [2]). Of de luyden van Gommerskarspel met deze laatste bepaling wel gediend waren, betwijfel ik zeer. Zelfs in het privilegie van Karel V uit 1516 vond ik o. a. distinctief „ghesonden van S. Gommert tot Enchuysen" [3]). Daarenboven, ofschoon het oostelijk deel der stad triumfantelijk „Enchusa potens mari" mocht heeten en die zee als goudmijn bezat en exploiteerde, het westelijk gedeelte beschouwde zich wellicht superieur niet alleen door den welvarenden landbouw, maar ook door het veel grooter aantal kommunikanten van hun kerspel. Vandaar dat eigenaardig onderscheid, hetwelk, naar 't zeggen van ouderen, vóór 'n 50 jaren nog zeer opmerkelijk bestond tusschen „visschers" en „burgers"; vandaar ook veel vroeger een soort van naijver tusschen beide „heterogene elementen", een zeker streven om elkaar de loef af te steken, waarvan men de sporen ook bij het bouwen en versieren hunner kerken niet kan ontkennen.

Na deze beschrijving van den uitwendigen luister van Gods huis in Gommerskarspel komt als van zelf de meer inwendige eeredienst ter behandeling.

Over de *vicarieën* heb ik tot mijn spijt weinig gevonden.

Volgens een stuk van den Deken van Westfriesland

1) *D. Brouwer,* t. a. pl., bl. 30.
2) *E. v. d. Hoof*, bl. 4 en 5.
3) *E. v. d. Hoof*, bl. 123.

uit 't jaar 1383 [1]) was er een priesterpraebende, waaraan eenige perceelen lands besproken waren. Dit zal dan de *St.-Anthonis*vicarie zijn, welke [2]) begiftigd was met „anderhalf morgen en nog twee stucken lants en noch een rietbroeck." Vervolgens was er een altaar, waaraan [3]) een kapitaal van *f* 500 geschonken was.

Of deze beide beneficies onderscheiden zijn van „in parochiali ecclesia D. Gumari vicaria, cujus professor quidam juvenis Enchusanus", waarover in een Visitatieverslag van 1571 [4]) gewag gemaakt werd, weet ik niet.

Aan de *Kosterij* was vermaakt de opbrengst van het z.g. „Kosterbon", een stuk grond ten zuiden van de St.-Pancraskerk, waarop in of na 1458 het Augustijnenconvent is gebouwd.

Buiten de parochiekerk hebben er twee kapellen gestaan in 't z.g. Westeinde (d. i. het verlengde van de tegenwoordige Nieuwe Westerstraat buiten de Koepoort). Thans behoort dat Westeinde *burgerlijk* nog steeds tot Enkhuizen, maar *kerkelijk* tot Bovenkarspel. Vroeger was dat zoo niet. Immers reeds in 1355 liep blijkens het voornoemd handvest van Willem V „de Vrijhede van Enchuysen" en dus ook het eigenlijk parochiegebied van St. Gummarus, tot aan de banne van Bovenkarspel en omvatte derhalve geheel het Westeinde, Later, in 1514, verklaarde Jan Barnaerts, vice-cureyt van Bovenkarspel [5]), dat onder zijne 800 kommunikanten begrepen waren 100 van het Westeinde, verspreid over 30 haardsteden, die bij hem parochieerden, maar rechtens behoorden tot Sint Gummarus, welk karspel in 1514

1) *H. v. Rijn*, bl. 362.
2) *Bijdragen*, XV, bl. 66.
3) *Bijdragen*, XV, bl. 67.
4) T. a. pl. IX, bl. 141.
5) Informatie B, bl. 107, zie *Bijdragen*, II bl. 186, 187.

omtreeks 1800 kommunikanten telde en waar het institutiegeld voor den Proost van 't Utrechtsch domkapittel tweemaal zoo hoog was als te Bovenkarspel [1]).

Na de reformatie, was het suburbium Enchusae sinds 't jaar 1617 aan pastoor *A. de Wolff's* herderlijke zorgen toevertrouwd [2]). Een paar jaren later kregen we in Enkhuizen 'n soort van Westersch schisma te aanschouwen: een zekere *J. de Hoogh* tegen *de Wolff!* maar zelfs hier ontmoeten we de bepaling en nog wel van de Nuntii Morra en Severini „de Westenda Enchusano pastoratui [S. Gommari] annexa, non turbanda per Strecanos." Toen de storm voorbij was, werd gemeld, dat *Petrus Poulrijck* sinds 1629 *„sub directione Augi Wolffii* agit in 't Westeynde" [3]). Daarna heeft het Westeind zeker tot 1721 een afzonderlijken pastoor gehad, geheel onafhankelijk, naar 't schijnt, van De Wolffs opvolgers in linea recta. Van 1716 tot 1721 was dat *Joannes Schaeghen.* Daar deze staat op de lijsten der Refractarii van 1716 en 1721, wil 't mij voorkomen, dat onder hem de trouwe Roomschen zijn gaan kerken in Bovenkarspel en dat zóó van lieverlee het Westeind en Bovenkarspel kerkelijk één geworden zijn.

Na deze wel wat lange uitweiding komen we terug op de kapellen, die vóór de hervorming stonden in het Westeinde. Hertog Jan III van Beieren gaf op 4 Augustus 1422 [4]) verlof niet alleen aan de *oostelijke* Enkhuizers om hun buitendijksche St.-Pauluskerk af te breken en eene nieuwe kerk binnendijks [n.l. nevens de oude St.-Pancraskapel] te bouwen, maar ook aan de *westelijke* Enk-

---

1) *Bijdragen*, XXVI, bl. 107.

2) *Batavia Sacra*.bl. 449 en 450.

3) *Bijdragen*, dl. XXXIII, bl. 368; hij was »introductus" door *De Wolff* en ook daar woonachtig.

4) *E. v. d. Hoof*, bl. 20.

huizers, dus de luyden van Gommerskarspel, om aan het Westeind eene flinke kapel te bouwen, die, aan de Noordzijde daarvan geplaatst, aan Sint Jan, volgens anderen aan Sint Stephanus [1]), toegewijd werd. Op Palmzondag 1512 in de asch gelegd, werd ze herbouwd in 1517.

Volgens aanteekeningen van Jan Simonsz. Blaeuhulk [1]) en anderen moet er een tweede, kleinere kapel gestaan hebben aan 't Westeinde dichter bij de stadspoort, doch even ver als vroeger Golgotha van Jerusalem. De vrome voorbijgangers plachten daarin voor een groot kruis hun gebed te storten; slechts eenmaal per jaar werd daarin het H. Misoffer opgedragen, wanneer nl. de plechtige ommegang buiten kwam. In 1569 werden er nog 3 openbare processies gehouden, n.l. op de 2 eerste Zondagen in Augustus en op den Zondag na 3 December [2]). Of de kleine kapel toen bezocht werd, bleek me niet. Het schijnt dat een van beide kapellen na de alteratie hervormd is tot school; ik vond tenminste een soort van reglement, in 1659 door het stedelijk bestuur gemaakt voor „'t Capelle-school in 't Westeynd" [3]).

Of er behalve op voornoemde drie dagen nog plechtige Ommegang gehouden werd op of bij gelegenheid van den H. Sacramentsdag? Wel weten we, dat in de St. Gommarus op dit feest een preek gehouden, op elken dag van het octaaf een Lof gezongen werd, waarbij de 3 Rectoren van het Caecilia-, het Clara- en het Ursula-klooster in koorkleed assisteerden. *Cornelis Laurensz.*, rector van Sint Clara, schreef omstreeks 1575, dat zijn convent vóór de alteratie den predikant, de drie voornoemde

---

1) *G. Brandt*, bl. 23.
2) *G. Brandt*, bl. 134.
3) *E. v. d. Hoof*, bl. 263.

assistenten en dengene die 't orgel bespeelde daarvoor placht te honoreeren, alle vijf heeren tezamen met de somma van XV st. [1]).

De *Batavia sacra* weet nog te melden [2]), dat de Enkhuizers vroeger, ten einde de Relieken van St. Gummarus te vereeren, gewoon waren een bedevaart te doen naar Lier.

Evenals de St. Pancras werd ook de Westerkerk begeven door de Graven van Holland en de voorgestelde geestelijken kregen hun benoeming van den Proost van 't Utrechtsch domkapittel, die in Westfriesland alleen niet minder dan 55 kerken onder zijn jurisdictie had [3]).

Nog vond ik vermeld [4]), dat er geen pastoorshuis aan deze kerk behoorde, dat de *zekere* inkomsten voor den pastoor 10 rhijnsche gulden — de opbrengst van 3 morgen land — per jaar bedroegen en daarenboven van zijn vice-cureyt 40 rhijnsche gulden per jaar in casu absentiae kon vorderen. En toch bedroeg, gelijk ik reeds schreef, het institutiegeld circa 1500 tweemaal zooveel als te Bovenkarspel [5]).

De eerste pastoor van St. Gummarus dien ik genoemd vond, was *Hentius*, die den 21en Augustus 1204 tien ponden aan de abdij van Egmond besprak.

In 1355 was pastoor *Ludolf van der Meulen* [6]), in de Grafelijkheidsregisters op 't Haarlemsch rijksarchief geheeten *L. van Molendin* [7]).

---

1) *Bijdragen*, XIX, 25.

2) T. a. pl., bl. 449.

3) *H. v. Rijn*, t. a. pl., bl. 361; *Batavia sacra* telt er ten onrechte slechts 40.

4) *H. v. Rijn*, t. a. pl., bl. 362.

5) *Bijdragen*, XXVI, bl. 107.

6) *Bijdr.* II, bl. 191.

7) *Bijdr.* XXX, bl. 338.

In 1358 werd volgens dezelfde Registers [1]) *Theodoricus de Dobbe* als kapelaan voorgesteld.

In 1383 bekleedde *Floris Meijer* het kostersambt [2]).

In 1427 en 1428 wordt in een schepenbrief en in een testament genoemd *Jacob Jacobsz. Fabri (Smit)*, priester te Enkhuizen [2]), die met zijne moeder en zijne zuster verschillende goederen schonk en vermaakte aan het St.-Ursulaklooster ten zuiden der St. Gummarus. Of hij ook aan deze kerk verbonden was?

In 1435 was pastoor *Diderijk van Zaenden*, die op Paaschavond aan St. Ursula verschillende privilegies verleende. Waarschijnlijk dateert uit zijn pastoraat het handvest van hertog Philips, d. 3 October 1433, waarbij meerdere relaties met den Deken van Hoorn geregeld werden [3]); en misschien het handvest van 1451 over de heimelijke sponsalia en de belastingen op te brengen door de geestelijken [3]).

In 1514 was *Adriaan Garbrantsz.*, — *H. v. Rijn* noemt hem verkeerdelijk Ysbrandsz. — 45 jaren oud, reeds circa 10 jaren vice-cureyt der parochie, die toen omstreeks 1800 kommunikanten telde [4]).

Omtrent 1560 was een zekere *Lieuwe*, later een propagandist der nieuwe leer, vicaris of kapelaan.

Thans doemt voor ons op de droevige figuur van pastoor *Cornelis Cornelisz. Kooltuin*, die veel onkruid in zijn parochie heeft gezaaid. Eerlijkheidshalve dient echter te worden geconstateerd, dat de groote afval in 1572 in beide parochies niet alleen aan hare beide ontrouwe herders te wijten is. Reeds vroeger broeide het in Enkhuizen; b.v. al in 1533 kwam Jan Beukels

1) *Bijdr.* XXXI, bl. 38.
2) *H. v. Rijn*, bl. 362 en 370.
3) *E. v. d. Hoof*, bl. 31.
4) *Bijdragen*, II, bl. 191.

uit Leiden propaganda maken voor Munster's nieuw Jerusalem [1]); de Oude doelen waren getuigen van bijeenkomsten van Mennonisten; zekere pastoor *Jan*, gelijk ik in de eerste schets heb verhaald, meende zich geroepen tot „het bestraffen van eenige Pauselijke doolingen [2]); vooral het onwaardig gedrag van sommige geestelijken in het dekenaat schijnt ergernis gegeven te hebben aan menigeen, die van de katholieke Geloofsleer slechts 'n zeer oppervlakkige of haast geen kennis had.

Volgens de *Batavia sacra* [3]) begon Kooltuin in *1558* het katholiek Geloof te bestrijden; dat die strijd reeds vroeger door hem aangevat werd, blijkt uit zijn *Brief aan Timotheus*, waarover hieronder meer.

Aanvankelijk was Kooltuin verbonden aan de St. Laurens te Alkmaar, waar hij in 1551 als lid van het daar bestaand Papengilde werd ingeschreven [4]). Reeds in het eerste jaar van zijn priesterlijke bediening aldaar was hij nieuwgezind, zoodat hij herhaaldelijk ernstig vermaand werd door Martinus Duncanus. Wanneer Kooltuin uit Alkmaar naar Enkhuizen verplaatst werd, is mij niet gebleken, doch zeker in 1558 was hij pastoor van S. Gommarus, want in dit jaar werd hij wegens zijne preeken naar den Haag ter verantwoording geroepen voor den inquisiteur Mr. Ruard Tapper. Ofschoon hier van 13 kettersche stellingen aangeklaagd, — hij schijnt „geluyterd" te hebben [4]) — weigerde hij te antwoorden. Toch veroordeelde Tapper hem niet, maar vermaande hem tot terugkeer naar de aloude Moederkerk onder ernstige waarschuwing tegen relapsus. Als geboren Enkhuizer schijnt Tapper invloed gehad te hebben op

---

1) *Bijdragen*, XXI, bl. 166.
2) *G. Brandt*, t. a. pl., 109, 108.
3) Bl. 449.
4) *G. Brandt*, bl. 111.

Kooltuin, want, ofschoon niet dadelijk, staakte hij toch spoedig zijne preeken en na eene nieuwe dagvaarding van den onder-inquisiteur Franciscus Sonnus verliet hij zijn parochie en keerde terug naar Alkmaar. Na korten tijd werd hij hier aan de St.-Laurenskerk de opvolger van den gestorven pastoor Laurens Jacobsz. Zas. 't Was echter van korten duur, want ook hier las hij geen Mis en reeds na twee preeken werd hij gesuspendeerd door den Vicaris van den Utrecht, vanwaar, nog altijd in 't jaar 1558, de onder-inquisiteur Nicolaas de Castro naar Alkmaar kwam.

Kooltuin vluchtte nu naar Embden met .... Geertruid van Foreest!! Hier publiceerde de oppervlakkige man zijn *Evangelie der armen*, eene uiteenzetting van zijne godsdienstige opinies met z.g. bewijzen hiervoor, voorafgegaan door zijn *Brief aan Timotheus*, bij wijze van Voorrede, gedateerd 12 Januari 1559[1]), waarin hij zijn wedervaringen in 1558 verhaalt en het weigeren van verantwoording, zijn vlucht enz. tracht te verdedigen. Te Embden werd hij predikant. Genoemde Geertr. van Foreest, die hij tot vrouw genomen had, werd op 25 April 1560 moeder van een zoon; het kind stierf 25 Mei d.a.v. en de moeder 3 dagen later[2])!! Hij zorgde tevens, dat Holland van predikanten werd voorzien; zoo adviseerde hij zijn vriend Claes Scheltus, die als pastoor van St. Maarten bij Alkmaar zes kinderen had, een beroep als predikant naar Amsterdam aan te nemen. We ontmoeten hem later te Leeuwarden en predikend te Alkmaar[3]), ja zelfs te Rotterdam, ook al in de St. Laurens, kort nadat hier op 14 November 1572

1) Nauwelijks een maand hierna, nl. op 7 Februari werden zijne goederen te Alkmaar verbeurd verklaard.

2) *Bijdragen*, XXI, bl. 168.

3) *C. W. Bruinvis*, Te Alkmaar in den Geuzentijd.

gebeeldstormd was [1]), maar of hij ook te Enkhuizen terug geweest is en hoe de arme man gestorven is, weet ik niet.

Mr. Baltassar Platander was zijn opvolger te Enkhuizen [2]) en, naar ik vermoed, de laatste pastoor van de fiere Sint Gummarus.

Men was hier over 't algemeen nog Roomsch genoeg om bijv. in 't jaar 1555 de twee oorlogschepen, die toen ter bescherming van de 160 Enkhuizer haringbuisen werden uitgerust, „Sint Gomer" en „Sint Pancras" te doopen; om zelfs in 1568 aan de Regulieren van Onze Lieve Vrouw ten Nieuwlicht te Westerblokker, toen een langer verblijf in hun convent wegens het volk van Brederoo ongeraden scheen, een woonplaats binnen Enkhuizen aan te bieden [3]); om, zooals boven reeds verhaald is [4]), nog in 1569, tenminste driemaal openbare processie te houden.

Intusschen het uitgestrooide onkruid schoot omhoog, vlug en woest. Op 7 December 1558 reeds werd Jan Buidelmaker verbannen, omdat hij Kooltuins geschrift openlijk te koop had aangeboden. Hetzelfde wedervoer 8 dagen later Frans Wiggers om het lezen van Menno Symonsz. [5]). Medio 1561 nam de pastoor van de St. Pancras Andries Dirksz., die het onkruid-zaaien van zijn vroegeren ambtgenoot had overgenomen, na uit de verzekerde bewaring bij deken Rud. Strackman te Hoorn ontsnapt te zijn, de vlucht. In 1566 op 25 Juli hield Pieter Cornelisz. van Alkmaar voor 't eerst een openbare predikatie over de nieuwe leer achter

---

1) *Bijdragen*, XIX, bl. 175.
2) *H. v. Rijn*, t. a. pl., bl. 365.
3) *Bijdragen*, XXXIII, 437, 438.
4) *G. Brandt*, t. a. pl., bl. 133, 134.
5) *G. Brandt*, t. a. pl., bl. 119.

Grootebroek ook voor lui van Enkhuizen; sinds dezen tijd preekte Kooltuins vroegere kapelaan Lieuwe het „suyvere Evangelium" op het z.g. „Mullem" buiten de Noorderpoort en hervatte de inmiddels teruggekeerde Andries Dirksz. zijn aanvallen op 't oud Geloof [1]). Ofschoon de Mater van het St.-Ursulaklooster in 1566 met het oog op de beeldstormerij èn nonnen èn papieren en zich zelve in veiligheid bracht [2]), heb ik over dat jaar geen sporen van die verwoesting in de beide kerken ontdekt. De komst van Alva in 't vólgend jaar bracht eenige reactie, ook in Enkhuizen; want meerdere nieuwgezinden werden gestraft, hielden zich schuil of verlieten de stad; zelfs de moeder van pastoor Andries Dirksz., gelijk ik reeds schreef, werd op 14 April 1570 verbannen. Maar toch wist zijn evenknie, de predikant Richard Claesz. in datzelfde jaar 1570 met Dirk Sonoy geheime onderhandelingen aan te knoopen om Enkhuizen van Alva af te trekken en te doen overgaan tot de partij van Prins Willem den Zwijger. Toen dit laatste plaats greep op 21 Mei 1572 was dan ook de afval van het katholiek Geloof te Enkhuizen zóó groot, dat niet alleen de St. Pancras [3]) maar ook de grootsche St. Gommarus [4]) den hervormden in handen vielen, dat Enkhuizers op den 1en Juni d.a.v. in De Streek „alle kerken gebroken en vele huizen geplunderd hebben", gelijk Bossu reeds

1) *G. Brandt*, bl. 128.

2) *H. v. Rijn*, bl. 369.

3) Zouden toen misschien de nu open nisjes aan de buitenzijde dezer kerk van de beeldjes zijn beroofd?

4) Als ge door het in 1603 aangebouwd zuiderportaal deze kerk binnentreedt, kunt ge ter gedachtenis hieraan het op twee balken in gulden letteren geschilderd vers lezen:

Int jaer vijftienhondert tseventigh twee
Is door Jehovae crachtighe hant
't Pausdom verstooten uit dese stee,
De ware relygie daerin geplant.

den volgenden dag aan Alva schreef, en zelfs hun wandalisme uitoefenden te Edam [1]), dat Enkhuizen werd uitgekozen om kort hierna 5 Alkmaarsche Minderbroeders ter dood te brengen en dat op de hier 6 Juli 1573 gehouden synode, mede door toedoen van Richard Claesz., aan 5 nieuwgezindachtige priesters van Tessel vrij autocratisch de les werd gelezen [2]).

De bezittingen der St. Gomaruskerk zullen wel behoord hebben tot de geestelijke goederen, waarover de gedeputeerden van het Noorderkwartier op 12 Mei 1584 hebben besloten, dat Alkmaar, Edam, Monnikendam, Purmerend, Hoorn, Medemblik en Enkhuizen, ze, in zoover ze tot dat kwartier behoorden, onderling maar zouden verloten, ten einde zich schadeloos te stellen voor de oorlogsuitgaven, en elkaar zouden bijstaan tegen alle oppositie van de Staten van Holland en anderen, welke afspraak contractueel 4 dagen later geteekend werd [3]).

Spoediger dan de eeredienst van St. Pancratius herleefde te Enkhuizen die van den H. Gummarus, want, gelijk boven is vermeld, reeds 7 Juni 1619 gelast de nuntius Morra „introducere Alsium [J. de Hoogh] in pastoratum S. Gommari Enchusae" [4]). Doch niet J. de Hoogh werd, maar *Aug. de Wolff* bleef de wettige herder der St.-Gommarusstatie en had in 1716 tot opvolger *Joannes Knotter*, onder wien de statie jansenist is geworden. Het tegenwoordig jansenisten-kerkje aan de Breedstraat heet nog Gommaruskerkje. De roomsche

1) In 1565 had de Edammer pastoor Meyndert II van Enkhuizen een bezoek gebracht eerst aan zijn geboortestad en daarna »ter consultatie" aan Brussel. Zou er misschien verband bestaan hebben tusschen die bezoeken en dat wandalisme te Edam, 'twelk voor de Enkhuizers nu juist niet in de buurt ligt?

2) *Bijdragen*, VIII, bl. 99; XXXI, bl. 85, 86; XXXII, bl. 459—463.

3) *Bijdragen*, XXXIII, bl. 432.

4) *Bijdragen*, I, bl. 329.

vereering van den H. Lierschen Belijder herleefde andermaal te Enkhuizen op 24 Juli 1910, toen aan diezelfde Breedstraat schuins tegenover dat kerkje het gebouw voor R. K. Vereenigingen aan Hem werd toegewijd. Op 14 Augustus 1912 werd de St. Franciscus-Xaverius-parochiekerk verrijkt met een mooie Reliek en op 11 October d. a. v. met een kloek beeld van den ridderlijken H. Gummarus, wiens feest nu weer jaarlijks op 11 October wordt gevierd [1]), wiens Lof ingevolge Bisschoppelijke premissie van 13 September 1912 maandelijks op den 3en Zondag wordt gezongen, waarbij dankbaar het blijde lied weerklinkt:

Sint Gommarus, wij vereeren Uwe grootheid in deez' stond,
Zooals die in vroegre eeuwen in Gods huis hier werd verkond.

III. Kloosters vóór de hervorming.

Enkhuizen bezat vóór de hervorming drie eigenlijke vrouwenkloosters, een beggijnhof en een mannenklooster, welke we nu achtereenvolgens hopen te beschrijven.

Het Sint-Ursulaklooster.

Dit convent, ook het zuiderklooster genoemt, komt het eerst aan de beurt, omdat het de oudste brieven heeft.

De heer G. Schild Jzn., gemeenteraadslid te Enkhuizen, heeft in Juli 1909 eene brochure „Het Weeshuis" uitgegeven om te bepleiten, dat het tegenwoordig z.g. gereformeerd weeshuis zijne rijke inkomsten niet uitsluitend voor enkele *Nederlandsch-hervormde* weezen behoort te besteden. Deze schets moge tevens bewijzen,

1) Zie: Missae propriae Sanctorum Episc. Buscoduc. ad 11 October, waar deze Oratie aangegeven staat: Deus, Angelorum decus et gaudium, Qui gloriosum nominis Tui Confessorem Gummarum signis mirabilem demonstrasti, propitiare populo supplicanti, ut, qui Ejus commemorationem celebrat, Ejus sacro interventu salutaris aeternae portum inveniat.

dat de helaas later vruchteloos gebleken pogingen van den niet-katholieken schrijver gerechtvaardigd waren niet alleen, gelijk hij als grond aangeeft, omdat het zeker tot 1780 als een *burger*weeshuis werd beschouwd, waarvoor in de 17de eeuw roomsch geld werd gefundeerd en waarin ook roomsche kinderen werden verpleegd, maar ook door den roomschen oorsprong en het roomsch grondgebied en de roomsche schenkingen en legaten van en aan St. Ursula c. a.

Toen de Mater van dit klooster in het jaar 1566 de beeldstormerij ontweek [1]), heeft ze de oude stukken van haar gesticht, in een houten kist gesloten, ter hand gesteld aan een aanzienlijk en goed-katholiek Enkhuizer, van wien ze zijn overgegaan op diens erfgenamen. Dezen bewaarden de kleine kostbare verzameling met groote zorg en lieten de stukken afschrijven omstreeks 1700 door Cornelis van Alkemade, van wien H. v. Heussen schreef [2]): „Van het St.-Ursulaklooster is eene nauwkeurige en volledige beschrijving gemaakt door Cornelis van Alkemade, patriarum rerum apprime studiosus." Waar de oorspronkelijke stukken gebleven zijn, is mij niet bekend evenmin als de „nauwkeurige en volledige beschrijving" van C. v. Alkemade. Deze schets is hoofdzakelijk bewerkt naar de kopie der oude stukken, welke bij *H. v. Rijn* [1]) zijn afgedrukt.

Het St.-Ursula werd voltooid in 1420, en men meent dat reeds in 1385 de bouw ervan begonnen is [3]), ter plaatse waar nu het fiere en mooie „gereformeerde weeshuis" staat. Het werd ook het *zuider*klooster genoemd, omdat het ten zuiden van de Westerstraat en dus ook van de St.-Gommaruskerk stond, in tegenstelling

1) *H. v. Rijn*, bl. 369 v.v.
2) *Batavia Sacra*, bl. 449.
3) *G. Brandt*, bl. 21.

met het ten westen dezer kerk gelegen St.-Caecilia-convent, dat daarom het *wester*klooster heette. De nonnen waren Franciscanessen van de reguliere 3de Orde van boetvaardigheid.

De oude bescheiden berichten dat er in 1421 een altaar in 't klooster geplaatst werd, naar ik vermoed, in eene voorloopige bedeplaats, want van een vasten rector of pater wordt eerst in 1431 melding gemaakt. Op den 8en Maart van zooeven genoemd jaar verleende Andries van Scorel, proost van Westfriesland aan alle mannelijke en vrouwelijke franciscanen van boetvaardigheid verschillende privilegies in zake het bezitten van een kapel en van een eigen kerkhof met het recht hierop te begraven, het kiezen van een biechtvader, de exemptie ten tijde van interdict, het aannemen van een biechtvader, de exemptie ten tijde van interdict, het aannemen van eene gestrengere levenswijze enz., doch alles met inachtneming van het Jus Canonicum en de rechten van den pastoor, in wiens kerspel het betrokken klooster gelegen was. Van dit algemeen privilegie werd op verzoek van St.-Ursula's rector *Jacob Jacobsz.* ten bewijze voor zijn kloostergemeente in hetzelfde jaar 1431 een afschrift gemaakt door Hendrik Bruininx en aan dit stuk is eene in 1437 door Gysbert Rietvelt opgestelde confirmatie gehecht.

Het schijnt echter, dat de pastoor aanvankelijk niet geneigd was het nog zoo jeugdig klooster die privilegies te laten genieten. Want pas op Paaschavond van het jaar 1435 verleende Dideryk van Zaendem, pastoor der St. Gommarus, in een gezegeld stuk zijne goedkeuring, dat St.-Ursula, een eigen biechtvader mocht kiezen, die de H. Mis opdragen, preeken en de H. Sacramenten toedienen zou, ten nutte niet alleen van de nonnen maar ook van hare vaste kostgangsters, dat

het een kapel en een eigen kerkhof mocht bezitten met het recht hier te begraven de nonnen, hare vaste kostgangsters, de rectoren en hunne huisgenooten, doch niet de andere parochianen; verder werd door den pastoor bepaald, dat het convent bij elke overtreding van laatstgenoemde beperking binnen 30 dagen na de begravenis aan hem betalen moest een oude schild van goede fransche munt, en geëischt als jus stolae dat jaarlijks binnen het octaaf van Paschen 4 loot zuiver zilver of de waarde ervan hem zou worden voldaan.

Nadat nu de wederzijdsche verhouding tusschen den parochiepastoor en de kloostercommuniteit geregeld was, wijdde op 18 September van hetzelfde jaar 1435 Martinus, vicaris-generaal van den bisschop Walraven van Meurs, „met toestemming van den pastoor" (zooals uitdrukkelijk vermeld werd in de officieele wijdingsoorkonde) het altaar in de kloosterkapel ter eere van S. Ursula met Gezellinnen, Sint Agnes en Sint Catharina. Hij stelde het anniversarium dedicationis op den 1en Zondag na S. Lambertus, bisschop en martelaar, en verleende een aflaat van 40 dagen aan al degenen, die na eene rouwmoedige Biecht op dien jaardag of op eenige andere (in de oorkonde opgenoemde) feesten de kapel bezoeken of het klooster begiftigen zouden.

En vrome vrienden en vriendinnen hebben Sint Ursula dan ook begiftigd. Zoo gaf Tade, de weduwe van Dirk Willemsz., een huis bij schepenbrief van St.-Anthonisdag 1427 en op St.-Catharinadag d.a.v. werd bij schepenbrief aan het klooster geschonken een huis met erf gelegen bij de Westerkerk door den Enkhuizer priester Jacob Jacobsz. Fabri (Smit), diens zuster Ebela en hun beider moeder; deze 3 laatstgenoemden vermaakten daarenboven aan St. Ursula bij testament voor den notaris Aalbert Volkertsz. Smit op 6 April

1428 verscheiden goederen, waaronder twee huizen bij de Zuiderkerk. Eenigen tijd later werd een gift van 44 rhijnsche gulden geschonken door Catharina Laurensdr. en hare zuster Agatha en hare moeye Wyna te Hailem [?]. Uit erkentelijkheid hiervoor werd op 't Octaaf van H.-Sacramentsdag 1433 aan de weldoenster schriftelijk beloofd door den rector Jacob Jacobsz. en de mater Ave (Eva) Volkertsdr. bijzondere gemeenschap in de goede werken der conventualen en eene wekelijksche H. Mis voor hare drieën en hare vrienden, zoolang het klooster bestaan zou.

Uit het bovenstaande blijkt, dat *Jacob Jacobsz.* zeker van 1431 tot 1433 rector van St. Ursula geweest is. In 1440, niet in 1428 of 1430, zooals *Brandt* schrijft [1]), was hij opgevolgd door rector *Herman*, door of onder wien in 1457 een afzonderlijk rectoraat gebouwd werd. Dit huis met omgeving kreeg den naam van Patershof en besloeg langzamerhand, zich uitstrekkend van de Westerstraat tot de binnengracht aan den Dijk, het terrein, waarop nu staan de vergader- en concertzaal „de Westfriesche Munt", het geheel-onthouders-koffiehuis en logement (met zijn mooien, hoogen oud-hollandschen, door het jaartal 1611 gemerkten gevel), het gebouw van het departement Enkhuizen der Mij. tot Nut van het Algemeen (in den wandel 't Zeekantoor genoemd) en het H. B. School-gebouw. *Brandt* schrijft [1]), dat de deken van West-Friesland, die niet altijd te Hoorn woonde, later in het patershof meermalen zijn intrek heeft genomen, niet alleen wanneer hij kwam zeenen, bij welke gelegenheid de burgemeesters bij hem te gast gingen [2]), maar ook voor langeren tijd. Op 2 Maart 1487 [3]) stuurde

1) T. a. pl., bl. 21, 33.

2) Zie: *Oostelijk Enkhuizen vóór de hervorming*, bl. 394, 395.

3) *Bijdragen*, XXVI, 101.

het stadsbestuur van *Enkhuizen* naar het Utrechtsch Domkapittel eene verdediging van deken Jan Jacobsz. tegenover tegen hem ingebrachte beschuldigingen; zou dit niet eenige aanwijzing bevatten, dat de deken zich als metterwoon gevestigd had in het patershof, 't welk voor rectorsverblijf alleen vrij uitgestrekt was? *D. Brouwer* [1]), die den bouw van het patershof in 1467 stelt, zegt (doch te exclusief), dat het bestemd was voor den dienst van den deken van West-Friesland.

Doch meer dan door het stichten of het helpen stichten van het patershof maakte rector Herman zich volgens *Brandt* [2]) verdienstelijk door het bijleggen van geschillen en het herstellen van den vrede, waartoe hij een bijzonderen takt had en waartoe hij vaak te hulp geroepen werd.

Het convent kreeg in verloop van tijd zelfs een eigen brouwhuis, want in een keur van 1513 wordt gewag gemaakt van het rieten dak daarvan.

De rector *Diderijk Claasz. van Zwolle* stichtte bij notarieel testament van 9 November 1518 vier wekelijksche Missen, te weten: eene voor de Overledenen op Maandag, eene ter eere van Sint Anna op Dinsdag, eene ter eere van de Allerh. Drieëenheid op Woensdag en eene ter eere van O. L. Vrouw op Zaterdag, te lezen door den tijdelijken rector; indien echter de aangegeven Intentie door de Rubrieken werd verboden, dan moest er in de Mis eene commemoratie daarvan gehouden worden. Daartoe legateerde hij 216 gulden aan het klooster onder beding dat de rector, mits hij de Intenties getrouw celebreerde, jaarlijks een stipendium van 12 gulden zou ontvangen. Dit legaat werd schriftelijk geaccepteerd door

---

1) Gids van Enkhuizen, bl. 32.

2) T. a. pl., bl. 21.

de mater *Grietje Pietersdr.* en de procuratrix *Geertje Dirksdr.* en op 14 November 1520 bekrachtigd door den Proost van Westfriesland.

In 1531 was deze edelmoedige Stichter overleden of verplaatst, want toen fungeerde *Jacob Burchertsz.* als rector, terwijl *Cornelia Arentsdr.* mater en *Debora Simonsdr.* procuratrix was.

In 1551, — dus waarschijnlijk onder het bestuur van *Renesse Westphaling* [1]), die tenminste in 1550 mater van St. Ursula was — werd een weeshuis gesticht ten oosten van de kloostergebouwen en vlak hiernaast, op de plaats waar nu oostelijk van het „gereformeerd weeshuis" het merkwaardig gebouw staat, dat inwendig ingericht is tot wasch- en drooggelegenheid ten dienste van het weeshuis, en waarvan de gevel in 1905/06 opgetrokken is uit het gebeeldhouwd materiaal en eene allertrouwste kopie is van den gevel van het oude armenweeshuis.

Boven hebben wij reeds vermeld, dat in 1566 de Overste van St. Ursula niet alleen hare nonnen maar ook de oude bescheiden van haar klooster in veiligheid heeft gebracht.

In 1572 hield de Zwijger eenige dagen zijn verblijf in het Patershof, 'twelk sinds dien tijd Prinsenhof genoemd werd, zooals nú nog de zuidoostelijke verbinding van Dijk en Westerstraat daarachter officieel Prinsenstraat (in den wandel Tabakstraat) en eene naburige gracht Prinsengracht (in den wandel Hoornsche veer) wordt genoemd.

De Zwijger had 27 Maart 1573 besloten [2]): „Noopende de landen ende goeden der [Enhuizer] kloosters is zijne Excellentie tevreden, dat dezelfde onder bewaarnisse

1) De familie Westphaling of Westphalen was uit Enkhuizen; zie *Bijdragen*, XV, 408; XVIII, 162 en XIX, 20 v.v.

2) *G. Brandt*, t. a. pl., bl. 193.

ende administratie van goede, ghetrouwe en bequame persoonen beheert ende naar goeddunken van burgemeesters ende regeerders der stede van Enkhuisen verdeylt worden onder den armen, als gasthuyse, weeshuyse, provenhuyse, huyssitten ende diergelijcke arme huysen, mits dat die conventualen van behoorlijcke woonplaetse, alimentatie ende betamelijcke onderhoudt voorsien worden, soolange die in leven sullen wesen."

Spoedig hierna werden ook de eigenlijke kloostergebouwen van St. Ursula door het stadsbestuur bestemd tot huisvesting en verpleging van „schamele arme Weeskinderen", voorloopig alleen Enkhuizers beneden de 10 jaar[1]), dus tot *burger*weeshuis.

Overeenkomstig die bestemming werden tijdens de 17de en de 18de eeuw daarin dus ook roomsche kinderen verpleegd, echter niet altijd ten voordeele van hunne ziel, b.v. uit de Vroedschapsnotulen van 't jaar 1651 blijkt, dat er geklaagd was over een apotheker te Enkhuizen, omdat hij een weesmeisje van *roomsche* ouders, bij hem uitbesteed op kosten van het weeshuis, niet voldoende opvoedde in de *gereformeerde* religie. En toch had bij 't begin der 17de eeuw een roomsch Enkhuizer aan dat weeshuis een fonds vermaakt, 'twelk in 1665 ter beschikking werd gesteld door 2 roomschen, die het als belast met vruchtgebruik tot laatstgenoemd jaar onder hun beheer hadden gehouden.

In 1780[2]) werd er te Enkhuizen andermaal en in 1863 door pastoor Jacobus Cornelis van 't Rood voor de derde maal een roomsch weeshuis geopend, maar zonder blijvenden duur. Ik eindig deze schets met de hoop uit te spreken, dat Gods zegen een duurzamen

---

1) *E. v. d. Hoof*, bl. 176, 177.
2) Zie: *G. Schild Jzn.*, Het Weeshuis.

bloei moge schenken aan het op St.-Nicolaasdag 1910 te Enkhuizen voor de vierde maal begonnen liefdewerk: de verpleging van R.K. arme oudelieden en weesmeisjes, welke sinds den 1en September 1913 door de Eerw. Zusters der Amersfoortsche Congregatie van O. L. Vrouw (die zich aldaar reeds sinds 1 September 1854 wijden aan het onderwijs in het St.-Pancrasgesticht) geheel belangeloos behartigd wordt in het St.-Nicolaasgesticht aan de Oude doelen, 'twelk zeer bescheiden grenst aan het ruim grondgebied van het voormalig St.-Ursulaklooster.

Ten slotte een lijstje van de rectoren, maters en procuratricen van St. Ursula, wier namen in deze schets voorkomen:

Rectoren:	*Maters:*	*Procuratricen:*
Jacob Jacobsz. 1431, 1433.	Ave (Eva) Volkertsdr. 1433.	Geertje Dirksdr. 1518.
Herman. 1440, 1457.	Grietje Pietersdr. 1518.	DeboraSimonsdr. 1531.
Diderijk Claasz. v. Zwolle. 1518.	Cornelia Arentsdr. 1531.	
Jacob Burchertsz. 1531.	Renesse Westphaling. 1550.	

Het Sint-Claraklooster.

Voor het bewerken van de geschiedkundige schets van dit klooster waren van belang de aanteekeningen van den laatsten rector van dit convent *Cornelis Laurensz.*, welke door de onvermoeide zorgen van den Alkmaarschen gemeente-archivaris, den Heer C. W. Bruinvis, werden afgedrukt in deze *Bijdragen*, dl. XIX, bl. 21—27. Die aanteekeningen zijn hoofdzakelijk eene opgave van hetgeen hij als Rector te doen had, n.l. welke Intenties wekelijks gelezen, welke Memories jaarlijks gehouden en op welke feestdagen de zeven getijden voor de communiteit in de kapel gebeden moesten worden alsook eene opgave van de honoraria voor den Rector [1]).

1) Ze zijn, helaas niet voltooid, in een boekje van 16 bladz. klein 8⁰ geschreven in of na Mei 1582. Dit boekje is in handen gekomen van de katholieke Familie Westphalen te Enkhuizen. Op het eind der

Het St.-Claraklooster lag ten oosten van de St.-Gummaruskerk en aan de noordzijde van de Oude Westerstraat, dus vlak tegenover het klooster van Sint Ursula en Gezellinnen. De bouw, in 1441 begonnen, was 24 jaren later voltooid [1]) en het klooster werd betrokken door Clarissen [2]), terwijl hare zuidelijke overburen slechts Tertiarissen de Poenitentia van Sint Franciscus waren.

De kloosterkapel, aan den H. Eucherius toegewijd, was waarschijnlijk ook in 1465 voltooid.

Het convent der arme Clarissen heeft vele weldoeners gehad. Dit blijkt niet alleen uit de hieronder volgende fundatoren maar ook uit het terrein, 'twelk langzamerhand door de kloostergebouwen werd ingenomen, 'twelk zich n.l. uitstrekt oostelijk van het St.-Gummarusklokkehuis tot en met de plaats, waarop vóór eenige jaren twee heerehuizen ten oosten van het gebouw voor gymnastiek en rijksnormaallessen gezet zijn en noordelijk van de Westerstraat tot de Driebanen. *D. Brouwer* [3]) beweert dat de kapel gestaan heeft op de plaats der beide heerenhuizen; alleen het gebouw voor gymnastiek enz., 'twelk in de 18de eeuw de turf*kerk* heette, en 'twelk niet alleen georiënteerd is maar ook nog een soort van absis heeft, herinnert nog eenigszins aan hetgeen hier sinds lang verdwenen is.

Gelijk rector *C. Laurensz.* aanteekende, waren er wel 8 wekelijksche Missen gefundeerd, n.l.

17de eeuw was het in bezit van den advocaat Adriaan Westphalen te Alkmaar, die er eene door het verbleeken van den inkt bijna onleesbare superscriptie, eene goede bewaring aanbevelend en eindigend »alcmarie 1683 en 1694" opzette. Nu schijnt het eigendom te zijn van den Heer C. W. Bruinvis.

1) *H. v. Rijn,* bl. 368.

2) Zie het H. S. over de Franciskanen in de Nederlandsche Provincie, *Bijdragen,* XX, bl. 183.

3) Gids voor Enkhuizen, bl. 35.

voor den Zondag door Allert Allertsz. en echtgenoote en een tweede H. Mis door Freeck Oriaertsz.;

voor den Maandag door Vrouwe [waarsch. Veronica] Arentsdr., in of even vóór 1563;

voor den Dinsdag door Heer Victor en Duue Arentsdr.;

voor den Woensdag door een(e) onbekende;

voor den Donderdag door Albert Albertsz. en zijne echtg. Vrouwe Arentsdr.;

voor den Vrijdag 2 H. Missen door onbekenden,

en op een (niet gedetermineerden) dag per week door de geprofeste zuster Diewer Jans te Haarlem.

Behalve deze fundatoren behoorden ook tot de weldoeners, van Sint Clara, van welke in den loop des jaars „Memorie" gehouden werd, de families Tapper en Westphalen, [Eduarda stierf daarin an° 1571 en Renesse was in 1550 mater van St. Ursula aan de overzijde], Mr. Frederik Pietersz. en Mr. Jan Maertsz., pastoor Ysbrand Hendriksz. van Coldo (?) en familie, de rector *Mr. Jacob Dirksz. van Edam*, Jan Outgersz. en echtg. Dieu Jans en haar zuster Teet Folkertsdr., Riewert Claesz. en familie, Harme Pietersz. en echtgenoote, Freek Dirksz. en familie, Zeger Albertsz., Mr. Ysbrant Albertsz. en zijn broeder Mr. Albert Albertsz. Langwambis, de vroegere rector *Gerrit Frederiksz. Crab*, de Alkmaarsche rector Simon Dirksz. Pax van Enkhuizen met zijne ouders, Pieter Pietersz. Cruyff, die 400 gulden aan het convent legateerde en eindelijk Aefje Baniaert, huisvrouw van Adriaen Jansz. Westphalen, die in 1562 dertig k. gulden [jaarlijks ongeveer 36 st. losrenten doende] gaf, om op 4 Maart jaarlijks memorie te houden van haar en haar man alsook van Nanning Tapper en echtgenoote Freeck en dezer kinderen Mr. Ruart, Frans, Margriet en Barbara.

Er bestond in Sint Clara het gebruik dat op 23

„hoichtijts"-dagen in het jaar, waartoe natuurlijk de feestdagen van St. Clara, St. Franciscus en St. Gummarus (11 October) behoorden, „den seven ghetijden inder kercken voor den ghemeente vander pater gelesen werden, beginnende met den eersten vesper." Aardig is het na deze aanteekening bij rector *Corn. Laurensz.* te lezen, dat op „S. Claren en Sinte Franciscus dagen aen des paters tafel wordt beweesen den beleefth. ende dancbaerh. van het convent nae der ouersten goetduncken" [1]).

Natuurlijk zal het in de refter der nonnen op die feesten ook wel beter dan gewoonlijk geweest zijn. Het schijnt dat, ondanks al de bovenopgesomde fundaties en weldoeners, de spijs der Clarissen gewoonlijk sober was; want de jaarlijksche renten van 36 st. ongeveer, door Aefje Baniaert gelegateerd, moesten hoofdzakelijk dienen om op den Memoriedag de nonnen te onthalen op „witte brood".

Een tweede gebruik was, dat St. Clara niet alleen aan de 5 priesters, die op H.-Sacramentsdag en gedurende het Octaaf hiervan in de St.-Gummaruskerk officieerden een honorarium aanbood [2]), maar ook aan de (gewoonlijk 7, waaronder steeds de 3 rectoren der „drie susteren conventen tenchuysen") priesters, die „tsamen geroepen werden tot der vigiliën" omstreeks St.-Paulus-bekeering in het St.-Claraklooster (waarop de memorie van pastoor Ysbrant Hendriksz. van Coldo (?) en familie gehouden werd), omstreeks de Vigilie van St. Jacob in het St.-Ursulaklooster en omstreeks Alleheiligen in het St.-Caeciliaconvent. Telkens werden dan den officiant „daert office wert gedaen" 3 st. en aan de andere priesters 2 st. aangeboden.

---

1) *Bijdragen*, XXI, bl. 27.

2) Zie de schets: *Gommerskarspel*, bl. 415, 416.

Dat de rectoren van St. Clara Minderbroeders-Observanten waren volgt uit het bovengenoemd H. S. [1]): „Fuit coenobium Clarissarum Primae Regulae Enchusae sub patrum nostrorum directione." Als rectoren vond ik vermeld:

Gerrit Fredericsz. Crab, *Noorman* bijgenaamd door Adr. Westphalen, die hem noemt als medestichter van eene vicarie in de Alkmaarsche Sint Laurens op 21 September 1430 [2]). Is dit zoo, dan zal hij de *eerste* rector geweest zijn. Uit zijn rectoraat dateeren de annotaties van 2 gefundeerde Missen in het nog in 1572 aanwezig „gheschreven missael boeck".

Gerrit Volkertsz., die vermeld wordt als boedelredder van een rector van St. Ursula zonder jaartal [3]).

Mr. Jacob Dirksz. van Edam in 15 . . . Van hem werd in St. Clara omstreeks 9 Februari memorie gehouden „met vier keersen".

Mr. Cornelis Laurensz., die reeds in 1563 als zoodanig in functie was. Na de alteratie van zijn klooster in 1572 bleef hij in of bij Enkhuizen tot 1582, in welk jaar „sijn ick uytlandich geworden inde meymaent", gelijk hij zelf bericht in zijne Aanteekeningen [3]).

De kloostergebouwen zelve werden door de stedelijke regeering bestemd tot een oude-mannen- en vrouwenhuis, dus misschien het provenhuis, waarvoor de ordonnantie van 3 Juli 1581 gegeven werd [4]) en de kapel werd gedegradeerd tot gevangenis [5]). In 1810 werd

---

1) *Bijdragen*, XX, bl. 183; vgl. XXXI, bl. 10.

2) *Bijdragen*, XVIII, bl. 398.

3) *Bijdragen*, XIX, bl. 20, 27.

4) *E. v. d. Hoof*, bl. 190.

5) In den Atlas van Noordholland op het provinciaal archief te Haarlem worden bewaard teekeningen, in Oostindische inkt gemaakt door Jac. Stellingwerf (die van 1724 tot 1756 vele dergelijke teekeningen vervaardigde), niet alleen van het St.-Ursula- en het St.-Claraklooster,

het tegelijk met het oude armengasthuis, het leprozenhuis en de twee weeshuizen gecombineerd onder een gemeenschappelijk bestuur tot een algemeen instituut „Wees- en armenhuis”.

Het St.-Caeciliaklooster [1]).

In tegenstelling met het St.-Ursulaklooster, dat ten zuiden der parochiekerk gelegen was, werd St. Caecilia, dat ten westen en noordwesten daarvan stond, het *wester*klooster geheeten.

Evenals voor St. Clara, zijn ook voor dit klooster de jaren 1441 en 1465 de datums van het begin en de voltooiing van den bouw geweest. Langzamerhand besloegen de gebouwen het terrein, dat nu ingenomen wordt door de kostelooze openbare school voor lager onderwijs met omgeving ten oosten en ten noorden tot de Driebanen toe; de nonnen [2]) verheugden zich in het bezit van een met riet gedekte kapel, waarop zelfs een torentje met een uurwerk geplaatst werd, doch dat naderhand een prooi der vlammen is geworden [3]). *Brandt* vermeldt dat deze kapel stond vlak naast het ziekenhuis, waaruit ik opmaak dat de conventualen zich wijdden aan de verpleging der kranken.

Uit een akkoord tusschen burgemeesters en het convent van 12 Januari 1560 [4]) weten we, dat men toen nog in

---

maar ook van de drie hierna beschreven conventen en, naar 't schijnt, het Termijnshuis der Minnebroers, zooals ze zich vertoonden in het jaar 1590.

Deze opgave werd mij verstrekt door de behulpzaamheid van den Archivaris C. J. Gonnet.

1) Hoofdzakelijk geput uit *G. Brandt*, Historie enz.

2) *H. v. Rijn*, t. a. pl., bl. 368.

3) Nog in 1513 had het klooster een rieten dak, gelijk blijkt uit een keur van dat jaar.

4) *E. v. d. Hoof*, t. a. pl., bl. 80.

het klooster aan het bouwen was; dat akkoord is hierom ook merkwaardig, omdat ons daaruit blijkt, dat een gedeelte der kloostergebouwen aan de zuidzijde slechts door een steeg van de St.-Gommaruskerk gescheiden waren en dat in genoemd jaar *Hessel Robbrechtz.* rector en *Teetmoer Gerritsdr.* mater van het klooster was.

Na de alteratie bestemde het stedelijk bestuur de gebouwen tot bayard of leprozen- en zieken- of pesthuis, welke beide inrichtingen volgens de platte-grondteekening der stad bij *G. Brandt* door een straat gescheiden waren. Doch reeds in 1587 had het reeds een ordonnantie [1]) gemaakt „waernae alle krancke, desolate ende miserabele persoonen, die in het *pesthuys* komen, haer zullen hebben te reguleeren, opdat de goede ordre in 't selve Godtshuys mach werden onderhouden", uit de bepalingen waarvan blijkt, dat de pokkenlijders en de melaatschen niet hierin werden opgenomen; ze hoorden trouwens thuis in de bayard of het leprozenhuis, dat pas na 1610 geopend werd [2]).

Het Beggijnhof.

G. Brandt [3]) verhaalt, dat er te Enkhuizen ook een beggijnhof en een St. Agnesklooster geweest is. *Hugo van Rijn* [4]) weet, dat St. Agnes gesticht werd in 't jaar 1515, en eerstgenoemde vermeldt nog [5]), dat in 1398 de „Wethouders seker begijnhof met d' ingesetenen vandien in hunne bescherminge naemen", en dat in 't St.-Agnesklooster eenige Enkhuizer meisjes zich wijdden aan het afgezonderd leven. *D. Brouwer* [6]) schrijft,

---

1) *E. v. d. Hoof,* t. a. pl., bl. 192.
2) *S. Centen,* Vervolg der historie van Enkhuizen, Hoorn 1747, bl. 2.
3) T. a. pl., bl. 60.
4) Bl. 369.
5) T. a. pl., bl. 18, 60.
6) Gids van Enkhuizen, bl. 34.

dat dit gesticht gelegen was ten westen van het St.-Ursulaklooster [1]) en elke bezoeker van Enkhuizen kan 't op het straatnaambordje lezen, dat nú nog de verbinding van de Oude Westerstraat rechtsstreeks zuidelijk met den Dijk, westelijk van 't vroeger St.-Ursulaklooster, Beggijnstraat heet.

Van den anderen kant schreef, gelijk wij vroeger hebben vermeld, de laatste rector van het St.-Claraklooster in of na 1582, dat in zijn klooster bij zekere gelegenheid eenige priesters „tsamen geroepen werden met die drie paters der *drie susterenconventen tenchuysen*" en dat „die *drie* paters alle dagen [in 't Octaaf van H.-Sacramentsdag] int loff van Sinte Gummaruskerk kwamen."

Gelet op deze gegevens, dunkt mij het volgende als het meest waarschijnlijke: In of even vòòr 1398 zal ter plaatse grenzend aan de huidige Beggijnstraat een convict van Enkhuizer meisjes, die zonder eigenlijke geloften af te leggen God beter wilden dienen in zekere afzondering van de wereld, gesticht zijn. Misschien is dit wel 't werk geweest van Paulus van Enkhuizen, van wien Willem Voncken, zijn tijdgenoot, getuigde [2]), dat hij omstreeks 1390 te Enkhuizen op de prediking van Mr. Geert Groete van zijn geest bezield en door zijn ijver ontstoken de maagden tot het kloosterlijk leven gebracht of haar bestuurd heeft als rector van eene Windesheimsche Congregatie. In 1515 zal dan voor de beggijntjes een nieuw domicilie onder de bescherming van St. Agnes gesticht zijn. In dit vermoeden word ik versterkt doordat *Brandt* [3]) nog meldt dat,

---

1) Ook Stellingwerf teekende een St.-Agnesklooster volgens den toestand van 1590.

2) *Bijdragen*, XXV, 267, 268.

3) T. a. pl., bl. 284.

terwijl de kloosters van S. Ursula, S. Clara en S. Caecilia na 1572 gestichten bleven, het z.g. S.-Agnesklooster veranderd werd in gewone woonhuizen, iets wat zich van een beggijnhof bestaande uit naast elkaar liggende kamers of huisjes zeer goed laat begrijpen.

Het Augustijnenklooster.

Het vraagt de aandacht, dat er in Gommerskarspel wel 3 vrouwenkloosters en een beggijnhof waren, terwijl Oostelijk-Enkhuizen slechts één convent en wel voor mannelijke religieusen bezat. Dit Augustijnenklooster stond op het terrein, dat nu, begrensd door Zuiderkerkplein, Drie groene eikels, Kreupeltje, Vrijdom en Meidemarkt, in den wandel „'t Bosch" genoemd wordt. De kapel of kleine kerk liep evenwijdig met de St.-Pancraskerk, was hiervan slechts door het kerkplein en het kerkhof gescheiden en had een ingang aan de oostzijde, zoodat de bewoners van den Havendijk door een hierop uitloopend dwarsstraatje zeer spoedig het kloosterkerkje konden bezoeken.

Hugo van Rijn [1]) meent, dat 't een klooster der Franciskanen was, doch ten onrechte. De Minderbroeders-observanten hadden in Enkhuizen het Rectoraat van het St.-Claraklooster; daarenboven hadden die van Alkmaar een z.g. Termijnshuis, n.l. een woning waarin de paters, die bij hooge feesten enz. in de parochiekerken kwamen assisteeren door preeken, biechthooren enz. tijdelijk hun intrek namen [2]). Reeds lang vóór 1506 kwamen de Alkmaarsche Franciskanen te Enkhuizen de passie preeken. — In 't voorbijgaan wijs ik op de tragische omstandigheid, dat Daniël van Arendonck en zijne 4 Gezellen, in 1572 te Enkhuizen om 't H. Geloof

---

1) Bl. 368.

2) *Bijdragen*, XXXI, 168.

ter dood gebracht, Alkmaarsche Franciskanen waren; zóó is 's werelds loon! — Dat preeken enz. gebeurde met verlof van de kerkmeesters, maar had niet de volle sympathie van de Enkhuizer paters noch van het stedelijk bestuur. De Observanten beklaagden zich nu bij het Domkapittel te Utrecht, onder de jurisdictie waarvan Enkhuizen behoorde, dat zij van den kant èn van de „Augustijnen residerende binnen Enchuysen" èn van het stadsbestuur „empeschement of behindertheyt" ondervonden in hun „sinds onheuglijke tijden" dateerend termijnrecht. Doch het stadsbestuur antwoordde daarop den 18en Maart 1506 aan het kapittel, dat er vroeger ook wel *andere* paters de passie kwamen preeken, dat de Observanten slechts uit gunst mochten komen maar nimmer termijns*recht* hadden gehad en dat het meer genegenheid voor de eigen dan voor vreemde paters koesterde [1]).

Uit dit antwoord blijkt genoeg, dat *H. v. Rijn* zich vergist heeft en de Enkhuizer paters van de Orde van *St. Augustinus* waren.

Het klooster werd gesticht in het jaar 1458 [2]). Toen tenminste gaf het stadsbestuur aan br. Dirk van Schoorl van de 3de Orde en br. Pieter van Avenhorn verlof, zich te Enkhuizen te vestigen op deze voorwaarden: 1°. zij mochten niet meer dan 4 in getal zijn; 2°. zij moesten in eigen onderhoud voorzien door boekbinden of perkament-maken; in geval van nood echter mochten ze tweemaal per week hun brood gaan bedelen; 3°. zij zouden zich verplichten in tijd van pest de zieken, die zulks begeerden, te verzorgen en de dooden te begraven en 4°. zonder tegenweer zouden ze uit Enkhuizen

1) *Bijdragen*, XVIII, 318—320, 426.
2) *G. Brandt*, t. a. pl., bl. 33.

moeten vertrekken, indien zij „teenigen tijde quaedt huis hielden ofte de stadt niet wilden waeren."

De heeren waren niet gemakkelijk en leken wat pessimistisch!

Hoe het zij, na deze voorwaarden voor zich en hunne opvolgers schriftelijk te hebben aangenomen, kregen zij een stuk grond vlak bij de St.-Pancraskerk, „het kosterbon", 'twelk toebehoorde aan de kosterij der Westerkerk, om daarop een klooster voor zich te bouwen.

Uit de opgesomde toelatingsvoorwaarden zou men m.i. moeten opmaken, dat de eerste bewoners van dit convent slechts geestelijke broeders waren. Doch 50 jaar later waren er zeker priesters onder, want in 1506 worden de Augustijnen door het stadsbestuur geprezen — het pessimisme was geheel verdwenen! — als „goede devote mannen ende daer ons stede van goddelijcken diensten dagelijcx seer of gedient werd". Ze hadden het toen echter niet breed, want achter die lofprijzing volgt: „ende die ooc van grooten noode hebben hulpe ende bijstant van goeden menschen, want sij niet en hebben dan men hemluyden om Godswillen geeft" [1]). Hieruit schijnt te volgen, dat het convent geen vruchtdragende goederen bezat bij het begin der 16de eeuw. Ook in 1520 lijkt de economie niet rooskleuriger geworden te zijn, want volgens *G. Brandt* [2]) had paus Leo X aan het convent het privilegie verleend, dat zij die het door een aalmoes bijstonden een aflaat konden verdienen; een dergelijk voorrecht had het St.-Ursulaklooster reeds op 18 September 1435, kort na de stichting ervan, van den Utrechtschen Vicaris Martinus ontvangen.

Het is spijtig, dat zoo weinig over de geschiedenis

---

1) *Bijdragen*, XVIII, 319.
2) T. a. pl., bl. 65.

van dit Augustijnenklooster voor 't nageslacht is bewaard gebleven.

De eenige pater, dien ik met naam vermeld vond, is br. *Jan van Mechelen* in 't jaar 1506, die het bovenaangehaald bescheid van de „goede stede van Enchuysen" moest brengen en mondeling toelichten bij het Utrechtsch Domkapittel.

G. Brandt [1]), die in zijne „Historie van Enkhuysen" voortdurend blijken geeft van vooroordeel ten opzichte van roomsche personen, zaken en toestanden, beschuldigt de Augustijnen omstreeks 1565 van dronkenschap. Als bewijs voor deze aantijging haalt hij *niet* de Aanteekeningen aan van Jan Simonsz. Blaeuhulck of Marten Pietersz. Proost, maar — zonder een bron te noemen — omdat „men" toen dit rijmpje op hen toepastte:

De monniken in 't monnikenconvent
Die waeren tot sterken drank gewent.
Sij hadden drie groote kannen.
Die hadden naemen als mannen:
De eene hiete Huigemondt,
De tweede hiete Maekeblij,
De derde hiete Drinkom.

Na 1572 werden de kloostergebouwen natuurlijk geannexeerd. In 1602 of 1603 werden ze bestemd tot aalmoezeniers- en *nieuwe* armenweeshuis, waarin Enkhuizer weezen boven 10 jaar en vreemde weezen zouden worden opgenomen, terwijl in 1646 de vanouds zoo genoemde „monnikenkerk" ten dienste van de Nederl. hervormden gegeven werd en den naam kreeg van „kleine kerk".

In 1810 werden de weeskinderen overgebracht naar het *oude* armenweeshuis ('t voormalig St.-Ursulaklooster c.a.) en nadat in 1819 de gebouwen tegelijk met de „kleine

1) T. a. pl., bl. 129.

kerk" gesloopt waren, werd het hierdoor open komend terrein beplant met boomen, vanwaar de nog steeds gebruikelijke benaming van „'t Bosch".

IV. Andere geestelijke stichtingen vóór de hervorming.

Nadat we de beide Parochiekerken en de kloosters hebben geschetst, blijft nog over te vermelden hetgeen we hier en daar gevonden hebben over de school en het gasthuis te Enkhuizen in den roomschen tijd.

De School.

Het oudste bericht over „die scole tot Enchuysen" vond ik in de Gravelijkheidsregisters van het Haarlemsch Rijksarchief[1]), die op het jaar 1422 vermelden, dat *Klaas van der Stege*, pastoor te Rotterdam, van die scholasterije afstand deed ten behoefe van zijn neef *Albrecht van der Stege*.

Het begeven van het schoolrectoraat was waarschijnlijk toen reeds in handen van Willem Legrain, doch zeker in 1436; in dit jaar toch deed Philips van Bourgondië bij manifest van 28 Augustus[2]) het collatierecht van kosterij, scholasterij, kerkambacht en eene vicarie in het gasthuis overgaan van genoemden Willem op de stedelijke regeering, omdat deze beter in staat was geschikte personen daarvoor uit te kiezen.

Behalve de beide van der Stegen ontmoette ik nog als schoolmeesters[3]):

in 1550 *Mr. Crispinus Arendonck* en *Mr. Reinier Reiniersz. van Stavoren*, toen benoemd tot rector en onder-meester;

---

1) *Bijdragen*, XXXI, 64.

2) *E. v. d. Hoof*, bl. 25.

3) *G. Brandt*, bl. 95, 124, 286.

in 1562 *Mr. Gerbrandt Cloeting*, die 23 Januari werd aangesteld op een jaarwedde van 150 gulden doch verplicht werd twee ondermeesters op eigen kosten te houden.

Het schoolgebouw stond in de Oude Westerstraat zuidzijde, niet verre van de St.-Pancraskerk en trok nog in 1650 de aandacht door oudheid en aanzienlijkheid.

Het Gasthuis.

Aan den oostkant van de Breedstraat, een weinig ten zuiden van de hierop uitloopende Oude Westerstraat, ziet gij het Snouck-van-Loosengebouw voor hervormd-godsdienstonderwijs, waarvan de boogruimten boven de drie ramen gevuld zijn met in zandsteen uitgevoerd relief beeldwerk, dat het geloof, de hoop en de liefde voorstelt. Op of omstreeks de plaats van dit gebouw stond vroeger het oude gasthuis, 't welk volgens *G. Brandt* [1]) tusschen de jaren 1394 en 1396 gesticht werd voor zieken en *arme* vreemdelingen [2]). Reeds in 1397 gaf hertog Albrecht bij handvest van 17 Maart [3]) „die Wage binnen Enchuysen mit alre nutschap ende profijt dat daer of komen sal, die op te boeren jaerlijcks van de Gasthuysmeisters totten armen luyden behoef." Zeer spoedig had het liefdegesticht een eigen kapel en blijkens een manifest van hertog Philips [4]) was daarin vóór 1436 eene vicarie gesticht, welke volgens *H. van Rijn* St. Andries was toegewijd.

---

1) T. a. pl., bl. 17.

2) Niet te verwarren met het verblijf voor niet-arme vreemdelingen in de stadsherbergen; in 1527 werden er aan den Dijk nieuwe gebouwd, die — niet aanlokkelijk! — »de hel" en »het vagevuur" werden genoemd. Nog heden heeft een steegje, dat Dijk met Zuiderhavendijk verbindt, den niet-onvermakelijken naam van: »Tusschen de hel en het vagevuur"!

3) *E. v. d. Hoof*, bl. 16 en 17.

4) *E. v. d. Hoof*, bl. 25.

In 't begin der 15de eeuw deed het gasthuis tevens dienst als stede-huis en hielden magistraat en justitie heel gemoedelijk vergaderingen en rechtszittingen in de kapel. Toen echter de nabijheid van zieken en armen moeielijkheden veroorzaakte voor de rechtspraak, begonnen schout en schepenen de vierschaar te spannen in de open lucht vóór de St.-Anthoniskapel, die ongeveer 50 M. zuidelijker aan denzelfden oostkant der Breedestraat stond, of zelfs in herbergen; maar dit werd in 1451 verboden door den Graaf, die in een handvest bepaalde, dat de gerechtszittingen alleen mochten gehouden worden in het gast- of stedehuis. In 't voorbijgaan zij vermeld, dat deze bepaling de aanleiding werd, dat in 1460 een afzonderlijk stadhuis gebouwd werd vóór de St.-Anthoniskapel, ongeveer ter plaatse waar in 1668 het nu nog monumentaal rijzend raadhuis gezet werd.

Later [1]) is ook het gasthuis zelf verplaatst, meer noordwaarts, vergroot en uitgebreid met een provenhuis. Jammerlijk heb ik over dit liefde-gesticht niet meer kunnen vinden dan nog deze bijzonderheid, dat in 't jaar 1555 *Gerrit Prins* werd aangesteld — tegen een jaarlijksch honorarium van 14 carolus gulden — om daarin de H. Mis te doen en 't Woord Gods te prediken.

NASCHRIFT.

Ter aanvulling van bl. 400:

In het *Bulletin v. d. Nederlandsch Oudheidkundigen Bond*, jg. 8, afl. 1 en 2, bl. 59, in deze week verschenen, geeft prof. Six een zeer merkwaardig vierde voorloopig bericht omtrent de schilderingen in de kap der St. Pancras.

---

1) *G. Brandt*, t. a. pl., 28 en 103.

Ter aanvulling van bl. 411:

In 't jaar 1522 gaf ook „het Gerechte ende Vroescap" van Haarlem voor de St. Gummarus te Enkhuizen, „omdat men aldair veel Hairlems bier drinckt ende slijt", een door Willem Dirksz. Tybaut ad *f* 96.— gemaakt en geleverd geschilderd glas met deze voorstellingen: „in de eene zijde staende die historie, hoedat die van Hairlem in voirtijden Damyaten gewonnen hebben mit een schip van oirloge ende eene zaghe dair ondere, ende in d' andere zijde hoe de wapene van Hairlem bij Paeus, Keyser, Cardinalen etc. gegeven is." *(Thesauriersrekening der stad Haarlem 1522).*

Nog ter elfder ure ontving ik deze mededeelingen van den Rijksarchivaris C. J. Gonnet te Haarlem, die de laatste drukproef had nagezien.

Noordwijkerhout, Rector E. H. RIJKENBERG.
1 Mei 1915.

NAMEN VAN PRIESTERS UIT HET TEGENWOORDIGE BISDOM VAN HAARLEM, VOORKOMENDE IN HET TIJDSCHRIFT DE GODSDIENSTVRIEND.

In het gedenkboek: *Het katholiek Nederland 1813—1913*, wordt op meer dan eene bladzijde op de belangrijkheid gewezen, die het voornaamste der oude of zoogenaamde doode tijdschriften: *De Godsdienstvriend* heeft voor de kerkgeschiedenis uit de eerste helft der 19de eeuw. En inderdaad voor eene volledige beschrijving eener plaatselijke kerkgeschiedenis uit genoemd tijdvak, is het noodzakelijk „de Godsdienstvriend" die een levensbestaan had van 51 jaren (1818—1869) en tot een boekwerk van 102 deelen, met nog drie deelen Bijdragen uitgroeide, door te bladeren en te doorzoeken, waar iets van zijne gading staat opgeteekend. Maar, merkwaardig genoeg, wordt *De Godsdienstvriend* hoogst zelden in de bibliotheek van particulieren en in de boekerij van godsdienstige of wetenschappelijke instellingen slechts schaars en meestal onvolledig aangetroffen [1]).

En toch blijft dat tijdschrift voor den geschiedschrijver eener plaatselijke kerkgeschiedenis eene onmisbare bron.

Daarom hebben ondergeteekenden *De Godsdienstvriend* doorgewerkt en naamlijsten aangelegd van geestelijken, decanaatsgewijze in gedeeld, voorkomende in genoemd tijdschrift; en al datgene aangeteekend wat

---

1) *De Katholiek:* dl. 144, jg. 1913, blz. 40, 42.

voor eene plaatselijke geschiedenis merkwaardig of nuttig geacht kan worden. De vindplaatsen werden zorgvuldig aangegeven [1]). Wat wij vonden wordt thans meegedeeld deels in het *Archief v. Utrecht* en deels in de *Bijdragen v. Haarlem*. Alzoo verkrijgt men terstond een overzicht van hetgeen in *De Godsdienstvriend* omtrent deze of gene parochie vermeld staat.

* * *

Het door ons gebruikte exemplaar was afkomstig uit de boekerij van wijlen pastoor J. H. Hofman en behoort thans tot de bibliotheek van het Seminarie Culemborg. Zooals van den geschiedkundigen bezitter te verwachten was, is zijn exemplaar op verscheidene bladzijden, aan den rand of tusschen den tekst, met verschillende historische bemerkingen verrijkt.

Toch moet de lezer, die in dezen arbeid belangstelt, wel weten, dat de naamlijsten, vooral uit de jaren van het aartspriesterlijk bestuur, aan volledigheid te wenschen overlaten; het gebeurt niet zelden dat van een priester wel zijne komst in de statie maar niet zijn vertrek — of omgekeerd — wordt medegedeeld, terwijl met de spelling der eigennamen of met de opgave der voornamen wat lichtvaardig werd omgesprongen. Bovendien bleef bij benoemingen in de steden de juiste opgave der statie meermalen achterwege, zoodat ons niets anders te doen overbleef, dan eenvoudig in een afzonderlijken lijst de namen te vermelden der priesters, die in deze of gene stad werkzaam waren.

Tot het aanbrengen van verbeteringen of het aan-

---

1) Het op de bibliotheek te Hageveld aanwezige register op »de Godsdienstvriend" loopt van 1 Juli 1818—30 Juni 1840 en beslaat slechts 44 deelen. Bovendien geeft het een alphabetischen inhoud naar de zaken en is derhalve, voor het naslaan van kerkelijke personen, zonder waarde.

vullen van leemten hebben wij ons in den regel niet geroepen geacht, maar veiliger geoordeeld dat over te laten aan den toekomstigen geschiedschrijver, die uit doopboeken of andere in het kerkarchief berustende documenten, het gebrekkige in de naamlijsten met afdoende zekerheid kan aanvullen.

De door ons gebruikte verkortingen behoeven geene nadere verklaring.

Op het Pinksterfeest van 1914, J. C. VAN DER LOOS.
Nieuwerkerk a.d. IJsel.

Didam. L. J. VAN DER HEIJDEN.

I.

Decanaat Alkmaar.

Alkmaar.

Vinkesteyn, E., p. 1799—1819, kanunnik, † 1 Sept. 1819, dl. 3, blz. 188.

Kok, J., p. 1819—1822, † 10 Sept. 1822, landdeken van Noord-Holland, dl. 3, blz. 241, dl. 9, blz. 177.

Gerving, B. J., p. 1822—1835, landdeken, sinds 25 Maart 1834 aartspriester van H. Z. en W. Fr., † 12 Dec. 1842, necrologie, dl. 32, blz. 254, dl. 35, blz. 59, dl. 50, blz. 55—56.

Bakker, J. J., des. † 30 April 1835, dl. 32, blz. 255, dl. 34, blz. 300—301.

Mierlo, J. G. W. van, p. 1835—1841, landdeken van Noord-Holland, dl. 35, blz. 59, dl. 47, blz. 51.

Fick, J. F., k. tot 1835, dl. 35, blz. 59.

Gent, J. van, p. van 1841, landdeken, dl. 47, blz. 52.
Eerste steenlegging der kerk, dl. 83, blz. 199.
Kruisweg-wijding Dec. 1861, dl. 87, blz. 292.

Boerkamp, W. A., k. tot 1862, dl. 88, blz. 253.

Volkers, J. A. G., k. van 1862, dl. 88, blz. 253.

* * *

Mens, J. H., p. tot 1826, † 16 Juni 1826, dl. 17, blz. 97.
Nieuwendijk, C. van den, p. 1826—1851, rustend gew., dl. 17, blz. 251, dl. 66, blz. 155.
Meijer, F. F., p. van 1851, dl. 66, blz. 261.

* * *

Pro memorie.

Het voormalige Clarissenklooster te Alkmaar, dl. 82, blz. 195.

Getuigenis van „outste en catholycke Burgers der stede Alckmaer", gegeven den 8en Dec. 1668 aangaande de twee eerste Franciskaner Missionarissen te dier stede, dl. 82, blz. 246—250.

Het gewezen klooster der Minderbroeders observanten te Alkmaar, dl. 82, blz. 303—306.

Mey, Isaac van der, 1638, dl. 87, blz. 32.

Plempius, Petrus, 1640, dl. 87, blz. 32.

* * *

Alkmaar (Franciscanen).

Sparmakering, Fr. X., k. tot 1832, dl. 28, blz. 211.
Ranshuizen, Fr., k. van 1832, dl. 28, blz. 211.
Beugen, J. van, p. 1818—1834, † 27 Oct. 1834, dl. 33, blz. 306.
Sparmakering, Fr. X., p. 1834—1855, necrologie, dl. 33, blz. 306, dl. 76, blz. 145, dl. 96, blz. 194—196.
Loonink, H. T., k. van 1853, dl. 72, blz. 102.
Straman, L. J., p. van 1855, dl. 76, blz. 145.

* * *

Alkmaar (Dominicanen).

Lens, J. Th., p. tot 1862, rustend gew., † 18 Juni 1864, dl. 90, blz. 56, dl. 93, blz. 48.
Reynders, G. W., p. van 1862, dl. 90, blz. 56.
Jansen, A., k. tot 1862, dl. 90, blz. 56.

Kreling, L., k. 1862—1865, dl. 90, blz. 56, dl. 95, blz. 190.
Gijsbers, A., k. van 1865, dl. 95, blz. 190.
Verkerk, J. A., k. van 1867, dl. 99, blz. 315.
Burmanje, J., k. tot 1867, dl. 99, blz. 315.

Bergen.

Spal, B., p. tot 1820, rustend gew., dl. 4, blz. 302.
Kok, Th. L., p. van 1820, dl. 4, blz. 302.
Huysick, P. F., p. tot 1848, † 1848, dl. 61, blz. 45.
Heyningen, H. van, p. van 1848, dl. 61, blz. 45.
Blom, C. F. S., p. tot 1863, rustend gew., dl. 91, blz. 246.
Rood, B. A. van 't, p. van 1863, dl. 91, blz. 246.

Egmonden (Rinnegom).

Kriek, J. P., p. tot 1831, dl. 28, blz. 59.
Bleijenberg, J. S. van, p. 1831—1841, dl. 28, blz. 60, dl. 46, blz. 198.
Deyl, Th. H. van, p. van 1841, dl. 46, blz. 198.
Meijer, F. F., p. tot 1862, dl. 88, blz. 103.
Janmaat, W., p. van 1862, dl. 88, blz. 103.
Beumer, J. C., k. van 1867, dl. 98, blz. 238.

Heer-Hugo-Waard.

Gesticht in 1867.
Deyl, H. Th. van, p. van 1867, dl. 99, blz. 314.

Heilo.

Smedding, F. F., ass. 1837—1838, dl. 38, blz. 156, dl. 42, blz. 99.
Bongaerds, A. J., ass. tot 1838, dl. 40, blz. 155.
Sluyter, H. A., p. tot 1837, rustend gew., † 1840, dl. 40, blz. 155, dl. 44, blz. 321.
Geurs, M., p. van 1838—1866, † 19 Maart 1866, oud 62 jaar, dl. 40, blz. 155, dl. 96, blz. 202.

Langendijk.

Loos, B. J. de, p. 1814—1826, dl. 18, blz. 89.

Albert, A. H., p. 1826—1832, dl. 19, blz. 91, dl. 28, blz. 60, dl. 30, blz. 52.

Honschoten, P. van, p. 1832—1839, dl. 30, blz. 52, dl. 42, blz. 248.

Romijn, J. L., p. van 1839, dl. 42, blz. 300.

Gijn, H. van den, p. 1843—1865, rustend gew., dl. 50, blz. 119, dl. 95, blz. 94.

Nabbeveld, J. L. A., p. van 1865, dl. 95, blz. 94.

Oudorp.

Kok, J., p. tot 1819, dl. 3, blz. 241.

Lieshout, G. van, p. van 1819, dl. 3, blz. 241.

Houbraken, J. P. J., p. 1822—1857, † 27 Dec. 1857, necrologie, dl. 80, blz. 46.

Schoorl.

Hoven, P. L. van der, p. tot 1821, dl. 82, blz. 242.

Poppe, G., p. tot 1825, dl. 15, blz. 92.

Dijk, P. van, p. 1825—1834, dl. 15, blz. 231, dl, 32, blz. 255.
Inwijding der nieuwe kerk, 6 Dec. 1830, dl. 26, blz. 41—42.

Bach, W. van den, p. 1834—1844, dl. 32, blz. 302, dl. 52, blz. 239.

Terstappen, A., p. 1844—1846, † 27 Nov. 1846, dl. 52, blz. 239, dl. 58, blz. 44.

Husing, J. W., p. 1846—1848, dl. 58, blz. 44, dl. 61, blz. 198.

Terpoorten, J. A., p. van 1848, dl. 61, blz. 198.

Tuitjenhorn.

Keuss, H. H., p. 1813—1826, dl. 18, blz. 89.

Schermer, C. G., p. 1826—1835, dl. 18, blz. 208, dl. 34, blz. 55.

Sonjee, H. J., p. 1835—1845, dl. 54, blz. 306.

Mathot, B., p. 1845—1852, rustend gew., † te Tuitjenhorn 23 Mei 1859, necrologie, dl. 54, blz. 306, dl. 68, blz. 47, dl. 82, blz. 316, dl. 83, blz. 48—49.

Deyl, H. Th. van, ass. 1851—1852, dl. 67, blz. 209, dl. 68, blz. 47.

Vlasselaar, H. Th. van, p. van 1852, dl. 68, blz. 47.

Warmenhuizen.

Veltman, J., p. † 25 Oct. 1826, dl. 17, blz. 297.

Bramink, F. A., p. 1826—1847, dl. 18, blz. 89, dl. 58, blz. 148.

Hoctin, L. J., p. 1847—1851, werd Redemptorist, dl. 58, blz. 148, dl. 66, blz. 312.

Leeuwen, C. van, p. 1851—1862, rustend gew., dl. 66, blz. 312, dl. 88, blz. 253.

Grossel, W. J. van, p. van 1862, dl. 88, blz. 253.

II.
Decanaat Alfen.
Aarlanderveen.

Ootmar, G. W., p. 1809—1826, dl. 18, blz. 89.

Briqué, B. N. J., p. 1827—1835.

„Briqué was genoodzaakt, uit hoofde van deszelfs zwak en ziekelijk gestel, zich voor een onbepaalden tijd van zijne pastorele functiën te onthouden, met behoud nogtans zijner pastorele titel: zoo is hem, onder de benaming van deservitor toegevoegd de Weleerw. Heer P. J. van Vlaanderen, voorheen pastoor te Philippine (Staats-Vlaanderen) met regt van opvolging, zoodra pastoor Briqué het exeat of ontslag mogt gevraagd en verkregen hebben." Dl. 18, blz. 305, dl. 35, blz. 60.

Vlaanderen, P. J. van, p. 1835—1843, dl. 34, blz. 256, dl. 50, blz. 294.

Groot, B. de, p. 1843—1851, dl. 50, blz. 294, dl. 67, blz. 337.

Vlasselaar, H. Th. van, ass. 1847, dl. 57, blz. 53.

Heyningen, W. C. F. van, p. van 1851, dl. 67, blz. 337.

Hagen, P. van der, p. van 1859, dl. 83, blz. 153.

Kerschner, J. L. A., ass. van 1866, dl. 97, blz. 212.

Alfen aan den Rijn.

Eerste steenlegging der kerk, Maart 1824, dl. 12, blz. 177.

Koeterel, C., p. tot 1825, dl. 15, blz. 92.

Poppe, G., p. van 1825, dl. 15, blz. 92.

Langran, A. I. L. J., p. tot 1843, dl. 51, blz. 342.

Bruyn, G. de, p. 1843—1851, dl. 51, blz. 342, dl. 66, blz. 312.

Zeyl, J. P. J. van, p. van 1851, dl. 66, blz. 312.

Aanstoots, P., k. 1853—1854, dl. 71, blz. 204, dl. 72, blz. 286.

Aanstoots, P., k. van 1854, dl. 74, blz. 121.

Aarsen, B. J. van, k. 1859—1862, dl. 83, blz. 202, dl. 89, blz. 264.

Nieuwenhoven, J., k. van 1862, dl. 89, blz. 264.

Zeegers, H. P., k. van 1863, dl. 91, blz. 247.

Bodegraven.

Kok, G., p. tot 1846, dl. 57, blz. 261.

Leek, H. J. van, p. 1846—1857, † Febr. 1857, dl. 57, blz. 261, dl. 78, blz. 153.

Brinkman, B. H., k. van 1854, dl. 72, blz. 286.

Honig, G. G., k. tot 1861, dl. 88, blz. 55.

Trosée, J. A., k. tot 1863, dl. 90, blz. 164.

Bekker, G. F. D., k. van 1867, dl. 98, blz. 119.

Pro memorie.

Mey, Isaac van der, *O. F. M.*, 1643, dl. 87, blz. 32.

Langeraar.

Burgmeijer, J. J., k. 1835—1837, dl. 34, bl. 152, dl. 39, blz. 104.

Houtman, M. F., k. 1837—1839, dl. 39, blz. 296, dl. 43, blz. 100.

Lieshout, G. van, p. 1822—1839, † 6 Juni 1839, dl. 43, blz. 51.

Buys, P. C., p. van 1839, viert in 1850 zijn zilveren priesterfeest, dl. 43, blz. 100, dl. 64, blz. 327—328.

Eerste steenlegging der nieuwe kerk, April 1842, dl. 48, blz. 322—323.

Inwijding der kerk, Nov. 1842, dl. 50, blz. 109—111.

Duivenstein, L., k. van 1849, dl. 62, blz. 105.

Looijaard, A. J., k., † 5 Mei 1851 ten huize zijner ouders te Delfshaven, dl. 66, blz. 305.

Willenborg, J. F., k. 1851—1855, dl. 67, blz. 52, dl. 75, blz. 227.

Vogel, G. J., ass. tot 1854, dl. 74, blz. 121,

Blom, F., k. van 1855, dl. 75, blz. 227.

Leimuiden.

Homburg, G. ten, k. † 14 Nov. 1818, dl. 2, blz. 76.

Tomas, A., p. tot 1819, † 25 Dec. 1819, dl. 4, blz. 89.

Freese, F. F., p. van 1820, dl. 4, bl. 203.

Ende, D. van den, p. 1828—1841, † Maart 1841, dl. 46, blz. 254.

Hulst, J. van den, p. 1841—1861, † 5 Mei 1861, oud 64 jaar, dl. 46, blz. 254, dl. 86, blz. 312.

Eerste steenlegging der nieuwe kerk, Mei 1852, dl. 68, blz. 313—314.

Inwijding der nieuwe kerk, Juli 1856, dl. 77, blz. 140—141.

Levisse, L. J. H., k. tot 1861, dl. 87, blz. 195.

Deyl, H. Th. van, k. 1861—1863, dl. 87, blz. 195, dl. 90, blz. 164.

Mols, C. A., p. van 1861, dl. 87, blz. 195.

Wiegman, G. J., k. 1867—1867, dl. 98, blz. 238, dl. 99, blz. 315.

Teunissen, P. P. S., k. van 1867, dl. 99, blz. 315.

Nieuwkoop.

Winkelaar, C. J., p. 1808—1847, rustend gew., † 1848 te Gouda, dl. 59, blz. 118, dl. 62, blz. 57.

Poppe, H., p. 1847—1861, dl. 59, blz. 118, dl. 87, blz. 195.

Ruigrok, C., k. 1852—1862, dl. 69, blz. 247, dl. 88, blz. 253.

Inwijding der nieuwe kerk, Nov. 1852, dl. 70, blz. 38—40.

Grijskamp, W., p. van 1861, dl. 87, blz. 195.

Moors, P. F., k. 1862—1862, dl. 88, blz. 253, dl. 89, blz. 215.

Groot, J. J. de, k. van 1862, dl. 89, blz. 215.

Pro memorie.

Leeuwen, Ant. van, geb. te Nieuwkoop 1796, bekeerd uit het protestantisme, priester gewijd 1820, gaat naar Suriname 25 Mei 1821, keert terug 4 Febr. 1822, † 13 Sept. 1822, dl. 11, blz. 85.

Plaatselijke geschiedenis, dl. 70, blz. 38—40.

Nieuwveen.

Gesticht 22 Sept. 1865.

Verstraten, H., p. van 1865, dl. 95, blz. 190.

Noorden.

Beukman, J., p. 1801—1822, dl. 9, blz. 126.

Aangevaart, L. G., k. 1834—1836, dl. 33, blz. 152, dl. 36, blz. 304.

Deyl, Th. H. van, k. van 1834, dl. 33, blz. 208, 260.
Warmerdam, C., k. 1836—1837, dl. 36, blz. 304, dl. 38, blz. 104.
Stoot, J. A. van der, p. tot 1836, rustend gew., † 1840, dl. 38, blz. 54, dl. 44, blz. 321.
Smidt, J. J., p. 1836—1852, † 1 Juni 1852, necrologie, dl. 68, blz. 43.
Knaapen, Th. F., p. van 1852, dl. 68, bl. 47.
Schudelaro, L. A. C., ass. 1866—1866, dl. 97, blz. 211, 316.

Roelof-Arendsveen.

Veen, S. van, p. tot 1831, † 21 Mei 1831, dl. 28, blz. 58.
Bode, G., p. 1831—1841, † 3 Dec. 1841, dl. 28, blz. 58, dl. 48, blz. 46.
Vredenveld, N., k. van 1833, vertrekt als missionaris naar Samarang, dl. 30, blz. 97.
Tetteroo, Fr., k. tot 1835, † 7 Juli 1835, dl. 35, blz. 120.
Bosch, G. van den, k. 1836—1837, dl. 37, blz. 163, dl. 38, blz. 156.
Blom, C. F. S., k. 1838—1838, dl. 41, blz. 306, dl. 42, blz. 99.
Rest, P. van, k. van 1839, dl. 43, blz. 100.
Gijn, H. van der, ass. 1839—1840, dl. 43, blz. 277, dl. 44, blz. 260.
Kriek, J., k. 1841—1842, dl. 47, blz. 174, dl. 49, blz. 270.
Leeuwen, C. van, p. van 1842, dl. 48, blz. 157.
Cornelissen, B. K., k. 1843—1844, dl. 50, blz. 119, dl. 52, blz. 239.
Tiebes, J. M., k. 1845—1845, dl. 54, blz. 211, dl. 55, blz. 337.
Vlasselaar, H. Th. van, k. tot 1848, dl. 60, blz. 328.
Funnekotter, S. J., k. van 1848, dl. 60, blz. 328.
Brand, J. van den, k. tot 1850, dl. 64, blz. 330.
Janmaat, W., k. 1850—1850, dl. 65, blz. 154, dl. 66, blz. 54.

Elsen, H. A. C., k. 1851—1851, dl. 66, blz. 54, dl. 67, blz. 52.

Hagen, P. van der, k. 1851—1852, dl. 67, blz. 52, dl. 68, blz. 210.

Staveren, C. van, k. 1852—1853, dl. 68, blz. 210, dl. 71, blz. 203.

Trosée, J. A., k. 1853—1854, dl. 71, blz. 203, dl. 73, blz. 293.

Heuvel, F. H. van den, k. 1854—1855, dl. 73, blz. 293, dl. 75, blz. 227.

Scheefhals, M. G., k. van 1855, dl. 75, blz. 227.

Inwijding der nieuwe kerk, Juli 1856, dl. 77, blz. 137—140.

Stralen, B. van, k. tot 1860, dl. 85, blz. 116.

Blom, Fr., k. van 1860, dl. 85, blz. 116.

Rutten, A., k. van 1867, dl. 99, blz. 315.

Plaatselijke geschiedenis, Bijdr. I, blz. 16—31.

Plaatselijke geschiedenis, dl. 66, blz. 148—150.

Zevenhoven.

Utberg, S., p. 1821—1826, dl. 5, blz. 92, dl. 6, blz. 193, dl. 18, blz. 89.

Wijding van het kerkhof, Sept. 1826, dl. 17, blz. 250.

Bosch, J. van den, p. 1826—1838, dl. 18, blz. 89, dl. 40, blz. 252.

Keil, A. J. J., p. 1838—1848, dl. 40, blz. 252, dl. 61, blz. 198,

Husing, J. W., p. van 1848, dl. 61, blz. 198.

Houtman, Th. L. F., k. van 1852, dl. 68, blz. 47.

Schouten, A., k. van 1853, dl. 70, blz. 215.

Muré, J. C. H., ass. tot 1853, dl. 72, blz. 102.

Rood, B. A. van 't, k. 1853—1854, dl. 72, blz. 102, dl. 72, blz. 286.

Root, J. W. E., ass. 1854—1854, dl. 73, blz. 293, 295.

Masker, P. F., k. van 1854, dl. 73, blz. 295.

Pronk, G. J., p. 1859—1865, rustend gew., dl. 83, blz. 261, dl. 95, blz. 190.

Dijkhoff, A. J. W., p. van 1865, dl. 95, blz. 190.

III.

Decanaat Amsterdam.

St. Aloysius-Gesticht.

Hesseveld, P. J., p. viert 5 Juni 1855 zijn zilveren priesterfeest, † 7 Febr. 1859, dl. 75, blz. 44—46, dl. 82, blz. 156.

Wennen, P. J. B., belast met de bediening der kapel, 1855, dl. 76, blz. 145.

St. Antonius van Padua.

Lieshout, J. van, k. tot 1859, dl. 84, blz. 54.

Veer, J. H. A. de, k. van 1859, dl. 84, blz. 54.

Swildens, Ph. P. C., k. tot 1862, † 11 Sept. 1862, oud 55 jaar, dl. 89, blz. 168, 215.

Bouten, Th., k. van 1862, dl. 89, blz. 264.

Bengvoort, A. J., k. 1866—1868, dl. 96, blz. 202, dl. 101, blz. 94.

Balthazaar, A. M., p. tot 1867, † 27 Jan. 1867, oud 63 jaar, dl. 98, blz. 119, 120.

Burgmeijer, J. J., p. van 1867, dl. 98, blz. 119.

Overmars, C. H., k. tot 1868, dl. 100, blz. 180.

Hoeben, G. A., k. van 1868, dl. 100, blz. 180.

Brunott, A. L., k. van 1868, dl. 101, blz. 94.

Begijnhof.

Hegeman, J., p. † 20 Febr. 1818, dl. 1, blz. 28.

Udeman, H., p. 1818—1822, † 14 April 1822, dl. 1, blz. 28, dl. 8, blz. 226, 233, 271.

Kok, J., k. tot 1820, dl. 4, blz. 302.

Haagen, E. S. van der, k. tot 1824, dl. 8, blz. 272.

Kokkelink, B. H., p. 1822—1840, rustend gew. † 1842, dl. 9, blz. 43, dl. 44, blz. 260, dl. 49, blz. 334.

Schermer, C., k. tot 1826, dl. 18, blz. 208.

Steins Bisschop, N. J. A., k. tot 1834, dl. 32, blz. 254.

Brussel, J. Th. van, k. 1834—1836, dl. 37, blz. 219.

Uitvaart van graaf Libry, waarbij in eene toespraak herroeping geschiedt van hetgeen de overledene tegen de H. Kerk misdeed: dl. 36, blz. 101.

Steins Bisschop, N. J. A., p. 1840—1855, dl. 44, blz. 260, dl. 82, blz. 93.

Grappenhuis, H. P., k. tot 1841, dl. 46, blz. 255.

Lans, J. B., k. 1841—1842, dl. 46, blz. 255, dl. 49, blz. 47.

Schut, J., k. 1842—1843, dl. 49, blz. 47, dl. 50, blz. 230.

Mehler, W. F. A., k. 1843—1848, dl. 50, blz. 230, dl. 61, blz. 45.

Brief van Mgr. Ferrieri, in 1845, over het 500-jarig bestaan van het H. Sacrament van Mirakel, dl. 54, blz. 150—154.

Over de viering van dit 500-jarig feest: dl. 54, blz. 190—210.

Jansen, J., k. van 1848, dl. 61, blz. 45.

Akker, J. A. van den, k. tot 1851, dl. 66, blz. 156.

Randshuysen, A. F., k. van 1851, dl. 66, blz. 212.

25 Mei 1852 wordt herdacht dat 500 jaar geleden de Heilige Stede verbrandde zonder het H. Sacrament te deeren, dl. 68, blz. 291, 311—312.

Schuyt, A. G. P., k. † 21 Juli 1860, dl. 85, blz. 114.

Dijkhoff, A. J. W., k. 1860—1862, dl. 85, blz. 175, dl. 88, blz. 104.

Akker, J. A. van den, p. van 1862, dl. 88, blz. 104.

Lucassen, P. J., k. van 1862, dl. 88, blz. 104.

Smeulders, N. J., k. van 1868, dl. 101, blz. 94.

Mehler, W. F. A., rustend pastoor op het Begijnhof, † 17 Juli 1862, oud 45 jaar, dl. 89, blz. 112.

St. Dominicus.

Sjoukes, P. F., p. 1836—1860, † 22 Mei 1860, dl. 81, blz. 44, dl. 84, blz. 330.

Sars, F., p. van 1860, dl. 85, blz. 175.

Robart, Th. L., p. † 25 Aug. 1860, oud 59 jaar, dl. 85, blz. 176.

Jansen, A., k. van 1862, dl. 90, blz. 56.

Baars, J. H. van, k. tot 1866. dl. 96, blz. 313.

Koors, B., k. 1866—1867, dl. 96, blz. 313, dl. 98, blz. 238.

Rensen, J. A., k. van 1867, dl. 98, blz. 238.

Buiten de Raampoort.

Mols, J., k. tot 1820, dl. 4, blz. 203.

Viering van het 50-jarig bestaan der kerk in 1836, dl. 36, blz. 295—296.

Hoefnagel, F., k., † 7 Aug. 1838, dl. 41, blz. 200.

Mosmans, W. L., k. 1838—1841, dl. 41, blz. 200, dl. 46, blz. 198.

Telders, A. H., p. 1841—1855, † 13 Oct. 1855, oud 52 jaar, dl. 46, blz. 198, dl. 75, blz. 280.

Inwijding van het kerkhof „de Liefde", 25 Aug. 1845, dl. 55, blz. 216—217.

Leeuwen, P. J. van, k. van 1845, dl. 55, blz. 225.

Vroomans, P. J., p., † 20 Sept. 1846 in het Gesticht: Brentano's steun des ouderdoms, dl. 57, blz. 210.

Kriek, J., k. tot 1847, dl. 58, blz. 207.

Jansen, J., k. tot 1848, dl. 61, blz. 45.

Teunisse, H., k. 1848—1865, † 17 Sept. 1865, dl. 61, blz. 45, dl. 95, blz. 190.

Heuvel, F. H. van den, k. van 1855, dl. 75, blz. 227.

Haanraads, F. J., p. 1855—1863, rustend gew., dl. 76, blz. 145. dl. 91, blz. 246.

Elsen, S. van, k. tot 1868, dl. 84, blz. 329.

Spoorman, L. C., k. tot 1860, dl. 85, blz. 116.

Martz, C. J. A. Ph., p. van 1863, dl. 91, blz. 246.

Schudelaro, L. A. J., k. van 1865, dl. 95, blz. 190.

Feijen, A. R. G., k. van 1865, dl. 95, blz. 191.

Driessen, A., k. van 1866, dl. 97, blz. 211.

Dennig, G., k. van 1868, dl. 100, blz. 180.

Buiten de Utrechtsche poort.

Wel, C. S. van, k. tot 1832, dl. 30, blz. 100.

Born, J. H. van, k. 1842—1843, dl. 48, blz. 205, dl. 50, blz. 119.

Wagelaar, k. van 1843, dl. 50, blz. 230.

Marck, J. H. van der, k. 1843—1843, dl. 51, blz. 278, dl. 52, blz. 149.

Snickers, P. M., k. 1843—1846, dl. 52, blz. 149, dl. 56, blz. 296.

Schrijvers, J. Th. H., k. 1846—1847, dl. 56, blz. 296, dl. 59, blz. 185.

Gussenhoven, L. A., k. van 1847, dl. 59, blz. 185.

Lami, J. J., k. 1847—1849, dl. 59, blz. 245, dl. 64, blz. 127.

Schut, J., k. tot 1842, dl. 48, blz. 205.

Deekens, J. A., p. 1814—1849, rustend gew., dl. 64, blz. 62.

Simmers, V. T., p. van 1849, dl. 64, blz. 127.

De Boom.

Idsert, Th. van den, p. † 1 Jan. 1819, dl. 2, blz. 67.

Molenaars, G., p. 1819—1830, dl. 2, blz. 68, dl. 28, blz. 59.

Triennekes, J. R., k. † 31 Aug. 1831, dl. 28, blz. 59.

Jacobs, P., p. 1830—1838, † 12 Nov. 1838, necrologie, dl. 42, blz. 34—35.

Berkel, W. A. van, k. van 1853, dl. 72, blz. 102.

De Fransche kerk.

Delmotte, J. J., k. tot 1819, dl. 3, blz. 187.
Stook, Th., p. 1824—1841, † Maart 1841, dl. 12, blz. 76, dl. 46, blz. 254.
Lottum, A. van, k. 1825—1833, dl. 30, blz. 298.
Bruns, J., p. van 1841, dl. 46, blz. 254.
Frink, N. A., k. 1841—1844, dl. 47, blz. 282, dl. 53, blz. 275.
Groen, P. C., k. 1844—1846, dl. 53, blz. 275, dl. 57, blz. 106.
Tiebes, J. M., k. 1846—1846, dl. 57, blz. 106, 211.
Heuvels, A., k. tot 1847, dl. 58, blz. 207.
Vregt, J. F., k. 1847—1847, dl. 58, blz. 207, dl. 59, blz. 53.
Os, J. G. van, k. 1847—1850, dl. 59, blz. 185, dl. 64, blz. 179.
Dam, J. J. ten, p. 1848—1861, † 8 Juli 1861, dl. 61, blz. 45, dl. 87, blz. 100.
Smit, W., k. van 1850, dl. 64, blz. 179.
Bruyn, J. de, k. 1852—1853, dl. 69, blz. 194, dl. 71, blz. 203.
Viotta, J. M., k. 1853—1863, † 31 Mei 1863, oud 34 jaar, dl. 71, blz. 203, dl. 90, blz. 214.
Winkelhagen, J. W. C., k. tot 1854, dl. 73, blz. 294.
Poppe, H., p. van 1861, dl. 87, blz. 195.
Houten, A. J. van, k. tot 1862, dl. 89, blz. 214.
Quant, G. J. W., k. van 1862, dl. 89, blz. 214.
Buuren, B. van, k. 1863—1865, dl. 90, blz. 305, dl. 95, blz. 191.

Vervolg in deel XXXVII.

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

I.

J.

M.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

X.

Z.

Noordwijkerhout, 16 Mei 1915.

E. H. RIJKENBERG.

